

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Марија М. Вујовић

**УСТАВНОПРАВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ
ЗАБРАНЕ ДЕЧЈЕГ РАДА**

докторска дисертација

Крагујевац, 2023

UNIVERSITY OF KRAGUJEVAC
FACULTY OF LAW

Marija M. Vujović

CONSTITUTIONAL PRECONDITIONS FOR THE PROHIBITION CHILD LABOR

Doctoral Dissertation

Kragujevac, 2023

Аутор
Име и презиме: Марија Вујовић
Датум и место рођења: 21.08.1983. године у Пљевљима, Република Црна Гора
Садашње запослење: директор Сектора за правне, персоналне и опште послове у "Железнице Србије" акционарско друштво, Београд
Докторска дисертација
Наслов: Уставноправне претпоставке забране дечјег рада
Број страница: 222
Број слика: /
Број библиографских података: 312
Установа и место где је рад израђен: Правни факултет Универзитет у Крагујевцу
Научна област (УДК): 341
Ментор: Др Јелена Вучковић, ванредни професор, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
Оцена и одбрана
Датум пријаве теме: 14. фебруар 2018. године
Број одлуке и датум прихватања теме докторске/уметничке дисертације:
IV-02-621/7 од 29.08.2018. године
Комисија за оцену научне заснованости теме и испуњености услова кандидата:
1. Др Драган Батавељић, редовни професор, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу 2. Др Слободанка Перић, ванредни професор, Правни факултет Универзитета у Приштини 3. Др Јелена Вучковић, ванредни професор, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
Комисија за оцену и одбрану докторске/уметничке дисертације:
1. Др Драган Батавељић, редовни професор, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу 2. Др Бојан Урдаревић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду 3. Др Дејан Јанићијевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу
Датум одбране дисертације:

Author
Name and surname: Marija Vujović
Date and place of birth: 21.08.1983. Pljevlja, Montenegro
Current employment: director of the Department for Legal, personnel and general affairs in "Serbian Railways", Belgrade
Doctoral Dissertation
Title: Constitutional preconditions for the prohibition child labor
No. of pages: 222
No. of images: /
No. of bibliographic data: 312
Institution and place of work: Faculty of Law University of Kragujevac
Scientific area (UDK): 341
Mentor/Co-mentor: Ph. D., Jelena Vučković, Associate professor, Faculty of Law University of Kragujevac
Grade and Dissertation Defense
Topic Application Date: 14.02.2018.
Decision number and date of acceptance of the doctoral / artistic dissertation topic:
IV-02-621/7, date 29.08.2018.
Commission for evaluation of the scientific merit of the topic and the eligibility of the candidate:
1. Ph. D., Dragan Bataveljić, Full-time professor, Faculty of Law University of Kragujevac
2. Ph. D., Slobodanka Perić, Associate professor, Faculty of Law University of Nis
3. Ph. D., Jelena Vučković, Associate professor, Faculty of Law University of Kragujevac
Commission for evaluation and defense of doctoral / artistic dissertation:
1. Ph. D., Dragan Bataveljić, Full-time professor, Faculty of Law University of Kragujevac
2. Ph. D., Bojan Urdarević, Full-time professor, Faculty of Law University of Belgrade
3. Ph. D., Dejan Janićijević, Full-time professor, Faculty of Law University of Nis
Date of Dissertation Defense:

АПСТРАКТ

У развоју људске цивилизације су, без сумње, учествовала и деца, која су обављала различите врсте послова, често и изразито тешке физичке послове. У свету је дечји рад и данас веома заступљен. Дечји рад је присутан у разним облицима социјалног живота, а као главни узроци његовог настанка истичу се сиромаштво, недостатак образовања, незапосленост, трговина децом и слично. Смањење сиромаштва је један од главних сегмената стратегије који су посвећени елиминисању дечјег рада. Стога је предмет ове дисертације сагледавање свих релевантних фактора дечјег рада и њиховог утицаја у процесу настанка и реализације дечјег рада. Забрана дечјег рада подстакнута је не само из економских и моралних разлога, већ првенствено ради заштите и унапређења права детета, као посебно осетљиве и специфичне категорије. Почетком прошлог века развија се становиште да права детета морају бити заштићена и призната на један специфичан начин, тако да су ова права гарантована великим бројем међународних и домаћих правних инструмената. Предмет интересовања јесте нормативна делатност важнијих универзалних и регионалних организација које се баве проблематиком дечјег рада. Најзначајнији допринос у процесу елиминације дечјег рада и у поступку побољшања услова рада запослене деце дала је Међународна организација рада, као специјализована агенција Уједињених нација. Са нормативно-правног и упоредног гледишта је, путем компаративне анализе, утврђен радно-правни положај малолетника и деце у нашој земљи и појединим земљама у региону (Црна Гора, Хрватска и Босна и Херцеговина).

Кључне речи: дечји рад, узроци, елиминисање најгорих облика дечјег рада, међународне организације, међународни стандарди рада, Република Србија

ABSTRACT

Undoubtedly, children also participated in the development of human civilization, performing various types of work, often extremely difficult physical work. Child labor is still very prevalent in the world today. Child labor whose root causes can be found in poverty, lack of education, unemployment over population, human trafficking, etc. is present in various forms of social life. Poverty reduction is certainly one of the main segments of the strategy dedicated to the elimination of child labor. Therefore, the subject of this dissertation is an overview of all relevant factors of child labor and their influence in the process of creation and realization of child labor. The prohibition of child labor was encouraged not only for economic and moral reasons, but primarily for the protection and promotion of children's rights as a particularly sensitive and specific category. At the beginning of the last century, the point of view was developed that the rights of the child must be protected and recognized in a specific way, so that these rights has been guaranteed by a large number of international and domestic legal instruments. The subject of interest is the normative activity of the most important universal and regional organizations that deal with the issue of child labor. International Labor Organization (ILO), as a specialized agency of the United Nations, has significantly contributed to removing child labor and improving the working conditions of employees. From the normative-legal and comparative point of view, through a comparative analysis, it was determined the labor-legal position of minors and children in our country and in certain countries in the region (Montenegro, Croatia and Bosnia and Herzegovina).

Keywords: child labor, causes, elimination of the worst forms of child labour, the international organizations, international labor standards, Republic of Serbia

САДРЖАЈ

УВОД	1
------------	---

І ДЕО

ПОЈАМ, ЕВОЛУЦИЈА И ФАКТОРИ ДЕЧЈЕГ РАДА – КРАТАК ОСВРТ	6
1. Појам дечјег рада	6
2. Еволуција дечјег рада	9
3. Фактори дечјег рада	11
3.1. Сиромаштво као фактор дечјег рада	12
3.2. Незапосленост као фактор дечјег рада.....	14
3.3. Недостатак образовања као фактор дечјег рада	15
3.4. Дисфункционална породица као фактор дечјег рада.....	17
3.5. Трговина људима као фактор дечјег рада	18
3.6. Сексуална експлоатација и принудна проституција.....	22
3.7. Принудно просјачење	24
3.8. Принудни рад.....	26
3.9. Принудно регрутовање деце.....	29
3.10. Дискриминација по роду.....	30
4. Облици дечјег рада.....	31
4.1. Опасан рад	32
4.2. Рад у кући	33
4.3. Рад на улици	34
4.4. Најгори облици дечјег рада	37

ІІ ДЕО

УСТАВНОПРАВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЗАБРАНЕ ДЕЧЈЕГ РАДА	39
1. Људска права.....	39
2. Права детета	42
3. Забрана дечјег рада у универзалним међународним инструментима	45
3.1. Акти Уједињених нација	46
3.1.1. Декларација о правима детета	48
3.1.2. Универзална декларација о људским правима	48
3.1.3. Декларација о правима детета	50
3.1.4. Међународни пакт о грађанским и политичким правима	51
3.1.5. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима.....	54
3.1.6. Протокол Уједињених нација за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом	56

3.1.7. Конвенција о правима детета и пратећи протоколи.....	57
3.1.8. Декларација против комерцијалне сексуалне злоупотребе деце.....	73
3.2. Акти Међународне организације рада.....	74
3.2.1. Појам међународних радних стандарда.....	79
3.2.2. Примена међународних радних стандарда у ефикасном сузбијању дечјег рада.....	82
3.2.3. Декларација о основним принципима и правима на раду.....	84
3.2.4. Конвенције Међународне организације рада.....	86
3.2.4.1. Конвенција број 5 о утврђивању минимума година за пријем деце на индустријске радове.....	86
3.2.4.2. Конвенција број 6 о ноћном раду младих особа у индустрији.....	87
3.2.4.3. Конвенција број 7 о минималним годинама живота за пријем деце на поморске послове.....	87
3.2.4.4. Конвенција број 10 о минималним годинама за пријем на послове у пољопривреди.....	88
3.2.4.5. Конвенција број 29 о принудном или обавезном раду.....	88
3.2.4.6. Конвенција број 33 о минималним годинама за рад у изваниндустријским делатностима.....	89
3.2.4.7. Конвенција број 58 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на поморске радове.....	90
3.2.4.8. Конвенција број 59 о утврђивању минимума година за пријем деце на радове у индустријској делатности.....	90
3.2.4.9. Конвенција број 60 о минималним годинама за пријем деце на изваниндустријске радове.....	90
3.2.4.10. Конвенција број 105 о укидању принудног рада.....	91
3.2.4.11. Конвенција број 123 о минималним годинама за запошљавање на подземним радовима у рудницима.....	92
3.2.4.12. Конвенција број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа.....	92
3.2.4.13. Конвенција број 182 о најгорим облицима дечјег рада.....	97
4. Забрана дечјег рада у регионалним међународним инструментима.....	103
4.1. Европска социјална повеља.....	106
4.2. Европска конвенција о остваривању дечјих права.....	111
4.3. Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања.....	113
4.4. Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима.....	117
4.5. Повеља Европске заједнице о основним социјалним правима радника.....	120
4.6. Повеља Европске уније о темељним правима.....	120
4.7. Директива Савета Европске уније 94/33 о заштити младих на раду.....	122
4.8. Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода.....	125
4.9. Пресуде Европског суда за људска права.....	131

III ДЕО

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ЗАШТИТЕ ПРАВА ДЕТЕТА У УСТАВИМА И ЗАКОНИМА ЗЕМАЉА У РЕГИОНУ	137
1. Устав Црне Горе	137
1.1. Заштита права деце у законодавству Црне Горе.....	138
2. Устав Хрватске.....	143
2.1. Заштита права деце у законодавству Хрватске	144
3. Устав Босне и Херцеговине	148
3.1. Устав Федерације Босне и Херцеговине.....	149
3.2. Устав Републике Српске	150
3.3. Статут Дистрикта Брчко	151
3.4. Заштита права деце у законодавствима Босне и Херцеговине.....	151

IV ДЕО

ДЕЧЈИ РАД У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	158
1. Радноправни положај малолетника и деце током XIX и XX века.....	158
2. Радноправни положај малолетника и деце у позитивном праву Републике Србије.....	160
2.1. Устав Републике Србије.....	161
2.2. Породични закон.....	163
2.3. Закон о социјалној заштити	167
2.4. Закон о раду	169
2.5. Закон о безбедности и здрављу на раду	172
2.6. Законом о основама система образовања и васпитања.....	175
2.7. Закон о јавном реду и миру	180
2.8. Кривични законик.....	181
3. Анализа стања и препоруке мера за сузбијање дечјег рада у Републици Србији	187
ЗАКЉУЧАК	205
ЛИТЕРАТУРА	209
БИОГРАФИЈА АУТОРА	223

УВОД

Свако дете има право на безбрижно детињство и сигурно одрастање, лечење, игру, могућност да се школује и да развија своје потенцијале, заштиту од злостављања и занемаривања, заштиту од било ког облика експлоатације. Здраво и безбрижно детињство је најважнија развојна фаза у животу детета. У том маниру Конвенција Уједињених нација о правима детета из 1989. године истиче да сви облици насиља, злостављања, злоупотреба и занемаривања деце, којима се угрожава или нарушава физички, психички и морални интегритет личности детета, представљају повреду једног од основних права детета – права на живот, опстанак и развој. У појединим земљама и регионима деца се рађају и одгајају у изразито тешким условима. Због тога се деца социјализују да раде од раног детињства обављајући послове који их лишавају њиховог здравог и сигурног одрастања, достојанства и потенцијала. Обављање таквих послова представља повреду дечјих права, јер су изразито штетни за психички и физички развој детета.

Полазећи од основне хипотезе овог научног рада, да је дефинисање појма дечјег рада и указивање на факторе који доприносе његовој егзистенцији, услов за предузимање одређених мера у циљу његове забране и укидања, под појмом "дечји рад" подразумева се рад који је психички, физички, друштвено, етички, социокултурни или интелектуално опасан и штетан за дете. На појаву дечјег рада утичу сплетови условљавајућих фактора. Међу главним узрочницима тог проблема најдоминантнији су сиромаштво, незапосленост, неправедна социоекономска структура, недостатак образовања, дисфункционалност породица, дискриминација по роду, трговина децом, просјачење, глобализација и слично. Њиховом подробном анализом утврдиће се у којој мери они утичу у процесу настанка дечјег рада, што је уједно и један од циљева истраживања.

Забрана дечјег рада подстакнута је не само из економских и моралних разлога, већ првенствено ради заштите и унапређења права детета. У Великој Британији, у којој су индустрија и раднички покрети били најраспрострањенији, била је прва земља у којој је успостављена заштита деце и омладине на раду. Индустријска револуција је, са једне стране, довела до великог економског и привредног развоја европских и северноамеричких држава, али је са друге стране, та цена била висока. Деца су посматрана као врло исплативи радници, а бриге о њима и условима њиховог рада скоро да није ни било. Половином XIX века долази до доношења првих закона који се тичу заштите деце и малолетника током рада, а тек крајем XX века долази до потпуног легислативног уређења те области као и коначне забране дечјег рада.¹ Коришћењем историјског метода ближе ће се објаснити друштвена прихватљивост/неприхватљивост дечјег рада.

Одсуство државне интервенције у пружању заштите деце на раду, изродило је потребу да се ово питање уреди на међународном плану. На националном плану државе су доносиле бројне законе које су и примењивале, док су на међународном плану донете бројне конвенције чији је задатак био да стану на пут дечјем раду и експлоатацији деце уопште. Забрана дечјег рада представљала је предмет регулисања више различитих извора права међународног порекла, а то су универзални извори, које чине акти Уједињених

¹ Nardineli C., Child Labor and the Industrial Revolution, Indiana University Press, Indiana, 1990, p. 15-16.

нација и Међународне организације рада и регионални извори, које чине акти Савета Европе и Европске Уније. Примена компаративног и статистичког метода ће нам помоћи да одредимо у коликом обиму су релевантни међународни прописи о забрани дечјег рада имали позитивног ефекта на радни статус малолетника и деце, тј. да одредимо у којој мери их је утицај међународних инструмената о забрани њиховог рада променио и приближио положају осталих запослених лица.

Под изразом “људска права” обично се мисли на одређени број појединачних права и слобода која су садржана у одређеним политичким и правним документима, како у међународним, тако и у националним правним актима (уставу, законима итд.).² Из перспективе људских права, деца су одувек уживала заштиту у оквиру важећих правних система. Међународни документи и национални прописи садржавали су бројне одредбе којима су прокламовали право на живот, заштиту људског достојанства, забрану мучења, нечовечног и понижавајућег поступања, право на слободу, заштиту здравља и друга слична права, штитећи на такав начин сва људска бића, укључујући и децу, али не на један посебан начин.

Пут ка универзалном признавању права детета је био дугачак и није био нимало лак. Међународна заједница у целини, као и њене специјализоване агенције, одиграле су кључну улогу у дефинисању правне регулативе ове проблематике, што потврђују бројни документи донети под њуховим окриљем. Уједињене нације су од самог свог настанка имале за циљ успостављање инструмената заштите деце, укључујући и забрану дечјег рада. Круна тог напорног рада јесте - Конвенција о правима детета, чијим је усвајањем учињен значајан искорак у дефинисању и признавању права детета. Конвенција представља прву конвенцију такве врсте која је имала енорман успех, не само у погледу промовисања и заштите дечјих права у општем смислу, већ и у погледу дечјег рада и положаја малолетника у радним односима у свету.³ Аутори Конвенције су спознали каква опасност прети деци од феномена дечјег рада, акцентујући на неопходност њихове заштите одговарајућим законодавним и другим мерама. Конвенција у Преамбули подсећа да су Уједињене нације у Универзалној декларацији о људским правима прокламовале да детињству припадају посебна брига и помоћ. У члану 32. Конвенције, који директно говори о запошљавању деце, детету се гарантује заштита од економског искоришћавања и од обављања било ког посла који би могао да буде опасан, или би ометао школовање детета, или би био штетан по здравље детета, односно физички, ментални, духовни, морални или друштвени развој детета. Државе чланице предузимају законодавне, административне, социјалне и образовне мере за примену одредаба овог члана. У том циљу и у складу са важећим одредбама међународних инструмената, државе чланице посебно:

1. одређују минималну старост за запошљавање;
2. обезбеђују регулисање радног времена и услова рада и
3. одређују одговарајуће казне или друге санкције како би се осигурала ефикасна примена одредаба овог члана.

² Вучковић (Димитријевић) Ј., *Уставна и управна заштита људских права и слобода*, магистарски рад, Нови Сад, 2008, стр. 10.

³ Вујовић М., *Забрана дечјег рада у регионалним међународним инструментима*, Безбедност, година LVIII 2/2016, Београд, 2016, стр. 187.

Природно, постоји систем контроле примене ове Конвенције, који је у надлежности Комитета за права детета.

Најзначајнију улогу у борби против дечјег рада имала је Међународна организација рада (МОП), у чијем домену забрана дечјег рада заузима једно од централних питања којим се ова организација бави. О томе сведоче бројне конвенције и препоруке којима се успостављају међународни радни стандарди. Према томе, циљ истраживања јесте и анализирање нормативне делатности МОП-а у области заштите деце и малолетних радника.

Међународној организацији рада, као специјализованој агенцији Уједињених нација, припада репрезентативно место у систему међународних организација. Основана је 1919. године у Паризу, на Мировној конференцији, са циљем да формулише и штити права радника. Састав МОП-а је специфичан, јер се заснива на трипартитној основи, што се огледа у равноправној заступљености послодаваца, радника и влада у свим органима организације (Међународна конференција рада, Међународни биро рада и Административни савет). Основна делатност ове организације фокусирана је на креирање услова за поштовање слобода и основних права човека, а забрана дечјег рада представља једно од централних и најважнијих питања којим се ова организација бави, што се и види из тачке 4. преамбуле Устава организације, која предвиђа „заштиту деце, младих и жена“. Међународни стандарди рада резултат су нормативне активности МОП-а – међународних норми садржаних у њеним конвенцијама и препорукама. Под међународним стандардима рада подразумевају се начела, норме или смернице о економским и социјалним правима, условима рада, социјалној сигурности и благостању на глобалном, универзалном плану.⁴

Од оснивања до данас, под њеним окриљем, усвојен је велики број конвенција и препорука о забрани дечјег рада и заштити младих особа на раду. МОП је предузела опсежну акцију у глобалном сузбијању дечјег рада под слоганом „Свет (будућност) без дечјег рада“, у склопу тежњи и кампање МОП-а „Пристојан рад за све“.⁵ Посебан значај у искорењивању дечјег рада јесте у доношењу Конвенције број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа из 1973. године, Препоруке број 146 о минималним годинама за запошљавање, Конвенције број 182 о најгорим облицима дечјег рада из 1999. године, као и Препоруке број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада. Основни циљ Конвенције број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа био је да обавезе државе које је ратификују, да створе и спроводе активну политику спречавања дечјег рада која би довела до његовог потпуног искорењивања, као и да јасно дефинишу границу у погледу минималних година за заснивање радног односа.

Посебно је значајна веза завршетка обавезног школовања са минималним годинама за заснивање радног односа. Право на образовање првенствено представља право детета. образовање је кључни елемент сваког напора да се елиминишу дечје ропство и радна експлоатација, јер нуди деци основу, знање и вештине потребне за стварање будућности.⁶ Уз Конвенцију број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа донета је Препорука број 146 о минималним годинама за запошљавање, која ближе уређује поједине

⁴ Петровић А., *Међународни стандарди рада*, Правни факултет, Центар за публикације, Ниш, 2009, стр. 1-2.

⁵ Перић С., *Пристојан рад*, докторска дисертација, Ниш, 2011, стр. 225.

⁶ Вујовић М., *op. cit.*, стр. 190.

делове Конвенције. Према члану 1. Конвенције број 182 о најгорим облицима дечјег рада, „свака чланица која ратификује ову конвенцију предузима хитне и ефикасне мере у циљу обезбеђења да се најгори облици дечјег рада под хитно забране и елиминишу“. Под изразом дете, у смислу члана 2. ове Конвенције, подразумевају се сва лица млађа од 18 година живота. Усвојеним међународним документима утврђују се међународни радни стандарди, као минимум стандарда у односу на стандарде који се установљавају националним законодавством, што је гарантовано Уставом МОР-а који одредбом члана 19. статуира да „закон, пресуда, обичај или споразум могу обезбеђивати повољније услове за раднике од оних предвиђених конвенцијом“. Надзор над применом међународних стандарда рада темељи се на две врсте процедура: прва процедура је тзв. извештајни поступак, док је друга процедура жалбени поступак.

Посматрајући са радноправног аспекта заштите деце и малолетника, другу половину XX века обележио је изразито јак утицај регионалних организација, и то Савета Европе и Европске уније, због чега се може рећи да је европски континент у знатно повољнијем положају у односу на остатак света. Развој ових регионалних организација одвија се у два колосека, па се сходно томе развија и европско радноправно законодавство - један је на нивоу Савета Европе, тзв. некомунитарно право, а други на нивоу Европске уније, тзв. комунитарно право.⁷ Најзначајнији документ Савета Европе у сфери радних и социјалних права и самим тим документ којим се уређују радна и социјална права деце јесте Европска социјална повеља. Настала је као начин конкретнијег регулисања одређених области које је Европска повеља о људским правима превише опширно дефинисала. Њеним ревидирањем учињен је велики корак ка бољој заштити деце. За област дечјег рада најзначајнији је члан 7. који регулише и предвиђа право деце и омладине на заштиту. Значајан акт Европске уније, који за свој основни циљ има заштиту омладине у радном односу, представља Директива Савета 94/33. Директива на самом почетку под појмом „млади људи“ подразумева све лица млађа од 18 година, под „децом“ подразумева сва лица млађа од 15 година, док адолесценте третира као лица старости између 15 и 18 година. Такође, Директива врши и дефиницију „лаког рада“, као сваког рада који не угрожава безбедност, здравље и образовање детета. Према члану 4. Директиве, све државе чланице су дужне да примењују одговарајуће мере у борби против дечјег рада, док у члану 6. прописује обавезе послодаваца према својим малолетним радницима.

Прве опште одредбе о малолетницима могу се пронаћи у Српском грађанском закону, који је донет 25. марта 1844. године, док је прве радноправне одредбе које су се односиле на малолетнике садржавала Уредба о еснафима. Најважнији закон који се бавио уређењем радних односа, самим тим и радом омладине, био је Закон о радњама, који је установио забрану ноћног рада за мушкарце и жене млађе од 18 година живота. После Другог светског рата, у нашој земљи, наступио је период комунизма. Најрепрезентативнији законодавни пример овог времена био је Закон о удруженом раду.

Забрана дечјег рада је у нашем законодавству регулисана кроз неколико законских аката. Уставом и Законом о раду, данас је зајемчена потпуна заштита породице и деце и утврђени су методи борбе против радне експлоатације деце, тј. забране дечјег рада. Поред Устава као највишег правног акта Републике Србије и Закона о раду као системског закона у области радних односа, у позитивном

⁷ Ibid., стр. 192.

праву Републике Србије дечји рад је регулисан кроз Породични закон, Кривични законик Србије, Закон о социјалној заштити, Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености, Закон о безбедности и здрављу на раду, Закон о основама система образовања и васпитања и Закон о јавном реду и миру. У погледу одређивања појма „детета“, законодавство Републике Србије полази од дефинисања појма потпуне пословне способности. У вези са тим, Устав Републике Србије и Породични закон предвиђају да се пунолетство стиче са навршених 18 година живота, а да се са стицањем пунолетства стиче и пословна способност. Наше кривично законодавство познаје појмове дете, малолетник и малолетно лице. Тако се дететом сматра свако лице које није навршило 14 година живота, под малолетником се сматра лице које је навршило 14 година, а није навршило 18 година, док се под малолетним лицем сматра лице које није навршило 18 година живота.

Према законодавству Републике Србије није дозвољено запошљавање деце млађих од 15 година живота. Иако не постоје прецизни подаци о томе, сматра се да је просјачење највидљивији и најчешћи облик злоупотребе дечјег рада. Република Србија је ратификовала све важне конвенције које се односе на забрану дечјег рада, дакле Конвенцију УН о правима детета, као и две конвенције МОП-а: Конвенцију број 138 о минималном узрасту за заснивање радног односа и Конвенцију број 182 о забрани најгорих облика дечјег рада. Њиховом ратификацијом Република Србија је преузела на себе обавезу да предузме све одговарајуће, тј. неопходне мере како би га забранила и укинула. Међутим, у пракси долази до проблема због неусклађености националног права и неусклађености националног права са ратификованим међународним инструментима. На основу компаративне анализе прописа међународног карактера и нормативног законодавства у Републици Србији утврдиће се усклађеност, тј. неусклађеност позитивног права Републике Србије са међународним инструментима, што је од есенцијалног значаја за делотворно имплементирање међународних стандарда о забрани и укидању дечјег рада. Примена овог метода ће омогућити и анализирање посебних права детета у позитивном праву земаља у региону.

I ДЕО

ПОЈАМ, ЕВОЛУЦИЈА И ФАКТОРИ ДЕЧЈЕГ РАДА – КРАТАК ОСВРТ

1. Појам дечјег рада

Одувек су постојале недоумице да ли деца треба омогућити да, на било који начин, узму учешћа на тржишту рада, и у којој мери. Многа деца у свету раде на одређеним пословима, при чему врсте посла које обављају и услови њиховог учешћа варирају између друштава током времена. Међународна организација рада је покушала да направи јасну разлику између деце која раде на друштвено и лично корисне начине – радећи за џепарац, обављајући кућне послове, помажући у породичном послу током школских распуста и деце чије би услови рада требало елиминисати или барем регулисати на одређени начин.⁸ Учешће деце у одређеним врстама лаког рада, као што су помоћ родитељима, брига о породици или рад тинејџера на неколико сати пре или после школе или током празника, како би зарадили џепарац, сматра се као део одрастања дечака и девојчица и средством за стицање практичних вештина, радних навика и основних услова за њихов даљи опстанак. Овакав рад је по природи и користан и пожељан. Поједини теоретичари су тврдили да је корист од стварања сигурног радног места и омогућавања деци да раде корисна у одређеним ситуацијама, наглашавајући да дечји рад не представља дечји рад све док не омета школовање и док деца имају безбедне услове на радном месту са ограниченим бројем сати дневно.⁹ Али, да би дете имало правилан однос према раду, неопходно је да га родитељи упознају са значајем и вредностима рада, да подстичу и развијају његова интересовања за сваки стваралачки рад.¹⁰ То повећава његове сопствене вредности и самопоуздање и омогућава му да допринесе добробити и себе и своје породице. Међутим, то није дечји рад. Радна деца у ризику су, према Међународној организацији рада, деца која прерано воде живот одраслих и раде дуге сате за ниске плате, под условима који штете њиховом здрављу и физичком или менталном развоју.¹¹

Иако дечји рад није јединствен за садашњу еру, у новије време како су се подаци побољшали, опсег проблема је постао видљивији.¹² Реч је о широко распрострањеном феномену, који је присутан у различитим облицима људског друштва, па стога сада представља проблем на глобалном нивоу. Дечји рад и даље постоји у масовним размерама, понекад у застрашујућим условима, посебно у земљама у развоју.

Према подацима Међународне организације рада¹³, 218 милиона деце широм света узраста између 5 и 17 година живота је запослено. Међу њима, 152 милиона деце су жртве дечјег рада, а скоро половина њих, тј. 73 милиона деце је

⁸ Schlemmer B., *The exploited child*, Zed Books, London, New York, in association with l'Institut de Recherche pour le Développement, Paris, 2000, p. 9.

⁹ Basu K, Tzannatos Z., *The global child labor problem, What do we know and what can we do?* World Bank Economic Review, 2003, 17(2), 147–173.

¹⁰ Hobbs S, McKechnie J., and Lavalette M, *Child Labour, A World History Companion*, Unated States of America, 1999, p. 55-57.

¹¹ Schlemmer B., *op. cit.*, p. 9.

¹² Fassa G.A., Parker L.D., Scanlon J. Th, *Dečiji rad: Perspektiva javnog zdravlja*, Prvo poglavlje, Oxford University Press, New York, 2010, p. 1.

¹³ <https://www.ilo.org/ipecc/lang--en/index.htm>, доступно 30.04.2020. године

укључено у опасан рад. Дечји рад је најзаступљенији у Африци (72,1 милион), Азији и Тихом океану (62,1 милион), Америци (10,7 милиона), арапским државама (1,2 милиона) и у Европи и централној Азији (5,5 милиона). Половину од свих 152 милиона деце која су жртве дечјег рада чине деца узраста између 5 и 11 година живота, од којих 88 милиона чине дечади, а 64 милиона су девојчице. Опасан дечји рад је најзаступљенији код деце узраста између 15 и 17 година живота. Ипак, четвртину свих опасних дечјих послова, око 19 милиона, обављају деца млађа од 12 година. Дечји рад је концентрисан пре свега у пољопривреди, и то 71%, која укључује рибарство, шумарство, сточарство и аквакултуре, 17% на услуге и 12% у индустријском сектору, укључујући и рударство. Јагоде из Аргентине, обућа из Бангладеша, злато и сребро из Боливије и пластика из Камбоџе – само су неки од тих производа, за чију су израду коришћене дечје руке.¹⁴ Деца су коришћена за производњу злата и угља у рударству, а најчешће за израду пољопривредних производа - дувана, кафе, памука, шећерне трске, пиринча, тепиха у мануфактури, какаоа, односно цигла, одеће, обуће итд. Као држава која предњачи у искоришћавању деце наводи се Индија, у којој су мали Индуси правили фудбалске лопте и одећу. Поред Индије, децу „користе“ и Мијанмар, Бразил, Бангладеш, Кина и Филипини. Ипак, најпотреснији су подаци који говоре да се деца у Русији, Украјини, на Филипинима и Тајланду искоришћавају ради снимања порнографског материјала и за проституцију.

Код социјално-правних анализирања положаја људи на тржишту рада, млади, тј. деца и омладина, морају имати приоритет, јер чине посебно рањиву категорију популације.¹⁵ Дечји рад је рад који, по својој природи и начину на који се врши, штети, злоупотребљава и експлоатише дете и спречава дечје образовање.¹⁶ Дечји рад укључује и плаћени и неплаћени рад и активности које су ментално, физички, друштвено или морално опасне и штетне по децу. То је оно што се подразумева под дечјим радом - рад који се обавља на штету и угрожености детета, у супротности са међународним правом и националним законодавством.¹⁷

Међународна организација рада дечји рад одређује као „*рад који лишава децу детињства, потенцијала и достојанства, а који штетно утиче на њихов физички и ментални развој*“¹⁸. Овакво појмовно одређење дечјег рада имплицира да је то сваки рад који:

- је на било који начин (психички, физички, морално и сл.) опасан и који негативно утиче на нормалан развој деце;
- омета њихово школовање тако што им ускраћује могућност редовног похађања наставе;
- их обавезује да напусте школовање;
- захтева од деце да покушају да комбинују похађање школе са претерано дугим и тешким радом.

¹⁴ <http://www.politika.rs/scc/clanak/105071/Dvesta-miliona-dece-na-prinudnom-raduu>, доступно 03.09.2020. године

¹⁵ Blanpain R., *European Labour Law, Kluwer Law International*, The Hague, London, Boston, 2000, p. 282.

¹⁶ International Labour Organization, *Poslodavci i dečiji rad*, Приштина 2009, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_169137.pdf, p. 5, доступно 05.01.2019. године

¹⁷ Haspels N. and Michele Jankanish, *Action against child labour*, Geneva, ILO, International Programme on the Elimination of Child Labour, Geneva, 2000, доступно на www.nzdl.org/gsdllmod

¹⁸ <http://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm>, доступно 30.04.2020. године.

У својим најекстремнијим облицима, дечији рад подразумева децу у ропском положају, одвојену од породица, изложену озбиљним опасностима и болестима, и/или препуштену саму себи на улицама великих градова – и све ово често у изузетно младом узрасту.¹⁹ Поред поменуте дефиниције, МОР и УНИЦЕФ установљавају и осам видова дечјег рада, а то су: опасан рад, рад у домаћинству, рад на улици, дечје ропство, коришћење деце у оружаним сукобима, дечја проституција, као и коришћење деце за нелегалне послове.

Генерална скупштина Уједињених нација једногласно је усвојила резолуцију којом је одредила 2021. годину као Међународну годину за елиминацију дечјег рада и затражила је од Међународне организације рада да преузме водећу улогу у његовој имплементацији. Резолуција наглашава да су државе чланице обавезне да предузимају хитне и ефикасне мере за искорењивање принудног рада, модерног ропства и трговине људима и да осигурају забрану и елиминацију најгорих облика дечјег рада, укључујући регрутовање и коришћење деце војника. У периоду између 2000. и 2016. године, на глобалном нивоу је дошло до пада дечјег рада од 38%. Борба против дечјег рада јесте добила изванредну замах током протекле две деценије, али очигледно је потребно да се додатно појачају акције, а одлука Генералне скупштине да прогласи 2021. годину као Међународну годину за укидање дечјег рада је требала бити од велике помоћи за фокусирање пажње на милионе девојчица и дечака који и даље напорно раде у пољу, рудницима и фабрикама.²⁰

Међутим, нико није могао наслутити да ће пандемија новог вируса COVID-19 захватити 93% држава чланица Уједињених нација. Многе земље су прогласиле ванредно стање, а у циљу сузбијања пандемије, крајем марта 2020. године, готово четвртина светске популације је била у карантину. Школе и универзитети су затворени у више од 160 земаља, што се одразило на преко милијарду и по ученика и студената (91%) широм света.²¹ Најновија заједничка студија Међународне организације рада и УНИЦЕФ-а указује да је у свету радно ангажовано између 160 и 170 милиона деце узраста од 5 до 17 година, при чему је 80 милиона деце укључено у неке од најгорих облика дечјег рада који представљају директну претњу по њихову физичку и менталну добробит. Међународна организација рада упозорава да ће се економска и социјална криза негативно одразити на децу, односно за последицу ће имати пораст број деце која се искоришћавају за рад. Штетни ефекти неће бити равномерно распоређени, па се очекује да ће најпогођеније бити најсиромашније земље. Сви узроци дечјег рада ће се погоршати. Процењује се да би 42-66 милиона деце могло да падне у екстремно сиромаштво као резултат кризе, додајући процењених 386 милиона деце која су већ била у екстремном сиромаштву 2019. године.²² УНИЦЕФ упозорава да миграциони таласи покренути ратним разарањима широких размера у Украјини представљају опасност за децу која путују без пратње родитеља да постану жртве трговине људима у сврху радне или сексуалне експлоатације.

¹⁹ Међународна организација рада, *Искорењивање најгорих облика дечјег рада*, Приручник за примену Конвенције број 182. Приштина, 2002, стр. 15.

²⁰ https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_713925/lang-en/index.htm, доступно 07.08.2019. године.

²¹ <https://sr.wikipedia.org/sr>, доступно 12.10.2020. године.

²² International Labour Organization, *COVID-19 impact on child labour and forced labour: The response of the IPEC+ Flagship Programme*, 2020.

У циљу елиминације дечјег рада Међународна организација рада и УНИЦЕФ су дефинисали низ препорука, а фокус је стављен на активности које се тичу стварања предуслова за достојанствен рад одраслих, проширење и унапређење социјалне заштите, успостављање интегрисаног система социјалне заштите, економско оснаживање породица и надоградња политичке посвећености за окончање дечјег рада.

Свакако, основа одлучног и усаглашеног деловања мора бити законодавство, које елиминацију дечјег рада поставља као крајњи циљ политике и ка остварењу тог циља намеће мере које изричито идентификује и забрањује најгоре облике дечјег рада који морају бити приоритетно елиминисани.

2. Еволуција дечјег рада

На основу претходних показатеља распрострањености дечјег рада, може се констатовати да дечји рад заузима важно место на међународној сцени. У развоју људске цивилизације су, без сумње, учествовала и деца, која су обављала различите врсте послова, често и изразито тешке физичке послове.

О раду деце у примитивној људској заједници сведоче бројна археолошка истраживања која су вршена на местима где су се налазила првобитна људска станишта. У циљу опстанка градили су склоништа и израђивали обућу оруђима која су била примитивна (израђена од камена и дрвета). Она нису омогућавала производњу вишка производа, те су се односи у раду карактерисали равноправношћу и једнакошћу људи.²³ У робовласничком друштву се дечји рад доводи у везу са одликама робовласничког система и друштвеним односима који су на њему засновани. Робовласништво представља прву класну формацију у којој је друштво било подељено на две основне класе: робове и робовласнике. Робови по свом друштвеном положају нису имали никаква права и били су изједначени са оруђима за производњу. Послове су обављали примитивним алатом и под веома неповољним условима. Регрутовани су од стране заробљених непријатеља и задужених сељака. Како је њихов рад био веома јефтин, због ниске продуктивности се могао употребљавати само у широким масама. Међу бројним начинима искоришћавања највише је понижавало сексуално искоришћавање. Постојале су јавне куће, које су биле пуне ропкиња различитог узраста. Дете је могло постати роб и на друге начине: децу коју су родитељи остављали скупљали су трговци робљем, гусари су им продавали сваког ког затекну на броду који нападну итд.

У феудалном друштву дечји рад се доводи у везу са одликама феудалног система. Феудализам представља друштвени систем у коме је основна вредност земља, према чијој величини се мерио друштвени утицај његовог власника. Представља ни мало једноставан систем уређења друштва, које је било подељено на две класе: феудалце (земљовласнике, племиће) и кметове (сељаке). Земљовласници су, са једне стране, својим богатством пробијали себи пут ка утицајним круговима друштва, делећи им земљу, а са друге стране, максимално су искоришћавали кметове који су морали да плаћају део уroda и порезе који су се

²³ Bonne M. P., Brasseur-Siebenaler J., Briet J., *Encyclopedie in vraag en antwoord*, Zuidnederlands Uitgeverij NV-Belgium, 1978, p. 104-106.

разликовали од земљовласника до земљовласника. Како би испунили своје обавезе, кметови су заједно са својом породицом морали да раде.

У капиталистичком друштву дечји рад се доводи у везу са одликама капиталистичког система, у којем се трговина и индустрија једне земље контролишу од стране приватних власника, а не од стране државе. Овај период означио је појаву радника, који су могли слободно одлучивати о свом радном ангажовању. Велика конкуренција радника омогућавала је капиталистима да диктирају нехумане услове рада. Држава није могла да се меша у сферу радних односа, јер су радни односи припадали сфери слободе уговарања. Ако би интервенисала, то би значило њено ограничење, што је било недопустиво: слобода је, према либералној теорији, била апсолутна и неограничена, што се експлицира функцијом основних права (основна права су права слободе, која обезбеђују подручје индивидуалне и друштвене слободе од захвата државе).²⁴

Историјски посматрано, негативну ноту дечјем раду дала је индустријска револуција, током које су деца била приморана да раде у фабрикама у којима су услови за рад били екстремно напорни. Ваља имати у виду да до појаве индустријализације дечји рад није био доживљаван као друштвени проблем, већ је сматран саставним делом друштвеног живота – делом, који повезује образовање, процес социјализације и економску активност чије се обављање очекивало од свих чланова заједнице.²⁵ Деца која су највише била изложена раду у фабрикама су претежно потицала из сиромашних породица и посматрана су посебно погодним за рад, због чега је период индустријске револуције најзанимљивији са аспекта проучавања дечијег рада. Посебно опасни послови су били послови у рудницима у којима су се у поприличном броју користила деца, која су због своје ситне грађе могла да допру до места до којих одрасли људи нису могли да дођу. Управо је у рудницима и била највећа смртност деце радника.²⁶

Прва земља у којој је успостављена заштита деце и омладине на раду била је Велика Британија, где су индустрија и раднички покрети били најразвијенији. Индустријска револуција је трајала између 1760. и 1840. године и довела је до великог економског и привредног развоја европских и северноамеричких држава, али је са друге стране, та цена била висока. Како је цена индустријализације била очигледна, порасла је свест о значају заштите радника и успостављању низа међународних стандарда како би се осигурала једнака заштита за све, бар у минимуму.²⁷ Деца су посматрана као врло исплативи радници, а бриге о њима и условима њиховог рада скоро да није било. Током XIX века донет је велики број закона у области регулисања дечијег рада, а најважнији од тих закона био је „Фабрички закон“ из 1833. године, који је први поставио и конкретизовао основу за развој права радника, првенствено деце. Фабричким законом је било прописано да деца између 14 и 18 година старости не смеју радити дуже од дванаест часова дневно, уз обавезно право на одмор за ручак у трајању од једног часа. Такође, деца између 9 и 13 година старости не смеју радити дуже од осам часова дневно, уз паузу за ручак од једног часа и обавезно образовање у трајању

²⁴ Јовановић П., *Радно право*, Јавно предузеће „Службени гласник“, Београд, 2003, стр. 28-29.

²⁵ Bonne M., Schlemmer B., „*Aperçus sur le travail des enfants*“, *Mondes en développement*, vol. 146, broj 2/2009, str. 16.

²⁶ Peter Kirby, *Child Labour in Britain 1750-1870*, Palgrave Macmillan, University of Manchester, 2003, p. 18-19.

²⁷ Упоредити са: Петровић А., *op.cit.*, стр. 31.

од најмање два часа. Закон је изричито забрањивао рад деце испод 9 година старости, као и да малолетници не могу обављати било какве послове ноћу.

После Велике Британије, најпродуктивнија земља у области радног законодавства, посебно рада деце, била је Пруска. Године 1839. донет је „Пруски закон о дечјем раду“ и односио се на положај малолетних радника у рудницима, фабрикама и каменоломима у континенталној Европи. Закон је био значајан по томе што је уређивао положај малолетних радника како у фабрикама, тако и у рудницима и каменоломима, док се британски „Фабрички закон“ из 1833. године бавио искључиво уређивањем положаја малолетних радника у текстилним фабрикама.²⁸ Као и „Фабрички закон“, „Пруски закон о дечјем раду“ је забрањивао рад деце испод 9 година старости. Закон је прописивао да малолетници испод 16 година живота нису могли радити дуже од десет часова дневно. Након њега донети су „Пруски статут“ из 1853. године и „Немачки индустријски законик“ из 1891. године. Најважнија одредба Пруског статута односила се на подизање границе минимума старосне доби за заснивање радног односа, и то са 9 на 12 година живота. Овим статутом је било прописано да деца испод 14 година старости могу радити максимално шест часова дневно, уз апсолутно право на образовање у трајању од три часа дневно. Такође, статут је забрањивао рад малолетника ноћу. „Немачки индустријски законик“ је представљао први законодавни акт који је донет након уједињења Немачке, а који се између осталог бавио и положајем малолетних радника. Значајна новина била је та, што је граница минимума старосне доби за заснивање радног односа подигнута са 12 на 13 година живота. У легислативном смислу, то је било од великог значаја, пошто је тиме потврђен један прогресиван правац који је тежио ка све већем смањењу дечјег рада.

Сви ови закони су били претежно декларативног карактера, али због недостатка контроле њихове примене и одговарајуће казне за њихово непоштовање, нису примењивани, па самим тим и нису имали конкретан утицај на побољшање положаја деце радника. У легислативном смислу, закони Пруске и касније Немачке, извршили су несумњиво јак утицај на законодавство швајцарске конфедерације, као и законодавство скандинавских земаља, које су постале пример тзв. „социјалних држава“ и једне од најразвијенијих земаља у области радног законодавства, нарочито законодавства које се односи на рад деце. Значај првобитних закона огледа се у томе што су „отворили врата“ за адекватно регулисање радноправног положаја деце у каснијем периоду, тј. у XX веку.

3. Фактори дечјег рада

Дечји рад је заступљен у различитим сферама друштвеног живота и као такав представља профитабилан извор прихода. За исту врсту послова које су обављали одрасли, деца су остваривала знатно мања примања и изражавала су спремност да тај рад обављају по нижим дневницама, чиме су чинили велику услугу и корист послодавцу, који се из тих разлога и опредељивао за дечји рад и радну експлоатацију деце. Фактори дечјег рада су субјективни и објективни чиниоци који делују у процесу његовог настанка и реализације. Конвенција број

²⁸ Henderson O. W., *Industrial Revolution on the Continent, Germany, France, Russia 1800-1914*, Reprint in 2006 Routledge, Chichago, 1961, p. 40.

138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, као и Препорука број 146 о минималним годинама за запошљавање не одређују експлицитно узроке, односно факторе дечјег рада. Међутим, Препорука број 146 о минималним годинама за запошљавање у свом члану 2. сугерише државама да се „у циљу потпуног укидања дечјег рада, посебна пажња посвети повећању запослености, сузбијању сиромаштва, побољшању услова живота, социјалне сигурности, општег и техничког образовања итд“. Затим, Конвенција број 182 о забрани најгорих облика дечјег рада у својој преамбули истиче „да је дечји рад у великој мери узрокован сиромаштвом и да је дугорочно решење у сталном економском развоју који води друштвеном напретку, нарочито ублажавању сиромаштва и образовању за све“. Такође, у Преамбули Факултативног протокола о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији, уз Конвенцију о правима детета, као и у Декларацији против комерцијалне сексуалне злоупотребе деце се истиче, да је комерцијална сексуална злоупотреба деце непосредно подстакнута економским диспаратима, неправедном социо-економском структуром, дисфункционалним породицама, миграцијама, растућом потрошњом, мањком образовања, дискриминацијом по роду, неодговорном сексуалном понашању одраслих, штетним традиционалним обичајима, оружаним сукобима и трговином децом. Продаја деце, дечја проституција и дечја порнографија непосредно је подстакнута и праксом такозваног „секс-туризма“ који децу чини посебно рањивом.

Злоупотреба дечјег рада јавља се у констелацији коју значајним делом чине следећи фактори:²⁹

1. образовни – корелација појаве злоупотребе дечјег рада и непохађање школе;
2. социјални – корозивне друштвене норме и вредности, дисфункционалност породице;
3. економски – сиромаштво, потражња за радном снагом, економска криза, послови за које није потребна никаква квалификација и др.).

Према томе, на појаву дечјег рада утичу сплетови условљавајућих фактора, међу којима се као најзначајније и најутицајније издвајају: сиромаштво, незапосленост, недостатак образовања, дисфункционалност породице, дискриминација и трговина децом.

3.1. Сиромаштво као фактор дечјег рада

Сиромаштво представља један од критичних проблема у савременом свету и главни разлог због којег деца морају да раде. Иако је број сиромашних више него преполовљен у односу на 1990. годину, према подацима Уједињених нација и даље је једна петина људи у земљама у развоју сиромашна. Процене УНИЦЕФ-а су да око 124 милиона деце уопште нема могућност да се упише или да заврши школу. Од тог броја, 38% деце која похађају основну школу не науче да читају и пишу.

Савет министара Европске уније је 1975. године дефинисао сиромашне као „појединце или породице чији су ресурси (добра, новчани приходи и услуге из

²⁹ Мапа пута за елиминацију злоупотребе дечјег рада у Србији, укључујући најгоре облике дечјег рада: 2018 - 2022. године, стр. 12.

јавних и приватних извора) толико мали да их искључују из минимума прихватљивог начина живота у држави чланици у којој живе“.³⁰ Дефиниција сиромаштва која се данас широко користи у Републици Србији гласи: „Сиромаштво је више димензионални феномен, који поред недовољних прихода за задовољење основних животних потреба, подразумева и аспекте везане за људска права, као што су немогућност запошљавања, неодговарајући стамбени услови и неадекватан приступ социјалној заштити, здравственим, образовним и комуналним услугама“.³¹

Сиромаштво представља комплексну категорију, које директно негативно утиче на развој деце, умањујући им могућности за развијање пуних потенцијала, па самим тим позитивно утиче на појаву дечјег рада.³² Посебна пажња посвећена је утицају сиромаштва на дечји рад и најгоре облике дечјег рада. Дечји рад продубљује сиромаштво код деце и одузима им детињство. Утицај сиромаштва на дечји рад и најгоре облике дечјег рада се манифестује на неколико начина:³³

- 1) када родитељи дођу у тешку материјалну ситуацију, деца умањују њихове финансијске проблеме обављајући економску активност;
- 2) сиромашни људи налазе се у потиснутом и деградираном положају, на сваком кораку доживљавају понижење своје личности и достојанства, те, по њиховом схватању, немају разлога да се понашају у складу са законом. Сиромаштво многе родитеље одвлачи на пут деликвенције, укључујући најгоре облике дечјег рада;
- 3) сиромашни људи често немају приступ информацијама, те у економској активности деца не виде ништа лоше.

Фактори ризика дечјег рада најприсутнији су у сиромашним земљама и земљама у кризи. Посебно су угрожени најсиромашнији друштвени слојеви у земљи, као што су деца имиграната, улична деца, расељена лица и избеглице, припадници мањинских група итд. На појаву дечјег рада може утицати и немогућност појединих породица да се заштите од флукуација дохотка³⁴, па су деца принуђена на напуштање обавезног школовања и на укључивање на рад, ради обезбеђивања додатних прихода за чланове своје породице. Процењује се да широм света ради 218 милиона деце узраста између 5 и 17 година, која ору њиве, обављају тешке кућне послове, ткају тепихе итд. Такав рад деце је највише присутан у Африци, Азији и Латинској Америци.

Према томе, сиромаштво егзистира као главни узрок дечјег рада из три разлога: прво, чини се да дечји рад драматично опада са побољшањем животног стандарда домаћинства; друго, дечји рад у великој мери реагује на неочекиване промене у породичном окружењу - кредитна задуженост повећава број деце која морају да раде и треће, сиромаштво заједно са неефикасним или скупим

³⁰ European Commission, *Combating poverty and social exclusion A statistical portrait of the European Union*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010, p. 6.

³¹ Стратегија за смањење сиромаштва, Влада Републике Србије, Београд, 2003, стр. 1.

³² Вујовић М., *op. cit.*, стр. 189.

³³ Save the children Norway, Регионална канцеларија за југоисточну Европу и уред координатора за борбу против трговине људима и илегалне миграције БиХ, *Дјеца проговарају: шта утиче на трговину дјецом у југоисточној Европи, Извештај из БиХ*, <http://promente.org/files/research/djecaprogovaraju-bos.verzija.pdf> доступно 20.04.2019. године

³⁴ Више о томе: Grootaert C., Patrinos H., *Policy analysis of child labour, A comparative study*, New York, St. Martin's, p. 64.

школским системом за последицу има пораст броја деце без основног образовања и која остају да раде у својим породицама.³⁵

Најгори облици дечјег рада негативно утичу на економски развој земље што за последицу има да се сиромаштво преноси са генерације на генерацију. Деца, најчешће услед сиромаштва, нису била у могућности да се образују, што је даље умањило њихову могућност да својој породици и себи обезбеде пристојан живот у будућности. У Преамбули Конвенције МОП-а број 182 о забрани најгорих облика дечјег рада и непосредним мерама за укидање таквог рада наводи се да је „рад деце, у велико мери узрокован сиромаштвом и да је дугорочно решење у сталном економском развоју који води друштвеном напретку, нарочито ублажавању сиромаштва и образовању за све“. Стога, Међународна организација рада наглашава да национални временски ограничени програми против дечјег рада морају развити макроекономске стратегије и интервенције за смањење сиромаштва како би се промовисао економски раст, да се избегавају политике које доприносе фискалним и макроекономским неравнотежама који могу довести до инфлације, незапослености и погоршања сиромаштва, као и да се осигура да економске реформе неће даље утицати на осиромашење сиромашних домаћинстава.³⁶ Сиромаштво може посредно утицати на настанак, формирање и реализацију дечјег рада и последично произвести друге негативне појаве у друштву, као што су: насиље, дисфункционалност породице, трговина децом итд.³⁷

3.2. Незапосленост као фактор дечјег рада

Запосленост подразумева стање или ситуацију у којој за рад способан појединац самостално или заједно са другим појединцима или код другог лица (послодавца) обавља неку друштвено-корисну делатност и по основу тога стиче зараду која је материјални извор задовољавања његових потреба и потреба његове породице.³⁸

Појам незапослености уско је повезан са појмом рада. Право на рад је у непосредној вези са људским достојанством и тенденцијом човека да преко рада учествује у друштвеном животу, остварајући елементарне услове за нормалан живот. Незапосленост исто као и запосленост јесте стање, односно ситуација у којој се налази радно способно лице.³⁹ Незапосленост представља стање, ситуацију која настаје услед објективних немогућности као што су: низак степен развоја производних снага, низак ниво стручног образовања и развоја становништва, неразвијеност инфраструктуре, пренасељеност, велика понуда радне снаге, неразвијеност служби за професионалну оријентацију и стручно оспособљавање итд.⁴⁰ У таквом стању, ситуацији, радно способан појединац није у могућности да својим радом, обављајући друштвено корисну делатност, оствари

³⁵ Edmonds V. E., Pavcnik N., *Child Labor in the Global Economy*, Journal of Economic Perspectives, Vol. 19, Number 1, 2005, p. 209.

³⁶ ILO/IPEC. *"Eliminating the Worst Forms of Child Labour, An Integrated Time-Bound Approach – A Guide"*, Geneva, 2001., p. 57.

³⁷ Вујовић М., *op. cit.*, стр. 189.

³⁸ Шундерић Б., *Право међународне организације рада*, Правни факултет, Београд, 2001, стр. 219.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Више о незапослености: Шундерић Б., *op. cit.*, стр. 219-222.

зараду и да на тај начин себи и својој породици обезбеди такав животни стандард и доходак да је непотребно прибегавати економској активности деце.⁴¹

Стопа незапослености у земљи је изузетно важан показатељ стања у којем се друштво налази. Последице које незапосленост производи су несагледиве, не само у економском погледу, већ и у погледу социјалних и демографских последица. Људи који су незапослени зависни су од социјалне помоћи. Проузроковани стрес међу угроженим породицама последица је управо високог нивоа незапослености, што за последицу даље има појаву фактора ризика од дечјег рада (принудно просјачење, рад деце на улици, проституција итд.). Стога, да би деца имала срећно и безбрижно детињство, потребно је обезбедити пристојан рад породице. У том маниру и Препорука број 146 о минималним годинама за запошљавање сугерише државама да се „у циљу потпуног укидања дечјег рада, посебна пажња посвети, преко националне политике и практичних акција, повећању запослености, сузбијању сиромаштва, побољшању услова живота, социјалне сигурности, општег и техничког образовања итд.“⁴²

3.3. Недостатак образовања као фактор дечјег рада

Право на образовање је пре свега право детета и стога представља једно од основних и фундаменталних права које је детету гарантовано међународним и националним прописима. Гарантовано је Универзалном декларацијом о људским правима из 1948. године, која сваком признаје право на образовање. Као што се у Преамбули Конвенције о правима детета истиче и као што је назначено у Декларацији о правима детета из 1959. године: „Детету, с обзиром на његову физичку и менталну незрелост, потребни су посебна заштита и брига, укључујући и одговарајућу правну заштиту, како пре, тако и после рођења.“ Самим рођењем дете стиче одређена права којима се оно уважава као личност у складу са његовим физичким, емоционалним, менталним и другим способностима. Садржина ових права је прилагођена циљевима који се желе постићи, а то су социјална сигурност и развој деце, али се остваривање ових циљева највише везује за породицу, односно родитеље, а потом за државу.⁴³ Услови за развој личности, до нивоа који је чини кадром да поступа слободно, одговорно и у складу са сопственим системом вредности и циљева подразумевају обезбеђивање права деце у две равни: прва је, права на једнаке могућности у погледу коришћења друштвених ресурса, односно образовања, здравља, културе, информисања и сл., а друга се односи на право на заштиту, која морају успоставити баланс између активности родитеља и самосталног удела детета.⁴⁴ Право на образовање представља кључни фактор за широк спектар позитивних личних, друштвених и економских промена.⁴⁵ Људско право на образовање може се назвати „оснажујућим правом“.⁴⁶ Уживање појединих грађанских, политичких, економских, социјалних и културних права зависе од минималног нивоа образовања.

⁴¹ Вујовић М.: *op.cit.*, стр. 189.

⁴² Члан 2. Препоруке број 146 о минималним годинама за запошљавање

⁴³ Поњавић З., *Породично право*, Правни факултет Крагујевац, 2007, стр. 228.

⁴⁴ Обретковић М., *Детињство и права детета*, Права детета, права човека, Београд 1996, стр. 17.

⁴⁵ Упоредити са: Подршка образовању деци из сиромашних породица, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, UNICEF, стр. 6.

⁴⁶ Разумевање људских права, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр.181.

Недостатак образовања чини један од индикатора који утиче на појаву и развој дечјег рада. Данас је недостатак образовања посебно штетан јер и појединачно и друштвено благостање све више зависе од писмености и интелектуалне компетенције.⁴⁷ У појединим државама у којима није било бесплатно образовања, односно у државама у којима је образовање било недоступно, логично је да ће већи број деце напустити школовање. Тако нпр. у Индији између 73% дечака и 80% девојчица напушта основно и средње образовање због оскудних и неприступачних школских објеката.⁴⁸ Осим тога, неадекватан образовни програм, пратећи трошкови школовања, за последицу имају смањење броја деце која су укључена у образовни систем. Ипак, Индија нам даје и позитиван пример. Као већински сиромашна држава, успела је да од 1995. године уведе обавезно школовање за сву децу и да обезбеди адекватне услове рада у школама, што је довело до смањења проблема дечјег рада у тој земљи, који је и поред тога што је тренутно велики, мањи него у периоду пре таквог решења у образовном систему.⁴⁹

Када се говори о образовању, битно је поменути Конвенцију против дискриминације у васпитању и образовању.⁵⁰ Члан 1. Конвенције забрањује дискриминацију у образовању на основу расе, боје коже, пола, језика, вероисповести, политичког или другог мишљења, националног или друштвеног порекла, економског статуса или по рођењу. Забрана се односи на све врсте и нивое образовања и укључује приступ образовању, стандард и квалитет образовања и услове у којима се оно одвија. Државе потписнице ове конвенције обавезне су да Генералној скупштини UNESCO подносе периодичне извештаје о законодавним и административним мерама које су усвојиле у циљу примене Конвенције. Иначе, UNESCO представља водећу агенцију за међународну сарадњу којој је образовање специјалност и најважнија област деловања.

Образовање је педагошки процес и резултат усвајања знања, умења и навика посредством школе и других фактора, као што су породица, културне установе, средства јавног информисања, али и личних напора који доприносе формирању личности и воде самоодређењу.⁵¹ Представља кључни елемент сваког напора да се елиминише радна експлоатација деце, будући да деци омогућава стицање знања и вештина које су неопходне у креирању успешне будућности. Сврха образовања није само искорењивање неписмености, већ и оспособљавање за пуно учешће у друштвеном животу.⁵² Образовање пружа деци боље и веће могућности за запослење и има за циљ развој дететове личности, талената и менталних и физичких способности до њихових крајњих могућности и припремање детета за одговоран живот у слободном друштву, у духу разумевања, мира, толеранције, једнакости полова, пријатељства међу народима, етничким,

⁴⁷ International Labour Conference, 86th Session 1998: Report VI (I) Child Labour, Targeting the Intolerable, Sixth item on the agenda. Geneva, ILO, 1998, p. 8.

⁴⁸ Jaiswal P., *Child labour, a sociological study*, New Delhi: Shipra Publications, 2000, p. 51.

⁴⁹ Humbert F., *The Challenge of Child Labour in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, p. 31.

⁵⁰ Конвенција против дискриминације у образовању и васпитању усвојена је на 11. заседању Опште конференције УНЕСКО, 14. децембра 1960. године, а ступила је на снагу 22. маја 1962. године. Наша држава је ратификовала Конвенцију 1964. године, „Сл. лист ФНРЈ“, Међународни уговори, бр. 4/64.

⁵¹ Мала енциклопедија, Просвета, књига 2, Београд, 1986, стр. 850.

⁵² Вучковић Шаховић Н., *Права детета и међународно право*, Југословенски центар за права детета, Београд, 2000, стр. 214.

националним и верским групама.⁵³ Резултати емпиријских исраживања указују на тесну повезаност између школског неуспеха и малолетничке делинквенције. Напуштање школовања доприноси интензивирању малолетничке делинквенције, јер има кумулативно неповољан учинак на животни пут малолетника (незапосленост, дистрибуција дроге, вршење криминалних радњи итд.).

Недавна испитивања МОР-а показала су да би елиминисање дечјег рада у транзицији и економијама у развоју могло створити економске користи много веће од трошкова, који су углавном повезани са улагањем у боље школовање и социјалне услуге.⁵⁴ Борба против сиромаштва, у комбинацији са већим улагањем у образовање може довести, ако не до нестанка, онда свакако до великог смањења броја малолетних радника и побољшања њиховог положаја.⁵⁵ Управо је низак и неадекватан ниво образовања, идентификован као један од главних узрока сиромаштва. Највећи ризик од сиромаштва имају лица са незавршеном основном школом. Државе које подржавају стицање што вишег степена образовања својих грађана могу да рачунају да ће тиме смањити сиромаштво, подићи ниво људског капитала, повећати социјалну укљученост, кохезију друштва и политичку стабилност.⁵⁶

3.4. Дисфункционална породица као фактор дечјег рада

Пресудну улогу у васпитавању и одгајању деце има породица, јер породица представља синоним сигурности, пажње, љубави, топлине, разумевања. Породица се третира као основна ћелија друштва и као природна средина у којој се остварује добробит детета.⁵⁷ Свака нормална заједница мужа и жене, укључујући и њихову децу, тежи да оствари две своје елементарне функције:

- да обезбеди физички опстанак и развој детета и
- да оформи и очува основне људске особине детета.

Данас се породица сусреће са бројним потешкоћама како би испунила своју елементарну функцију и очекивану улогу. С тим у вези, породица може имати и негативан утицај на васпитавање и одгајање деце, што се може видети на примеру дисфункционалних породица.

Дисфункционалне породице су особито осетљиве за настанак најгорих облика дечјег рада. Сам појам „дисфункционално“ означава нешто што нормално не функционише или нешто што уопште не функционише. Основне породичне вредности њених чланова су међусобно поремећене. Карактеристике таквих породица су поремећени међусобни односи, комуникације, присутност насиља међу супружницима, конфузност, породичне кризе, недостатак узајамне подршке и сарадња, злостављање и занемаривање деце. Све су то карактеристике због којих деца "излаз" проналазе на улици, у деликвентним друштвима која им у тим тешким тренуцима "привидно" пружају дом и заштиту, намеравајући да их на тај начин уведу у канџе дроге и алкохола и свет криминала. Због тога свака породица

⁵³ Члан 29. тачка 1(а) и 1(д) Конвенције о правима детета

⁵⁴ International Labour Organization, *Rules of the game, An introduction to the standards-related work of the International Labour Organization*, 2019, p. 42.

⁵⁵ Вујовић М.: *op.cit.*, стр. 190.

⁵⁶ Подршка образовању деци из сиромашних породица, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, UNICEF, стр. 6.

⁵⁷ Вучковић Шаховић Н., *op. cit.*, стр. 156.

настоји да код своје деце развија позитивна карактерна својства, да их оспособи за креативну делатност, јер се то касније одражава на њихову интеракцију са окружењем, отвореност према другима, на љубав и разумевање за другога.⁵⁸

3.5. Трговина људима као фактор дечјег рада

У теорији постоје бројне дефиније о појму „трговина људима“. Поједини аутори под трговином људима подразумевају модерно ропство. Истиче се да је „трговина људима глобални проблем који угрожава људска права и слободе, узрокује последице по здравље становништва, јача организовани криминал и корупцију“.⁵⁹ Трговина људима је глобални феномен који погађа све земље – земље у политичкој и економској транзицији, неразвијене земље и земље у развоју, земље у рату и постконфликтне земље, које се појављују као земље порекла и транзита жртава, као и економски развијеније земље које се појављују као земље дестинације.⁶⁰ Затим се истиче да је трговина људима сложена појава угрожавања безбедности заснована на институцијама ропства и експлоатације, односно поступању према човеку као да је роба или ствар, с циљем експлоатације његове радне снаге, знања и вештина, телесног и полног интегритета и идентитета ради задовољења личних или туђих нагонских, здравствених или емоционалних потреба или стицања директне или индиректне материјалне користи за себе или другог, при чему се угрожава безбедност државе на спољно-политичком плану и плану унутрашње стабилности, друштва у домену јавне безбедности и појединца у домену кршења људских права.⁶¹

Поред илегалне трговине оружјем и наркотицима, трговина људима представља најunosнију грану организованог криминалитета и представља један од најтежих облика кршења људских права. Илегални приход од трговине људима и њихове експлоатације је баснослован, а његово стицање не представља велики ризик за организоване криминалне групе, као што је то случај са трговином наркотицима или оружјем.⁶² Имајући у виду да европљани годишње троше милијарде евра на проституцију и остале сексуалне услуге, трговина људима је веома уносан посао. Тржиште комерцијалних сексуалних сматра се главним покретачем трговине људима.⁶³ У свету су данас присутни разноврсни облици експлоатације људи. Основни разлози због којих људи бивају увучени у процес трговине људима су најчешће економске природе али поред њих, постоје и други, као што су пораст организованог криминалитета, миграције, слабљење државних институција, транзициони процеси итд. Поред личних фактора који поједине особе доводе у положај трафикинга, постоје и друштвени фактори као што су: незапосленост, сиромаштво, недостатак образовања, као и организовани криминал у виду секс трафикинга.

⁵⁸ Вујовић М.: *op.cit.*, стр. 190.

⁵⁹ Лалић В., *Трговина људима у Босни и Херцеговини*, Дефендологија центар за безбедносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2007, стр. 18.

⁶⁰ <https://www.astra.rs/sta-je-trgovina-ljudima/>, доступно 05.03.2019. године

⁶¹ Мијалковић С., *Трговина људима*, Београд, Беосинг, 2005, стр. 45.

⁶² Маринковић Д., *Сузбијање организованог криминала, Специјалне истражне методе*, Прометеј, Нови Сад, 2010, стр. 109.

⁶³ *Ibid*, стр. 111.

У свету, сваке године, више стотина хиљада мушкараца, жена и деце постану жртве трговине људима. Процењује се да у свету живи чак 27 милиона људи у неком облику ропства. Према подацима Међународне организације рада, 12,5 милиона људи се налази на принудном раду и сексуалном ропству. Према проценама UNICEF-а, 1,2 милиона деце сваке године постану жртве трговине људима, која се купују и продају у циљу радне експлоатације у разним индустријским и привредним гранама, али и сексуалној индустрији и просјачењу. Међународно право се још пре Другог светског рата бавило питањима експлоатације, посебно у вези са ропством и принудним радом. Најважнији мултилатерални уговор на глобалном плану представља Конвенција УН о транснационалном организованом криминалу из 1999. године. Конвенцији су придружена три допунска протокола: Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, Протокол против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом⁶⁴ као и Протокол против незаконите производње и трговине ватреним оружјем⁶⁵, његовим деловима и компонентама и муницијом.

У схватању феномена трговине људским бићима, савремене дефиниције стављају акценат на три саставна елемента:⁶⁶

1. процес који претходи експлоатацији: намамљивање, превоз, пребацивање, скривање или прихват лица;
2. средства контроле жртава: претње или употреба силе или других облика принуде, уцене, отмице, обмане, преваре, злоупотребе власти или стања угрожености, давања или примања новца или повластица за добијање пристанка лица које има контролу над другим лицем;
3. облике експлоатације: искоришћавање за проституцију или друге облике сексуалне експлоатације, присилни рад или услуге, ропство или пракса слична ропству, потчињавање или вађење органа.

У највећем броју земаља, међу жртвама трговине људима најчешће се јављају особе женског пола, неретко и малолетне, а бележи се и присутност радне експлоатације. Женама и девојкама се тргује ради сексуалне експлоатације, а децом, углавном ради сексуалне експлоатације, принудног брака или просјачења. Пораст бележе и случајеви принудног просјачења (жртве су најчешће малолетна лица оба пола), принуде на вршење кривичних дела (имовинског карактера), а није занемарљив ни број случајева трговине ради склапања брака (најчешће жртве су малолетне особе женског пола).⁶⁷ Трговина људима, посебно децом, је проблем светских размера. Представља вишеслојан, комплексан и динамичан друштвени феномен који захтева свеобухватни (правни и друштвени) приступ проблему, односно примену ефикасних мера на плану превенције, сузбијања, кажњавања учинилаца и заштите жртава, уз обавезну међусобну сарадњу

⁶⁴ Протокол против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом је ступио на снагу 28. јануара 2004. године; СРЈ је ратификовала Протокол 2001. године, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 6/2001.

⁶⁵ Протокол против незаконите производње и трговине ватреним оружјем је донет 31. маја 2001. године у Њујорку; Државна заједница Србија и Црна Гора ратификовала је Протокол 2005. године, „Сл. лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 11/2005.

⁶⁶ Жегарац Н., Бауцал А., Гвозден У., *Ничија деца: трговина децом у Србији и Црној Гори*, Save the Children UK, Београд, 2005, стр. 16.

⁶⁷ Томић М., Жарковић, М., *Психосоцијална подршка жртвама трговине људима*, Безбедност, год. 55, бр. 2, 2013, стр. 196-197.

држава.⁶⁸ Неопходност посебне заштите ове категорије становништва, како на националном тако и на међународном нивоу, произилази из њихове нарочите осетљивости и неискуства. Такође, чињеница је да су последице заробљавања и експлоатације много теже када су жртве деца и малолетници. Искоришћавање деце и малолетника се испољава у више облика од којих су, како се углавном сматра, два доминантна - искоришћавање дечјег рада и сексуално искоришћавање.⁶⁹

Као жртве трговине људима најчешће се појављују особе различитог порекла и лошег социјално-економског статуса. Сиромаштво је само један од фактора који доприноси вулнерабилности и који доприноси узроцима трговине људима. Оно што се често појављује као заједничка карактеристика жртава трговине људима је претходно искуство насиља (насиља у породици, партнерског насиља и сл.). Насиље у породици представља раширен и дубоко утемељен друштвени проблем. Будући да не постоји једна универзална дефиниција насиља у породици, насиље у породици чини свако ко применом насиља, претњом да ће напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице.⁷⁰ Уколико у једној породици дође до неког облика насиља једног члана породице према другом, несумњиво долази до угрожавања сигурности, али и односа поверења међу члановима породице и озбиљног угрожавања саме институције породице.⁷¹ Заштита од насиља у породици је предмет регулација у бројним међународним документима, као што су Универзална декларација о људским правима, Конвенција УН о правима детета, Конвенција УН о елиминацији свих облика дискриминације жена, Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, која је позната као Истанбулска конвенција, затим Декларација о елиминацији насиља према женама итд.). Код особа за које нам је овај податак познат, њих чак 75,48% било је раније, пре искуства трговине људима, изложено неком облику насиља (најчешће породичном).⁷²

Експлоатација и злостављање деце, независно од облика којем су деца изложена, представљају озбиљно кршење људских права. Негативни утицаји трговине људима на живот и здравље деце огледају се, пре свега, у њиховој посебној рањивости с обзиром на године и њихов психосоцијални развој.⁷³ Већина продате деце суочена је са суровим животним и радним условима и нема готово никакав приступ здравственој заштити и образовању, а многа су изложена високом ризику заразе сексуално преносивим болестима.⁷⁴

Негативни утицаји које трговина и њој својствено злостављање и експлоатација остављају на дете могу бити:⁷⁵

⁶⁸ Више о томе: Стратегија борбе против трговине људима у Републици Србији, „Службени гласник РС“, број 111/2006.

⁶⁹ Кривичноправни систем и судска пракса у области борбе против трговине људима у Србији, Заједнички програм UNHCR, UNODC и IOM за борбу против трговине људима у Србији, стр. 60.

⁷⁰ <https://www.mup.gov.rs>, доступно 05.03.2019. године

⁷¹ Петрушић Н., *Породичноправна заштита од насиља у породици у праву Републике Србије*, Ново породично законодавство Правни факултет у Крагујевцу, 2006, стр. 21.

⁷² www.astra.rs.

⁷³ Радовић Н., *Трговина женама и децом у циљу сексуалне експлоатације*, Наука, безбедност, полиција, Београд, год. 12, Број 3, 2007, стр. 105.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Volfenson G., *Борба против трговине децом*, Save the children, 2004, p. 10-11.

а) психолошки, и то:

- осећај срамоте, кривице и недостатак самопоштовања,
- осећај изневерености и недостатак поверења,
- ноћне море, несаница, безнадежност и депресија,
- одавање дрогама, самоубилачке мисли или покушај самоубиства;

б) физички, пре свега:

- физичко насиље, укључујући и премлаћивања, мучење и силовање од стране макроа,
- добијање инфекција преносивих сексуалним путем;

в) друштвени, и то:

- одбацивање од стране породице,
- недостатак друштвених вештина и образовања у циљу прилагођавања и комуникације са осталом децом.

Институционални оквир за сузбијање трговине људима на универзалном и регионалном плану чине бројне међународне конвенције, декларације, резолуције и други међународни инструменти који представљају примарне изворе права у овој области. Као најважнији истичу се Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминалитета, Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, који допуњује Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминалитета и Конвенција Савета Европе о сузбијању трговине људима, који ће опсежно бити разрађени у наставку.

Међународни документи, законодавство и пракса бројних земаља појам трговине децом дефинишу у контексту у коме се одвија експлоатација и повреда права деце.⁷⁶ Члан 3. Протокола за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, под појмом „дете“ подразумева било коју особу млађу од осамнаест година живота, док под трговином децом подразумева „врбовање, превозење, пребацивање, скривање и примање детета у циљу експлоатације“. То значи да се трговина децом врши у циљу њихове експлоатације, која је сама по себи штетна, јер угрожава њихов будући живот и развој, па је ирелевантно да ли је примењена нека од метода врбовања. Да би било идентификовано као жртва трговине људима довољно је да буде врбовано и да постоји намера експлоатације.⁷⁷ Према члану 3. Протокола, експлоатација обухвата, као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге облике сексуалне експлоатације, принудни рад, ропство и сервитут или уклањање органа. Државе потписнице овог протокола дужне су да успоставе опсежне политике, програме и друге мере у циљу спречавања нелегалне трговине људима и борбе против ње, као и заштите жртава нелегалне трговине људима, посебно жена и деце, да не би опет постале жртве ове трговине.

Идентичан постулат заузела је Конвенција о правима детета – под „дететом жртвом трговине људима сматра се свака особа млађа од 18 година“. Члан 32. Конвенције јемчи детету право да буде заштићено од економског искоришћавања и од обављања било ког посла који би могао да буде опасан или би ометао школовање детета или би био штетан по здравље детета, односно за физички, душевни, морални или друштвени развој детета. Трговина децом се због низа својих специфичности и као најосетљивији део популације издваја од других

⁷⁶ Жегарац Н., Бауцал А., Гвозден У., *op. cit.*, стр. 16.

⁷⁷ Трговина децом у Србији – Претња и реалност. Оквир за унапређење професионалне праксе у заштити деце од трговине људима. Београд, 2006, стр. 67.

облика трговине људима. Реч је о тешком облику криминалитета који се манифестује у виду:

- трговине децом ради сексуалне експлоатације, дечје порнографије и педофилије,
- трговине децом ради експлоатације рада,
- трговине децом ради просјачења,
- трговине децом ради вршења кривичних дела,
- трговине нерођеном децом или тек рођеним бебама ради усвојења,
- трговине децом ради склапања брака,
- трговине децом ради учествовања у оружаним сукобима.

3.6. Сексуална експлоатација и принудна проституција

Сексуална експлоатација је најзаступљенији вид експлоатације жртава трговине људима и представља проблем светких размера. На повећање ризика од сексуалне експлоатације утичу бројни фактори, међу којима се могу издвојити фактори везани за породични статус, социјално-економски фактори, као и здравствено стање детета. Када се говори о факторима који су везани за породични статус, највећи број експлоатисане деце потиче из дисфункционалних породица, тј. породица у којима су поремећене комуникације, емоционалне везе, у којима влада конфузност, где недостаје узајамна подршка и сарадња. Деца често потичу из вишечланих породица лошег економског статуса, породица у којима су родитељи необразовани или имају завршену само основну школу. Такође, здравствено стање деце показује да су жртве сексуалне експлоатације често деца са тешкоћама у развоју, психички проблеми или болести зависности некога од чланова њихове породице.

Сексуална експлоатација деце се најчешће дефинише као:⁷⁸

- било који вид злоупотребе деце (укључујући физичко, психичко, стварно и потенцијално злостављање деце);⁷⁹
- злоупотреба деце у сврху прибављања финансијске, односно материјалне користи;
- искоришћавање деце ради задовољавања сексуалних потреба одраслих;⁸⁰
- сваки насилни акт или друга радња са сексуалном конотацијом (обљуба, силовање, задовољење полних страсти пред децом, присиљавање детета на блудне радње, додиривање интимних делова тела детета, сексуалне примедбе, понуде, захтеви, присиљавање на гледање порнографских садржаја и сл.).

Међународна организација рада сматра економско сексуално искоришћавање деце тешким кршењем људских права деце и адолесцената, а дефинише га као било које сексуално искоришћавање деце и адолесцената (мушког и женског пола) млађих од 18 година живота, које је праћено новчаном или натуралном накнадом детету или адолесценту, односно трећем лицу.⁷⁹ Уједињене нације прецизирају дечји сексуални туризам као „туризам организован са примарном сврхом да олакша остваривање комерцијалних сексуалних односа

⁷⁸ Упоредити са: Save the children, *Превенција експлоатације дјече у Југоисточној европи, Регионални извештај о сексуалној експлоатацији дјече*, 2012, стр. 27.

⁷⁹ International Labour Organization, *Commercial sexual exploitation of children*, <http://www.ilo.org/ipecc/areas/CSEC/lang-en/index.htm>, доступно 15.12.2020. године.

са дететом“, али речи „дете“ и „деца“ подстичу расправу, будући да Конвенција Уједињених нација о правима детета, под појмом „дете“ укључује „свако људско биће млађе од осамнаест година живота.

Већина жртва трговине су особе женског пола које се експлоатишу у сексуалне сврхе. Сексуална експлоатација може да буде некомерцијална и комерцијална. Комерцијална сексуална експлоатација се врши у циљу задовољавања сексуалних прохтева, нагонских и патолошких потреба неодређеног броја „власнику“ познатих и непознатих лица, при чему се остварује извесна противправна корист.⁸⁰ Некомерцијална сексуална експлоатација је вид експлоатације који подразумева куповину жртве у циљу задовољења личних сексуалних потреба, без намере стицања економске, или било које друге користи. Профит који се остварује у овој врсти злоупотребе детета само делимично или никако не иде у руке деце, а остало убирају разни учесници у процесу, почев од блиских чланова породице, преко посредника до посебно организованих индустрија.⁸¹ Са аспекта сексуалне експлоатације разликујемо две категорије, и то: дечју проституцију и дечју порнографију.

Трговина људима, посебно трговина децом ради сексуалног рада, једна је од најнападнијих и најпроширенијих савремених манифестација глобалног капитализма.⁸² Савремено друштво крајем XX и почетком XXI века карактерише интензиван процес глобализације, који се огледа у убрзаном развоју нових технологија и значајним променама у свим друштвеним сферама.⁸³ Глобализација је, без сумње, извршила знатан утицај на развој индустрије сексуалног туризма деце. Међународна путовања су постала приступачна и доступна ширем кругу људи⁸⁴, што је појединцима омогућило, да у појединим сиромашним земљама у којима су деца принуђена да продају секс како би преживела, ту децу и искоришћавају, а све у циљу задовољавања својих сексуалних потреба. Министарство правде Сједињених Америчких Држава нуди неколико разлога за дечји сексуални туризам, и то: веровање да куповина секса од сиромашне деце помаже тој деци да „избегну економске тешкоће“, да су млади у земљама одредишта „мање сексуално инхибирани“, путовање пружа осећај „анонимности“ и „слободе од моралних ограничења“ у односу на матичну културу итд.⁸⁵ Посебан проблем представља широка доступност интернета, који због своје једноставне употребе, игра важну улогу у промоцији и оглашавању дечјег сексуалног туризма, посебно мрежних дечјих порнографских веб локација и форума, путем којих дечји сексуални туристи деле искуства и информације.⁸⁶

⁸⁰ Мијалковић С., *Супротстављање трговини људима и кријумчарењу мигрантима*, Београд, 2012, стр. 125.

⁸¹ Вучковић Шаховић Н., *Кратки водич: Експлоатација деце са посебним освртом на Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији*, Центар за права детета, Београд, 2006, стр. 18.

⁸² Davy D., *Transnational advocacy networks in campaigning: The campaign against child sex trafficking in the Mekong Subregion*, 2012, p. 29.

⁸³ Урдаревић Б., Радуловић З., *Глобализација и концепт социјалних права*, Српска политичка мисао, бр. 1/2012, година XIX, стр. 169-170.

⁸⁴ Seabrook, J. *No hiding place, child sex tourism and the role of extraterritorial legislation*, London: Zed Books, ECPAT Europe Law Enforcement Group, 2000, p. 15.

⁸⁵ Наведено према: Nair S., *Child sex tourism*, 2007, доступно 21.09.2020. <http://www.inquiriesjournal.com/articles/34/child-sex-tourism-us-and-them-in-a-globalized-world>

⁸⁶ Mekinc J., Music K., *Sexual exploitation of children in the tourism – The dark side of tourism*, Innovative Issues and Approaches in Social Sciences, Vol. 8, No. 2, 2015, p. 68.

Међународни документ који је релевантан за област забране дечјег рада и његовог укидања, који је донет уз Конвенцију о правима детета и који представља најзначајнији међународни документ о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији јесте Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији.⁸⁷ Протоколом је предвиђено да ће државе уговорнице забранити продају деце, дечју проституцију и дечју порнографију. Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији дефинише појмове „продаја деце“, „дечје проституције“ и „дечје порнографије“ на следећи начин:⁸⁸

- *продаја деце* подразумева било коју радњу или трансакцију којим било које лице или група лица пребацује неко дете неком другом за новчану или било коју другу накнаду;
- *дечја проституција* подразумева коришћење деце у сексуалним активностима за новчану или било коју другу накнаду;
- *дечја порнографија* подразумева било какво представљање, било којим средством, детета у стварним или симулираним експлицитним сексуалним активностима или било какво представљање сексуалних делова тела, (примарних и сексуалних органа детета), првенствено у сексуалне сврхе.

Будући да је сексуална експлоатација и принудна проституција попримила облике савременог ропства, у циљу њиховог искорењивања неопходна је ефикасна међународна сарадња.

3.7. Принудно просјачење

Званична дефиниција којом би се утврдила појава просјачења не постоји. Просјачење је карактеристика класног друштва које има историјске корене што сведочи о његовом дугом постојању у друштву. И ако у сенци других социјалних проблема који су заокупљивали пажњу истраживача, просјачење је присутно још од настанка класног друштва и појаве робовласничког система када настаје велики број сиромашних који се претварају у просјаци не би ли обезбедили минимална средства за сопствену егзистенцију.⁸⁹ За појам просјачења се најчешће користи социолошко одређење, и то као „друштвене девијације и социјалног проблема, који се састоји у стицању материјалних вредности тражењем од других лица, бесповратно и без пружања противуслуге.“⁹⁰

Међународна организација рада је 2004. године усвојила дефиницију просјачења које се одређује као „низ активности којима појединац тражи новац од непознате особе, а на основу свог сиромаштва или у потрази за добротворним донацијама позивајући се на здравствене или верске разлоге.“ У факторе ризика за појаву дечјег просјачења наводе се фактори друштвене искључености међу којима се могу издвојити:

1. деца без родитељског старања;

⁸⁷ Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији усвојен је резолуцијом Генералне скупштине УН 25.05.2000. године; СРЈ је Факултативни протокол ратификовала 2002. године, „Сл. лист СРЈ-Међународни уговори“, бр. 7/2002.

⁸⁸ Члан 2. Факултативног протокола о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији

⁸⁹ Милосављевић М., *Девијације и друштво*, Драганић, Београд, 2003, стр. 150.

⁹⁰ Ibid.

2. сиромаштво породице (укључујући узрочно-последичне чиниоце сиромаштва као што су незапосленост, необразованост, дисфункционалност породице, деца изложена насиљу у породици итд.);
3. деца која су напустила школу;
4. припадност ромској популацији;
5. деца са инвалидитетом и са поремећајем у понашању;
6. деца конзументи наркотичких средстава;
7. деца у сукобу са законом;
8. живот деце на улици и њихова искљученост из друштвеног система;
9. страни држављани, избеглице и расељени.

▣

Дечје просјачење скоро да и не постоји у законодавству и ова појава се не одваја од просјачења одраслих.⁹¹ У извештају Заштитника грађана Републике Србије се наводи да чак 15% испитаних органа власти која имају овлашћења да се баве децом, није имало никакво или јасно одређење појаве просјачења; већина испитаних (67%) је дефинисала просјачење као начин стицања материјалне користи, било да се ради о детету које непосредно тражи или стиче материјалну корист изазивањем самилости (35%) или да друга особа у ту сврху експлоатише дете (32%).⁹² Деца која просјаче остају ускраћена за период детињства, прилагођавају се условима и захтевима улице и тиме постају лак плен за оне који у њиховом ангажовању виде могућност зараде. Живот и рад деце на улици, њихово просјачење, без обзира да ли је под присилом или из „потребе“, последица је повреде њиховог права на заштиту од било којег облика злостављања, занемаривања и немарног односа.⁹³

Са друге стране, чињеница је да деца просјачењем и „радом“ стичу одређену самосталност: прибављени новац троше на задовољење својих потреба, па тако престанак просјачења и „рада“ за њих представља не само немогућност да задовоље своје потребе, већ и губитак самосталности коју су имали у располагању „зарађеним“ новцем или неким његовим делом. О чињеници да је деци која просјаче тешко да прекину са просјачењем, сведоче и стручњаци из установа у којима су деца била смештена: „Јако је занимљиво да деца која су се бавила просјачењем и након смештаја у установу социјалне заштите настављају да се баве просјачењем (...) То су деца која имају шта да обуку, да једу, где да спавају, средства за хигијену, џепарац, али ми немамо начин да их одвикнемо од тога.“⁹⁴

Феномен дечјег просјачења оставља велике последице како на дете, тако и на друштво у целини. Деца која се излажу просјачењу су често малтретирана, повређивана и коришћена у друге видове трговине људима као што је рецимо сексуална проституција, вршење кривичних дела и сл. Заштитник грађана Републике Србије бележи и случајеве сакаћења деце у циљу организованог просјачења.

⁹¹ Save the children, *Истраживање о облицима и раширености присилног, штетног и рада дјече на улици у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2013, стр. 9.

⁹² Упоредити са: Save the children, *Превенција експлоатације дјече у Југоисточној европи*, Регионални извештај о просјачењу дјече, Распрострањеност, превенција и сузбијање дјечијег просјачења 2011, стр. 12.

⁹³ Ibid, стр. 21.

⁹⁴ *Превенција експлоатације деце у Југоисточној Европи – Дечје просјачење у Републици Србији*, Групни интервју са стручњацима, Нови Сад, Заштитник грађана Републике Србије, октобар 2011, стр. 9.

Члан 39. Конвенције о правима детета обавезује државе чланице на обезбеђивање одговарајућег опоравка и социјалне реинтеграције деце која су жртве било којег облика занемаривања, експлоатације или злостављања, мучења или било којег другог облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања. Истим чланом се наводи да „такав опоравак и реинтеграција треба да се одвија у околини која даје потпору здрављу, самопоштовању и достојанству детета.“ Постоји низ других међународних инструмената који се могу применити на појаву дечјег просјачења. Конвенција Међународне организације рада број 182 о најгорим облицима дечјег рада даје оквирну дефиницију дечјег рада и његових најгорих облика, што укључује све облике ропства, као што је нпр. принудни рад, будући да је принудни рад по својој природи штетан по здравље, безбедност или морал деце. Деца која су приморана да просјаче припадају категорији принудног рада, што се у складу са Конвенцијом Међународне организације рада број 29 о принудном или обавезном раду из 1930. године дефинише као „рад или служба која је изнуђена од било које особе под претњом било какве казне или за коју се особа није добровољно понудила.“

Највећи ризик за децу која просјаче је тај да могу постати жртве трговине људима. Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом одређује трговину људима као „врбовање, транспорт, склањање или пријем особа, путем претњи или коришћења силе или других облика принуде, отмице, преваре, злоупотребе моћи или угроженог положаја, или давања или примања новца или бенефиција како би се постигао пристанак особе која има контролу над другом особом, а у сврху искоришћавања. Ова дефиниција указује да је пристанак трговане особе на намењену експлоатацију ирелевантан да би се он/а сматрала жртвом овог криминала.⁹⁵

Значајно је поменути и низ других међународних инструмената који су релевантни у сузбијању и превенцији овог феномена, а то су: Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Конвенција о правима особа са инвалидитетом, Конвенција Уједињених народа против транснационалног организованог криминала и допунски протоколи, Устав Међународне организације за миграције, Европска социјална повеља итд.

Кроз обезбеђивање права које ови међународни уговори и документи гарантују и поступање по обавезама које ови инструменти утврђују, државе отклањају низ фактора који значајно утичу на појаву дечјег просјачења.⁹⁶

3.8. Принудни рад

Рад је веома важан сегмент живота сваког људског бића. Право на рад је једно од основних људских права и подразумева право сваког човека да зарађује за живот на основу слободно изабраног или прихваћеног запослења. Да рад не би био роба и да би се обављао у достојанственим условима, он пре свега, мора да буде изабран без принуде: слобода рада представља фундаментални аспект демократског живота.⁹⁷ Односно, слобода рада је „антитеза“ принудном раду.

⁹⁵ Save the children, *Превенција експлоатације дјеце у Југоисточној европи*, наведено дело, стр. 25.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Петровић А., *op. cit.*, стр. 143.

Модеран концепт рада достојног човека обухвата садржајне елементе као што су:⁹⁸

- приступ слободно изабраном запослењу;
- поштовање принципа недискриминаторског понашања како приликом заснивања радног односа тако и у току његовог трајања, независно од националне припадности, верске опредељености, расе, пола, година живота, брачног и имовног стања особе;
- прилагођеност висине плате основним економским и породичним потребама;
- адекватна социјална заштита;
- могућност професионалног образовања и усавршавања;
- слобода учествовања радника у одлучивању непосредно или посредно путем слободно изабраних представника.

Међународна организација рада дефинише достојанствен рад као „могућност за рад који је продуктиван и на основу којег се остварује правичан приход, безбедност на радном месту и социјална заштита породицама, бољи изгледи за лични развој и социјалну интеграцију, слобода да особе искажу своју забринутост, да се организују и учествују у доношењу одлука које утичу на њихове животе и једнаке могућности и третман за све жене и мушкарце“. Право на рад не обухвата само забрану принудног рада и дискриминације, већ захтева од држава да, прописивањем одговарајућих мера и средстава, створе услове за слободан избор занимања, запослености, професионалну оријентацију и образовање.⁹⁹ Принудни рад је детектован у разним индустријским гранама, а неке категорије радника су знатно рањивије од других. То су пре свега деца која живе или раде на улици, деца без родитељског старања, као и млади који излазе из система социјалне заштите.

Значајан допринос укидању принудног рада дала је Међународна организација рада. Под њеним окриљем донете су две конвенције које регулишу права радника и које забрањују принудни рад, а то су Конвенција број 29 о принудном или обавезном раду из 1930. године и Конвенција број 105 о укидању принудног рада из 1957. године. Ове две конвенције спадају у групу најшире ратификованих конвенција. Такође, важно је поменути Европску конвенцију о људским правима, која гарантује забрану ропства и принудног рада, тако што у члану 4. супституира: „*Нико се не сме држати у ропству или ропском положају*“ и „*Ни од кога се не може захтевати да обавља принудни или обавезни рад*“.

Као што се види, Европска конвенција о људским правима не дефинише појам ропства и принудног, већ различито тумачи ропство, тј. ропски положај и принудни, односно обавезни рад. Наиме, ропство или ропски положај подразумева стање крајње зависности и надзора једног појединца над другим појединцем, који такво стање не може да промени нити да из њега побегне. Друга два облика своде се на недоброволност одређеног рада или службе који се врше привремено или као допуна другим обавезама и грађанским околностима.¹⁰⁰ Међутим, Европски суд за људска права је, у тумачењу појмова садржаних у члану

⁹⁸ Билић А., *Проблем дјечјег рада у међународним оквирима*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, Сплит, год. 43, 2005, стр. 601.

⁹⁹ Видети: L. Samuel, *Fundamental social rights, Case law of the European Social Charter*, Strasbourg, 2002, p. 13.

¹⁰⁰ Gommien D., *Кратак водич кроз Европску конвенцију о људским правима*, Прометеј, Београд, 1994, стр. 17.

4. усвојио класичну дефиницију ропства, садржану у Конвенцији о ропству из 1926. године, као и Допунској конвенцији о укидању ропства, трговине робљем и установа и пракси сличних ропству из 1956. године. Под ропством се, према наведеним конвенцијама, подразумева стање или положај неког појединца над којим се врше атрибути права својине или извесни од њих, а „роб“ је појединац који има тај статус или тај положај. Важно је истаћи да овај члан не допушта никаква одступања, чак ни у случају ванредног стања и утврђује једну од темељних вредности демократских друштава,¹⁰¹ чиме је потврђено начело слободе рада, другим речима, принудни рад је негација слободе рада.

Конвенција број 29 о принудном или обавезном раду експлицитно дефинише шта се подразумева под појмом „принудни или обавезни рад“, а шта не. Према члану 2. Конвенције, под принудним радом подразумева се сваки рад или услуга који се од неке особе захтева под претњом било какве казне и на који та особа није добровољно пристала. Иначе, ова дефиниција је до данас и једина прихваћена. Анализом дефиниције се долази до закључка да појам принудности постоји када су испуњена три њена фактичка аспекта, и то:

- постојање рада или службе;
- постојање претње или било каквог кажњавања;
- изостанак добровољности.

Према члану 2. став 2. Конвенције о принудном раду, принудни или обавезни рад се не односи на:

- 1) сваки рад или услугу који се захтева према закону о обавезној војној служби за послове искључиво војног карактера;
- 2) сваки рад или услугу које су део уобичајених грађанских обавеза државе која је у потпуности независна;
- 3) сваки рад или услугу изнуђену од било којег лица као последица изречене судске пресуде, под условом да се тај рад или услуга обавља под надзором и контролом јавне власти и да поменуто лице није уступљено или стављено на располагање приватним лицима, предузећима или удружењима;
- 4) сваки рад или услугу чије је обављање нужно у случајевима хитности, тј. у случају рата или непогоде или претећих опасности, као што су пожар, поплава, земљотрес, озбиљне епидемије и друге околности, које би могле угрозити егзистенцију или добробит читавог или једног дела становништва;
- 5) мање комуналне услуге такве природе које се, када их обављају чланови друштвене заједнице у непосредном интересу поменуте заједнице, могу сматрати као уобичајене грађанске обавезе којима подлежу чланови заједнице, под условом да чланови заједнице или њихови непосредни представници имају право да буду консултовани у погледу потреба за таквим услугама.

У односу на Конвенцију број 29 о принудном или обавезном раду, Конвенција број 105 о укидању принудног рада наводи значајно већи број облика забрањеног принудног рада. Тако је у члану 1. ове конвенције прописано да је свака држава чланица МОП-а која ратификује ову конвенцију обавезна да укине принудни или обавезан рад и да под никаквом формом неће прибећи:

¹⁰¹ Водич за члан 4. Европске конвенције за заштиту људских права, Забрана ропства и принудног рада, Савет Европе, Европски суд за људска права, 2018, стр. 5.

- 1) мерама принуде или политичког васпитања или санкција према лицима која имају или изражавају нека политичка мишљења или испољавају своје противљење установљеном идеолошко-политичком, социјалном или економском стању;
- 2) методама мобилисања и коришћења радне снаге у сврху економског развоја;
- 3) мерама радне дисциплине;
- 4) кажњавању ради учествовања у штрајку;
- 5) мерама расне, социјалне, националне или верске дискриминације.

Према проценама Међународне организације рада преко 152 милиона деце су жртве неког облика принудног рада. Од тог броја, готово половина деце ради на опасним пословима, више од једне трећине не иде у школу, две трећине ради на породичним домаћинствима, а око 71% ради у пољопривреди. При томе, 54 милиона деце су девојчице, а 88 милиона су дечаци. Може се рећи да трговина људима за последицу готово увек има принудни рад. Профит који се од трговине принудним радницима оствари износи преко 31 билион евра, и то на годишњем нивоу.

Упркос апсолутној забрани ропства кроз бројне међународне инструменте универзалног и регионалног карактера, ропство данас, не само што је заступљено у свету, већ је окарактерисано изостанком процесуирања и кажњавања од стране надлежних институција.

3.9. Принудно регрутовање деце

Последњих година међународна заједница све више заузима став по којем се присилна или обавезна регрутација, лица млађих од 18 година живота (дечака и девојчица) од стране оружаних снага или наоружаних група сматра незаконитим и једним од најгорих облика дечјег рада. Штавише, регрутовање или коришћење деце млађе од 15 година дефинише се као ратни злочин.¹⁰² Према подацима Уједињених нација из 2013. године, више од 4000 деце војника је регрутовано у сукобима широм света, док је прошле године убијено или осакаћено више од 10.000 деце. Током 2013. године доминирало је регрутовање и коришћење деце у оружаним сукобима, а они који злоупотребљавају децу, а нарочито врше сексуално насиље над њима, обично и не буду суочени са правдом. У 2017. години је пријављено више од 21.000 случајева "тешког кршења" права деце, што је велики пораст у односу на годину пре.

Учешће деце у оружаним сукобима може бити последица принудног и обавезног регрутовања деце. Принудно регрутовања деце се врши употребом силе, односно претње употребе силе, док је обавезно регрутовање деце регулисано националним законима, тј. прописима. Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима, који је донет уз Конвенцију о правима детета, најважнији је међународни инструмент који говори о регрутовању или коришћењу деце у оружаним снагама. Овај Протокол предвиђа да припадници оружаних снага који нису навршили 18 година не узимају директно учешће у непријатељствима, као и да не подлежу обавезној регрутацији коју спроводи

¹⁰² Приручник о људским правима и основним слободама припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, OSCE, 2008, стр. 144.

држава. Идентичан став заузет је у Конвенцији број 182 о забрани најгорих облика дечјег рада и непосредним мерама за укидање таквог рада, која под изразом најгори облици дечјег рада, између осталог, обухвата принудно регрутовање деце у циљу учешће у оружаним активностима. За разлику од Конвенције о правима детета, којом се прописује узраст од 15 година као минимална граница за регрутацију и директно учешће у непријатељствима, Факултативни протокол код добровољне регрутације предвиђа 16 година као минималну границу. Од држава које прихвате добровољну регрутацију са 16 или 17 година захтева се да након ратификације дају обавезујућу изјаву, којом ће одредити минималну старосну границу приликом регрутације.

Државе уговорнице које дозволе добровољну регрутацију у своје државне оружане снаге лицима млађим од 18 година, гарантоваће да ће као минимум обезбедити да:¹⁰³

- 1) таква регрутација буде стварно добровољна;
- 2) таква регрутација буде спроведена уз изричито пристанак родитеља или законских старатеља тог лица;
- 3) су та лица у потпуности информисана о обавезама које произлазе из такве своје службе;
- 4) та лица обезбеде поуздан доказ о својим годинама пре него што буду примљена у државну војну службу.

Према Факултативном Протоколу државе које прихватају добровољце узраста између 16 и 17 година живота, треба да у своје домаће законодавство уврсте одговарајуће механизме заштите. Примарни циљ тих мера јесте заштита деце од обавезне или принудне регрутације. Оружане групе које нису оружане снаге државе, не би требало под било којим околностима да регрутују или искоришћавају у непријатељствима лица млађа од 18 година. У том погледу државе уговорнице ће предузети све могуће мере да спрече регрутацију и искоришћавање, укључујући усвајање неопходних законских мера да такве поступке забране или квалификују као кривично дело.¹⁰⁴

Поред Факултативног протокола, за заштиту деце у оружаном сукобу од круцијалног значаја представља Римски статут Међународног кривичног суда, усвојен 1998. године, а који је ступио на снагу 2002. године. „Ратним злочином“ се у духу Римског статута сматра регрутовање или на било који други начин стављање у војну службу деце млађе од 15 година живота или њихово коришћење за активно учешће у борби, без обзира да ли се у конкретном случају ради о међународном оружаном сукобу или о оружаном сукобу који није међународног карактера.¹⁰⁵

3.10. Дискриминација по роду

Оригинално и најшире значење речи „дискриминација“, која је преузета из латинског језика (*discriminare*), подразумева „разликовање“. Временом је овај израз, бар у праву, изгубио неутралност и добио је негативно значење недозвољеног разликовања. Изрази „дискриминација“ и „дискриминаторско

¹⁰³ Члан 3. Факултативног протокола о учешћу деце у оружаним сукобима

¹⁰⁴ Ibid, члан 4.

¹⁰⁵ Закон о потврђивању Римског статута Међународног кривичног суда, члан 8., „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 5/2001.

поступање” означавају свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства), у односу на лица или групе као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а који се заснива на раси, боји коже, прецима, држављанству, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, полним карактеристикама, нивоом прихода, имовном стању, рођењу, генетским особеностима, здравственом стању, инвалидитету, брачном и породичном статусу, осуђиваности, старосном добу, изгледу, чланству у политичким, синдикалним и другим организацијама и другим стварним, односно претпостављеним личним својствима.¹⁰⁶

Универзална декларација о људским правима у члану 2. прописује да свакоме припадају сва права и слободе које су у њој проглашене без икаквих разлика у погледу расе, боје, пола, језика, вероисповести, политичког или другог опредељења, националног или друштвеног порекла, имовине, рођења или других околности. Основно начело савременог права о људским правима јесте да су сви људи једнаки, односно ово начело се појављује као начело недискриминације, тј. као забрана дискриминације међу људима.

Заштита деце од дискриминације успостављена је одредбама члана 2. Конвенције о правима детета. У остваривању тог циља, државе су се обавезале да ће поштовати и обезбеђивати права утврђена Конвенцијом, без обзира на расу, боју коже, пол, вероисповест, политичко или друго уверење, језик, национално, етничко или социјално порекло, имовинско стање, инвалидитет, рођење или други статус детета, његовог родитеља или законског старатеља. Државе се обавезују за предузимање свих одговарајућих мера како би се осигурала заштита детета од свих видова дискриминације. Основно обележје новог модела јесте укидање сваког облика дискриминације према узрасту, што значи захтев да се деци признају сва права која припадају одраслима у правном поретку.¹⁰⁷

У Европи се велики број деце осећа искљученим, а дискриминација је препозната као доминантан проблем којим се треба позабавити. Дискриминација представља фактор дечјег рада на више начина. Припадност одређеном етничком пореклу, сексуалној оријентацији, због којих деца могу бити малтретирана, затим недостатак образовања, слободног времена за игру, су све искуства која остављају трауме и ожиљке по децу за читав њихов живот. Тако је нпр. у Општем коментару бр. 3 Комитет за права детета указао на дискриминацију деце која живе са ХИВ/АИДС-ом и деце чији су родитељи оболели од ХИВ/АИДС-а, с обзиром да се често сматра да су и деца болесна, уколико им родитељи имају ХИВ/АИДС.¹⁰⁸

4. Облици дечјег рада

Као што је већ наведено, заједнички напори Међународне организације рада и УНИЦЕФ-а, усмерених ка искорењивању дечјег рада, резултирали су разликовањем осам типова дечјег рада, а то су: опасан рад, рад у домаћинству, рад на улици, дечје ропство, коришћење деце у оружаним сукобима, дечја

¹⁰⁶ Члан 2. Закона о забрани дискриминације

¹⁰⁷ Јањић-Комар М., Обретковић М., *Права детета - права човека*, Удружење правника Србије за социјално право, Београд, 1996, стр. 14.

¹⁰⁸ Вујовић М.: *op.cit.*, стр. 191.

проституција, као и коришћење деце за нелегалне послове. Као апсолутно најгорим облицима дечјег рада сматрају се дечје ропство, коришћење деце у оружаним сукобима, дечја проституција, као и коришћење деце за нелегалне послове, који се, као такви, по сваку цену морају елиминисати.¹⁰⁹

Конвенција број 138 о минималним годинама за заснивање радног односа предвиђа да се националним законима, односно прописима може дозволити рад особама између 13 и 15 година живота, на пословима који су дефинисани као „лакши послови“, а под којима се подразумевају послови који неће штетно утицати на њихово здравље, развој и похађања школе. Примерено ангажовање детета у породичним пословима, пословима ван куће током распуста са циљем обезбеђивања зараде за своје потребе, дакле рад који је примерен узрасту детета и његовим психофизичким способностима, а да при том не омета школовање или слободно време детета, не може се посматрати као злоупотреба дечјег рада.¹¹⁰ Сматра се да такав рад представља део одрастања дечака и девојчица и средство за стицање практичних вештина, радних навика и основних услова за њихов даљи опстанак. Овакав рад је по природи и користан и пожељан за децу.

4.1. Опасан рад

Концепт опасног рада произилази из три главне међународне конвенције - Конвенције МОП-а број 138 о минималним годинама за заснивање радног односа, Конвенције број 182 о најгорим облицима дечјег рада и Конвенције УН о правима детета. Опасан рад је рад у опасним или штетним условима који могу резултирати да дете буде убијено или повређено (често трајно) и/или болесно (често трајно), као последицу лоших безбедносних и здравствених стандарда и пословних аранжмана.¹¹¹ То је рад који по својој природи, односно у ситуацијама у којима се обавља, може угрозити здравље, сигурност и достојанство деце. Употреба израза "вероватно" у конвенцијама значи да није неопходно истраживањем или другим средствима доказивати да ће дело дефинитивно резултирати болешћу, повредом или неком другом негативном последицом, већ да постоји значајна претња да ће таква појава наступити.¹¹²

УНИЦЕФ процењује да је у свету запослено преко 246 милиона деце. Од тог броја, 70% деце ради у изразито тешким условима, деца раде у рудницима, на машинама опасним за руковање, у раду користе хемикалије, пестициде итд. Опасан рад имплицира различите послове. Ти послови ће се утврдити националним законима, односно прописима или ће их одредити надлежни државни органи након консултација са заинтересованим организацијама послодаваца и радника.¹¹³ Ове послове, у свим или у појединим областима, треба

¹⁰⁹ Humbert F., *op. cit.*, p. 19.

¹¹⁰ <http://www.sup.rs/razmena-iskustva-na-temu-zloupotreba-decijeg-rada-ukljucujuci-naigore-oblike-decijeg-rada>, доступно 05.01.2019. године

¹¹¹ International Labour Organization, *Poslodavci i dečiji rad*, Приштина 2009, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_169137.pdf, p. 6, доступно 05.01.2019. године

¹¹² International Labour Organization, *World Report on Child Labour 2015, Paving the way to decent work for young people*, International Labour Office, Geneva, 2015, p. 40.

¹¹³ Члан 3. Конвенције број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа

периодично преиспитати и ревидирати према потреби, посебно у области науке и технике.¹¹⁴

Савремено друштво даје посебну вредност младима и усвојило је различите социјалне политике, укључујући заштиту од опасних услова рада. Имплицитно у овим политикама влада уверење да млади не би смели бити изложени истим ризицима као одрасли.¹¹⁵ У 33 земље које су ратификовале Конвенцију број 182 о забрани најгорих облика дечјег рада и непосредним мерама за укидање таквог рада, изричито се забрањује дечји рад који је несразмеран његовој снази. Тако је нпр. у Финској забрањен рад који за младу особу представља неразуман притисак и одговорност или који подразумева одговорност за безбедност друге особе, у Мексику је забрањено да деца раде са физичким, хемијским или биолошким супстанцама или сировинама које проверено утичу на живот, развој и физичко и ментално здравље, Словенија забрањује рад који може озбиљно угрозити здравље и развој деце, Шведска санкционише дечји рад који укључује ризик од несрећа, претерано напрезање или било који други ефекат штетан по здравље, Хрватска је на попис ставила забрану рада у кланицама млађима од 18 година, у Бугарској је за тај узраст забрањен ноћни рад, као и рад који захтева већу снагу од оне коју дете има.¹¹⁶

Због тога су истраживачи дечјег рада дубоко заинтересовани за здравствене последице дечјег рада, па имамо и све већи број истраживања о здрављу и дечјем раду који могу пружити полазну основу за будући рад на смештању ових утицаја у шири контекст.¹¹⁷

4.2. Рад у кући

Кућни рад или рад деце у домаћинству је рад који деца обављају у циљу одржавања домаћинства и заједничког живота укућана. Кућни послови укључују чишћење, уређење и одржавање стамбеног простора у којем породица живи, припремање и сервирање хране; брига о болесним, немоћним и старим људима; превоз чланова домаћинства или њихове робе и сл. Према дефиницији Међународне организације рада, под злоупотребом дечјег рада не могу се сврстати послови које деца обављају у кући. Напротив, овакав рад је по природи и користан и пожељан. Ангажовање деце у кућним пословима представља важан аспект њихове радне и породичне социјализације.¹¹⁸ Међутим, прекомерно учешће у кућним пословима се може негативно одразити на децу, тј. на њихово образовање или коришћење слободног времена, те ометати њихов развој.

Ангажовање деце на кућним пословима је уобичајена пракса у многим крајевима света. Деца се систематски регрутују из руралних у урбана подручја за рад у домаћинству преко разноврсних посредника, а њихов рад остаје нерегулисан и неконтролисан.¹¹⁹ Деца оба пола, некада млађа од 10 година шаљу

¹¹⁴ Члан 10. Препоруке број 146 о минималним годинама за запошљавање

¹¹⁵ National Institute for Occupational Safety and Health Recommendations to the US Department of Labor for Changes to Hazardous Orders, 2002, US Department of Health and Human Services, p. 16, <http://www.cdc.gov/niosh/docs/NIOSHRecsDOLHaz/pdfs/DOL-recomm.pdf>, доступно 15.06.2017. године

¹¹⁶ www.nsz.gov.rs, доступно 11.10.2017. године.

¹¹⁷ Dorman P., *Child labour, education and health: A review of the literature*, ILO/IPEC, Geneva, 2008, p. 29.

¹¹⁸ ILO, *Brza procena zloupotrebe dečijeg rada u poljoprivredi u Republici Srbiji*, 2018, str. 38.

¹¹⁹ Жегарац Н., Бауцал А., Гвозден У., *op. cit.*, стр. 24.

се на рад у домаћинству преко дана и враћају ноћу у своју породицу, док је за старију децу, нарочито женског пола, типично да се запошљавају и станују у кући послодаваца.¹²⁰ Процене су да је у свету преко 100 милиона деце ангажовано на кућним пословима, а свако друго дете је изложено неком од најгорих облика дечјег рада као што су опасан рад, рад на улици, дечје ропство, дечја проституција и порнографија, искоришћавање деце у вршењу нелегалних послова-трговина дрогом и сл.

У циљу делотворније заштите права детета и и ефективног укидања дечјег рада, Међународна организација рада је 2011. године усвојила Конвенцију број 189 о достојанственом раду радника у домаћинству, којом се од држава потписница захтева да предузму мере за обезбеђење поштених и пристojних услова рада, као и да спрече злоупотребу, насиље и дечји рад у домаћинству. Члан 4. Конвенције обавезује државе чланице да утврде минималне године живота за запошљавање у домаћинствима, која је компатибилна са одредбама Конвенције број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа и Конвенције 182 о најгорим облицима дечјег рада. Ратификација Конвенције број 189 од стране држава потписница представља важан корак ка реализацији циља да се обезбеди пристojан рад за раднике на кућним пословима, укључујући и рад малолетника, што је од суштинског значаја за искорењивање дечјег рада. Владе држава чланица имају примарну одговорност да осигурају да деца испод минималне старости за запошљавање не раде, већ да буду у систему образовања, а да млади непунолетни радници старији од законом утврђеног узраста раде у безбедним условима, као и да идентификују врсте кућних послова који по својој природи штетно утичу на здравље, безбедност, морал деце и треба да забране такав рад и елиминишу са таквог посла дечју радну снагу.¹²¹ Поред тога, владе држава чланица су обавезне да предузму мере за заштиту младих радника легално запослених на кућним пословима, укључујући:¹²²

- строго ограничавање дужине радног времена (броја радних сати) како би се осигурало довољно времена за одмор, образовање и обуку, слободне активности и контакте са породицом;
- забрану ноћног рада;
- стављање ограничења на рад који је претерано захтеван, било физички или психички;
- успостављање и јачање механизма за праћење њихових услова рада и живота;
- предузимање мера потребних да се обезбеди ефикасна заштита од свих облика злостављања, узнемиравања и насиља.

4.3. Рад на улици

Иако је феномен „деца улице“ познат одавно и назван светским феноменом, тек последњих деценија двадесетог века повећава се интересовање за ову појаву,

¹²⁰ ILO/IPEC. „Combating trafficking in children for labour exploitation in West and Central Africa, a synthesis report based on studies of Benin, Burkina Faso, Cameroon, Côte d' Ivoire, Gabon, Ghana, Mali, Nigeria and Togo“, Geneva, 2001.

¹²¹ <http://nsprv.org/2013-06-10>, Не дечјем раду на кућним пословима, доступно 02.08.2019. године

¹²² Ibid.

односно за последице који живот на улици оставља на развој и здравље деце.¹²³ Према Извештају Уницефа из 1982. године, дете улице је било које дете узраста до 18 година којем је улица постала дом, односно извор прихода и које није на одговарајући начин заштићено или које не надгледа одрасла, одговорна особа. Процене су да у свету постоји између 100 и 150 милиона овакве деце. За појаву овог феномена карактеристична је акумулација различитих структурних фактора, као што су сиромаштво, неадекватна социјална заштита, дискриминација заснована на родној и етничкој припадности, социјална искљученост, корупција и сл. Ови фактори се разликују како унутар сваке државе, тако и међу самим државама. Међу остале узроке спадају: насиље, злостављање, искоришћавање и занемаривање код куће или у установама за бригу о деци или образовним установама (укључујући и верске); смрт старатеља; напуштање детета од стране родитеља (између осталог и због ХИВ-а/СИДЕ); незапосленост старатеља; социјално угрожена породица; распад породице; полигамија; искљученост из образовања; злоупотреба супстанци и ментална болест (детета или породице); нетолеранција и дискриминација, укључујући и према деци с инвалидитетом, деци која су оптужена да су вештице, деци-бившим војницима коју су породице одбациле и деци које су се породице одрекле због тога што преиспитују своју сексуалност или се изјашњавају као лезбејке, гејеви, трансродне, интерсексуалне или асексуалне особе и неспремност породице да прихвати отпор детета штетним праксама, као што је отпор деце и сакаћење женских гениталија.¹²⁴

Комитет за права детета Уједињених нација усвојио је 2017. године Општи коментар број 21 о деци у уличној ситуацији, који је поред смерница, разрешио и термилолошку дилему која се односила на ову децу. Раније су се за децу у уличној ситуацији користили термини као што су „улична деца“, „деца на улици“, „деца улице“, „деца одбегла од куће“, „напуштена деца“, „деца која живе и/или раде на улици“, „деца-бескућници“ и „деца везана за улицу“.¹²⁵ У Општем коментару Комитета за права детета број 21 о деци у уличној ситуацији, под појмом „деца у уличној ситуацији“ подразумевају се:

- (а) деца чији живот и/или рад зависи од улице, било да су сама, са вршњацима или с породицом и
- (б) шира популација деце која су оформила чврсте везе с јавним површинама и којој улица игра важну улогу у свакодневном животу и идентитету.

Унутар ове популације можемо разликовати неколико група:¹²⁶

- деца улице – деца која немају други дом осим улице и која највише времена у току дана проводе на улици, а ноћ у напуштеним кућама, шахтовима, баракама, вагонима, парковима, испод клупа итд.;
- деца на улици – деца која највише времена у току дана проводе на улици, а ноћу се враћају својој породици;
- деца која живе на улици са својом породицом – живе с породицом по парковима, улицама, раскрсницама, радећи заједно са родитељима и често мењајући место спавања;
- деца из институција – деца која бораве у институцијама, а већи део дана проводе на улици са вршњацима, понекад и радећи.

¹²³ Рончевић Н., Стојадиновић А., Батрнек-Антонић Д., *Деца улице*, Српски архив за целокупно лекарство, 2013, стр. 835.

¹²⁴ Општи коментар Комитета за права детета број 21 о деци у уличној ситуацији, стр. 5.

¹²⁵ Ibid, стр. 3.

¹²⁶ Упоредити са: Рончевић Н., Стојадиновић А., Батрнек-Антонић Д., *op. cit.*, стр. 835.

Услед економске и социјалне кризе, поред наведених категорија, на улици често заврше и деца са сметњама у развоју. Таквој деци је потребно обезбедити одговарајућу негу, исхрану, одећу, становање, пружити им могућност образовања и заштиту од разних опасности, превасходно од сексуалног злостављања и искоришћавања, заштиту од трговине дрогом и просјачења.

„Деца у уличној ситуацији“ се суочавају с највишим степеном ризика и ангажују се у различитим видовима понашања која штетно утичу на њихов развој и здравље. Они много чешће болују од акутних обољења, повреда, инфекција, посебно цревних и инфекција дисајних путева, полно преносивих болести, неадекватне исхране, успореног раста и развоја, неуролошких поремећаја, проблема зуба и усне дупље, менталних поремећаја, хроничних обољења, емоционалних проблема и поремећаја учења; чешће злоупотребљавају психоактивне супстанце и чешће су жртве злостављања, сексуалне експлоатације и трговине људима.¹²⁷

Живот у сиромаштву и социјалној искључености деце која живе на улици показатељи су да држава није свој деци, без разлике, обезбедила једнаке егзистенцијалне услове. Управо из тог разлога, Комитет за права детета пружа државама ауторитативне смернице за израду свеобухватних, дугорочних националних стратегија за децу у уличној ситуацији применом холистичког приступа који се темељи на правима детета и који се бави како превенцијом, тако и одговором на проблем, у складу са Конвенцијом о правима детета. Иако се у тексту Конвенције не спомињу изричито, све њене одредбе се примењују и на децу у уличној ситуацији, која трпе кршења велике већине чланова Конвенције.¹²⁸ Овај Општи коментар се бави првенствено члановима који су од посебног значаја за децу у уличној ситуацији и који претходно нису били обрађивани у општим коментарима Комитета. Циљеви општег коментара су:¹²⁹

- да појасни обавезе држава у оквир примене приступа који се темељи на правима детета на стратегије и иницијативе за децу у уличној ситуацији;
- да државама пружи свеобухватно и ауторитативно упутство за примену холистичког приступа који се темељи на правима детета како би спречиле да се деца суочавају са кршењима људских права и недостатком избора услед којег морају да зависе од улице за преживљавање и развој и како би унапредиле и заштитиле права деце која се налазе у уличној ситуацији обезбеђивањем континуиране бриге и пружањем помоћи таквој деци у остваривању њихових пуних потенцијала;
- да идентификује импликације конкретних чланова Конвенције за децу у уличној ситуацији ради постизања већег поштовања према њима као носиоцима права и пуноправним грађанима и ради бољег разумевања везе деце са улицом.

Међународни дан деце укључене у живот и рад на улици у свету се обележава 12. априла.

¹²⁷ Ibid, стр. 836.

¹²⁸ Општи коментар Комитета за права детета број 21 о деци у уличној ситуацији, стр. 3.

¹²⁹ Ibid, стр. 5.

4.4. Најгори облици дечјег рада

Појам „најгори облици дечјег рада“ представља генеричан појам. Као такав обухвата већи број облика дечјег рада који се сматрају најгорим. Конвенција број 182 о најгорим облицима дечјег рада, за разлику од Конвенције број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, изричито набраја безусловно најгоре облике дечјег рада.¹³⁰ Конвенција број 182 о најгорим облицима дечјег рада, под изразом најгори облици дечјег рада обухвата:¹³¹

- а) Све облике ропства или обичаја сличних ропству, као што су продаја и кријумчарење деце, дужничко ропство, кметство и принудни или обавезни рад, укључујући принудно или обавезно регрутовање деце за учешће у оружаним сукобима;
- б) Коришћење, набављање или нуђење детета ради проституције, производње порнографије или за порнографске представе;
- в) Коришћење, набављање или нуђење детета за недозвољене активности, нарочито за производњу и кријумчарење дроге, онако како су дефинисане релевантним међународним уговорима;
- г) Рад који је, по својој природи или околностима у којима се обавља, вероватно штетан по здравље, безбедност или морал деце.

Према томе, може се направити разлика између две категорије најгорих облика дечјег рада:¹³²

- облици дечјег рада који се сматрају „безусловним“ најгорим облицима дечјег рада, који се помињу у члану 3 (а)-(в) Конвенција број 182, а који су суштински у толикој супротности са основним људским правима деце да су апсолутно забрањени за све особе млађе од 18 година живота;
- опасан рад, како је дефинисано националним законодавством, који се може обављати у легитимним секторима економских активности, али ипак штети детету раднику.

Конвенција појмовно не одређује облике дечјег рада који се сматрају најгорим јер су неки од њих регулисани другим међународним инструментима, пре свега Конвенцијом број 29 о принудном или обавезном раду и Допунском конвенцијом о укидању ропства, трговине робљем и установа и пракси сличних ропству.¹³³ Најгори облици дечјег рада обухваћени су и Факултативним протоколом о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији (који експлицитно дефинише појмове „продаја деце“, „дечје проституције“ и „дечје порнографије“), затим Факултативним протоколом о учешћу деце у оружаним сукобима, Протоколом о превенцији, сузбијању и кажњавању трговине људским бићима, нарочито женама и децом, Јединственој конвенцији о опојним дрогама итд. У најгоре облике дечјег рада спада и опасан рад, који обухвата различите врсте послова. Ти послови утврдиће се националним законима или ће их одредити надлежни државни орган након консултација са организацијама

¹³⁰ Humbert F., *op. cit.*, p. 102.

¹³¹ Члан 3. Конвенције број 182 о најгорим облицима дечјег рада

¹³² ILO – A future without child labour, Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, International Labour Conference, Geneva, 90th Session, 2002, p. 11.

¹³³ Допунска конвенција о укидању ропства, трговине робљем и установа и пракси сличних ропству усвојена је под окриљем Уједињених нација у Женеви 1956. године, а ступила је на снагу 30. априла 1957. године

заинтересованих послодаваца и радника.¹³⁴ Обавеза земаља потписница Конвенције јесте да саставе своју оригиналну листу опасних послова, сходно специфичностима поднебља и приликама у друштву.

Препорука број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада, у члану 3. одређује који су то послови који се могу сврстати у ову групу, и то су:

- послови који излажу децу физичком, психолошком или сексуалном злостављању;
- послови који се обављају под земљом, под водом, на опасним висинама или у затвореним просторима;
- рад са опасним машинама, опремом и алаткама или рад који укључује руковање великим теретима или транспортовање великих терета;
- рад у нездравом окружењу у коме деца могу, на пример, бити изложена деловању опасних материја, агенсима или процесима или температурама, нивоима буке или вибрацијама који могу угрозити њихово здравље;
- рад под посебно тешким условима као што је рад са дугим радним временом или ноћни или рад када је дете без разлога заточено у просторијама послодавца.

¹³⁴ Члан 4. Конвенције број 182 о најгорим облицима дечјег рада

II ДЕО

УСТАВНОПРАВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЗАБРАНЕ ДЕЧЈЕГ РАДА

1. Људска права

У проучавању друштва, државе и права посебну важност заузима материја људских права и слобода. Од стварања првих држава, па до данас, полазећи како од најопштијих филозофских схватања, тако и од практичних и свакодневних проблема, људска права чине основну и полазну тачку у изучавању не само института људских права и слобода, већ и у изучавању целокупног друштва и државе и свих његових феномена.¹³⁵

Људска права представљају специфичан корпус природних права инхерентних сваком људском бићу. Човек их поседује на основу просте чињенице што је људско биће. У литератури се обично дефинишу као скуп права и слобода која припадају свим људима. Поједини правни теоретичари људска права дефинишу као урођена права сваког људског бића.¹³⁶ Такође се схватају и као скуп норми које се заснивају на начелима и стандардима међународног права, па и на праву поједине државе.¹³⁷ Без сваке сумње, људска права су морална, универзална, основна, апстрактна права која имају приоритет у односу на све остале норме и као таква припадају идеалној димензији права.¹³⁸

Људска права су:

- универзална – припадају сваком људском бићу у једнакој мери;
- изворна – урођена (стичу се рођењем);
- неотуђива – неодвојива су од појединца и не могу бити предмет заслуге, награде или избора, не могу се продати, поклонити, зарадити или одузети;
- недељива и међузависна – нико не може одузети неко од права зато што је оно мање важно, међусобно су повезана и не могу се посматрати одвојено једно од других.

Људска права су, значи, заједничка за све појединце, па су и сви међународни инструменти о људским правима засновани на начелу једнакости, тј. забрани дискриминације и начелу поштовања живота и достојанства сваког појединца. Њима се утврђује положај појединца према органима власти и представљају границу коју власт не сме да прекорачи, ако је та власт организована на демократским начелима. У самом конституисању државне организације и функционисању стоје одредбе да се мора водити рачуна о људским правима, да постоје и посебни органи за заштиту ових права, да та заштита долази чак до Уставног суда државе, па иде даље до међународних организација, посебно до Међународног суда за заштиту људских права у Стразбуру.¹³⁹ На тај начин, људска права обезбеђују минимум заштите и овлашћења која су доступна свима. Она су минимум захтева који можемо

¹³⁵ Вучковић Ј., *Људска права и медији*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 2010, стр. 157.

¹³⁶ Димитријевић В., Поповић Д., Папић Т., Петровић В., *Међународно право људских права*, Београд, 2006, стр. 36.

¹³⁷ Упоредити са: Аврамов С., Крећа М., *Међународно јавно право*, Београд, Правни факултет, Службени гласник, 2007, стр. 246.

¹³⁸ Вучковић Ј., *Принцип пропорционалности и људска права*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, Број 3-4, 2019, стр. 129.

¹³⁹ Вучковић (Димитријевић) Ј., *Уставна и управна заштита људских права и слобода*, *op. cit.*, стр. 152.

поставити према друштву или према другим људима. Начело, по коме су сва људска бића једнака у правима и да се према њима мора поступати једнако представља сам камен темељац идеје људских права.¹⁴⁰

Са развојем људских права јавила се потреба и за њиховом класификацијом. Опште прихваћена је подела људских права на: основна и посебна; негативна и позитивна; утужива и неутужива; грађанска, политичка, економска, социјална и културна; индивидуална и колективна. Поред ових подела, у теорији се људска права и слободе, према времену настанка, класификују на људска права прве, друге и треће генерације. Како су XVIII и XIX век обележила грађанско-политичка права, то она и представљају „права прве генерације“. Грађанска и политичка права гарантују једнакост свих грађана пред законом, превасходно се тичу односа појединца и државе, наглашавајући аутономију човека у односу на државу, која се у понашање и деловање појединца може умешати само до оне мере коју изискује живот у друштву. Ова права изражавају концепт „слободе“ (liberte). У људска права „прве генерације“ спадају:

- право на живот,
- забрана мучења, нечовечног и понижавајућег поступања,
- право на слободу и безбедност личности,
- слобода кретања и избора места боравка,
- право на правично суђење,
- право на поштовање приватног и породичног живота,
- право на имовину,
- слобода мисли, савести и вероисповести,
- слобода изражавања,
- право мирног окупљања,
- слобода удруживања,
- право на штрајк,
- право на учешће у управљању заједницом.

XX век су обележила економско-социјална права, па стога она представљају „права друге генерације“. Родоначелник социјално-економских права је истакнути социолог Хуго Синземер. Појам "социјално право" у свом најширем значењу подразумева права једног друштва, односно овај израз се употребљава да би се њиме означило право као укупност правних норми које регулишу понашање у друштву.¹⁴¹ Социјално-економска права се могу дефинисати као скуп уставних, законских и других правила и принципа усмерених ка задовољењу егзистенцијалних (социјалних) потреба грађана и унапређењу социјалне кохезије и солидарности.¹⁴² Ова права омогућавају да појединци уживају тековине цивилизацијског развоја друштва, односно да грађани остваре приступ материјалним и духовним добрима заједнице.¹⁴³ Ова права изражавају концепт „једнакости“ (egalite).

¹⁴⁰ Упоредити са: Ђорђевић С., Палевић М., *Закон о забрани дискриминације*, Правна анализа, Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 7.

¹⁴¹ Тинтић Н., *Социјално право и социјална сигурност*, Годишњак Правног факултета у Бања Луци, 1977, стр. 34.

¹⁴² Перић С., *Пристојан рад*, *op. cit.*, стр. 45., упоредити са: Јашаревић С., *Социјално-економска права у вези са радом у међународним и европским радним стандардима*, Радно и социјално право, Београд, бр. 1/2008, стр. 178.

¹⁴³ Ibid.

У ову групу људских права спадају:

- право на рад, ограничено радно време и заштиту на раду,
- право на социјално обезбеђење,
- право на здравље,
- право на образовање,
- право на учешће у културном животу.

Практично је немогуће набројати сва социјална права, будући да их међународни инструменти различито набрајају. Али се може рећи да право на рад, односно слобода рада, право омладине на посебну заштиту на раду егзистирају као социјална права. При томе су ова права у корелацији са личним односно грађанским правима, као што су право на живот, право партиципације (изражавање мишљења), право на развој личности, итд.

Трећом генерацијом обухватају се махом права и захтеви за правима настали после Другог светског рата, као што су, право на развој, право на здраву животну средину, право на храну, право на мир, право на комуницирање...¹⁴⁴ Ова права представљају комбинацију прве и друге генерације људских права.

Историјска анализа каталога људских права у протекла два века показује континуирано ширење листе људских права и слобода које се прокламују и штите.¹⁴⁵ У развоју људских права најзначајнију улогу је имала „*Magna Carta Libertatum*“ тј. Велика Повеља слободе из 1215. године, коју је донео енглески краљ Јован без земље. Повеља је упамћена по њеном члану 39: „*Ниједан слободан човек неће бити убијен или затворен или лишен својих права или имовине, или стављен ван закона или прогнан, или на било који начин лишен свог положаја... осим на основу законите пресуде њему једнаких или права земље*“. Будући да се Повељом по први пут гарантују одређена права слободним људима, ова Повеља је "прва наговестила идеју конституционализма, супрематије права и почела да крчи пут ка уставној монархији".¹⁴⁶

У XVII веку у Енглеској долази до борбе народа за потпуније и веће систематско формулисање људских права и слобода¹⁴⁷ када су донети важни документи: Петиција о правима (Petition of Rights) из 1628. године, Повеља о правима (*Bill of Rights*) из 1689. године и посебно значајан Habeas Corpus Act из 1679. године, којим се забрањује незаконито хапшење без судског налога, држање у затвору без доказа о кривици итд.

Прву декларацију о људским правима и слободама представља Декларација о независности из 1776. године, која прокламује „да су сви људи створени једнаки, да су им од Творца подарена извесна неотуђива права; да међу та права спадају живот, слобода и трагање за срећом“. Сједињене Америчке Државе су управо на овом документу и базирале.

Процес институционализације људских права настављен је из Француске ка континенталној Европи. Француска револуција из 1789. године са својом паролем „liberte, egalite, fraternite“ изнедрила је Декларацију права човека и грађанина, која у својој првој реченици истиче ову природноправну идеју и фундаментални принцип слободе и једнакости људи: „*Људи се рађају и живе*

¹⁴⁴ Димитријевић В., Поповић Д., *op. cit.*, стр. 39.

¹⁴⁵ Вучковић (Димитријевић) Ј., *Уставна и управна заштита људских права и слобода, op. cit.*, стр. 24.

¹⁴⁶ Аврамовић С., *Magna Carta Libertatum*, у Темели модерне демократије, Београд, 1989, стр. 52.

¹⁴⁷ Вучковић (Димитријевић) Ј., *Уставна и управна заштита људских права и слобода, op. cit.*, стр. 25.

слободни и једнаки у правима“.¹⁴⁸ Заједно са „*Magna Carta Libertatum*“ и Декларацијом о независности из 1776. године, Декларација о правима човека и грађанина инспирисала је Универзалну декларацију о људским правима Уједињених нација.

За савремено схватање људских права од велике је важности усвајање међународних инструмената универзалног и регионалног карактера. На конференцији у Сан Франциску, 26. јуна 1945. године, усвојена је Повеља Уједињених нација (*The Charter of the United Nations*), у чијој Преамбули се, између осталог, истиче да су „*народи Уједињених нација решени да потврде веру у основна права човека, у достојанство и вредност људске личности, у равноправност и жена и нација великих и малих, као и да помажу социјални напредак и побољшање животних услова у све већој слободи*“. Као један од циљева Организације Уједињених нација, како се то у члану 1. Повеље истиче, јесте „*унапређивање и подстицање поштовања људских и мањинских права и основних слобода за све, без обзира на расу, пол, језик или веру*“.

Процес интернационализације људских права у оквиру Уједињених нација обележен је усвајањем Универзалне декларације о људским правима из 1948. године, Међународног пакта о грађанским и политичким правима из 1966. године и Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима из 1966. године. У савременим условима, нормативно постојање, остваривање и заштита људских права и слобода грађана, која су прокламована пре свега уставом представља једно од суштинских обележја правне државе.¹⁴⁹ Људска права се штите не само политичком и нормативном прокламацијом у међународним актима и документима, уставима и законима националних правних система, већ успостављањем посебних органа и механизма за њихову сасвим конкретну заштиту.¹⁵⁰ О доследном остваривању односно уживању ових права старају се и домаћи органи сваке државе (судови, омбудсмани и др.) и све бројнији међународни органи и тела (међународни судови за људска права, разна уговорна тела за међународна права итд.).¹⁵¹

За међународни механизам заштите људских права од највећег је значаја Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода из 1950. године.

2. Права детета

Права детета се сматрају делом универзалних људских права, што значи да деци припадају све основне слободе и права којима се гарантује неповредивост човековог физичког, психичког, моралног и социјалног интегритета.¹⁵² Под појмом права детета мислимо на права која су по својој природи људска и која свако дете има без обзира у којој држави живи, политичком, културном,

¹⁴⁸ Ibid, стр. 8.

¹⁴⁹ Вучковић Ј., *Судска заштита уставом утврђених права повређених појединачним актима*, Ниш, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 57/2011, стр. 186.

¹⁵⁰ Ibid, стр. 200.

¹⁵¹ Кривокапић Б., *Природа људских права*, Мегатренд ревија, 13 (2), 2016, стр. 60.

¹⁵² Обретковић М., *Посебна заштита деце од злоупотребе и занемаривања у породици*, Остваривање економских и социјалних права, Зборник радова, Београдски центар за људска права, 1999, стр. 385.

економском окружењу, у складу са каквим традицијама, обичајима и веровањима се развија.¹⁵³

Дете је осетљиво и рањиво биће којем се, због такве своје специфичности, гарантује заштита од различитих облика угрожавања: заштита од радне или сексуалне експлоатације, злостављања и занемаривања, заштита од дискриминације, трговине и отмице, учешћа у оружаним сукобима, принудног просјачења и сл. Међутим, правима детета као посебним људским бићима, годинама уназад, није посвећивана значајна пажња. Из перспективе људских права, може се рећи да су деца одувек уживала одређену заштиту у оквиру важећих правних система. Међународни документи и национални прописи садржавали су бројне одредбе којима су прокламовали право на живот, заштиту људског достојанства, забрану мучења, нечовечног и понижавајућег поступања, право на слободу, заштиту здравља и друга слична права, штитећи на такав начин сва људска бића, укључујући и децу, али не на један посебан начин.

Развој међународног права људских права и права детета током последњих неколико деценија је унео велике промене у развој међународног права, али је донео и суштинске промене у законским активностима широм света. Почетком прошлог века развија се становиште да права деце морају бити заштићена и призната на један специфичан начин, и то посредством међународних докумената. Сам процес интернационализације права деце је био дугачак и нимало лак и њихово нормативно обликовање еволуира од прокламовања друштвене заштите породице и оних права човека која обезбеђују социјалну сигурност и благостање њега лично и његове породице, до конструисања посебних, самосталних права детета којима се обухватају различити садржаји и аспекти његовог права на живот и развој.¹⁵⁴

Признавање права деце иницирала је Еглантина Џеб, оснивач организације Save the children (Спасимо децу), која се првенствено бавила заштитом и унапређењем права деце. Под „универзалним признавањем права детета“ подразумева се да права деце припадају свој деци без дискриминације у односу на пол, расу, националну или етничку припадност, сексуалну оријентацију, друштвену класу, здравствено стање, изглед итд. На основу њеног предлога настала је прва декларација о правима детета - Женевска декларација из 1924. године, у оквиру које су садржани принципи на којима се касније градио систем и јачала идеја о правима детета. У погледу међународне заштите права деце важан моменат је имала Декларација о правима детета из 1959. године.

У хетерогеном систему норми међународног права, деца као посебно осетљива и специфична категорија, заузимају посебно место. Утицај међународних организација током XX века резултирао је већом заинтересованošћу међународне заједнице за заштиту права и слобода и положаја деце. Неспорна је чињеница да дете може уживати одређена права у складу са својим узрастом, док се друга поједина права не везују за узраст детета (право детета на живот, опстанак и развој, забрана ропства, забрана мучења, нечовечног и понижавајућег поступања и др.). Нека од тих права се не могу ограничити ни за време ванредног односно ратног стања. Данас су права детета више од моралне категорије, будући да су призната у међународном и, већим

¹⁵³ Воркапић С., *Заштита деце жртва трговине и одабрани међународни документи – Трговина децом у Србији, претња или реалност*, Центар за права детета, Београд, 2006, стр. 30.

¹⁵⁴ Упоредити са: Обретковић М., *Посебна заштита деце од злоупотребе и занемаривања у породици*, *op. cit.*, стр. 384.

делом у националним правима.¹⁵⁵ У међународном праву, права детета су предмет опсервације у бројним међународним документима, док су у државама права детета заштићена законима и другим правним актима, а остварују се у породици, школи, државним установама, на радним местима, на улици и другим местима и околностима.¹⁵⁶

Са аспекта забране дечјег рада, присутна је снажна, широко заснована међународна посвећеност елиминацији дечјег рада и заштити деце која раде.¹⁵⁷ Дечји рад се строго забрањује и целокупна међународна заједница тежи његовом искорењивању, посебно његовим најгорим облицима. Вулнерабилност малолетника као последица њихових особених физичких и психичких својстава, односно чињенице да је тело малолетника осетљивије на повећане напоре, док ризици који постоје на раду интензивније угрожавају њихов живот, здравље и безбедност у односу на одрасле раднике, јесте пресудни разлог за обезбеђивање посебне радноправне заштите малолетника.¹⁵⁸ Осим тога присутни су и незрелост малолетника, недостатак искуства, смањена пажња и недовољно познавање радног процеса и радних права.¹⁵⁹ Процењује се да око 22.000 деце годишње умре на раду као последица несрећног случаја. Према студији Међународне организације рада, односно Међународног програма за укидање дечјег рада (ИПЕС)¹⁶⁰, 106,4 милиона деце узраста од 5 до 17 година доживи повреду на раду. Од тог броја, 15,1 милиона деце претрпи повреду која је тешка толико да достиже праг удара захтевајући медицинску помоћ и резултирајући најмање једним даном изгубљеним на послу или у школи. Ова студија је прва која је донела глобалну процену броја деце која су повређена на раду. Све то је условило државе света за предузимање интервенција за заштиту деце и малолетника, односно укидања најгорих облика дечјег рада.

Стога заштита деце која се налазе у радном односу и спречавање њихове радне експлоатације представља предмет уређивања неколико различитих извора права међународног порекла, међу којима, као што је већ наведено, разликујемо универзалне изворе које чине акти Уједињених нација и Међународне организације рада и регионалне изворе, које чине акти Савета Европе и Европске Уније.

Уједињене нације су од самог свог настанка имале за циљ успостављање инструмената заштите деце, укључујући и забрану дечјег рада. Инструмент чије је усвајање имало несумњиво највећи утицај на конституисање посебног корпуса права детета у оквиру међународног права људских права, јесте Конвенција о правима детета из 1989. године¹⁶¹, која је донета под њиховим окриљем. Током

¹⁵⁵ Вучковић, Шаховић Н.: *Права детета и Конвенција о правима детета*, Југословенски центар за права детета, Београд, 2001, стр. 5.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Bekele A, Myers W.E., *Као прво у дјечијем раду: укидање рада штетног за дјецу*, Фонд за децу Уједињених нација и Међународна организација рада, Женева, 1995, стр. 88.

¹⁵⁸ Петровић М., *Положај деце на раду у Републици Србији, Радно и социјално право*, Часопис за теорију и праксу радног и социјалног права, Удружење за радно и социјално осигурање Србије, Број 1/2017, Београд, Година XXI, стр. 193.

¹⁵⁹ Bekele A., Boyden J., *Combating child labour, International Labour Organization*, Geneva, 1988, p. 3., нав. према: Ковачевић Љ., *Универзални међународни стандарди о забрани дечјег рада и њихова примена у праву Републике Србије*, Правни факултет, 2017.

¹⁶⁰ A global estimate of work-related injuries among children, International Labour Office, International Programme on the Elimination of Child Labour (ИПЕС) - Geneva: ILO, 2013.

¹⁶¹ Драшкић М., *Породично право и право детета*, пето издање, Правни факултет Универзитета у Београду, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 258.

процеса стварања Конвенције, посебно спорна питања била су она која су иначе везана за аутономију личности детета и несметано остваривање групе оних права која су у већ постојећим међународним уговорима била сврстана под грађанска и политичка права.¹⁶² Њеним усвајањем учињен је значајан искорак у дефинисању и признавању права детета. Уз Конвенцију о правима детета, 2000. године су усвојена и два факултативна протокола - Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији и Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима. Потом је 2011. године усвојен и Трећи факултативни протокол о комуникацијским процедурама. У питању су међународни документи који су релевантни за област забране дечјег рада и имају за циљ спречавање дечјег рада и заштиту деце од искоришћавања у сврхе сексуалне експлоатације, као и учешћа у оружаним сукобима.

У наставку следи свеобухватна анализа аката донетих у оквиру Организације Уједињених нација, чији се значај и утицај не може поредити ни са једном другом организацијом, затим анализа аката Међународне организације рада, као специјализоване агенције Уједињених нација, у чијем домену забрана дечјег рада заузима једно од централних питања којим се ова организација бави, као и анализа аката Савета Европе и Европске уније.

Без обзира на обимну међународноправну заштиту, са великим бројем прокламованих права, стварна заштита деце од различитих облика злостављања изостала је у многим земљама света, а обим виктимизације деце се повећао (нова ратна подручја, трговина децом, све већа распрострањеност употребе дроге и алкохола међу децом итд.).¹⁶³

3. Забрана дечјег рада у универзалним међународним инструментима

Универзалне међународне инструменте који промовишу забрану дечјег рада и његове експлоатације доносе светске међународне организације као што су Организација уједињених нација и Међународна организација рада, као специјализована агенција Уједињених нација. Као генератори светске борбе за заштиту људских права, ове организације спроводе опсежне активности на нормативном, практичном и техничком плану, пре свега, гарантовањем права детета у свим сегментима испољавања његове личности, а затим и промовисањем услова за даљи развој деце – образовање деце, смањење сиромаштва, поштена глобализација, превазилажење културних баријера у гарантовању једнаких права деце, јачање капацитета за институционално помагање сиромашним земљама и неразвијеним привредама и слично.¹⁶⁴ Међусобни однос између ове две организације регулисан је посебним споразумом из 1946. године, који је настао као резултат преговора представника ових двеју организација.

Члан 57. Повеље Уједињених нација међународне организације означава као „специјализоване агенције“. Оне се, по овом члану, установљавају

¹⁶² Вучковић Шаховић Н., Савић И., Цицварић Р., Калезић-Вигњевић А., Жунјић-Цицварић Ј., Врањешевевић Ј., Трикић З., Чолић Г., *Индикатори остварености права детета у образовању (Индекс)*, Ужички центар за права детета, 2018, стр. 15.

¹⁶³ Костић М., *Међународноправно признање и заштита основних права детета*, Теме, Универзитет у Нишу, Ниш, 1998, стр. 158.

¹⁶⁴ Ковачевић-Перић С., *Забрана дечјег рада – de jure vs. de facto*, Радно и социјално право, Часопис за теорију и праксу радног и социјалног права, Београд, 2015, стр. 122.

међународним споразумом и са широком међународном одговорношћу на економском, социјалном, културном, просветном, здравственом и сродним пољима. Сходно томе, под специјализованим агенцијама подразумевају се организације које су установљене на основу билатералних уговора, а чије су одговорности успостављене њиховим статутима, у социјалним, културним, васпитним, здравственим и другим областима. Из овог произилази да су специјализоване агенције:¹⁶⁵

1. међународне организације засноване на међународном уговору;
2. самосталне организације са сопственим механизмом и
3. да је њихово подручје ограничено на привредни и социјални план.

На међународном плану, права детета и забрана дечјег рада и његове експлоатације призната су бројним универзалним међународним инструментима. Ипак, најсистематичније правно упориште за заштиту деце и малолетника на раду дају Конвенција Уједињених нација о правима детета, Конвенција МОП-а број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа и Конвенција МОП-а број 182 о забрани најгорих облика дечјег рада и непосредним мерама за укидање таквог рада.

Наравно, постоје и други међународни инструменти, као нпр. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, који државама указује да треба да одреде минималне године живота за пријем на рад, како би запошљавање деце испод прописаних година старости било забрањено и кажњиво по закону.

3.1. Акти Уједињених нација

Организација уједињених нација је међународна организација која се декларише као „глобално удружење влада које сарађују на пољу међународног права, глобалне безбедности, економског развоја и социјалне једнакости“.¹⁶⁶ Правно је утемељена на Повељи Уједињених нација¹⁶⁷, која је усвојена у Сан Франциску, 26. јуна 1945. године, након Другог светског рата. Организација уједињених нација данас броји 193 државе чланице.¹⁶⁸

Креирање и промовисање људских права једна је од основних улога Уједињених нација. Ова међународна организација је развила посебан систем у циљу остваривања функције нормирања, унапређења и заштите људских права.¹⁶⁹ Један од разлога стварања Уједињених нација јесте тежња ка промовисању људских права, што је наглашено у уводној реченици Преамбуле Повеље Уједињених нација која гласи: „*Ми, народи Уједињених нација, решени да спасемо будућа покољења ужаса рата...*“ Организација уједињених нација има важну улогу у унапређивању радног и социјалног права на међународном плану, што потврђује и члан 1. Повеље Уједињених нација који, између осталог дефинише, да је циљ Уједињених нација „*постизање међународне сарадње решавањем међународних проблема, економске, социјалне, културне или хуманитарне природе, као и унапређивање и подстицање поштовања права човека*

¹⁶⁵ Шундерић Б.: *op. cit.*, стр. 60.

¹⁶⁶ <https://sr.wikipedia.org>

¹⁶⁷ Службени лист ДФЈ, број 69/45.

¹⁶⁸ Република Србија је чланица Уједињених нација од 01. новембра 2000. године.

¹⁶⁹ Вучковић Шаховић Н., *Права детета и међународно право, op. cit.*, стр. 39.

и основних слобода за све без обзира на расу, пол, језик или веру.“ Такође се у члану 55. Повеље Уједињених нација наводи да „у циљу стварања услова стабилности и благостања који су неопходни за мирољубиве и пријатељске односе између нација, засноване на поштовању начела равноправности и самоопредељења народа, Уједињене нације раде на унапређењу:

а) повећања животног стандарда, пуног запослења и услова за економски и социјални напредак и развој;

б) решавања међународних економских, социјалних, здравствених и сродних проблема и међународне културне и просветне сарадње;

в) свеопштег поштовања и уважавања људских права као и основних слобода за све без обзира на расу, пол, језик или веру.“

Ради реализације наведених циљева, све државе чланице су се обавезале да ће предузимати заједничке и појединачне акције у сарадњи са овом организацијом.

За област међународних економских, социјалних, здравствених и сродних проблема и међународне културне и просветне сарадње, надлежан је Економско-социјални савет, који прати стање, даје препоруке и смернице и ради на усаглашавању политике и делатности појединих специјализованих агенција, као што су Међународна организација рада, Организација уједињених нација за едукацију, науку и културу (UNESCO), Дечји фонд УН-а (UNICEF), Светска здравствена организација (WHO) итд.

Уједињене нације су се од свог оснивања бавиле правима детета и настојале да успоставе инструменте заштите деце, укључујући и забрану дечјег рада. Тако је 11. децембра 1946. године, годину дана након оснивања Уједињених нација, Генерална скупштина основала организацију која је посвећена деци – УНИЦЕФ. У свом вишедеценијском постојању УНИЦЕФ је посебну пажњу посветио правима и добробити деце у виду унапређивања њиховог образовања, здравствене заштите, елиминисању дечјег рада и његове експлоатације. Ова водећа светска организација присутна је у више од 190 земаља и територија.

Кроз своје бројне документе Уједињене нације су афирмисале основна грађанска, политичка, економска, социјална, културна и друга права и допринеле подизању свести о неопходности заштите ових права. У остварењу тог циља ова организација је усвојила многобројне документе, међу којима се као најважнији издвајају Универзална декларација о људским правима и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима. Такође, успостављени су и механизми заштите људских права. Круцијални значај у сагледавању проблема заштите деце жртава трговине људима има Протокол Уједињених нација за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом (Палермо протокол), који допуњује Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала из 2000. године. Ипак, најсвеобухватнији инструмент представља Конвенција о правима детета из 1989. године, која промовише целокупан спектар дечјих права.

Због тога се може рећи да акти Уједињених нација представљају ризницу међународних радних стандарда.

3.1.1. Декларација о правима детета

Невладина организација „Save the Children“ (Спасимо децу) је 1923. године предложила доношење Декларације о правима детета, познату као „Женевска декларација“ односно „Декларација из Женева“. Предложена декларација је наишла на изузетно добар пријем у Друштву народа, да би је 26. септембра 1924. године и усвојио. Декларација представља први међународни документ инспирисан универзалним признањем права детета.¹⁷⁰ У Преамбули декларације се истиче да човечанство дугује детету оно најбоље што може да му пружи, и то:

- 1) детету се морају обезбедити средства која су неопходна за његов нормалан развој, материјални и духовни;
- 2) гладно дете се мора нахранити; болесно излечити; детету које је заостало у развоју се мора помоћи; дете делинквент се мора извести на прави пут, а деца сирочад морају да буду заштићена;
- 3) у кризним ситуацијама, дете мора имати приоритет при пружању помоћи;
- 4) дете мора бити заштићено од свих облика експлоатације;
- 5) дете мора бити одгајано у свести да његови таленти морају бити посвећени служењу ближњима.

Декларација о правима детета се заснива управо на овим принципима. Иако кратке садржине, декларација садржи све темељне принципе који ће послужити као основа у циљу уређивања права детета на једном глобалном нивоу, а самим тим и забрану дечјег рада. Значај „Женевске декларације“ се огледа у следећем:¹⁷¹

- а) Установљавање система, концепта права детета и ударање темеља за доношење каснијих међународних докумената у области права детета;
- б) Међународна права детета постала су део међународног права људских права;
- в) По први пут је установљена и призната веза између права детета и благостања детета.

3.1.2. Универзална декларација о људским правима

Након завршетка Другог светског рата који је довео до највећих повреда људских права у историји, савезничке силе су, у Повељи Уједињених нација, поставиле проблем заштите људских права на једној широј основи. На конференцији у Сан Франциску одлучено је да се изради специјална повеља (декларација) о правима човека коју би прихватиле чланице Уједињених нација и 10. децембра 1948. године, Генерална скупштина Уједињених Нација је Резолуцијом 217 усвојила Универзалну декларацију о људским правима.¹⁷² Декларација је проглашена као „заједнички стандард који треба да постигну сви народи и све нације да би сваки појединац и сваки орган друштва, имајући ову Декларацију стално на уму, тежио да учењем и васпитавањем допринесе поштовању ових права и слобода и да прогресивним унутрашњим и међународним мерама обезбеди њихово опште и стварно признање и поштовање

¹⁷⁰ Упоредити са, Ковачевић-Перић С., *Забрана дечјег рада – de jure vs. de facto, op. cit.*, стр. 123.

¹⁷¹ Упоредити са: Новаковић У., *Развој права детета у међународном праву током XX века*, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, Источно Сарајево, 2014, стр. 641.

¹⁷² Универзална декларација о људским правима, А/RES/217.

како међу народима самих држава чланица, тако и међу народима оних територија које су под њиховом јурисдикцијом“.

Декларација проглашава две категорије права: грађанска и политичка, са једне, и економска, социјална и културна права, са друге стране. Њен каталог грађанских и политичких права укључује право на живот, слободу и личну безбедност, забрану ропства, мучења и свирепог, нехуманог или понижавајућег поступања, право на слободу од самовољног хапшења, притварања или прогањања, право на правично суђење како у грађанским, тако и у кривичним стварима, претпоставку невиности и забрану примене *ex post facto* закона и казни.

Декларација у првом члану прокламује да се сва људска бића рађају слободна и једнака у достојанству и правима. Утврђујући у члану 2. да „сва права и слободе у њој проглашене припадају сваком без икаквих разлика по било ком основу, Декларација успоставља начело једнакости. Изричито је прописано да се нико не сме држати у ропству или потчињености, тј. ропство и трговина робљем забрањени су у свим облицима, као и да нико не сме бити подвргнут мучењу или свирепом, нечовечном или понижавајућем поступку или кажњавању.¹⁷³ На сегмент радноправне заштите указује члан 23. став 1. који прописује да „свако има право на рад, на слободан избор запослења, на правичне и задовољавајуће услове рада и на заштиту од незапослености“. Став 3. истог члана прокламује да „свако ко ради има право на праведну и задовољавајућу накнаду која њему и његовој породици обезбеђује егзистенцију која одговара људском достојанству и која ће, ако буде потребно, бити употпуњена другим средствима социјалне заштите“. Декларација предвиђа да мајка и дете имају право на посебну заштиту и негу, као и да сва деца, рођена у браку или ван њега, уживају једнаку социјалну заштиту (члан 25. став 2.). Право на образовање је гарантовано сваком. Према декларацији, образовање треба да буде бесплатно бар у основним и нижим школама. Основно образовање је обавезно (члан 26. став 1.). образовање треба да буде усредсређено ка потпуном развоју људске личности и учвршћивању и промовисању људских права и основних слобода (члан 26. став 2.).

Универзална декларација о правима човека нема карактер међународног уговора, али се "каталог њених права примењује као обичајна правила или као општа правна начела коју примењују сви цивилизовани народи".¹⁷⁴ Иако нема обавезујућу правну снагу, декларација је извршила снажан утицај како на међународне конвенције легислативног карактера које ће уследити након њеног доношења, тако и на унутрашње правне системе држава. У циљу прецизирања и даљег развијања људских права која су садржана у Универзалној декларацији о људским правима, Уједињене нације су усвојиле два врло значајна документа: Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима.

Датум усвајања Универзалне декларације о људским правима обележава се као Међународни дан људских права.

¹⁷³ Члан 4. и 5. Универзалне декларације о људским правима

¹⁷⁴ Драшкић М., *Међународни извори породичног права и права детета*, Збирка прописа за област породичног права и права детета, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 8.

3.1.3. Декларација о правима детета

Како су Уједињене нације од самог почетка промовисале права детета, настављен је континуитет у циљу регулисања њихових права, као и њихове заштите, што је било започето у оквиру Друштва народа. То је резултирало усвајање Декларација о правима детета, Резолуцијом 1386 Генералне скупштине Уједињених нација, 20. новембра 1959. године. Настала је на идеји заштите универзалних људских права прокламованих у Универзалној декларацији о људским правима из 1948. године и потреби о посебној заштити детета, која је била наглашена у „Женевској декларацији о правима детета“. Декларација је била садржајнија од „Женевске декларације“ и састојала се од Преамбуле и десет основних принципа, у којима је наглашена решеност да се деца издвоје као посебно рањива категорија.

Прокламација *“Човечанство дугује детету оно најбоље што има”* није само пука констатација, идејно она захтева и позива на акцију све земље како би се сваком детету омогућило право на детињство, образовање, развој, елиминисање свих облика дечјег рада, превасходно оних најгорих форми и сл.¹⁷⁵ У својој Преамбули, Декларација изражава убеђење да су *„детету због своје физичке и психичке незрелости, потребне посебна брига и заштита, укључујући и одговарајућу правну заштиту, пре и после рођења“*. Декларација се проглашава са императивом да дете треба да има срећно детињство и да, за своје добро и добробит друштва, ужива сва права и слободе која су у њој прописане. Поред уводне Преамбуле, Декларација се састоји од десет темељних принципа у којима се дају основна начела и смернице за заштиту положаја деце у свету на слободан, природан и достојанствен начин.

Са аспекта забране дечјег рада посебно су значајни следећи принципи:¹⁷⁶

- Детету припадају сва права прописана овом Декларацијом. Свако дете, без изузетка, има право на уживање свих ових права без разлике или дискриминације по било ком основу;
- Дете ужива посебну заштиту и путем закона или неким другим средствима детету се обезбеђују могућности за физички, психички, морални, духовни и друштвени развој, на један здрав и нормалан начин, у условима слободе и достојанства. Приликом доношења закона, мора се водити рачуна о најбољим интересима детета;
- Детету су, за потпун развој његове личности, потребни љубав и разумевање... Друштво и јавни органи имају обавезу да пруже посебну бригу деци без породице и децу без адекватних средстава подршке;
- Дете има право на образовање које је обавезно и доступно свима под једнаким условима. Дете ужива право на образовање јер му оно омогућава да стиче и развија своја знања и вештине, заступа и изражава сопствене ставове, односно образовање има за циљ развој дететове личности. Приоритет су свакако најбољи интереси детета, док одговорност за дететово образовање лежи превасходно на родитељима. Друштво и јавни органи имају обавезу да промовишу уживање овог права;

¹⁷⁵ Перих С., *Забрана дечјег рада – елиминисање најгорих облика дечјег рада*, Зборник радова "Правни аспекти савремених друштвених кретања у Републици Србији", Косовска Митровица 2020, стр. 281.

¹⁷⁶ Принципи 1, 2, 6, 7. и 9. Декларације о правима детета

- Детету се гарантује заштита од свих видова занемаривања, злостављања и експлоатације. Дете неће бити примљено у радни однос пре него што наврши минималне године за заснивање радног односа; ни у ком случају се детету неће дозволити обављање послова или запошљавање које би штетно утицало по његово здравље или образовање, односно које би ометало његов физички, психички или морални развој.

Ова Декларација је изложила сасвим одређену и чврсту концепцију о томе каква и која би требало да буду права деце, обухватајући и правно дефинишући, по први пут у јединственом акту, све ситуације које утичу на положај детета.¹⁷⁷ Декларација о правима детета је представљала међународни документ о заштити права деце и све до доношења Конвенције о правима детета представљала је једини документ који се искључиво бавио регулисањем права детета и њихове заштите. У поређењу са неким другим сличним документима, Декларација не предвиђа могућност ограничавања права деце нити се неко од дететових права може укинути. Тиме је спречена политизација права деце из које произилази потреба да се нека права посебно гарантују чак и у изузетним околностима.¹⁷⁸ Ова Декларација је била формално необавезујућег карактера за државе, али се она државама обраћала у виду препорука и смерница за њихово будуће политичко деловање. Због тога се може рећи да је Декларација о правима детета имала пре свега моралну снагу, на чијим принципима је касније заснован садржај Конвенције о правима детета.

Светски дан детета или Међународни дан детета је годишњи међународни догађај који се слави 20. новембра. Установљен је од стране Генералне скупштине Уједињених нација 1954. године са циљем да се у свим државама слави истог дана.¹⁷⁹ Уочи обележавања Међународног дана детета, међународна организација Save the Children објављује извештај "Индекс прекинутог детињства".¹⁸⁰ Према овом извештају, Србија је рангирана на 46. позицији од посматраних 175 земаља света у односу на то где је детињство најмање, а где највише угрожено. Када су у питању земље у региону, Хрватска на Индексу прекинутог детињства заузима 25. место, Босна и Херцеговина се налази на 39. позицији листе, Црна Гора на 53. месту, док је најлошије позиционирана земља региона Албанија, која се налази на 77. месту. Словенија други пут заредом дели прво место са Сингапуром.

3.1.4. Међународни пакт о грађанским и политичким правима

Међународни пакт о грађанским и политичким правима усвојен је на Генералној скупштини Уједињених нација, 16. децембра 1966. године, а ступио је на снагу 1976. године. Представља међународни уговор који покрива област грађанских и политичких права људи, чије одредбе се посредно односе и на децу. Пакт садржи каталог следећих права: право на живот (члан 6.), забрана мучења,

¹⁷⁷ Драшкић М., *Породично право и право детета*, Породични закон Србије, Пракса Европског суда за људска права у области породичног права, Београд, Правни факултет Универзитета у Београду, 2015, стр. 173.

¹⁷⁸ Костић М., *Међународноправна заштита деце*, Тематски зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, 2014, наведено према: Јањић-Комар М., *Право детета на живот и здравље*, докторска дисертација, Београд, 1981, стр. 46.

¹⁷⁹ sr.wikipedia.org

¹⁸⁰ <http://www.novostidana.rs/po-indeksu-prekinutog-detinjstva-srbija-46-u-svetu/> доступно 09.01.2021. године

нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (члан 7.), забрана ропства и принудног рада (члан 8.), право на слободу и личну сигурност (члан 9.), право лица лишеног слободе на човечно поступање (члан 10.), забрана лишавања слободе лица због неиспуњења уговорне обавезе (члан 11.), право на слободу кретања и избора места боравка (члан 12.), право кретања странца (члан 13.), право на правично и јавно суђење (члан 14.), право *ne bis in idem* (члан 15.), право на признање правног субјективитета (члан 16.), право на заштиту приватног живота, породице, стана, преписке, части и угледа (члан 17.), право на слободу мисли, савести и вероисповести (члан 18.), слобода изражавања (члан 19.), забрана ратне пропаганде и позивања на националну, расну или верску мржњу (члан 20.), право на слободу мирног окупљања (члан 21.), право на слободу удруживања (члан 22.), право на заштиту породице (члан 23.), право на заштиту детета (члан 24.), право на учешће у јавним пословима (члан 25.), забрана дискриминације (члан 26.) и заштита припадника националних мањина (члан 27.).

Међународни пакт о грађанским и политичким правима је обавезујућег карактера за земље које су га ратификовале, што је потврђено чланом 2. став 1. Пакта, који гласи: „Свака страна уговорница овог Пакта обавезује се да ће поштовати и обезбедити свим појединцима на својој територији и који потпадају под њену власт, права призната у овом Пакту без обзира на разлике, нарочито у погледу на расе, боје, пола, језика, вероисповести, политичког или другог убеђења, националног или социјалног порекла, имовине, рођења или било које друге околности.“ Одредбе овог Пакта послужиле су као инспирација за интерпретирање грађанских и политичких права детета у Конвенцији о правима детета.

Уз овај Пакт је 1966. године усвојен и Факултативни протокол, којим је успостављен Комитет за људска права, све у циљу омогућавања индивидуалног обраћања овом телу у случају кршења права из овог уговора. Од свих уговорних тела која се образују да надгледају примену међународних уговора у области људских права, најширу надлежност има Комитет за људска права, јер се Пактом о грађанским и политичким правима, чији је он орган, обухвата и гарантује највећи број грађанских и политичких права. Он је независно експертско тело, које је овлашћено, да се под одређеним условима, бави појединачним случајевима кршења људских права, као и да оцењује да ли је поједина држава одговорна за таква кршења. Комитет за људска права састоји се од 18 експерата, који су независни у свом раду и не представљају државу чији су држављани. Они морају бити особе високог моралног интегритета, признати стручњаци из области људских права.¹⁸¹ Државе чланице су обавезне да Комитету подносе једном (или, на захтев Комитета, више пута) годишње извештаје о остваривању људских права на њиховој територији, а Комитет даље свој годишњи извештај подноси Генералној скупштини Уједињених нација.

¹⁸¹ О саставу и организацији Комитета за људска права више у: Петровић В., *Међународни поступци за заштиту људских права*, Београдски центар за људска права, Београд, 2001, стр. 82-83.

Овај надзорни механизам има неколико основних функција, па стога Комитет:¹⁸²

- Разматра периодичне извештаје држава потписница Пакта о сагласности њиховог законодавства и праксе са обавезама које су предвиђене Пактом, даје у својим закључцима мишљење о стању у дотичној држави и препоруке у смислу побољшања тог стања;
- Повремено формулише и објављује своје опште коментаре појединих одредаба Пакта или општих питања везаних за његову примену и тумачење;
- Разматра представке појединаца који сматрају да им је нека држава потписница Протокола прекршила неко право зајамчено Пактом и представке држава чланица које сматрају да нека друга држава не испуњава обавезе из Пакта.

Комитет за људска права је у досадашњем раду донео велики број општих коментара, са циљем да пружи помоћ и скрену пажњу државама у испуњавању обавеза извештавања. Сврха ових општих коментара је да ову праксу учини доступном свим државама уговорницама како би се промовисала даља примена Пакта; да скрене пажњу државама на недостатке изнете у већем броју извештаја; да предложи побољшања у процедури извештавања и стимулише активности држава и међународних организација у промовисању и заштити људских права.¹⁸³

За област забране дечјег рада, Међународни пакт о грађанским и политичким правима прокламује да се нико не може држати у ропству, као и да су ропство и трговина робљем забрањени у свим својим облицима.¹⁸⁴ Даље, нико не може бити приморан на обављање принудног или обавезног рада¹⁸⁵, при том дефинишући шта се не сматра под „принудним или обавезним радом“.

Члан 23. постулира: *„Породица је природна и основна ћелија друштва и има право на заштиту друштва и државе. Право на склапање брака и заснивања породице признаје се човеку и жени који су зрели за брак. Ниједан брак се не може закључити без слободног и пуног пристанка будућих супружника. У случају раскида брака, предузеће се мере у циљу обезбеђења потребне заштите деце“*. Пошто Пакт гарантује право на заштиту породице од стране друштва, извештаји држава уговорница би требало да укажу и на то какву заштиту породици пружају држава и друге социјалне институције, да ли и до које мере држава даје финансијску или неку другу помоћ активностима тих институција.¹⁸⁶ Затим, члан 24. имплицира: *„Свако дете, без дискриминације засноване на раси, боји, полу, језику, вероисповести, националном или друштвеном пореклу, имовинном стању или рођењу, има право на заштиту од стране његове породице, друштва и државе коју захтева његов статус малолетника“*. Иако Пакт не наводи како се дели одговорност између породице, друштва и државе, обавеза је превасходно породице, а нарочито родитеља, да створе услове за унапређење хармоничног развоја личности детета и његовог уживања права гарантованих Пактом.¹⁸⁷

¹⁸² Димитријевић В., Јолић Ј., Милатовић С., Петровић В., *Заштита индивидуалних права пред уговорним телима Уједињених нација*, Београдски центар за људска права, Београд, 2003, стр. 11-12.

¹⁸³ II Општи коментари Комитета за људска права

¹⁸⁴ Члан 8. став 1. Међународног пакта о грађанским и политичким правима

¹⁸⁵ Ibid, члан 8. став 3. тачка а)

¹⁸⁶ II Општи коментари Комитета за људска права, Општи коментар бр. 19: Члан 23.

¹⁸⁷ Више о томе: II Општи коментари Комитета за људска права, Општи коментар бр. 17: Члан 24. (Права детета)

Сходно томе, у Општем коментару број 17. Комитет истиче да права гарантована чланом 24. нису једина права која Пакт прописује као права деце, и да, као сви појединци, деца имају сва грађанска права зајемчена Пактом. То подразумева да се за почињени злочин не може изрећи смртна казна лицу млађем од 18 година.

Други Факултативни протокол уз овај Пакт је усвојен Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација бр. 44/128 од 15. децембра 1989. године, а ступио је на снагу 14. јула 1991. године. Примарни циљ наведеног протокола јесте укидање смртне казне.

СФРЈ је ратификовала Међународни пакт о грађанским и политичким правима 30. јануара 1971. године.¹⁸⁸ Уз Пакт су 2001. године усвојена оба протокола.¹⁸⁹

3.1.5. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима

Значај државе у остваривању социјалних, економских и културних права потврђује и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, који је усвојен на Генералној скупштини Уједињених нација, такође 16. децембра 1966. године, а ступио је на снагу 1976. године. Начела садржана у Повељи Уједињених нација и Универзалној декларацији о људским правима уобличена су у Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима. Чланом 2. Пакт обавезује државе чланице да појединачно и путем међународне помоћи и сарадње, нарочито на економском и техничком плану, користећи у највећој могућој мери своје расположиво ресурсе, предузимају кораке у циљу постепеног остварења права признатих у овом Пакту свим погодним средствима, посебно укључујући доношење законодавних мера. Пакт представља међународни уговор чијим су одредбама обухваћена економска, социјална и културна права „свих мушкараца и жена“ и одређене мере за надзор над поштовањем права садржаних у Пакту. Пакт обухвата следећи сет права: право на рад (члан 6.), право на правичне и повољне услове рада (члан 7.), право на синдикално организовање и право на штрајк (члан 8.), право на социјално осигурање (члан 9.), право на заштиту породице, мајке и детета (члан 10.), право на одговарајући животни стандард (члан 11.), право на психичко и ментално здравље (члан 12.), право на образовање (члан 13. и 14.) и право на учествовање у културном животу (члан 15.). За поштовање права садржаних у Пакту успостављен је Комитет за економска, социјална и културна права, чија је надлежност ограничена. Наиме, Комитет нема надлежност да, попут Комитета за људска права, поступа по индивидуалним петицијама или приговору једне уговорнице да друга уговорница не испуњава своје обавезе по Пакту.¹⁹⁰ Комитет се састоји од 18 независних експерата.

Са аспекта забране дечјег рада, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима у члану 10. Пакта прописује да су све чланице обавезне да пруже најширу могућу заштиту и помоћ породици, која је природна и основна ћелија друштва, посебно за њено заснивање и за време за које је она

¹⁸⁸ Службени лист СФРЈ - Међународни уговори, бр. 7/1971

¹⁸⁹ Службени лист СРЈ - Међународни уговори, бр. 4/2001

¹⁹⁰ Крећа М., *Међународно јавно право*, Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање, Београд, 2012, стр. 588.

одговорна за издржавање и развој деце о којима се брине. Истим чланом је предвиђено да је потребно предузети посебне мере заштите и помоћи у корист деце и младих без икакве дискриминације. Даље, Пакт предвиђа да деца и омладина морају бити заштићени од економске и социјалне експлоатације. Законом треба да се забрани запошљавање деце на пословима који могу да буду опасни по њихов морал и здравље и који могу да доведу у опасност њихов живот или да нашкоде њиховом нормалном развоју. Државе треба да утврде доњу границу старости испод које ће запошљавање деце бити забрањено и кажњиво по закону. Чланом 13. Пакта сваком лицу је признато право на образовање. У циљу његовог потпуног остваривања, основно образовање мора бити обавезно и бесплатно за све. Такође, државе су обавезане да предузимају и друге одговарајуће мере у циљу јачања и побољшања доступности средњошколског и вишег образовања, као што је постепено увођење бесплатне наставе. Због тога је родитељима и признато право да у циљу обезбеђења верског и моралног васпитања своје деце обезбеде образовање које је саобразно њиховом властитом убеђењу. Свака држава уговорница овог Пакта, која у тренутку ратификације није у могућности да на својој матичној територији или на другим територијама под својом јурисдикцијом обезбеди обавезну и бесплатну основну наставу, обавезна је да у року од две године изradi и усвоји акциони план неопходних мера за постепено остваривање, у оквиру разумног броја година утврђеног овим планом, пуне примене начела обавезне и бесплатне основне наставе за све.¹⁹¹ Акциони планови су посебно важни јер је Комитет током рада увидео да су деца често подложнија различитим видовима кршења људских права (нарочито принудном раду и осталим облицима експлоатације) уколико немају могућности да се образују.¹⁹² Државе уговорнице имају обавезу да осигурају да заједнице и породице не зависе од рада детета. Комитет нарочито потврђује важност образовања ради искорењивања рада деце и обавеза у члану 7 (2) Конвенције МОП-а бр. 182 о најгорим облицима дечијег рада.¹⁹³

Сходно томе се закључује да је право на образовање од суштинског значаја. Ово право је различито сврставано: као економско право, као социјално право или као културно право.¹⁹⁴ Образовање је истовремено и људско право и незаменљиво средство за остваривање осталих људских права, помоћу којег економски и друштвено маргинализоване одрасле особе и деца могу превазићи сиромаштво и доћи до средстава помоћу којих ће у пуној мери учествовати у својој заједници.¹⁹⁵ Оно има значајну улогу у побољшању положаја жена, заштити деце од експлоатације и опасног рада, као и сексуалне експлоатације, у унапређењу људских права и демократије, у заштити околине и у контроли раста становништва.

Иако се на изричит начин афирмише заштита породице и детета, као посебне категорије заштићених лица, овај Пакт не обухвата у целини област

¹⁹¹ Члан 14. Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима

¹⁹² I Општи коментари Комитета за економска, социјална и културна права, Општи коментар бр. 11: Акциони планови за основну наставу (члан 14.)

¹⁹³ I Општи коментари Комитета за економска, социјална и културна права, Општи коментар бр. 13: Право на образовање (члан 13.)

¹⁹⁴ I Општи коментари Комитета за економска, социјална и културна права, Општи коментар бр. 11: Акциони планови за основну наставу (члан 14.)

¹⁹⁵ I Општи коментари Комитета за економска, социјална и културна права, Општи коментар бр. 13: Право на образовање (члан 13.)

економских, социјалних и културних права детета, јер дете није у средишту пажње његових одредби.

СФРЈ је ратификовала Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима у јулу 1971. године,¹⁹⁶ чиме се, сходно члану 16. Пакта обавезала да ће Комитету за економска, социјална и културна права подносити извештаје о усвојеним мерама и оствареном напретку.

3.1.6. Протокол Уједињених нација за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом

Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом (Палермо протокол) усвојен је у Палерму између 12-ог и 15-ог децембра 2000. године.¹⁹⁷ Палермо протокол допуњује Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала¹⁹⁸ и тумачи се заједно са њом. Имајући у виду да се у Преамбули Протокола истиче: *„...Узевши у обзир чињеницу да, упркос постојању низа међународних инструмената који садрже правила и практичне мере за борбу против експлоатације људских бића, нарочито жена и деце, нема универзалног инструмента који се бави свим аспектима трговине људским бићима“*, може се рећи да Протокол представља први међународни документ који се бави проблемом трговине људским бићима, нарочито женама и децом, на један савремен и прилично опсежан начин.

Како се истиче у члану 2., сврха овог Протокола јесте:

- (а) превенција и борба против трговине људским бићима, уз поклањање посебне пажње женама и деци;
- (б) заштита и помоћ жртвама такве трговине, уз пуно поштовање њихових људских права;
- (в) унапређивање сарадње међу државама потписницама како би се остварили ови циљеви.

Под „трговином људским бићима“ се, у смислу овог протокола, подразумева *„врбовање, превозење, пребацивање, скривање и примање лица, путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја или давања или примања новца или користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, у циљу експлоатације“*. Експлоатација обухвата, као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге облике сексуалне експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству, сервитут или уклањање органа.¹⁹⁹ При томе, пристанак жртве трговине људским бићима на намеравану експлоатацију је правно ирелевантан у случајевима у којима је коришћена било која од наведених мера. Осим тога, врбовање, превозење, пребацивање, скривање или примање детета за сврхе експлоатације сматра се „трговином људским бићима“, чак и ако не обухвата било које од

¹⁹⁶ „Службени лист СФРЈ - Међународни уговори“, бр. 7/1971

¹⁹⁷ „Службени лист СРЈ“ - Међународни уговори, бр. 6/2001

¹⁹⁸ Усвојена је Резолуцијом А/RES/55/25 Генералне скупштине Уједињених нација 15. новембра 2000. године, „Службени лист СРЈ“ - Међународни уговори, бр. 6/2001

¹⁹⁹ Члан 3. Протокола

наведених средстава. Под појмом „дете“ Протокол експлицитно одређује било коју особу млађу од 18 година живота.

Од држава потписница се захтева да предузму све неопходне законодавне и друге мере у циљу установљивања као кривичних дела сва претходно наведена понашања, када су учињена са намером. Поред тога, налаже се свакој држави потписници усвајање законодавних и других мера које могу бити потребне да се као кривична дела установе:

(а) покушај извршења дела;

(б) саучесништво у кривичном делу и

(в) организовање или наређивање другом лицу да изврши одређено кривично дело.

Помоћ жртвама нелегалне трговине људима и њихова заштита и спречавање нелегалне трговине људима представљају круцијалне одредбе овог Протокола. Помоћ жртвама нелегалне трговине људима огледа се у побољшању услова становања, пружању савета и информација, када су њихова законска права у питању, на језику које могу да разумеју, затим медицинску, психолошку и материјалну помоћ и помоћ у циљу запослења, могућности образовања и обуке. При томе, посебно ће се водити рачуна о годинама старости, полу и посебним потребама жртава трговине људима, а нарочито о специјалним потребама деце. Ради спречавања нелегалне трговине људима и борбе против ње, као и ради заштите жртава нелегалне трговине људима посебно жена и деце (да не постану поново жртве ове трговине), државе потписнице су се обавезале да успоставе опсежне политике, програме и друге мере. Такође, државе потписнице су обавезне да предузму друге мере превенције у правцу спречавања нелегалне трговине људима (истраживања, информисања и кампања, сарадња са невладиним организацијама, другим релевантним организацијама, ублажавање оних фактора који чине да лица, посебно жене и деца, буду изложена нелегалној трговини, а то су сиромаштво, недовољна развијеност и сл.). Како би обезхрабриле тражњу која је од утицаја на све облике експлоатације људи, посебно жена и деце, државе потписнице ће усвојити и јачати образовне, социјалне и културне мере. У погледу слободног кретања људи, државе су се обавезале на јачање граничних контрола, које имају кључну улогу у спречавању и откривању нелегалне трговине људима.

3.1.7. Конвенција о правима детета и пратећи протоколи

Конвенција о правима детета усвојена је 20. новембра 1989. године на 44. заседању Генералне скупштине Уједињених нација у Њујорку.²⁰⁰ Представља међународни уговор који промовише основна дечја права, а државе потписнице се обавезују на поштовање сваког права, без обзира на пол, религију, социјални статус или место рођења детета, као и на успостављање посебног система заштите детета. Конвенција представља прву конвенцију такве врсте која је имала енорман успех, не само у погледу промовисања и заштите дечјих права у

²⁰⁰ СФРЈ је ратификовала Конвенцију о правима детета Законом о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 15/90 и „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 4/96 и 2/97.

општем смислу, већ и у погледу дечјег рада и положаја малолетника у радним односима у свету.²⁰¹

Конвенција се у много чему разликује од других међународних конвенција о људским правима:²⁰²

- у том документу се по први пут утврђује универзално прихваћена дефиниција разних основних права детета;
- Конвенција је уговор о људским правима са највише ратификација;
- Конвенција је први међународни документ у области људских права који у потпуности обухвата главне традиционалне групе људских права: економска, социјална, културна, политичка и грађанска. Ово је својеврстан политички изазов, с обзиром на то да су у свим другим конвенцијама о људским правима грађанска и политичка права одвојена од економских, социјалних и културних;
- Конвенција је инвентиван документ зато што признаје нова и изазовна људска права, као што су, на пример, право детета на слободно изражавање мишљења по свим питањима која га се тичу;
- Конвенција је први међународни уговор о људским правима који имплицитно признаје улогу невладиних организација у процесу имплементације права детета;
- Најзад, Конвенција је моћан инструмент за деловање у области права детета. И на међународном и на националном плану, овај уговор представља оквир за унапређење и остваривање права детета.

Према одредбама Конвенције, права деце се могу класификовати на грађанска, здравствена, образовна, друштвена, економско-социјална и културна права. Упркос претпоставки о недељивости права, издвајају се 4 основна принципа на којима Конвенција и почива, а то су:

1. *принцип забране дискриминације* – Државе чланице ове конвенције дужне су да поштују и обезбеђују права садржана у Конвенцији сваком детету под њиховом јурисдикцијом, без икакве дискриминације и без обзира на расу, боју коже, пол, језик, вероисповест, политичко или друго убеђење, национално, етничко или социјално порекло, имовно стање, онеспособљеност, рођење или други статус детета или његовог родитеља или законитог старатеља.²⁰³ Државе чланице се обавезују да предузму одговарајуће мере, како би се обезбедила заштита детета од свих облика дискриминације или кажњавања заснованог на статусу, активностима, израженом мишљењу или уверењу дететових родитеља, законских старатеља или чланова породице;²⁰⁴
2. *принцип најбољег интереса детета* – У свим активностима које се тичу деце од првенственог значаја су најбољи интереси детета без обзира на то да ли их спроводе јавне или приватне институције социјалног старања, судови, административни органи или законодавна тела.²⁰⁵ Државе чланице се обавезују да детету обезбеде такву заштиту и бригу која је неопходна за његову добробит, узимајући у обзир права и обавезе његових родитеља, законских старатеља или других појединаца који су правно одговорни за дете и да у том циљу предузимају све потребне законодавне и административне

²⁰¹ Вујовић М., *op. cit.*, стр. 187.

²⁰² Вучковић, Шаховић Н.: *Права детета и Конвенција о правима детета*, *op. cit.*, стр. 5.

²⁰³ Члан 2. став 1. Конвенције о правима детета

²⁰⁴ *Ibid*, члан 2. став 2.

²⁰⁵ *Ibid*, члан 3. став 1.

мере.²⁰⁶ Иначе је принцип „најбољи интерес детета“ прихваћен као један од основних начела за уређење и заштиту права детета, како у Конвенцији о правима детета, тако и у другим међународним инструментима који се на директан или индиректан начин баве правима деце;

3. *принцип заштите права на живот* – Принцип који је иначе прокламован у свим међународним инструментима. Државе чланице признају да свако дете самим рођењем има право на живот и обезбеђују у највећој могућој мери опстанак и развој детета;²⁰⁷
4. *принцип партиципације* (поштовање мишљења детета) – Државе чланице ће обезбедити детету које је способно да формира своје сопствено мишљење, право слободног изражавања тог мишљења о свим питањима која се тичу детета, с тим што се мишљењу детета посвећује дужна пажња у складу са годинама живота и зрелашћу детета.²⁰⁸ У том циљу, детету ће посебно бити пружена могућност да буде саслушано у свим судским и административним поступцима који се тичу детета, било непосредно или преко заступника или одговарајућег органа, на начин који је у складу са процесним правилима националног закона.²⁰⁹

Конвенција је подељена на Преамбулу и три дела, односно 54 члана. Конвенција у Преамбули подсећа да су Уједињене нације у Универзалној декларацији о људским правима прокламовале да детињству припадају посебна брига и помоћ, да су детету, како је то и првобитно назначено у Декларацији о правима детета из 1959. године, с обзиром на његову физичку и менталну незрелост, потребни посебна брига и помоћ, укључујући одговарајућу правну заштиту како пре, тако и после рођења, да дете, у циљу потпуног и складног развоја личности, треба да расте у породичној средини, у атмосфери среће, љубави и разумевања, као и да породици, као основној јединици друштва и природној средини за развој и благостање свих њених чланова, а посебно деце, треба да буде пружена неопходна заштита и помоћ како би могла у потпуности да преузме одговорности у заједници. Већ се у члану 1. прописује да је дете „људско биће које није навршило осамнаест година живота, ако се на основу закона који се односи на дете пунолетство не стиче раније“. То је изузетно важно имајући у виду, између осталог, и чињеницу да је дете биће у развоју, као и то да се свет све брже мења, због чега ни однос детета према раду не треба посматрати ван те оптике.²¹⁰

Посебна пажња посвећена је забрани дечјег рада и његове експлоатације. Тако се чланом 32. Конвенције, који директно говори о запошљавању деце, признаје детету право на заштиту од економске експлоатације и обављања било ког посла који може бити опасан или који би ометао образовање детета, или штетно утицати на здравље детета, односно на његов физички, душевни, морални или друштвени развој детета. Државе чланице су дужне да предузимају законодавне, административне, друштвене и образовне мере за примену одредаба овог члана конвенције. У остварењу тог циља и имајући у виду одредбе других међународних инструмената, државе чланице посебно:²¹¹

а) обезбеђују минималну старосну границу за заснивање радног односа;

²⁰⁶ Ibid, члан 3. став 2.

²⁰⁷ Ibid, члан 6.

²⁰⁸ Ibid, члан 12. став 1.

²⁰⁹ Ibid, члан 12. став 2.

²¹⁰ Bonnet M. „Que penser du travail des enfants?“, Etudes, No 394, 4/2001, 4/2001, p. 458.

²¹¹ Члан 32. став 2. Конвенције о правима детета

б) обезбеђују одговарајуће регулисање радног времена и услова рада и
в) обезбеђују, тј. одређују одговарајуће казне или друге санкције како би се осигурала ефикасна примена одредаба овог члана.

Будући да се као главни узроци дечјег рада истичу сиромаштво, недостатак образовања, дисфункционалност породице (насиље у породици), различити видови трговине децом и слично, Конвенција утврђује велики број дечјих права која су у узрочно-последичној вези са настанком дечјег рада, као и мере за заштиту тих права. У циљу заштите од сиромаштва државе чланице признају детету право на материјални статус, тј. животни стандард, који је примерен његовом физичком, менталном и социјалном развоју. За нормалан и достојанствен развој детета одговорност сноси првенствено родитељи, а државе чланице ће, сходно националним прописима, предузети потребне мере у пружању помоћи родитељима у циљу остваривања овог права и ако је потребно, обезбедиће материјалну помоћ и програме, нарочито у погледу исхране, одевања и становања. Такође, предузеће све одговарајуће мере како би обезбедиле да дете добија издржавање од родитеља или других лица која су финансијски одговорна за дете, како у оквиру држава чланица, тако и из иностранства. Посебно, ако лице које је финансијски одговорно за дете не живи у истој држави у којој и дете, државе чланице ће подстицати приступање међународним споразумима, односно закључење таквих споразума, као и других одговарајућих споразума.²¹²

Насиље у породици представља раширен и дубоко утемељен друштвени проблем. У погледу заштите од насиља државе чланице ће предузети одговарајуће законске, административне, социјалне и образовне мере за заштиту детета од свих облика физичког или менталног насиља, повређивања или злостављања, запостављања или немарног поступања, малтретирања или експлоатације, укључујући сексуално злостављање, док је под бригом родитеља, законских заступника или било које друге особе која се брине о детету.²¹³ Такве заштитне мере, треба, према потреби, да укључују ефикасне поступке за доношење социјалних програма за обезбеђивање неопходне подршке детету и онима који се о детету старају, као и других облика заштите и спречавања, утврђивања, пријављивања, прослеђивања, истраге, поступања и праћења случајева овде наведеног злостављања детета и, по потреби, обраћања суду.²¹⁴

Када је образовање у питању, битно је нагласити да је образовање круцијални елемент сваког напора да се елиминишу радна експлоатација деце, јер образовање деци омогућава стицање знања и вештина које су неопходне у креирању успешне будућности. У остварењу тог циља, признајући право детета на образовање и, ради постепеног остварења тог права и под једнаким условима, државе чланице ће настојати да:²¹⁵

(а) основно образовање буде обавезно и бесплатно за све;

(б) подстичу развој различитих облика средњег образовања, укључујући опште и стручно образовање, које би било на располагању и доступно сваком детету и предузимају одговарајуће мере као што су увођење бесплатног образовања и пружање финансијске помоћи када је то потребно;

(в) омогуће да више образовање буде доступно свима у складу са способностима;

²¹² Ibid, члан 27.

²¹³ Ibid, члан 19. став 1.

²¹⁴ Ibid, став 2.

²¹⁵ Ibid, члан 28.

(г) омогуће да образовне и стручне информације и савети буду доступни свој деци;

(д) предузимају мере за обезбеђење редовног похађања школе и смањење стопе напуштања школе.

То значи да не постоји правна обавеза родитеља да осигурају детету средње или високо стручно образовање. Даље, код питања образовања посебно је значајна одредба Конвенције којом се од држава чланица захтева да предузимају одговарајуће мере како би се дисциплина у школама могла спроводити на начин примерен људском достојанству детета и у складу са овом конвенцијом. Такође, државе чланице ће покретати и подстицати међународну сарадњу по питањима образовања, посебно у циљу доприношења искорењивању незнања и неписмености у свету и олакшавања приступа научним и техничким сазнањима и модерним наставним методима. У том смислу, посебно ће се водити рачуна о потребама земаља у развоју.²¹⁶ Члан 29. Конвенције указује да су се државе уговорнице сложили да образовање детета треба да буде усмерено на:²¹⁷

а) развој дететове личности, талента и менталних и физичких способности до њихових крајњих могућности;

б) развој поштовања људских права и основних слобода и принципа утврђених Повељом Уједињених нација;

в) развој поштовања дететових родитеља, његовог/њеног културног идентитета, језика и вредности, националних вредности земље у којој дете живи, земље из које потиче и цивилизација различите од његове/њене сопствене;

г) припремање детета за одговоран живот у слободном друштву у духу разумевања, мира, толеранције, једнакости полова, пријатељства међу народима, етничким, националним и верским групама;

д) развој поштовања према природној околини.

Конвенција установљава право детета на одмор, слободно време, игру, рекреативне активности које су прилагођене узрасту детета, као и право на слободно учешће у културном животу и у уметности. Ово право може бити угрожено обављањем кућних послова, којим су нарочито погађене девојчице. Због тога ће државе чланице поштовати и подстицати право детета на пуно учешће у културном и уметничком животу и подржаће пружање одговарајућих и једнаких могућности за културне, уметничке, рекреативне и слободне активности.²¹⁸

Конвенијом је предвиђена и заштита деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, као и трговине децом у било ком од својих облика. У те сврхе, државе чланице ће нарочито предузимати све одговарајуће националне, билатералне и мултилатералне мере за спречавање:²¹⁹

(а) навођења или присиљавања детета на учешће у било којој незаконитој сексуалној активности;

(б) искоришћавања деце за проституцију или друге незаконите сексуалне радње;

(в) искоришћавања деце у порнографским представама и материјалима.

Конвенија налаже државама чланицама да предузму неопходне мере за борбу против незаконитог пребацивања и задржавања деце у иностранству. У остварењу тог циља, државе чланице ће подстицати закључивање билатералних

²¹⁶ Ibid, члан 28. став 3.

²¹⁷ Ibid, члан 29.

²¹⁸ Ibid, члан 31. став 2.

²¹⁹ Ibid, члан 34.

или мултилатералних споразума или приступање постојећим споразумима.²²⁰ Осим тога, дужне су да предузимају све одговарајуће националне, билатералне и мултилатералне мере у спречавању отмице, продаје или трговине децом у било коју сврху или у било којој форми и да штите децу од свих других облика искоришћавања штетних по било који вид дететове добробити.²²¹

Последњих година међународна заједница све више заузима став по којем се присилна или обавезна регрутација, лица млађих од 18 година живота (дечака и девојчица) од стране оружаних снага или наоружаних група сматра незаконитим и једним од најгорих облика дечјег рада. У том погледу, Конвенција обавезује државе чланице да прописивањем одговарајућих мера осигурају да особе млађе од 15 година живота неће директно учествовати у оружаним сукобима и да ће се уздржавати од мобилизације у своје оружане снаге особа које нису навршиле 15 година, као и да ће, у случају регрутовања оних особа које су навршиле 15 година живота, а млађе су од 18 година, настојати да дају предност онима који су најстарији. У складу са својим обавезама по међународном хуманитарном праву да штите цивилно становништво у оружаним сукобима, државе чланице ће предузети све могуће мере да обезбеде заштиту и бригу о деци која су погођена оружаним сукобом.²²² Такође, државе чланице ће предузети све одговарајуће мере да подстичу физички и психолошки опоравак и друштвену реинтеграцију детета жртве: сваког облика занемаривања, искоришћавања или злостављања; мучења или било ког другог облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања; или оружаног сукоба. Такав опоравак и реинтеграција ће се вршити у условима који подстичу здравље, самопоштовање и достојанство детета.²²³

Природно, постоји систем контроле примене ове конвенције, који је у надлежности Комитета за права детета. Комитет се састоји од осамнаест експерата високих моралних квалитета и признате компетентности у области на коју се односи ова конвенција. Чланове Комитета бирају државе чланице из редова својих држављана и они обављају своје дужности у личном својству, при чему се води рачуна о подједнакој географској заступљености, као и о главним правним системима. Чланови Комитета бирају се на период од четири године, са могућношћу поновног реизбора. Конвенцијом се предвиђа да Комитет може разматрати извештаје држава уговорница.²²⁴ Наиме, државе чланице обавезне су да Комитету подносе извештаје о мерама које су усвојиле, а које доприносе остваривању права која су призната Конвенцијом, као и о напретку постигнутом у остваривању тих права. Извештај се први пут шаље у року од две године од ступања Конвенције на снагу у државама чланицама, а након тога, на сваких пет година.

У погледу примене члана 32. Конвенције, Комитет може захтевати извештаје који се тичу минималних година живота за заснивање радног односа, како утиче прописана граница за запошљавање на право детета на образовање и сл. Осим тога, Комитет доноси различите опште коментаре којима се дају смернице за тумачење одредаба Конвенције. Општи коментари нису правно обавезујући за државе али представљају ауторитет у одређеној области, па

²²⁰ Ibid, члан 11.

²²¹ Ibid, члан 35. и 36.

²²² Ibid, члан 38.

²²³ Ibid, члан 39.

²²⁴ Ibid, члан 44.

захваљујући њима, државе, стручњаци, родитељи и сама деца имају својеврсно упутство за разраду, боље разумевање и стварање услова за пуну реализацију права.²²⁵ Због тога је значајно размотрити неколико општих коментара Комитета за права детета, који за императив имају промовисање и заштиту дечјих права како у општем смислу, тако и у погледу забране дечјег рада и његове експлоатације.

Тако се у *Општем коментару број 1 Комитета за права детета „Циљеви образовања“*²²⁶, који тумачи члан 29. Конвенције, истиче да образовање треба да буде конципирано тако да код детета континуирано развија његове способности учења, способност да ужива читав низ људских права, да развија његове животне вештине, да ојача његово самопоштовање, достојанство и самопоуздање. образовање у овом смислу иде много даље од формалног школовања и обухвата широк спектар животних искустава и процеса учења који деци омогућавају да, индивидуално и колективно, развијају своје личности, таленте и способности, и да живе испуњен и задовољавајући живот у друштву.²²⁷ Поштовање вредности које промовише члан 29. Конвенције евидентно захтева да школски програми и обуке буду прилагођене детету и у складу са достојанством детета.

Даље, *Општи коментар број 5 Комитета за права детета „Опште мере за спровођење Конвенције“* појашњава члан 3. став 1. Конвенције: „У свим активностима које се тичу деце од првенственог значаја су најбољи интереси детета без обзира на то да ли их спроводе јавне или приватне институције социјалног старања, судови, административни органи или законодавна тела“. То значи да су све институције обавезне да, приликом доношења одлука, предлагања закона, односно у предузимању одређених активности, узму у обзир принцип најбољег интереса детета, тако што ће детаљно преиспитати на који начин могу бити угрожена права и интереси детета одређеним њиховим одлукама, укључујући и оне које се не односе директно на децу, али индиректно могу имати утицаја на њих.²²⁸

Кроз *Општи коментар број 7 „Спровођење права детета у раном детињству“*²²⁹, истиче се значај чињенице да су мала деца носиоци свих права предвиђених Конвенцијом и да је рано детињство период од кључног значаја за остваривање ових права. Овај Општи коментар садржи низ констатација од стране Комитета да, период раног детињства деца проводе у неподношљивим условима, који у већини случајева представљају грубо кршење њихових права. Због осетљивости и угрожености права детета Комитет упозорава државе уговорнице на најтеже околности садржане у Конвенцији, међу којима се свакако сврставају штетан рад (члан 32. Конвенције), сексуално злостављање и

²²⁵ Вучковић Шаховић Н., *Права детета у међународним документима*, Заштитник грађана, Повереник за заштиту равноправности, Београд, 2011, стр. 9.

²²⁶ Општи коментар Комитета за права детета број 1: Циљеви образовања, CRC/GC/2001/1, 17. април 2001.

²²⁷ Ibid, пар. 2.

²²⁸ Општи коментар Комитета за права детета број 5: Опште мере за спровођење Конвенције, CRC/GC/2003/5, 27. новембар 2003.

²²⁹ Општи коментар Комитета за права детета број 7: Спровођење права детета у раном детињству, CRC/C/GC/7/Rev.1, 20. септембар 2006.

искоришћавање (члан 34.), продаја, трговина и отмица деце (члан 35.). У складу са тим су постављени и циљеви Општег коментара²³⁰, а то су:

- а) јачање разумевања људских права све мале деце и скретање пажње државама уговорницама на њихове обавезе према малој деци;
- б) сагледавање конкретних карактеристика раног детињства које утичу на остваривање права;
- в) да подстакне признавање мале деце као друштвених актера од њиховог рођења, са посебним интересовањима, способностима и рањивостима, као и потребе за заштитом, усмеравањем и подршком у коришћењу ових права;
- г) да скрене пажњу на различитости у раном детињству које треба да се узму у обзир приликом примене Конвенције, укључујући различитости у околностима живота мале деце, квалитету њихових искустава и утицајима који обликују њихов развој;
- д) да укаже на разлике у очекивањима и поступању према деци у различитим културама, укључујући локалне обичаје и праксе који треба да се поштују, осим када су у супротности са правима детета;
- ђ) да нагласи угроженост мале деце сиромаштвом, дискриминацијом, распадом породице и многим другим штетним појавама којима се крше њихова права и угрожава њихово благостање;
- е) да допринесе остваривању права за сву малу децу, кроз формулисање и развијање свеобухватних стратегија, закона, програма, пракси, стручног усавршавања и истраживања посебно усмерених на права у раном детињству.

Комитет је констатовао да државе уговорнице нису придавали пажњу одредабама члана 31. Конвенције, који признаје „право детета на одмор и слободно време, на учешће у игри и рекреативним активностима које одговарају узрасту детета и на слободно учешће у културном животу и уметности.“ Будући да игра представља једну од најупечатљивијих компоненти детињства, јер путем игре, деца развијају своје потенцијале, Комитет подстиче државе уговорнице да издвоје потребна средства за уживање овог права.

*Општи коментар број 12 „Право детета да буде саслушано“*²³¹ наглашава да ово право представља једну од основних вредности Конвенције о правима детета, која чланом 12. признаје детету право да изрази своје мишљење о свим питањима која се њега тичу, којем се, у складу са узрастом и зрелошћу детета, посвећује дужна пажња. Комитет истиче да је принцип партиципације један од четири главна принципа Конвенције (поред принципа забране дискриминације, принципа заштите права на живот и принципа најбољег интереса детета) и истиче чињеницу да се њиме не утврђује неко појединачно право, већ га треба узимати у обзир приликом тумачења и примене свих других права.²³² Тако је нпр. са аспекта образовања важно омогућити детету да изрази своје мишљење, тј. да буде саслушано, јер је то од суштинског значаја за остваривање права на образовање. У сваком образовном окружењу, укључујући образовне програме у раном детињству, потребно је унапређивати активну улогу деце у окружењу које

²³⁰ Ibid, пар. 2.

²³¹ Општи коментар Комитета за права детета број 12: Право детета да буде саслушано, ОСРС/С/ГС/12, 20. јули 2009.

²³² Општи коментар Комитета за права детета број 12, пар. 2.

подстиче учење уз учешће деце.²³³ У циљу њиховог нормалног развоја и социјализације деци су неопходни игра, физичке и културне активности, а који су конципирани у складу са њиховим склоностима и способностима. Деца која су способна да изразе своје мишљење треба да буду консултована у погледу приступа и прикладности простора и средстава за игру и рекреацију, док малој деци и деци са сметњама у развоју треба обезбедити посебне могућности како би изразили своје жеље.²³⁴ Даље, деца која раде, а која су по узрасту млађа него што то одређују закони и Конвенција Међународне организације рада број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, као и Конвенција број 182 о најгорим облицима дечјег рада, треба да буду саслушана како би се сагледали њихови ставови о ситуацији у којој се налазе и који је њихов најбољи интерес. Такође, децу треба саслушати приликом доношења нормативних аката у циљу елиминације главних фактора дечјег рада, посебно у погледу образовања. Деца која раде имају право на заштиту закона од искоришћавања и треба да буду саслушана када инспектори, приликом испитивања примене закона о раду, проверавају места рада и услове рада, као и приликом израде нацрта закона о раду.²³⁵

Људско достојанство је међународно загарантована категорија, па је у том контексту, у међународном праву о људским правима јасно изражен став да се вршењем насиља над децом директно повређује људско достојанство детета.²³⁶ У том маниру и *Општи коментар број 13 о праву детета на слободу од свих облика насиља*²³⁷ под концептом достојанства подразумева да свако дете буде признато, поштовано и заштићено као носилац права и као јединствено и вредно људско биће са својственом личношћу, јасно одређеним потребама, интересовањима и приватношћу.²³⁸ У сврху овог Општег коментара, „насиље“ се тумачи као „сваки облик физичког или менталног насиља, повређивања или злостављања, запостављања или немарног поступања, малтретирања или експлоатације, укључујући сексуално злостављање“.²³⁹

Комитет за права детета у *Општем коментару број 14 о праву детета да његови најбољи интереси буду од првенственог значаја*²⁴⁰ истиче да принцип најбољег интереса детета треба прилагодити и дефинисати на појединачној основи узимајући у обзир дететове околности, његове потребе и специфичну ситуацију у којој се дете налази. Односно, процена најбољих дететових интереса је јединствена активност коју треба предузети у сваком појединачном случају, у светлу специфичних околности сваког детета или групе деце. Ове околности односе се на појединачне карактеристике детета или деце која су у питању, као

²³³ Приступ Образовању за све заснован на људским правима: *Оквир за остварење права детета на образовање и права у оквиру образовања*, UNICEF/UNESCO, 2007.

²³⁴ Општи коментар Комитета за права детета број 12, пар. 115.

²³⁵ Ibid, пар. 117.

²³⁶ Вучковић Шаховић Н., Петрушић Н.: *Права детета*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2015, стр. 136.

²³⁷ Општи коментар Комитета за права детета број 13 о праву детета на слободу од свих облика насиља, CRC/C/GC/13, 18. април 2011.

²³⁸ Ibid, тачка 3. (в)

²³⁹ Ibid, тачка 4.

²⁴⁰ Општи коментар Комитета за права детета број 14 о праву детета да његови најбољи интереси буду од првенственог значаја, CRC/C/GC/14, 29. мај 2013.

што су, између осталог, старост, пол, ниво зрелости, искуство, припадност мањинској групи, физичке или менталне сметње у развоју, као и социјални и културни контекст у коме се дете или деца налазе сами, попут присуства или одсуства родитеља, да ли дете живи са родитељима, квалитет односа између детета и његове породице или старатеља, окружење у вези са сигурношћу, постојање квалитетних алтернативних средстава која су на располагању породици итд.²⁴¹ Процена најбољих интереса детета такође мора да укључи и разматрање дететове сигурности, односно право детета на заштиту од свих физичких или менталних облика насиља, повреда или злостављања (члан 19. Конвенције), сексуалног узнемиравања, вршњачког притиска, малтретирања, понижавања итд., као и право на заштиту од сексуалног, економског и другог искоришћавања, радне експлоатације, учествовања у оружаним сукобима итд. (члан 32-39. Конвенције). Комитет наглашава да је витални елемент процеса комуникација са децом како би се олакшало смислено учешће деце и идентификовање њихових најбољих интереса. Таква комуникација би требало да укључује информисање деце о процесу и могућим одрживим решењима, као и прикупљање информација од деце и тражење њиховог становишта. У циљу спровођења права детета да његови најбољи интереси буду од првенственог значаја, Комитет је овим општим коментаром предвидео одређене процедуралне мере заштите. У том смислу, државе морају да успоставе формалне процесе, са строгим процедуралним гаранцијама, са циљем да процене и утврде најбоље интересе детета за одлуке које се тичу детета, укључујући механизме за процену резултата и обавезне су да развију транспарентне и објективне процесе за све одлуке које доносе законодавци, судије или административни органи власти, посебно у областима које директно утичу на дете или децу.²⁴² Комитет позива државе и све особе које су у стању да процене и да одреде најбоље интересе детета да посебну пажњу обратe на следеће заштитне мере и гаранције: право детета да изрази своје ставове, утврђивање чињеница, перцепција времена, квалификовани професионалци, законско заступање, правно образложење, механизам жалбе или ревизије на одлуку и процена утицаја права детета.²⁴³

У Општем коментару Комитета за права детета број 20 о остваривању права детета у адолесценцији²⁴⁴, Комитет наглашава да сви адолесценти имају право на заштиту од економске експлоатације и најгорих облика дечјег рада и позива државе да спроведу одредбе члана 32. Конвенције, као и Конвенције Међународне организације рада број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа и Конвенције број 182 о најгорим облицима дечјег рада. Акција против дечјег рада би требало да садржи опсежне мере, укључујући прелаз са школе на посао, друштвени и економски развој, програме искорењивања сиромаштва и универзални и бесплатни приступ квалитетном, инклузивном основном и средњем образовању.²⁴⁵ Комитет даље наглашава да адолесценти, када достигну национални законски минимални узраст за заснивање радног односа, који треба да се усклади са међународним стандардима и са обавезним

²⁴¹ Ibid, пар. 48.

²⁴² Ibid, пар. 86-87.

²⁴³ Ibid, видети ближе пар. 88-99.

²⁴⁴ Општи коментар Комитета за права детета број 20 о остваривању права детета у адолесценцији, CRC/ C/GC/20, 06. децембар 2016.

²⁴⁵ Ibid, стр. 25.

образовањем, имају право да обављају лагани посао под одговарајућим условима, уз дужно поштовање њихових права на образовање и на одмор, слободно време, игру, рекреацију, културни живот и уметност. Такође, потребно је прописати забрану рада за сву децу млађу од 18 година живота, са јасном листом специфичних опасних послова и уложити напоре да се спречи опасни рад, где би услови рада требали да буду приоритет, обраћајући посебну пажњу на девојчице које су укључене у послове у домаћинству и друге често „невидљиве“ раднике.

Комитет за права детета усвојио је 2017. године *Општи коментар број 21 о деци у уличној ситуацији*²⁴⁶, који је поред смерница, разрешио и терминолошку дилему која се односила на ову децу, будући да су се за децу у уличној ситуацији користили термини као што су „деца на улици“, „деца улице“, „напуштена деца“, „улична деца“, „деца која живе и раде на улици“, „деца-бескућници“, „деца одбегла од куће“ итд. У Општем коментару број 21 о деци у уличној ситуацији, под појмом „деца у уличној ситуацији“ подразумевају се:

(а) деца чији живот и/или рад зависи од улице, било да су сама, са вршњацима или са породицом и

(б) шира популација деце која су оформила чврсте везе с јавним површинама и којој улица игра важну улогу у свакодневном животу и идентитету.

Поред наведених категорија, услед економске и социјалне кризе, на улици често заврше и деца са сметњама у развоју. Таквој деци је потребно обезбедити адекватну негу, исхрану, одећу, становање, пружити им могућност образовања и заштити их од разних опасности, преваходно од сексуалног злостављања и искоришћавања, као и најгорих облика дечјег рада, трговине дрогом и просјачења. Комитет је посебно изразио забринутост због чињенице да се оваква деца искоришћавају за потребе просјачења на улици, а забележени су случајеви и да се деца намерно онеспособљавају све у циљу просјачења.

Комитет за права детета пружа државама ауторитативне смернице за израду свеобухватних, дугорочних националних стратегија за децу у уличној ситуацији применом холистичког приступа који се темељи на правима детета и који се бави како превенцијом, тако и одговором на проблем, у складу са Конвенцијом о правима детета. Сва права садржана у Конвенцији и Факултативним протоколима уз њу су међусобно повезана и нераздвојива и то важи за децу у уличној ситуацији једнако као и за сву осталу децу.²⁴⁷

Имајући у виду да се дигитално окружење непрестано развија и шири, а које неминовно постаје све важније у већини аспеката живота детета, Комитет за права детета је усвојио *Општи коментар број 25 о правима детета у вези са дигиталним окружењем*²⁴⁸, који се темељи на четири општа принципа Конвенције, а то су:²⁴⁹

1. *недискриминација* – право на недискриминацију захтева да државе чланице осигурају да сва деца имају једнак и ефикасан приступ дигиталном окружењу на смисаоне начине и да предузму све мере неопходне за превазилажење дигиталне искључености;

²⁴⁶ Општи коментар број 21 о деци у уличној ситуацији, CRC/C/GC/21, 21. јун 2017.

²⁴⁷ Општи коментар Комитета за права детета број 21 о деци у уличној ситуацији, пар. 24.

²⁴⁸ Општи коментар Комитета за права детета број 25 о правима детета у вези са дигиталним окружењем, CRC/C/GC/25, 02. март 2021.

²⁴⁹ Ibid, пар. 9, 12, 13, 14, 15. и 17.

2. *најбољи интереси детета* – државе уговорнице треба да осигурају да је у свим акцијама у вези са обезбеђивањем, уређивањем, дизајнирањем, управљањем и употребом дигиталног окружења најбољи интерес сваког детета примарна брига. Разматрајући најбоље интересе детета, требало би да узму у обзир сва дечја права, укључујући њихова права да траже, примају и преносе информације, да буду заштићена од повређивања, као и да њихови ставови добију одговарајућу тежину, односно да обезбеде транспарентност у процени најбољих интереса детета и критеријума који су примењени;
3. *право на живот, опстанак и развој* - државе уговорнице треба да обрате посебну пажњу на ефекте технологије у најранијим годинама живота, када је пластичност мозга максимална, а социјално окружење, посебно односи са родитељима и стараоцима, пресудни за обликовање когнитивног, емоционалног и социјалног развоја деце, односно треба да предузму све одговарајуће мере да заштите децу од ризика по њихово право на живот, опстанак и развој. Ризици који се односе на садржај, контакт, понашање и договоре укључују, између осталог, насилни и сексуални садржај, сајбер-напад и узнемиравање, коцкање, експлоатацију и злоупотребу, укључујући сексуалну експлоатацију и злоупотребу, као и промовисање или подстицање на самоубиство или активности опасне по живот, укључујући криминалце или наоружане групе означене као терористичке или насилно екстремистичке;
4. *поштовање ставова детета* – када развијају законодавство, политике, програме, услуге и обуку о правима детета у вези са дигиталним окружењем, државе уговорнице треба да укључе сву децу, саслушају њихове потребе и дају одговарајућу тежину њиховим ставовима. Оне би требало да осигурају да пружаоци дигиталних услуга активно ступају у интеракцију са децом, примењујући одговарајуће мере заштите, и да њихове ставове узму у обзир приликом развоја производа и услуга.

Ова четири принципа чине полазну основу у одређивању мера неопходних за гарантовање и остваривање права детета у односу на дигитално окружење. У остваривању тог циља, овај Општи коментар прописује посебне мере заштите детета од свих облика експлоатације које могу штетно утицати на добробит детета у односу на дигитално окружење. Будући да до експлоатације може доћи у многим облицима, попут економске експлоатације, укључујући дечји рад, сексуално искоришћавање и злоупотребу, продају, трговину и отмицу деце и врбовање деце за учешће у криминалним активностима, укључујући облике сајбер-криминала, државе уговорнице треба да преиспитају релевантне законе и политике како би осигурале да су деца заштићена од економског, сексуалног и других облика експлоатације и да су заштићена њихова права у вези са радом у дигиталном окружењу.²⁵⁰ Дигитално окружење може деци која живе у осетљивим ситуацијама, укључујући децу у оружаном сукобу, интерно расељену децу, децу мигранте, децу која траже азил и избеглице, децу без пратње, децу препуштenu улици и децу погођену природним катастрофама, омогућити приступ информација од животног значаја и омогућити им да одржавају контакт са породицама, приступ образовању, здравству и другим основним услугама. Државе уговорнице треба таквој деци да обезбеде сигуран, безбедан, приватан и користан приступ у дигитално окружење и да их заштите од свих облика насиља,

²⁵⁰ Ibid, par. 112. и 113.

експлоатације и злоупотребе и да осигурају да се деца кроз дигитално окружење не регрутују и не користе у сукобима, укључујући оружане сукобе.²⁵¹

Уз Конвенцију о правима детета усвојена су и два факултативна протокола - *Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији* и *Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима*.²⁵² Ради се о међународним документима који су релевантни за област забране дечјег рада и имају за циљ спречавање дечјег рада и заштиту деце од искоришћавања у сврхе сексуалне експлоатације, као и учешћа у оружаним сукобима.

Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији усвојен је 25. маја 2000. године, а ступио је на снагу 18. јануара 2002. године. За разлику од Конвенције о правима детета која, како је наведено, гарантује заштиту детета од свих облика насиља, Протокол се искључиво односи на економско насиље над децом, односно на експлоатацију деце путем продаје, проституције и порнографије. Протокол се састоји од Преамбуле и 17 чланова. У Преамбули Протокола наглашава се забринутост услед раширене и континуиране праксе сексуалног туризма, који децу чини посебно рањивом, будући да та пракса непосредно подстиче продају деце, дечју проституцију и дечју порнографију, истичући и све веће ризике због доступности дечје порнографије на Интернету и другим технологијама у развоју. У својој Преамбули, Протокол промовише холистички приступ у борби против експлоатације деце, уз наглашавање фактора који томе доприносе, укључујући недовољну развијеност, сиромаштво, привредне диспаратете, неједнаку друштвено-економску структуру, нефункционалне породице, недостатак образовања, миграцију из села у град, дискриминацију међу половима, неодговорно сексуално понашање одраслих, штетне традиционалне обичаје, оружане сукобе и трговину деце. Члан 2. Протокола дефинише појмове „продаја деце“, „дечје проституције“ и „дечје порнографије“ на следећи начин:

- „*продаја деце*“ подразумева било коју радњу или трансакцију којом било које лице или група лица пребацује неко дете неком другом за новчану или било коју другу накнаду;
- „*дечја проституција*“ подразумева коришћење деце у сексуалним активностима за новчану или било коју другу накнаду;
- „*дечја порнографија*“ подразумева било какво представљање, било којим средством, детета у стварним или симулираним експлицитним сексуалним активностима или било какво представљање сексуалних делова тела, примарних и сексуалних органа детета, првенствено у сексуалне сврхе.

Од држава уговорница се захтева да наведена дела, у својим кривичним законодавствима, предвиде као кривична дела, уз прецизно навођење листе радњи, без обзира на место извршења кривичних дела (да ли у земљи или у иностранству) и без обзира да ли су почињена на индивидуалној, односно организованој основи, као и да се починиоци тих кривичних дела кривично гоне. Држава уговорница је слободна да прошири листу инкриминисаних активности и ни у ком случају не треба да је сужава ако су стандарди у њеном законодавству и

²⁵¹ Ibid, par. 121. и 122.

²⁵² Оба ова факултативна протокола усвојена су резолуцијом Генералне скупштине УН 25.05.2000. године; СРЈ је ове протоколе ратификовала 2002. године („Сл. лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 7/2002)

практи виши од оних у Протоколу.²⁵³ У контексту продаје деце као што је дефинисано у члану 2., то су следеће радње:²⁵⁴

- 1) Нуђење, испорука или прихватање, било којим средствима, неког детета у сврху:
 - а) сексуалног искоришћавања детета;
 - б) пребацивања органа детета ради остваривања профита;
 - ц) коришћење детета за принудни рад;
- 2) Неодговарајуће навођење, од стране посредника, на пристанак да се усвоји неко дете кршењем важећих међународних инструмената о усвајању;
- 3) Нуђење, добијање, набављање или обезбеђивање детета за потребе дечје проституције као што је дефинисано у члану 2;
- 4) Производња, дистрибуција, ширење, увоз, извоз, нуђење, продаја или посредовање, у горње сврхе, дечје порнографије као што је дефинисано у члану 2.

Зависно од одредаба националног закона државе уговорнице, исто ће важити и за покушај да се изврши било које од наведених дела, као и за саучествовање или учешће у било ком од наведених дела.²⁵⁵ Протокол установљава и одговорност правних лица за све активности и она може бити кривична, грађанска или управна.

У погледу утврђивања јурисдикције (надлежности) над наведеним делима, свака држава уговорница је обавезна да предузму све потребне мере како би се утврдила њена надлежност у случајевима када је кривично дело учињено на њеној територији, броду или у авиону регистрованим у тој држави, када је извршилац држављанин те државе или лице које има пребивалиште на њеној територији, као и када је жртва држављанин те државе.²⁵⁶ Ово је посебно важно услед постојања околности да држављанин једне државе почини кривично дело у другој држави, или када се жртва налази на територији државе чији није држављанин. Дела дефинисана у члану 3. Протокола подложна су екстрадицији по свим уговорима о екстрадицији који постоје између држава уговорница и биће укључена као дела која подлежу екстрадицији, у сваки уговор о екстрадицији накнадно закључен између њих, што значи да у случају да нека држава уговорница која условљава екстрадицију постојањем уговора добије захтев за екстрадицију од неке друге државе чланице са којом нема закључен уговор о изручењу, може овај Протокол сматрати правним основом за изручење у погледу таквих дела.²⁵⁷ Уколико се екстрадиција одбије, та држава ће предузети одговарајуће мере да, у циљу гоњења, случај преда својим надлежним органима. Поред тога, државе уговорнице ће пружити једна другој највећу меру помоћи у вези са истражним радњама или кривичним поступком, односно поступком за екстрадицију у вези са делима наведеним у члану 3. Протокола, укључујући помоћ о прихватању доказа који су им на располагању, а неопходни су за поступак.²⁵⁸

Државе уговорнице ће обезбедити да се у поступању система кривичног правосуђа са децом жртвама, првенствено руководи најбољим интересом детета.

²⁵³ Вучковић, Шаховић Н., *Експлоатација деце са посебним освртом на Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији*, *op. cit.*, стр. 34.

²⁵⁴ Члан 3. Протокола о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији

²⁵⁵ *Ibid*, члан 3. став 2.

²⁵⁶ *Ibid*, члан 4. став 1. и 2.

²⁵⁷ *Ibid*, видети члан 5.

²⁵⁸ *Ibid*, члан 6.

Протоколом је успостављена и обавеза предузимања одговарајућих мера у циљу заштите права и интереса детета у току трајања кривичног поступка (признавање посебних потреба када се дете жртва појављује у улози сведока, информисање детета жртве о његовим правима, о току и крајњем исходу поступка, пружање подршке деци жртвама, заштита приватности и идентитета, гарантовање безбедности деци жртвама итд.

У циљу ефикасног сузбијања продаје деце, дечје проституције и дечје порнографије од држава уговорница се захтева да предузму све неопходне кораке ка јачању међународне сарадње путем мултилатералних, регионалних и билатералних аранжмана за спречавање, откривање, истрагу, гоњење и кажњавање лица одговорних за дела која укључују продају деце, дечју проституцију, дечју порнографију и сексуални туризам усмерен на децу, као и да унапређују међународну сарадњу и координацију између својих државних органа, националних и међународних невладиних организација и међународних организација.²⁵⁹ Такође, државе уговорнице ће предузимати одговарајуће активности у унапређењу међународне сарадње како би пружиле помоћ деци жртвама у њиховом физичком и психичком опоравку и друштвеној реинтеграцији и које би биле усмерене на главне узрочнике подложности деце на продају, дечју проституцију, дечју порнографију и сексуални туризам, као што су нпр. сиромаштво и неразвијеност.²⁶⁰

Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима донет је 2000. године, а на снагу је ступио 2003. године. У Преамбули овог Протокола наглашава се узнемиреност због штетног и широко распрострањеног сукоба на децу и дугорочних последица које такав сукоб има на трајан мир, безбедност и развој. Државе уговорнице овог Протокола категорички осуђују коришћење деце за циљеве у ситуацијама оружаног сукоба и директне нападе на објекте који су заштићени међународним правом, укључујући места где обично борави знатан број деце, као што су школе и болнице. Такође, осуђује се регрутација, обучавање и искоришћавање деце у непријатељствима, унутар и изван државних граница, од стране оружаних група које нису оружане снаге државе и признајући одговорност оних који регрутују, обучавају и користе децу у ове сврхе, истовремено подсећајући на обавезу сваке стране у оружаном сукобу да се придржава одредаба међународног хуманитарног права. Сматрајући да ради даљег јачања имплементације права признатих Конвенцијом о правима детета постоји потреба да се повећа заштита деце од учествовања у оружаном сукобу, државе уговорнице истичу увереност да ће овај Протокол, којим се подиже старосна граница за регрутовање лица у оружане снаге и њихово учешће у непријатељствима, ефикасно допринети спровођењу принципа да ће у свим активностима које се тичу деце, најбољи интереси детета бити од првенственог значаја.

Како је већ утврђено Конвенцијом о правима детета, идентичан постулат заступљен је и у оквиру овог протокола, у смислу да се дететом има сматрати лице које није навршило осамнаест година живота, уколико се на основу закона који се односи на дете, пунолетство не стиче раније. Сходно томе се, већ у првим члановима протокола наводи да припадници оружаних снага који нису навршили 18 година живота не узимају директно учешће у непријатељствима, као и да не

²⁵⁹ Ibid, члан 10.

²⁶⁰ Ibid, члан 10. став 2. и 3.

подлежу обавезној регрутацији коју спроводи држава. За разлику од Конвенције о правима детета, којом се прописује узраст од 15 година као минимална граница за регрутацију и директно учешће у непријатељствима, Факултативни протокол подиже минималну старосну границу за добровољну регрутацију лица (за лица старија од 15, а млађа од 18 година), признајући да, у складу са Конвенцијом, лица млађа од 18 година имају право на посебну заштиту. У том контексту свака држава уговорница ће депоновати обавезујућу изјаву након ратификације, или приступања овом Протоколу, у којој ће предвидети минималну старосну границу од које ће бити дозвољена добровољна мобилизација у њене државне оружане снаге као и опис гаранција које је она усвојила како би се обезбедило да таква мобилизација не буде принудна или присилна.²⁶¹ Државе уговорнице које дозволе добровољну регрутацију у своје државне оружане снаге лицима млађим од 18 година, гарантоваће да ће као минимум обезбедити да:²⁶²

- а) таква регрутација буде стварно добровољна,
- б) таква регрутација буде спроведена уз изричито пристанак родитеља или законских старатеља тог лица,
- в) су та лица у потпуности информисана о обавезама које произлазе из такве своје службе,
- г) та лица обезбеде поуздан доказ о својим годинама пре него што буду примљена у државну војну службу.

Поред наведеног, Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима упућује и на обавезу држава уговорница да предузму све неопходне законске, административне и друге мере како би се обезбедило делотворно спровођење одредаба овог Протокола, као и да принципе и одредбе Протокола учине широко познатим и да их промовишу путем одговарајућих средстава како одраслима, тако и деци. Протокол предвиђа да оружане групе које нису оружане снаге државе, не би требало под било којим околностима да регрутују или искоришћавају у непријатељствима лица млађа од 18 година, а државе уговорнице су обавезне да предузму све што је у њиховој моћи како би спречиле регрутацију и искоришћавање, и то доношењем законских прописа којим би такве поступке забранили или предвидели као кривично дело, да лица, која су супротно овом протоколу регрутована и искоришћавана у оружаним сукобима, буду демобилисана или на други начин отпуштена из војне службе, као и да таквим лицима, када буде неопходно, пруже сву одговарајућу помоћ за њихов физички и психички опоравак и друштвену реинтеграцију.²⁶³ У циљу спровођења овог Протокола и спречавања свих активности које су у супротности са њим, државе уговорнице су се обавезале на техничку сарадњу и финансијску помоћ, која ће се спроводити путем консултација са заинтересованим државама чланицама и међународним организацијама, путем постојећих мултилатералних, билатералних или других програма, односно кроз одговарајуће добротворне фондове.

У овом домену значајно је поменути да је Савет безбедности Уједињених нација донео низ резолуција у којима се оштро осуђује регрутација и коришћење деце у оружаном сукобу, што представља кршење међународног права, односно међународне обавезе које се односе на њих и сва друга кршења и злостављања почињена над децом у ситуацијама оружаних сукоба. Њихов круцијални интерес

²⁶¹ Члан 3. став 2. Факултативног Протокола о учешћу деце у оружаним сукобима

²⁶² Ibid, члан 3. став 3.

²⁶³ Ibid, видети члан 4. и 6.

јесте да се дефинишу и примене ефикасни механизми заштите жртава која су изложена последицама сукоба. Велики корак учињен је доношењем Резолуције Савета безбедности 1612 о деци у оружаним сукобима²⁶⁴, којом је формирањем Радне групе успостављен механизам праћења и извештавања који прикупља тачне и објективне информације о регрутовању и коришћењу деце, и даје препоруке Савету о могућим мерама за промоцију заштите деце-жртава која су погођена оружаним сукобом.

Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је Трећи факултативни протокол о комуникацијским процедурама (о поступку по представкама) уз Конвенцију о правима детета, 19. децембра 2011. године, а који је ступио на снагу 14. априла 2014. године. У питању је међународни споразум који омогућава појединцу, групи појединаца или њиховим представницима, подношење жалбе против државе Комитету за права детета, у случају тврдње да су жртве повреде права које је учинила држава уговорница Конвенције, али под условом да је држава уговорница прихватила поступак и уколико су претходно исцрпљени сви домаћи правни лекови. Република Србија је међу првима (28. фебруара 2012. године) потписала Трећи факултативни протокол о комуникацијским процедурама уз Конвенцију о правима детета, али га још увек није ратификовала, па тиме није ступио на снагу у односу на њу.

3.1.8. Декларација против комерцијалне сексуалне злоупотребе деце

На Светском конгресу против комерцијалног сексуалног искоришћавања деце, који је одржан у Штокхолму у периоду од 27-ог до 31-ог августа 1996. године, усвојена је Декларација против комерцијалне сексуалне злоупотребе деце. На конгресу је сексуално злостављање и комерцијално искоришћавање деце оцењено као облик савременог ропства (дете се сматра сексуалним или комерцијалним објектом), а у чијем сузбијању је потребно предузети ефикасну међународну координацију и сарадњу. Осим тога, наглашено је да национална законодавства треба да инкриминишу комерцијалну сексуалну експлоатацију деце и друге облике сексуалне злоупотребе деце, као и да предузму све мере у циљу откривања и строгог кажњавања извршилаца.

Према тексту Декларације, свако дете има право на потпуну заштиту од свих облика сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања. Основна повреда права детета је комерцијална сексуална експлоатација деце, која укључује сексуално злостављање детета од стране одрасле особе и обештећење, односно плаћање у готовом новцу или натури детету или трећој особи. У подвођењу и каналисању незаштићене деце у комерцијалној сексуалној експлоатацији учествују криминалци и криминалне мреже низа посредника, већином мушкараца, који траже незаконито сексуално задовољство са децом. Корупција и дослух, одсуство и/или неадекватно законодавство, лабава примена закона и лимитирана осетљивост кадрова у примени закона према болном удару на децу, су све даље чињенице које воде, посредно или непосредно, ка комерцијалној сексуалној експлоатацији деце. Комерцијална сексуална експлоатација деце може да проузрокује веома озбиљне, дугорочне, по живот опасне последице на физички, психички, морални и социјални развој деце, укључујући опасност од

²⁶⁴ Резолуција Савета безбедности S/RES/1612 о деци у оружаним сукобима је донета 26. јула 2005. године.

ране трудноће, смрт на порођају, повреду, ретардирани развој, физичку инвалидност и заразе које се преносе сексуалним путем, укључујући и сиду. Њихово право да уживају у детињству и да воде продуктиван, пун награда и достојанствен живот, је озбиљно компромитован.

Пошто закони, политике и програми постоје да би спречили комерцијалну сексуалну експлоатацију деце, шира политичка воља, ефикасније мере остваривања и адекватна подела помоћних средстава су неопходне да би дале ефекат духу и слову тих закона, политика и програма. Због тога је у Декларацији наведен план ангажовања и акције против комерцијалног сексуалног искоришћавања деце, координације и сарадње националних, регионалних и међународних организација у циљу сузбијања комерцијалне сексуалне злоупотребе деце, затим план превенције, заштите, опоравка и реинтеграције виктимизираних деце.

Декларација наглашава да национална законодавства треба да инкриминишу комерцијалну сексуалну експлоатацију деце и да предузму неопходне мере у циљу откривања и строга кажњавања извршилаца.

3.2. Акти Међународне организације рада

Међународна организација рада (МОР) основана је 28. јуна 1919. године Версајским мировним уговором, са циљем да формулише и штити права радника. По завршетку Другог светског рата, 1946. године, призната је за специјализовану агенцију Уједињених нација, са истоветним циљевима и задацима које је и до тада имала. Стога МОР представља и једну од најстаријих специјализованих агенција Уједињених нација. МОР окупља владе, послодавце и раднике 187 држава чланица ради утврђивања стандарда рада, развоја политика и осмишљавања програма који промовишу достојанствен рад за све жене и мушкарце. Основана је са циљем да промовише социјалну правду као темељ међународног мира кроз артикулацију и надзор основних људских права у свету рада.²⁶⁵ Према Преамбули Устава из 1919. године, циљеви МОР-а могу се сврстати у три основне групе:²⁶⁶

- светски и трајан мир може почивати само на социјалној правди;
- лоши услови рада доносе великом броју људи неправду, беду и сиромаштво, што за последицу има опште незадовољство које угрожава светски мир и хармонију;
- свака нација мора усвојити хумани однос према раду, и то не само из разлога правде, већ и због тога што се неусвајањем таквих односа спутавају друге нације у остваривању побољшања положаја радника у властитим земљама.

Међународна конференција рада је 10. маја 1944. године, у Филадельфији, усвојила Декларацију о циљевима и задацима МОР-а, тзв. Филадельфијску декларацију. Филадельфијска декларација је 1946. године постала саставни део Устава МОР-а. Декларација је била усредсређена на низ кључних наћела за отелотворење рада МОР-а, који су у Преамбули Декларације и потврђени. То су следећа начела:

- рад није роба,

²⁶⁵ Boonpala P. and J. Kane, *Trafficking of Children: The problem and Responses Worldwide*, Geneva: ILO/IPEC, 2001, p. 6.

²⁶⁶ Буклијаш Б., Билић А., *Међународно радно право уз посебан осврт на Међународну организацију рада*, Сплит, 2006, стр. 24.

- слобода изражавања и удруживања од суштинског су значаја за одрживи напредак,
- сиромаштво, где год постојало, представља опасност за општи просперитет и благостање,
- борба против сиромаштва захтева стални напор како у националним, тако и у међународним оквирима, и да у тим напорима једнако важно место заузимају представници радника и послодаваца.

Поред ових начела, Декларација је истакла и нека нова начела чијим остварењима тежи ова Организација. У уверењу да је искуство показало основаност циљева садржаних у Уставу МОП-а и према којој трајан мир може бити постигнут само на основу социјалне правде, потврђује се да:²⁶⁷

- а) сви људи, независно од расе, пола или верског опредељења, имају право на материјално благостање и духовни развој, у условима слободе и достојанства, у економској сигурности и са једнаким могућностима;
- б) остваривање ових циљева треба да буде примарни задатак сваке националне и међународне политике;
- в) економска политика и програми мера треба да буду оцењени са гледишта социјалних циљева, како би се успоставила равнотежа економског и социјалног напретка;
- г) Међународна организација рада мора испитивати и разматрати економске и финансијске програме мера;
- д) у остваривању својих задатака, Међународна организација рада може, водећи рачуна о свим одговарајућим економским и финансијским факторима, укључити у своје одлуке и препоруке све одредбе које буде сматрала подесним.

Према томе, Филадельфиском декларацијом су у циљеве и задатке МОП-а, имплементирана и питања која се односе на људска права, на шта указује одредба: „сва људска бића, било које расе, вере или пола, имају право да траже свој материјални напредак и духовни развој у слободи и достојанству, у економској сигурности и са једнаким могућностима“.

Декларација потврђује примарност социјалних циљева у међународној политици.²⁶⁸ У циљу остварења ових социјалних циљева, Конференција признаје свечану обавезу МОП-а да међу народима света подржава спровођење у дело програма за остварење:

- (а) пуне запослености и подизање животног стандарда;
- (б) запошљавање радника на пословима на којима они могу уложити и исказати све своје способности и знања што би резултирало остварење заједничког благостања;
- (в) омогућавање професионалног образовања и оспособљавања радника;
- (г) могућности једнаког учешћа за све у погледу политике плата и зарада и других услова рада;
- (д) стварног признања права на колективно преговарање;
- (ђ) проширење мера социјалне сигурности;
- (е) одговарајуће заштите живота и здравља радника;
- (ж) заштите мајке и детета;
- (з) одговарајућег нивоа исхране, становања и средстава за разоноду и културу;
- (и) осигурање једнаких образованих и стручних могућности.

²⁶⁷ Члан II Декларације, наведено према: Буклијаш Б., Билић А., *op. cit.*, стр. 141.

²⁶⁸ Пешић Р., *Међународна организација рада (порекло-структура-делатност)*, Нови Сад, 1969, стр. 84.

Са аспекта заштите деце, од посебног је значаја поменути да је „обавеза Међународне организације рада да међу народима света подржава спровођење у дело програма за остварење...заштите мајке и детета...“, као посебно угрожених категорија. Управо је проблематика „заштите мајке и детета“ била предмет првих конвенција МОП-а. Декларацијом се такође истиче да ови задаци „могу бити обезбеђени путем једне ефикасне акције на међународном и националном плану, а нарочито применом мера које имају за циљ унапређење и повећање производње и потрошње, спречавање тешких економских флуктација, остварење економског и социјалног унапређења међународне трговине“.

Организациону структуру МОП-а чине Међународна конференција рада, Административни савет и Међународни биро рада. Међународна конференција рада представља највише законодавно тело, у чијој је надлежности нормативна делатност – доношење конвенција и препорука и декларација/резолуција. Административни савет има извршну функцију, тако што руководи, усмерава и координира радом МОП-а, док Међународна канцеларија рада обавља улогу секретаријата МОП-а. Састав МОП-а је специфичан, јер се заснива на трипартитној основи, што се огледа у равноправној заступљености представника послодаваца, представника радника и владиних представника у свим органима организације. Према томе, међу свим другим међународним организацијама, МОП заузима репрезентативно место и представља једину међународну организацију у којој се радници и послодавци пуноправно боре за своја права и учествују у доношењу својих одлука.²⁶⁹

Међународна организација рада своје циљеве и задатке остварује успостављањем међународних стандарда, техничком сарадњом, разменом информација и публикација, организовањем семинара, истраживачким радовима и сл.²⁷⁰ Сходно томе, долази се до закључка да се делатности МОП-а могу поделити на: нормативну, практичну односно техничку и научно-истраживачку делатност.

Нормативна делатност МОП-а, која је у надлежности Међународне конференције рада, остварује се путем конвенција и препорука, које представљају најзначајније опште правне акте. Конвенције и препоруке најчешће разрађују питања из области рада, социјалне политике и социјалног осигурања, али и појединих људских права, као што је забрана принудног или обавезног рада, укључујући и забрану дечјег рада. По својој правној природи конвенције имају правно обавезујућу снагу, тако да државе, које их ратификују, имају обавезу да своје унутрашње право ускладе са одредбама конвенција, тј. да их примењују. С друге стране, препоруке нису обавезујући инструменти, али имају снагу ауторитета, будући да нуде идеје, упутства и смернице о мерама које треба предузети. Усвојеним међународним документима утврђују се међународни стандарди рада, и то као минимум стандарда који морају бити установљени националним законодавством.

Под практичном односно техничком делатношћу подразумева се пружање помоћи материјалне природе, сарадњу службеника МОП-а и стручњака за поједина подручја на пројектима који за циљ имају доношење и примену међународних стандарда у националном законодавству.²⁷¹ Нормативна и

²⁶⁹ Пешић Р., Радно право, Научна књига, Београд, 1966, стр. 381.

²⁷⁰ Лубарда Б., *Лексикон индустријских односа*, Радничка штампа, Београд, Радничка штампа, 1997, стр. 117.

²⁷¹ Упоредити са: Буклијаш Б., Билић А., *op. cit.*, стр. 54.

техничка делатност МОР-а узајамно су зависне и комплементарне методе у остваривању усвојених радноправних стандарда на међународном нивоу, упркос постојању мишљења према којима техничка делатност МОР-а отежава нормативну делатност због врло сложене техничке сарадње на пројектима чији се број непрестано повећава.²⁷²

Научно-истраживачка делатност је вишеструка и огледа се у прикупљању, обрађивању, систематизацији података, као и изради извештаја на бази прикупљених информација неопходних за рад МОР-а.

Забрана дечјег рада се на међународној сцени везује управо за Међународну организацију рада. Потреба да се одвојено бави одређеном категоријом радника обично се оправдава или јединственим условима њиховог рада или потребом њихове посебне заштите.²⁷³ Делатност МОР-а усмерена је ка креирању услова за поштовање слобода и елементарних права човека, а забрана дечјег рада представља једно од централних и најважнијих питања којим се ова организација бави још од свог оснивања, што се и види из Преамбуле Устава организације, која предвиђа „заштиту деце, младих и жена“ и тачке (х) III дела Филадельфијске декларације која како је истакнуто предвиђа „заштиту мајке и детета“.

Према подацима Међународне организације рада из 2020. године, 218 милиона деце широм света узраста између 5 и 17 година живота је запослено. Међу њима, 152 милиона деце су жртве дечјег рада, а скоро половина њих, тј. 73 милиона деце је укључено у опасан рад. Дечји рад је најзаступљенији у Африци (72,1 милиона), Азији и Тихом океану (62,1 милиона), Америци (10,7 милиона), арапским државама (1,2 милиона) и у Европи и централној Азији (5,5 милиона). Опасан дечји рад је најзаступљенији код деце узраста између 15 и 17 година живота. Ипак, четвртину свих опасних дечјих послова, око 19 милиона, обављају деца млађа од 12 година.

Међународна организација рада дечји рад одређује као „рад који лишава децу детињства, потенцијала и достојанства, а који штетно утиче на њихов физички и ментални развој.“²⁷⁴ Овакво појмовно одређење дечјег рада имплицира да је то сваки рад који:

- је на било који начин (психички, физички, морално и сл.) опасан и који негативно утиче на нормалан развој деце;
- омета њихово школовање тако што им ускраћује могућност редовног похађања наставе;
- их обавезује да напусте школовање;
- захтева од деце да покушају да комбинују похађање школе са претерано дугим и тешким радом.

Међународна организација рада наставља да предузима посебне програме за дечји рад у циљу развоја политике и регулаторног оквира и изградње институционалних капацитета у влади и цивилном друштву.²⁷⁵ Међународни биро рада је 1992. године успоставио Међународни програм за елиминацију дечјег рада (International Programme on the Elimination of Child Labour – IPEC), који

²⁷² Ibid.

²⁷³ Valticos N, G. von Potobsky, *International Labour Law* (Second revised edition), Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer-Boston, 1995, para. 537, p. 228.

²⁷⁴ <http://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm>, доступно 30.04.2018. године

²⁷⁵ ILO/UNICEF, *Understanding Children's Work (UCW) Programme, "An analysis of the determinants of child labour in Nepal, the policy environment and response"*, Roma, 2003, p. 27.

пружа подршку државама чланицама Међународне организације рада у борби против дечјег рада, све у циљу искорењивања најгорих облика дечјег рада. Најзначајнији допринос промоцији забране дечјег рада представља усвајање Декларације и Акционог програма од стране Светског самита за социјални развој, који је одржан у Копенхагену 1995. године, којим је забрана дечјег рада препозната као једна од четири категорије основних права радника коју морају поштовати све земље.²⁷⁶ Овај програм у континуитету делује у 62 земље света.

У последње време, у циљу забране и елиминације дечјег рада, Међународна организација рада делује у оквиру „Међународног програма за елиминацију дечјег рада“ (ИПЕС+ глобални водећи програм). ИПЕС+ глобални водећи програм окупља два водећа програма техничке сарадње Међународне организација рада - Међународни програм за елиминацију дечјег рада (ИПЕС) и Посебни акциони програм за борбу против принудног рада (SAP/FL), како би се успоставила главна нова снага у борби против дечјег рада, принудног рада и трговине људима.²⁷⁷ Циљ ИПЕС+ глобални водећи програм јесте да се обезбеди да Међународна организација рада и даље буде лидер у искорењивању дечјег рада до 2025. године и свих облика савременог ропства и трговине људима до 2030. године. Такође има за циљ да осигура да сви људи буду заштићени од ових грубих кршења људских права.²⁷⁸ Током свог рада на стандардима, МОП се бавила питањем трговине људима коју види као облик присилног рада, као злостављање радника миграната, као облик дискриминације на раду (посебно тамо где су несразмерно погођени одређени делови друштва, попут жена или аутохтоних народа), и као један од најгорих облика дечјег рада.²⁷⁹ МОП се залаже за чврсто гоњење трговаца децом и чврсто подржава институције које спонзорише држава или цивилно друштво да спрече трговину децом, повуку децу из експлоатације и врате им изгледе да постану одговорни и продуктивни грађани.²⁸⁰ Међународни програм за елиминацију дечјег рада је преузео иницијативу за ратификацију најважнијих конвенција у области забране дечјег рада, Конвенције број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа и Конвенције број 182 о забрани најгорих облика дечјег рада, као и њихове имплементације у националним прописима. Такође се залаже да у своје акције укључи владе држава чланица, организације послодаваца и радника, страначке организације итд. Како би се ове активности спровеле у дело, потребно је осигурати техничку сарадњу у виду донирања финансијских средстава која би требало распоредити тако да се респектују најугроженија подручја и најугроженије категорије деце-радника.²⁸¹

Последње две деценије постигнут је импозантан помак у искорењивању дечјег рада. Међутим, у данашње време, у време пандемије вируса COVID-19, Међународна организација рада упозорава да ће се економска и социјална криза негативно одразити на децу, односно за последицу ће имати пораст број деце која се искоришћавају за рад. Штетни ефекти неће бити равномерно распоређени, па се очекује да ће најпогођеније бити најсиромашније земље. Сви узроци дечјег рада

²⁷⁶ Eliminating the worst forms of child labour, A practical guide to ILO Convention No. 182, Handbook for parliamentarians No 3, 2002, p. 19.

²⁷⁷ <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/flagships/ipec-plus/lang-en/index.htm&usg>, доступно 29.04.2020. године

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ Voonpala P. and J. Kane, *op. cit.*, p. 9.

²⁸⁰ Ibid, p. 6.

²⁸¹ Брковић Р. и група аутора, *Радно право у условима транзиције*, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац, 2003, стр. 3.

(сиромаштво, незапосленост, дискриминација, недостатак образовања итд.) ће се погоршати. Процењује се да би 42-66 милиона деце могло да падне у екстремно сиромаштво као резултат кризе, додајући процењених 386 милиона деце која су већ била у у екстремном сиромаштву 2019. године.²⁸²

Програм ИПЕС+ је развио планове континуитета пословања како би умањили ризике и своју стратегију преусмерио на настојања да се издвоје додатна средства за подршку напорима за праћење утицаја COVID-19 на рад деце, присилни рад и трговину људима, посебно у вези са затварањем школа, заустављањем пословања, незапослености, губитком средстава за живот у погођеним срединама и недостатком система социјалне заштите, који су погођени пандемијом COVID-19.²⁸³ У том маниру и УНИЦЕФ позива на глобалну координацију како би спречио да здравствена криза постане криза права детета и залаже се за мере за одржавање здраве и неговане деце; снабдевање угрожене деце водом, санитарним и хигијенским средствима; омогућити да деца уче; подржати породице да покрију њихове потребе и бригу о својој деци; заштитити децу од насиља, експлоатације и злостављања и заштитити децу избеглице и мигранте и оне погођене сукобима.²⁸⁴

Успостављање правног оквира за укидање дечјег рада, заједно са механизмима за његово спровођење, одговорност је коју су преузеле многе владе.²⁸⁵ У постизању тог циља Међународна организација рада је донела велики број конвенција и препорука и спровела опсежну акцију у глобалном сузбијању дечјег рада, под слоганом "Будућност без дечјег рада", у склопу тежњи и кампање МОП-а "Пристојан рад за све".²⁸⁶ Већина држава чланица МОП-а је усвојила законе којима се утврђује минимална старосна граница за заснивање радног односа и многа друга питања у вези са запошљавањем млађих од 18 година. Чак и ако не ратификују конвенције МОП-а, оне имају снажан утицај на национална законодавства.

Као Светски дан борбе против дечјег рада Међународна организација рада је прогласила 12. јун. Празником се подиже свест људи о проблему дечјег рада и промовишу мере за његово ефикасно искорењивање.

3.2.1. Појам међународних радних стандарда

Током година изношени су различити аргументи у прилог међународним радним стандардима. Они укључују: допринос који би међународни радни стандарди дали социјалној правди и социјалном миру; природа радних стандарда као дела основних дела људских права; консолидација националног радног законодавства; њихов потенцијал као основа за национално деловање; и њихов

²⁸² International Labour Organization, COVID-19 impact on child labour and forced labour: The response of the ИПЕС+ Flagship Programme.

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Више о томе у: *United Nations Children's Fund, Protecting the Most Vulnerable Children from the Impact of Coronavirus: An agenda for action*, UNICEF, New York, April 2020.

²⁸⁵ ILO – A future without child labour, Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, International Labour Conference, Geneva, 90th Session, 2002, p. 82.

²⁸⁶ Перић С., *Пристојан рад*, *op. cit.*, стр. 225.

подједнако важан потенцијал за регулисање међународне конкуренције.²⁸⁷ О еволуцији међународних стандарда рада, у контексту савремених схватања права и слобода човека, може се дискутовати тек са оснивањем Међународне организације рада.

Како је већ истакнуто, под међународним стандардима рада подразумевају се начела, норме или смернице о економским и социјалним правима, условима рада, социјалној сигурности и благостању на глобалном, универзалном плану.²⁸⁸ Са становишта МОП-а, међународни стандарди рада су правни инструменти створени од стране њених чинилаца (представника Влада, послодаваца и радника држава чланица), путем којих се успостављају основни принципи и права на раду.²⁸⁹ Сама помисао на "међународне стандарде рада" упућује нас преваходно на нормативну активност Међународне организације рада, тј. на међународне норме које су садржане у конвенцијама и препорукама, које ова организација усваја још од свог конституисања. Конвенције и препоруке представљају најважније опште правне акте, а доноси их Међународна конференција рада и то двотрећинском већином присутних представника. Њима се најчешће разрађују питања из области рада, социјалне политике и социјалног осигурања, али и појединих људских права, као што је забрана принудног или обавезног рада, укључујући и забрану дечјег рада. У својој стогодишњој историји Међународна организација рада је донела 190 конвенција и 206 препорука. Њима је регулисана скоро читава област радних односа и бројна питања социјалног карактера. Овај комплексни норматив по својој свеобухватности и кохерентности нема пандана у другим областима међународног права.²⁹⁰ Стопа ратификације свих међународних стандарда непрекидно је расла, али не на исти начин за све стандарде.²⁹¹

После Устава МОП-а, конвенције представљају главне законодавне акте. По својој правној природи конвенције имају правно обавезујућу снагу, тако да државе, које их ратификују, имају обавезу да своје унутрашње право ускладе са одредбама конвенција, тј. да их примењују. Чином ратификације конвенције се изједначавају са законом, односно добијају унутрашњу законодавну снагу. Сходно томе, одредбе конвенције имају значење стандарда који се у матичној држави остварује путем домаћег „законодавства“ односно „других акција“.²⁹² Одредбама Устава МОП-а детаљно је регулисан поступак усвајања конвенција и препорука, који је доста сложен. Усвојени текст по правилу представља средње решење прихватљиво за већину земаља чланица, а конвенција је коначно усвојена када на пленарној седници Конференције добије двотрећинску већину.²⁹³ Земље чланице су обавезне да, у року од једне године од дана доношења конвенције или ако је због изузетних околности то немогуће учинити у року од једне године, чим то буде могуће, али никако касније од 18 месеци након њеног доношења, донету

²⁸⁷ Sengenberger W., *International Labour Standards in the Globalized Economy: Obstacles and opportunities for achieving progress*, Cambridge, 2006, p. 331.

²⁸⁸ Петровић А., *op. cit.*, стр. 1-2.

²⁸⁹ International Labour Organization, *Rules of the game. Brief introduction to International Labour Standards*, Geneva 2009, p. 14.

²⁹⁰ Петровић А., *op. cit.*, стр. 9.

²⁹¹ Valticos N., *Fifty Years of Standard - Setting Activities by the International Labour Organisation*, *International Labour Review* 135, no. 3-4, 1996, p. 408.

²⁹² Valticos N. i Potobsky V. G., *op. cit.*, p. 59-60.

²⁹³ Лубарда Б., *op. cit.*, стр. 100.

конвенцију поднесу надлежним властима на ратификацију како би да би се она претворила у закон или предузеле неке друге мере.²⁹⁴

За разлику од конвенција, препоруке нису обавезујући инструменти, али имају снагу ауторитета, будући да нуде савете, упутства и идеје смернице о мерама које треба предузети. Разликују се три врсте препорука, и то: 1) препоруке које се доносе у форми самосталног акта; 2) препоруке које се доносе паралелно са конвенцијом и 3) препоруке које се доносе уместо конвенције. Као самостални акт препоруке се доносе онда када једно питање није регулисано конвенцијом из разлога сложености самог предмета регулисања или услед неиспуњености услова да се изврши његова унификација доношењем конвенције.²⁹⁵ Када се доносе паралелно са конвенцијом, тада препоруке имају исту тематику као и конвенције и служе да помогну њеној примени, тако што се њиховим одредбама разрађују одредбе и принципи усвојене конвенције и препоручују мере за њихову имплементацију. Препоруке се доносе уместо конвенције у ситуацији када конвенција није добила потребну већину. С обзиром да нису обавезујући инструменти, препоруке не подлежу ратификацији, већ акцептирању, односно прихватању или усвајању. Према томе, акцептирањем препоруке не прихватају се правила која су у њој садржана, већ се прихватају савети, упутства и идејна решења која су препоручена у циљу регулисања одређених односа. Чињеница да имају мању правну снагу од конвенција не значи и да су мање значајне од њих. Морална снага и утицај извесних принципа садржаних у препорукама врше већи утицај на владе појединих држава.²⁹⁶

Усвојеним међународним документима утврђују се међународни стандарди рада, и то као минимум стандарда који се установљавају националним законодавствима, испод којег се не може ићи. То је гарантовано и чланом 19. тачка 8. Устава Међународне организације рада, који статуира да „Усвајање једне конвенције или препоруке, или ратификација неке конвенције од стране било које чланице не утичу на било који закон, пресуду, обичај или споразум који обезбеђују повољније услове радницима од оних који се предвиђају конвенцијом или препоруком.“ Међународни стандарди рада као нормативна супстанца међународног радног права и као међународни минимални правни стандарди, врше снажан утицај на побољшање услова живота и рада радника и међународну хармонизацију радноправних система са тежњом ка унификацији.²⁹⁷ Међутим, МОП нема капацитете да непосредно спроводи стандарде које усваја. У стању је да открије случајеве непоштовања закона, али није у стању да реагује на такве случајеве, посебно када су у питању одређене теже повреде.²⁹⁸

Чињеница је да међународни стандарди рада првенствено потичу од Међународне организације рада. Међутим, не могу се занемарити акти које доносе друге организације, а који за предмет свог уређења имају радноправна питања у њиховом уском значењу или су саставни део инструмената који јемче темељна људска права.²⁹⁹ У том погледу, најважније су активности Организације Уједињених нација, као и регионалних организација, у циљу унапређења и

²⁹⁴ Устав МОП-а, члан 19. тачка 5б.

²⁹⁵ Упоредити са: Шундерић Б., *op. cit.*, стр. 139.

²⁹⁶ *Ibid.*

²⁹⁷ Петровић А., *op. cit.*, стр. 2.

²⁹⁸ Lars T., *Steps to Compliance with International Labour Standards, The International Labour Organization and Abolition of Forced Labour*, Wiesbaden, 2011, p. 339-340.

²⁹⁹ Билић А., Буклијаш Б., *op. cit.*, стр. 10.

заштите основних људских слобода и права. Стандарди Међународне организације рада су комплементарни са стандардима Организације Уједињених нација, будући да је Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима потврђена обавеза заштите деце и омладине од економског и социјалног искоришћавања, као и законског кажњавања „њиховог запошљавања на раду, који је штетан по њихово здравље или доводи у опасност њихов живот и може да спречи њихов нормалан развој“.³⁰⁰

Значај ових међународних инструмената произилази из чињенице што су они плодови историјске борбе против дечјег рада и зато представљају својеврсни међународни консензус у погледу вредности које требају бити промовисане и норми које требају бити размотрене кроз усклађену акцију између држава.³⁰¹

3.2.2. Примена међународних радних стандарда у ефикасном сузбијању дечјег рада

Најзначајнији међународни стандарди о забрани дечјег рада усвојени су под окриљем Међународне организације рада, која је заштити деце и омладине посветила значајну пажњу. У ред конвенција и препорука МОП-а у ефикасном сузбијању дечјег рада сврставају се Конвенција број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, Препорука број 146 о минималним годинама за запошљавање, Конвенција број 182 о најгорим облицима дечјег рада и Препорука број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада. Ова заштита, ако се она може мерити бројем донетих конвенција и препорука заузима треће место у делатности МОП-а.³⁰²

Важност стандарда који су садржани у овим конвенцијама потврђен је Декларацијом о основним начелима и правима на раду, којом је признат фундаментални карактер укидању дечјег рада. Одредбама Декларације, Конвенција број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа и Конвенција број 182 о најгорим облицима дечјег рада сврстане су међу осам фундаменталних Конвенција МОП-а. Будући да су добиле статус обавезности, од држава чланица се очекује да примењују стандарде садржане у наведеним конвенцијама, без обзира да ли су их ратификовале. Иако се на тај начин, на први поглед, одступа од једног општег правила међународног права да конвенција производи обавезе за државу тек пошто је она ратификује, приказано решење образлаже се тиме да је свака држава чланица Међународне организације рада, приступањем овој организацији и прихватањем њеног Устава, као најважније вредности прихватила и заштиту права потврђених одредбама осам предметних конвенција, укључујући и заштиту малолетника од рада који не одговара њиховом узрасту, односно од најгорих облика дечјег рада.³⁰³

Надзор над применом међународних стандарда рада од изузетног је значаја за њихову делотворну примену у националним оквирима. Систем контроле утврђен је Уставом МОП-а и обухвата два основна метода надзора, односно две врсте процедура. Прва је тзв. извештајни поступак, који се заснива на испитивању извештаја влада, а друга процедура је жалбени поступак, који се

³⁰⁰ Ковачевић Љ., *op. cit.*, стр. 193.

³⁰¹ Векуеле А, Муерс В. Е., *op. cit.*, стр. 89.

³⁰² Пешић Р., *op. cit.*, 1969, стр. 140.

³⁰³ Ковачевић Љ., *op. cit.*, стр. 205.

заснива на решавању приговора и тужби, односно жалби држава. Постоје такође и посебни или специјални поступци контроле, који се примењују за извесна подручја или за одређена питања.

Према члану 22. Устава МОР-а „сваки члан је обавезан да Међународном бироу рада поднесе годишњи извештај о мерама предузетим за примену ратификованих конвенција, као и акцептираних препорука. Извештаји се састављају у облику и са садржајем који захтева Административни савет“. Према члану 19. Устава, када су у питању конвенције, извештај треба да садржи наводе о стању свог законодавства и праксе у погледу питања које је предмет конвенције, наводећи тачно у којој мери је извршена или се намерава извршити примена било које одредбе конвенције одређене законодавством, административним путем, колективним уговорима или на други начин, износећи тешкоће које спречавају или одлажу ратификацију такве конвенције. Када су у питању препоруке, извештај такође треба да садржи наводе о стању њиховог законодавства и праксе у погледу питања које је предмет препоруке, наводећи тачно у којој мери је извршена или се намерава извршити примена њених одредаба, као и извршеним изменама које се сматрају или могу сматрати неопходним за њено усвајање или примену. Испитивање достављених извештаја влада у надлежности је Комитета експерата за примену конвенција и препорука.

Жалбени поступак регулисан је одредбама члана 24-32. Устава МОР-а. Сходно томе, професионалне организације радника или послодаваца могу поднети приговор Међународном бироу рада, а према којем нека чланица није на задовољавајући начин осигурала примену конвенције у којој је странка. Административни савет може такав приговор упутити влади на коју се приговор односи и може позвати односну владу да достави прикладну изјаву о истом питању (члан 24.). Ако влада не достави никакву изјаву у разумном року, или ако примљену изјаву Административни савет оцени незадовољавајућом, онда Административни савет има право да примљени приговор објави, као и изјаву, ако је она уопште дата (члан 25.). Такође, свака држава чланица може поднети жалбу Међународном бироу рада против друге државе чланице која, према њеном мишљењу, не осигурава примену конвенције на задовољавајући начин, а коју су обе државе чланице ратификовале (члан 26. тачка 1.). Административни савет може, ако нађе за сходно и пре него што жалбу достави анкетној комисији, ступити у везу с односном владом (члан 26. тачка 2.). Међутим, ако Административни савет не сматра потребним доставити жалбу односној влади, или ако након достављања жалбе Административни савет у разумном року не прими никакав задовољавајући одговор, може образовати комисију која ће имати задатак да проучи покренуто питање и да о томе поднесе извештај (члан 26. тачка 3.). Исту процедуру може усвојити Административни савет било по службеној дужности или по жалби неког представника Конференције (члан 26. тачка 4.). Када је неко од ових питања покренуто пред Административним саветом, држава чланица, у случају да нема свог представника унутар Административног савета, има право да одреди свог представника који ће учествовати у решавању овог питања. Односна влада ће бити обавештена на време о датуму када ће се разматрати ово питање (члан 26. тачка 5.). Ако жалба буде упућена Анкетној комисији, сваки од чланова, без обзира да ли је држава чланица по тужби директно заинтересована или не, обавезан је да Комисији стави на располагање свако обавештење које је добијено у вези са предметом жалбе (члан 27.). Анкетна комисија ће након темељног проучавања жалбе саставити извештај у којем ће се

изјаснити о свим наводима жалбе којима ће моћи да се прецизира обим спора, а препоруке које буде сматрала потребним формулисати у погледу мера које треба предузети, како би се задовољила влада која је поднела жалбу и рокови у којима треба предузети ове мере (члан 28.) Генерални директор Међународног бироа рада ће доставити извештај Анкетне комисије Административном савету и свакој од влада заинтересованих у спору и обезбедити његово објављивање. Свака од заинтересованих влада треба у року од три месеца обавестити генералног директора Међународног бироа рада да ли прихвата или не прихвата препоруке које садржи извештај Анкетне комисије, а у случају неприхватања, да ли жели покренути спор пред Међународним судом правде (члан 29.). Одлука Међународног суда правде по некој жалби или питању које му буде упућено на основу члана 29. биће коначна (члан 31.). Међународни суд правде може да потврди, промени или поништи евентуалне закључке или препоруке Анкетне комисије (члан 32.).

Оно што је значајно са аспекта забране дечјег рада је то, што су поред ова два основна метода надзора, изграђени и посебни или специјални поступци контроле. Поред тога што се спроводе поводом заштите основних синдикалних слобода, ови поступци контроле се спроводе и поводом других специјалних питања, као што су принудни рад, рад деце, економска и социјална експлоатација и сл.

3.2.3. Декларација о основним принципима и правима на раду

Усвајањем Декларације о основним принципима и правима на раду³⁰⁴ учињен је значајан искорак у сузбијању дечјег рада. Декларација о основним правима и начелима издваја основу међународног регулисања рада и уводи тзв. основна права радника или *ius cogens* међународног радног права, док основне конвенције представљају израз принципа садржаних у самом Уставу МОР-а.³⁰⁵

У уводном делу Декларација исказује уверење МОР-а да је „социјална правда од суштинског значаја за универзални и трајни мир...да је економски рад важан, али не и довољан за обезбеђење праведности, друштвеног напретка и искорењивања сиромаштва, потврђујући потребу да МОР унапређује снажне социјалне политике, правду и демократске институције“. Даље, упозорава се на проблем особа са посебним социјалним потребама, посебно оних који су незапослени и радника миграната. Затим се наглашава да МОР, као међународна организација и компетентно тело, има уставни мандат да поставља и да се бави међународним стандардима рада и да ужива универзалну подршку и признање у промовисању основних права на раду као израз својих уставних принципа. Ради се о следећим принципима:³⁰⁶

- а) слобода удруживања и делотворног признавања права на колективно преговарање;
- б) укидање свих облика присилног или принудног рада, укључујући и дечји рад;

³⁰⁴ Декларација о основним принципима и правима на раду и Анекс о њеној примени и праћењу је усвојена у Женеви, на 86. сесији 18. јуна 1998. године

³⁰⁵ Живковски И., Рубежић М., *Основне конвенције Међународне организације рада и усаглашеност позитивног законодавства Републике Србије са њиховим нормама*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, Нови Сад, Год. 88, књ. 76, бр. 6, 2016, стр. 247.

³⁰⁶ Тачка 2. Декларације о основним принципима и правима на раду

в) укидање дискриминације у односу на запошљавање и занимање.

Превасходство ових права и слобода, притом, произлази из њиховог циља, као и из чињенице да су у легислацији многих међународних организација, признати као основна људска права и слободе.³⁰⁷ Декларација представља скуп међународних стандарда рада којима се признаје приоритетни карактер, будући да су они израз основних права из области рада.³⁰⁸ Декларацијом је утврђена нормативна основа за заштиту и унапређење права радника, садржаних у осам фундаменталних конвенција МОП-а. У питању су конвенције које се односе на забрану принудног рада (конвенције број 29 и 105), гарантовање слободе удруживања и права на синдикално организовање и колективно преговарање (конвенције број 87 и 98), гарантовање права на једнако награђивање мушке и женске радне снаге за рад једнаке вредности (конвенција број 100), дискриминацију у погледу запошљавања и занимања (конвенција број 111), минималне године старости за заснивање радног односа (конвенција број 138) и забрану дечјег рада (конвенција број 182).

Као што се види, Декларацијом је верификован фундаментални значај укидања дечјег рада. Ових осам фундаменталних конвенција имају статус обавезности, будући да Декларација прокламује да све чланице, чак иако нису ратификовале Конвенције о којима је реч, имају за обавезу, која проистиче из саме чињенице њиховог чланства у Организацији, да поштују, унапређују и остварују, у доброј намери и у складу са Уставом, принципе који се тичу основних права која су предмет ових конвенција. Стога, све државе чланице МОП, иако нису ратификовале Конвенцију о минималним годинама старости за запошљавање број 138 и Конвенцију о најгорим облицима дечјег рада број 182, имају обавезу да уложе максималне напоре у циљу укидања дечјег рада, односно његових најгорих облика. Међународна организација рада признаје обавезу да помаже своје чланице, у одговору на њихове установљене и исказане потребе да би се постигли наведени циљеви у потпуности користећи уставна, оперативна и буџетска средства и помоћ, као и да подстиче друге међународне организације са којима је она успоставила односе у складу са чланом 12. Устава у помагању ових настојања. Нагласак је на техничкој сарадњи и саветодавним услугама у циљу унапређења ратификације и имплементације основних Конвенција, пружању помоћи оним чланицама које још нису у позицији да ратификују неке или све ове конвенције, у њиховим настојањима да поштују унапређују и остварују принципе који се односе на основна права која су предмет ових конвенција и пружању помоћи чланицама у њиховим настојањима да створе климу економског и социјалног развоја.

Циљ Анекса о примени и праћењу Декларације јесте промоција настојања која државе чланице улажу у унапређивању основних принципа и права обухваћених Уставом МОП-а и Декларацијом из Филадельфије. Овај Анекс је строго промотивне природе који ће омогућити идентификацију оних области у којима се помоћ Организације кроз њене активности техничке сарадње може показати од користи за њене чланице и помоћи им у имплементирању ових основних принципа и права. То не представља замену за успостављене надзорне механизме, нити ће спречавати њихово функционисање.

³⁰⁷ Петровић А., *op. cit.*, стр. 93.

³⁰⁸ *Ibid.*

3.2.4. Конвенције Међународне организације рада

Минималне године живота за заснивање радног односа и најгори облици дечјег рада утврђени су међународним документима који су усвојени под окриљем Међународне организације рада.

Међународна организација рада је под својом ингеренцијом донела читав низ конвенција које имају за циљ елиминацију дечјег рада, побољшање услова рада већ запослене деце, обезбеђивање адекватног образовања, као и професионалног оспособљавања деце и младих. У контексту забране дечјег рада, конвенције и препоруке се односе, углавном, на четири групе питања и проблема:³⁰⁹

- (1) минимално доба старости за пријем омладине на радове,
- (2) лекарске прегледе;
- (3) забрану ноћног рада и
- (4) побољшање услова рада.

Најважнијим међународним конвенцијама у области дечјег рада и које је највећи број држава ратификовао сматрају се Конвенција број 138 о минималним годинама за заснивање радног односа и Препорука број 146 о минималним годинама за запошљавање, те Конвенција број 182 о најгорим облицима дечјег рада и Препорука број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада, па ће због њиховог великог значаја и доприноса у погледу заштите дечјег рада у наставку бити детаљније обрађене. Поред наведених конвенција и препорука, значајно је навести и многе друге међународне документе који се односе на минималне године за запошљавање у различитим привредним гранама, односно делатностима, као и на укидање принудног или обавезног рада, које ће у даљем раду бити анализирани.

3.2.4.1. Конвенција број 5 о утврђивању минимума година за пријем деце на индустријске радове

Конвенција број 5 о утврђивању минимума година за пријем деце на индустријске радове³¹⁰ је усвојена на 29-ом заседању Опште конференције Међународне организације рада, коју је сазвала Влада Сједињених Америчких Држава, 29. октобра 1919. године.

Члан 2. Конвенције дефинише да се деца испод 14 година живота не могу запослити или радити у било којој јавној или приватној индустрији, са изузетком оних у којима су запослени само чланови дететове породице. Индустријским предузећима сматрају се: рудници, каменоломи и екстрактивне индустрије ма какве природе оне биле, индустрије које продукте израђују, прерађују, исте оправљају, украшавају, довршавају, спремају за продају, или које прерађују сировине; грађење, обнова, одржавање, оправка, измена или рушење свих зграда и грађевина, железница, трамваја, пристаништа, докова, као и пренос путника

³⁰⁹ Пешић Р., *op. cit.*, 1969, стр. 140.

³¹⁰ „Службене новине“, број 95-XXII/27.

или робе путем, железницом или водом, подразумевајући ту претовар робе у докове, кејове, магацине, изузимајући ручни пренос.³¹¹

Конвенцију су ратификовале 72 државе. Конвенција је ревидирана 1937. године Конвенцијом број 59 о утврђивању минимума година за пријем деце на радове у индустријској делатности и 1973. године Конвенцијом број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа. Краљевина СХС била је једна од држава које су ратификовале ову Конвенцију.

3.2.4.2. Конвенција број 6 о ноћном раду младих особа у индустрији

Конвенција број 6 о ноћном раду младих особа у индустрији је усвојена на Општој конференцији Међународне организације рада, коју је сазвала Влада Сједињених Америчких Држава, 29. октобра 1919. године.

Члан 1. Конвенције је прописивао да се деца млађа од 18 година не могу запошљавати за ноћни рад на пословима у индустрији, без обзира да ли се ради о јавном или приватном предузећу. Изузетак представља рад деце испод 18 година, али само под условом да су у предузећима у којима су запослени чланови дететове породице. Конвенција такстативно набраја следеће индустрије у којима је деци старијој од 16 година допуштен рад: индустрија железа и челика; производним процесима у којима се користе одржавајуће или регенеративне високе пећи; процесу галванизације листића метала или жице; производњи стакла, папира, сировог шећера, те на временски редукованим пословима у рудницима злата.³¹² Термин „ноћни рад“ подразумева период од најмање 11 часова, укључујући време између 10 часова увече и 5 часова ујутру (члан 3. став 2.). Члан 3. конвенције предвиђа неколико изузетака од овако дефинисаног ноћног рада: 1) у рудницима угља се може дозволити ноћни рад у интервалу од 10 часова увече до 5 часова ујутру, ако интервал од редовних 15 часова, а у сваком случају не краћи од 13 часова, раздаваја два радна периода (став 1); 2) у пекарама, у којима је забрањен ноћни рад за све раднике, период од 10 часова увече до 5 часова ујутру, може се заменити временским интервалом од 9 часова увече до 4 часа ујутру (став 3.) и 3) у тропским државама у којима је рад средином дана суспендован, период у којем је ноћни рад забрањен може се скратити и испод 11 часова, под условом да је одговарајући одмор осигуран током дана (став 4.).

Конвенција је ревидирана 1948. године Конвенцијом број 90 о ноћном раду деце у индустрији.³¹³

3.2.4.3. Конвенција број 7 о минималним годинама живота за пријем деце на поморске послове

Конвенција број 7 о минималним годинама живота за пријем деце на поморске послове³¹⁴ је усвојена на Општој конференцији Међународне организације рада 15. јуна 1920. године.

³¹¹ Обрадовић Г., *Заштита омладине на раду – у светлу конвенција Међународне организације рада и југословенског радног права*, Теме, број 1-2/1998, стр. 144.

³¹² Буклијаш Б., Билић А., *op. cit.*, стр. 92.

³¹³ „Сл. лист ФНРЈ – Међународни уговори“, број 69/57.

³¹⁴ „Службене новине“, број 95-XXII/27.

Члан 2. Конвенције је прописивао да деца испод 14 година старости могу бити запослена само за рад на бродовима на којима су запослени чланови једне исте породице, уз изузетак да се одредба овог члана неће примењивати на рад деце на школским бродовима, уз услов да је такав рад одобрен и под надзором органа јавне власти.

Конвенцију су ратификовале 53 државе, а ревидирана је 1936. године Конвенцијом број 58 о утврђивању минимума година за пријем деце на поморске радове и 1973. године Конвенцијом број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа.

3.2.4.4. Конвенција број 10 о минималним годинама за пријем на послове у пољопривреди

Конвенција је усвојена 25. октобра 1921. године. Представља прву конвенцију која је предвиђала минималне године старости за пријем на лакше послове, као изузетак од општег минимума година старости за запослење.

Чланом 1. је прописано да деца млађа од 14 година живота не могу бити запослена у јавним односно приватним пољопривредним предузећима. Оно што разликује ову Конвенцију од претходних, јесте одредба према којој деца могу бити запослена на пољопривредним пословима само изван времена предвиђеног за похађање наставе, односно такав рад не сме ићи на штету њиховој присутности у школи. Осим тога, Конвенција допушта да се школски сати могу организовати на начин који ће омогућавати деци обављање лакших пољопривредних послова, посебно у време повећаних сезонских радова, али само за сврхе практичне професионалне обуке, уз услов да такав рад неће смањити укупно годишње време похађања школе на мање од 8 месеци.³¹⁵

Конвенцију је ратификовало 55 држава, а ревидирана је 1973. године Конвенцијом број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа.

3.2.4.5. Конвенција број 29 о принудном или обавезном раду

„Достојанство на раду попут Бодлеровог „Албатроса“ достиже супериорне висине социјалне правде, етике, естетике рада и живљења када се фундаментална социјална права остварују и ефективно и ефикасно штите; али на другој страни, доживљава стрмоглави пад на „палуби лађе“ на којој је људско достојанство приковано у случају принудног рада и савремених облика ропског рада, укључујући трговину људима...“³¹⁶ Делатност МОП-а у области принудног рада је од кључног значаја у борби за искорењивање принудног рада. Посебно су значајне Конвенција о принудном и обавезном раду број 29 и Конвенција о укидању принудног рада број 105 из 1957. године, као и Декларација о основним принципима и правима на раду из 1998. године.

³¹⁵ Ibid, стр. 93.

³¹⁶ Лубарда Б. и др., *Социјална права и достојанство на раду*, Зборник радова са Саветовања правника, Златибор, 2008, стр. 9.

Конвенција о принудном и обавезном раду број 29³¹⁷ је усвојена 28. јуна 1930. године на четрнаестом заседању Опште конференције Међународне организације рада и представља једну од најратификованијих конвенција МОП-а. Члан 2. Конвенције експлицитно дефинише шта се подразумева под појмом „принудни или обавезни рад“ , а шта не. Тако се „принудни или обавезни рад“ дефинише као „*сваки рад или услуга који се захтева од једног лица под претњом ма које казне и за који се то лице није драговољно понудило*“.

Према члану 2. став 2. Конвенције о принудном раду, принудни или обавезни рад се не односи на:

- 1) сваки рад или услугу који се захтева према закону о обавезној војној служби за послове искључиво војног карактера;
- 2) сваки рад или услугу које су део уобичајених грађанских обавеза државе која је у потпуности независна;
- 3) сваки рад или услугу изнуђену од било којег лица као последица изречене судске пресуде, под условом да се тај рад или услуга обавља под надзором и контролом јавне власти и да поменуто лице није уступљено или стављено на располагање приватним лицима, предузећима или удружењима;
- 4) сваки рад или услугу чије је обављање нужно у случајевима хитности, тј. у случају рата или непогоде или претећих опасности, као што су пожар, поплава, земљотрес, озбиљне епидемије и друге околности, које би могле угрозити егзистенцију или добробит читавог или једног дела становништва;
- 5) мање комуналне услуге такве природе које се, када их обављају чланови друштвене заједнице у непосредном интересу поменуте заједнице, могу сматрати као уобичајене грађанске обавезе којима подлежу чланови заједнице, под условом да чланови заједнице или њихови непосредни представници имају право да буду консултовани у погледу потреба за таквим услугама.

Државе чланице које су ратификовале ову Конвенцију (њих 177) обавезале су се да ће напустити све облике принудног рада у што краћем временском року (члан 1, параграф 1).

3.2.4.6. Конвенција број 33 о минималним годинама за рад у изваниндустријским делатностима

Конвенција је усвојена на Општој конференцији Међународне организације рада 12. априла 1932. године.

За ступање деце на рад, Конвенција је предвиђала старосну границу од 14 година живота, односно од завршетка обавезног основног школовања. Изузетно, деца старија од 12 година живота су могла бити укључена за обављање лакших послова, али само ван времена предвиђеног за похађање наставе у школи, под условом да се ради о пословима који не шкоде њиховом здрављу и нормалном развоју. Конвенција супституира одредбу према којој рад на тим пословима не сме прелазити два сата радним даном или викендом, тј. укупно време проведено у школи и на лакшим пословима не сме прећи 7 сати дневно.³¹⁸ Строго је забрањивала обављање таквог рада недељом, државним празницима и ноћу.

³¹⁷ „Сл. Новине“, 297-СХI/I 1932. године

³¹⁸ Члан 3. став 1. Конвенције број 33 о минималним годинама за рад у изваниндустријским делатностима

Конвенцију је ратификовало 25 држава. Ревидирана је 1937. године Конвенцијом број 60 о минималним годинама за пријем деце на изваниндустијске радове и 1973. године Конвенцијом број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа.

3.2.4.7. Конвенција број 58 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на поморске радове

Конвенција је усвојена на 22. заседању Опште конференције Међународне организације рада 22. октобра 1936. године.

У овој Конвенцији се по први пут подиже успостављени стандард за пријем деце на поморске радове са 14 на 15 година.³¹⁹ Предвиђала је, да се деци са најмање 14 година старости може допустити рад, само у случају да је такав рад „у интересу детета, имајући у виду његово здравље и физичко стање, као и користи, како будуће, тако и непосредне, које би такав рад могао имати за дете“.³²⁰

Конвенцију је ратификовала 51 држава.

3.2.4.8. Конвенција број 59 о утврђивању минимума година за пријем деце на радове у индустријској делатности

Конвенција је усвојена на 23. заседању Опште конференције Међународне организације рада 03. јуна 1937. године.

Чланом 2. Конвенције одређена је старосна граница од 15 година живота испод које се не сме ићи приликом заснивања радног односа у индустрији. Изузетно, националним законодавством се може допустити заснивање радног односа испод 15 година живота, само у случају да су на тим пословима запослени чланови дететове породице, уз услов да је такав рад одобрен и под надзором органа јавне власти.

Конвенцију је ратификовало 36 држава. Ревидирана је 1973. године Конвенцијом број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа.

3.2.4.9. Конвенција број 60 о минималним годинама за пријем деце на изваниндустијске радове

Конвенција је усвојена 1937. године. Успоставила је старосну границу од 15 година, односно време завршетка обавезног основног школовања, као границу испод које се не може ићи приликом запошљавања деце.³²¹ Изузетно, деца старија од 13 година живота могу бити запослена на лакшим пословима, ако такви послови нису штетни и опасни по њихов живот и здравље, односно који их не би ометали у редовном школовању.³²² Деца испод 14 година живота не могу бити запослена на лакшим пословима дуже од два сата дневно, без обзира да ли се

³¹⁹ Буклијаш Б., Билић А., *op. cit.*, стр. 94.

³²⁰ Члан 2. Конвенције број 58 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на поморске радове

³²¹ Члан 2. Конвенције бр. 60 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на неиндустијске послове

³²² *Ibid*, члан 3. став 1.

ради о радном дану или празнику, односно укупно време проведено на раду на лакшим пословима и у школи не може бити дуже од седам сати дневно.³²³ Обављање оваквог рада је забрањено недељом, празницима и ноћу.³²⁴ За децу млађу од 14 година живота, ноћни рад обухвата временски период од осам часова увече до осам часова ујутру, за децу старију од 14 година живота овај временски интервал се одређује националним законодавством, али свакако не може бити краће од дванаест сати узастопно, осим у тропским крајевима уз услов да је осигуран одговарајући одмор.³²⁵ Национална законодавства су имала обавезу прописивања броја сати које деца изнад 14 година живота смеју провести на раду на лакшим пословима и након консултација са организацијама радника и послодаваца да одреде послове који се сматрају „лакшим“, као и да пропишу услове који морају бити испуњени како би се деца могла запослити на тим пословима, имајући у виду сигурност деце.³²⁶ Остављена је слобода националним законодавствима за прописивањем више старосне границе за обављање послова који су по својој природи опасни по живот, здравље или морал деце, или за занимања која се обављају на улицама или другим местима на којима је дозвољен приступ јавности, односно у којима услови рада захтевају вишу старосну границу.³²⁷

Конвенцију је ратификовало 11 држава.

3.2.4.10. Конвенција број 105 о укидању принудног рада

Генерална конференција МОП-а је 25. јуна 1957. године, у Женеви, донела Конвенцију број 105 о укидању принудног рада.³²⁸ У односу на Конвенцију број 29 о принудном или обавезном раду из 1930. године, ова Конвенција наводи значајно већи број облика забрањеног принудног рада. Тако је у члану 1. прописано да је свака држава чланица МОП-а која ратификује ову конвенцију обавезна да укине принудни или обавезан рад и да под никаквом формом неће прибећи:

- 1) мерама принуде или политичког васпитања или санкција према лицима која имају или изражавају нека политичка мишљења или испољавају своје противљење установљеном идеолошко-политичком, социјалном или економском стању;
- 2) методама мобилисања и коришћења радне снаге у сврху економског развоја;
- 3) мерама радне дисциплине;
- 4) кажњавању ради учествовања у штрајку;
- 5) мерама расне, социјалне, националне или верске дискриминације.

Свака држава чланица МОП-а, потписница ове конвенције, обавезна је да предузме ефикасне мере да се одмах и потпуно укине принудни или обавезни рад.³²⁹ Иначе, ова конвенција је садржајно мањег обима од Конвенције број 29 о принудном или обавезном раду (садржи свега 10 чланова), из разлога да би се

³²³ Ibid, члан 3. став 2.

³²⁴ Ibid, члан 3. став 4.

³²⁵ Ibid, члан 3. став 5.

³²⁶ Ibid, члан 3. став 6.

³²⁷ Ibid, чл. 5. и 6.

³²⁸ „Сл. лист СРЈ - Међународни уговори“, број 13/02

³²⁹ Члан 2. Конвенције број 105 о укидању принудног рада

истакле разлике које, сходно променама у стварности, одговарају новом времену. У деловима у којим није било потребе за изменама, важе одредбе Конвенције број 29 о принудном или обавезном раду из 1930. године.

3.2.4.11. Конвенција број 123 о минималним годинама за запошљавање на подземним радовима у рудницима

Конвенција број 123 о минималним годинама за запошљавање на подземним радовима у рудницима усвојена је на 49. заседању Генералне конференције Међународне организације рада 2. јуна 1965. године.³³⁰

Када је реч о запошљавању деце, Конвенција ституира да минималне године за запошљавање у рудницима не би требало да буду испод 16 година живота. Препорука број 124 о минималним годинама живота за запошљавање на подземним радовима у рудницима, која прати ову конвенцију сугерише државама да минималне године старости за рад на: 1) одређеним пословима који су штетни по здравље; 2) пословима који су под одређеним условима штетни по здравље; одређеним пословима који могу угрозити безбедност радника и других лица треба да буду „довољно високе“ и да не би требало да буду испод 18 година.³³¹ При томе, младе особе између навршених 16 и 18 година живота се могу запошљавати или радити под земљом ради учења заната или другог стручног оспособљавања које би требало да се обавља под надзором лица која поседују стручно знање и практично искуство, а под условима које одреди надлежна власт.³³² У случају да је млада особа изучила занат или се на неки други начин стручно оспособила, може јој се дозволити запошљавање, односно рад под земљом у друге сврхе, осим у сврхе оспособљавања.³³³

Конвенцију је ратификовала 41 држава, а ревидирана је 1973. године Конвенцијом број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа.

3.2.4.12. Конвенција број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа

Генерална конференција МОП-а донела је 26. јуна 1973. године Конвенцију број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа³³⁴ и представља највиши стандард у области забране дечјег рада. Конвенцију су у периоду од 26 година ратификовале само 72 државе, што је изазвало страх да ће уложени труд ка стварању јединствене конвенције која ће интензивирати борбу против дечјег рада бити узалудан и да конвенција неће бити глобално примењивана. Ситуација је кренула да се постепено побољшава, па је до априла 2014. године конвенцију ратификовало 167 држава. Ова Конвенција покрива све области рада, плаћеног или неплаћеног и има амбициозније циљеве него

³³⁰ Југославија је ратификовала Конвенцију 1970. године, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, број 40/1970.

³³¹ Члан 2. Конвенције број 123 о минималним годинама за запошљавање на подземним радовима у рудницима

³³² Чл. 3. и 5. Препоруке број 124 о минималним годинама живота за запошљавање на подземним радовима у рудницима

³³³ Ibid, члан 4.

³³⁴ Конвенцију број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа СФРЈ је ратификовала 1982. године, „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 14/82.

конвенције које су пре тога донете, а везане су за рад деце у појединим привредним гранама.³³⁵ Донета је са намером да обједини читав низ ранијих конвенција³³⁶ које су се бавиле питањем минималног узраста за запошљавање, а којима је недостајала свеобухватност која је преко потребна за достизање крајњег циља – искорењивање дечјег рада. Уз Конвенцију је 1973. године донета Препорука број 146 о минималним годинама за запошљавање, која ближе уређује поједине делове Конвенције.

Конвенција садржи флексибилне одредбе које омогућавају државама да њену примену прилагоде националним условима, тј. да у оквиру граница које поставља конвенција одреде опсег обавеза које су оне спремне да преузму.³³⁷ Основни циљ ове конвенције био је да обавезе државе које је ратификују, да створе и спроводе активну политику спречавања дечјег рада која би довела до његовог потпуног искорењивања, као и да јасно дефинишу границу у погледу минималних година за заснивање радног односа. У циљу потпуног укидања дечјег рада, Конвенција број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, у члану 10. прописује да њено ступање на снагу неће утицати на даљу ратификацију конвенција којима се утврђују минималне године живота за заснивање радног односа, у смислу Конвенције о минималним годинама старости за пријем деце на поморске радове из 1936. године, Конвенције о минималним годинама старости за пријем деце на радове индустријске делатности из 1937. године, Конвенције о минималним годинама старости за пријем деце на радове изваниндустријске делатности из 1937. године и Конвенције о минималним годинама за запошљавање на подземним радовима из 1965. године. То значи, да чланице које не буду ратификовале Конвенцију број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, а при том буду ратификовале неку од претходно наведених конвенција, дужне су да примењују минималне године старости за заснивање радног односа, које су утврђене на основу ових конвенција. Истим чланом је одређено да када чланице потписнице прихвате обавезе из Конвенције, односно утврде минималне године старости од најмање 15 година, то

³³⁵ Вучковић, Шаховић, Н.: *Права детета и међународно право*, *op. cit.*, 2000, стр. 56.

³³⁶ МОР-а је усвојила Конвенцију бр. 5 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на индустријске радове, потом још девет конвенција и четири препоруке у специфичним секторима рада (Конвенција бр. 7 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на поморске послове из 1920. године, Конвенција бр. 10 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на рад у пољопривреди из 1921. године, Конвенција бр. 15 о минимуму година старости за пријем младића на рад на пословима магацинских радника и ложача на бродовима из 1921. године, Конвенција бр. 33 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на индустријске послове из 1932. године, Конвенција бр. 58 о минимуму година старости за пријем деце на поморске радове – ревидирана 1936. године, Конвенција бр. 59 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на индустријске радове – ревидирана 1937. године, Конвенција бр. 60 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на неиндустријске послове – ревидирана 1937. године, Конвенција бр. 112 о минималним годинама старости за пријем на рибарски посао из 1959. године, Конвенција бр. 123 о минималним годинама старости за пријем на подземним радовима у рудницима из 1965. године, Препорука бр. 41 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на неиндустријске радове из 1932. године, Препорука бр. 52 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на индустријске послове у предузећима у којима су запослени само чланови породице из 1937. године, Препорука бр. 96 о минималним годинама старости деце за запошљавање на подземним радовима у рудницима угља из 1953. године и Препорука бр. 124 о минималним годинама старости за запошљавање на подземним радовима из 1965. године).

³³⁷ Упоредити са: Лубарда Б., *Радно право – расправа о достојанству на раду и социјалном дијалогу*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012, стр. 200.

ће ipso jure довести до отказивања Конвенције о минималним годинама старости за пријем деце на радове индустријске делатности из 1937. године, Конвенције о минималним годинама старости (неиндустријска запослења) из 1932. године, Конвенције о минималним годинама старости за пријем деце на радове изваиндустријске делатности из 1937. године, Конвенције о минималним годинама старости за пријем деце на поморске радове из 1936. године, Конвенције о минималним годинама старости (рибари) из 1959. године Конвенције о минималним годинама за запошљавање на подземним радовима из 1965. године, ако и када ова конвенција ступи на снагу.

Принцип флексибилности је спроведен у погледу временског трајања конвенције, обавезности примене конвенције, као и у погледу обављања опасних послова од стране деце радника. Према члану 12. конвенције, Конвенција ступа на снагу дванаест месеци од дана када је Генерални директор регистровао ратификацију две чланице, док члан 13. предвиђа да чланица која је ратификовала конвенцију може да је откаже после истека периода од десет година од датума када је Конвенција први пут ступила на снагу. У погледу обављања опасних послова од стране деце радника, принцип флексибилности је успостављен у члану 3. конвенције, који прописује да опасне послове могу обављати и млади са навршених 16 година живота под условом: да су претходно обављене консултације са заинтересованим организацијама послодаваца и радника; да су у потпуности заштићени здравље, сигурност и морал младих радника и да су завршили одговарајућу школу. Исти став заузет је у Препоруци бр. 146 о минималним годинама за запошљавање.

Посебно је значајна веза завршетка обавезног школовања са минималним годинама за заснивање радног односа. Минималне године старости за заснивање радног односа или рада не треба да буду испод година старости завршавања обавезног школовања и у сваком случају, никако испод 15 година.³³⁸ У супротном би се јавио период беспосличарења, који може довести до негативних друштвених појава, као што су наркоманија и разни видови малолетничке деликвенције. Како би се избегао период беспосличарења, потребно је обезбедити и захтевати учешће младих особа у одобреним програмима професионалне оријентације или обуке до година старости које су бар једнаке онима које су утврђене за пријем у запослење или на рад.³³⁹ На овај начин Конвенција је омогућила државама да националним законима утврде вишу, али никако нижу старосну границу за заснивање радног односа у односу на године старости које је она прописала.

Међутим, ово правило није апсолутно. Конвенција у члану 7. прописује да се националним законима, односно прописима може дозволити рад особама узраста од 13 до 15 година живота, на пословима који су дефинисани као „лакши послови“, под којима се подразумевају послови који нису штетни за њихово здравље и развој и који неће штетно утицати на похађање школе и на њихово учешће у различитим програмима обуке на основу сагласности надлежног органа за праћење одређене наставе. При том, треба захтевати и обезбедити похађање школе у пуном времену тако што би се спречио рад младих особа у време одржавања наставе, ако настава има обавезан карактер и тако што би се дневна и недељна дужина радног времена строго ограничила. Тако би се младој особи

³³⁸ Члан 2. став 3. Конвенције број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа

³³⁹ Члан 4. Препоруке број 146 о минималним годинама за запошљавање

обезбедило довољно време за рекреативне, културне, уметничке и слободне активности, као и за одмор у току дана.³⁴⁰ На овај начин смањио би се и проценат деце која напуштају школу пре њеног редовног завршетка, тим пре што нека деца радије бирају рад него образовање, мислећи да је небитно, што нарочито долази до изражаја ако родитељи не виде директну добробит школовања по дете или гледају на рад као на могућност стицања искуства у пракси, које је добродошло у даљем образовању.³⁴¹ Чланом 6. Конвенције прописано је да се она неће примењивати на рад који обављају деца и омладина у школама за опште, стручно или техничко образовање или у другим установама за обуку, односно на рад у предузећима, ако је такав рад део програма обуке или образовања. У тим случајевима, услове рада који обављају деца и омладина би требало „помно контролисати“, како би увек били на „задовољавајућем нивоу“,³⁴² све у циљу обезбеђења њихове добробити и услова за њихов потпуни физички и ментални развој.

Конвенција број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа предвиђа минималне године старости за пријем у запослење или на рад у сврхе, као што је учешће у уметничким наступима као изузетак од општег минимума година старости за пријем у запослење или на рад.³⁴³ Наиме, надлежни државни орган, након консултација са заинтересованим организацијама радника и послодаваца, ако такве организације постоје, може дозволити пријем у запослење или на рад у сврхе, као што је учешће у уметничким наступима младим особама које нису навршиле 15, односно 14 година живота, када је реч о државама чија привреда и образовне могућности нису довољно развијене и које су 14 година живота утврдиле као минималне године старости за пријем у запослење или на рад, тако што би издавао дозволе за пријем у запослење или на рад у сваком појединачном случају. У тим дозволама он би требало да пропише број часова рада и услове под којима се запошљавање може дозволити.³⁴⁴

Конвенција број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа предвиђа да надлежни државни орган, након консултација са заинтересованим организацијама радника и послодаваца, ако такве организације постоје, може ограничити њену примену на гране привредне делатности или врсте предузећа у почетној фази, услед недовољне развијености привредних и административних служби. Одредбе Конвенције примењиваће се углавном на руднике и каменоломе, прерађивачку индустрију, грађевинарство, службе за снабдевање електричном енергијом, плинотом и водом, санитарне службе, промет, складишта и везе, плантаже и друга пољопривредна предузећа која се углавном баве производњом у комерцијалне сврхе.³⁴⁵ У случају да је нека држава ограничила примену Конвенције на одређене гране привредне делатности или врсте предузећа, обавезна је да приликом ратификације, у изјави коју прилаже, прецизира на које гране привредне делатности или врсте предузећа ће се ова конвенција примењивати. Такође, свака држава која је ограничила примену Конвенције, навешће у својим извештајима, опште стање у области запошљавања или рада омладине и деце у гранама делатности које су искључене из примене ове

³⁴⁰ Ibid, члан 12. и 15.

³⁴¹ Hobbs S., McKeshine J. and Lavalette M., *op. cit.*, p. 125-126.

³⁴² Члан 13. Препоруке број 146 о минималним годинама за запошљавање

³⁴³ Члан 2. Конвенције број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа

³⁴⁴ Ibid, члан 8.

³⁴⁵ Ibid, члан 5.

конвенције, као и сваки напредак који је евентуално постигнут у сврху шире примене одредаба Конвенције. Држава чланица може у свако доба формално проширити опсег примене путем изјаве упућене генералном директору Међународног бироа.³⁴⁶

Према члану 3. Конвенције број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, минималне године старости за заснивање било које врсте радног односа или рада који по свом карактеру или околностима у којима се обавља може угрозити здравље, сигурност или морал младих не треба да буде испод 18 година старости. Идентичан став заузет је и у Препоруци број 146 о минималним годинама за запошљавање. Међутим, ова забрана није апсолутна. Националним законом, односно прописом или од стране надлежног органа, након консултација са заинтересованим организацијама радника и послодаваца, може се дозволити пријем на рад младим особама које су навршиле 16 година живота, под условом да су здравље, безбедност и морал тих особа у потпуности заштићени и да су завршили одговарајућу школу, односно да су стручно оспособљени у одговарајућој грани делатности.³⁴⁷

Иако минимална старосна граница за заснивање радног односа износи 15 година, на пословима који могу угрозити здравље, морал или безбедност деце, старосна граница не сме износити мање од 18 година, док је на изузетно тешким и опасним пословима могуће утврдити и вишу старосну границу. За ову врсту послова, државама чланицама је остављена могућност смањења старосне границе на 16 година, под условом да се малолетни радници посебно обуче и уз гаранцију да су њихово здравље, морал и безбедност потпуно заштићени. Године старости које ће националним законом, односно прописом бити утврђене као минималне године старости за пријем у запослење или на рад, државе треба да прецизирају у изјави коју прилажу као предлог уз њену ратификацију.³⁴⁸

Конвенција обавезује сваку државу чланицу за коју је ова конвенција ступила на снагу, да спроводи националну политику чији је циљ да се обезбеди ефективно укидање рада деце и да прогресивно помера минималне године старости за заснивање радног односа или рада у складу са потпуним физичким и менталним развојем омладине.³⁴⁹ Свака држава чланица обавезна је да, приликом ратификације, у изјави коју прилаже, прецизира минималне године старости за запошљавање на матичној територији. У циљу спровођења Конвенције, националним законом, односно прописима требало би предузети све неопходне мере, укључујући и примену казних санкција, а по потреби грађанских и административних санкција, како би се дечји рад забранио и укинуо. Национални закон или надлежни орган одредиће лица која ће бити одговорна за поштовање одредби конвенције, као и обавезу вођења одређеног регистра (докумената) и његовог стављања на располагање надлежним органима. Ови регистри, односно документи, треба да садрже име и године старости или датум рођења лица која се запошљавају или која раде, а млађа су од 18 година.³⁵⁰ Сличан постулат предвиђен је Препоруком број 146 о минималним годинама за запошљавање. Члан 16. Препоруке сугерише државама чланицама да обезбеде ефикасан систем регистровања рођења, вођењем матичних књига рођених, као и ефикасан систем

³⁴⁶ Ibid.

³⁴⁷ Ibid, члан 3.

³⁴⁸ Ibid, члан 2.

³⁴⁹ Ibid, члан 1.

³⁵⁰ Ibid, члан 9.

издавања крштеница, будући да се године старости за пријем у запослење или на рад доказују, по правилу, крштеницом.

Како би се обезбедила ефикасна примена Конвенције, неопходно је да државе имају развијене механизме који ће омогућити праћење њене примене, механизме који ће обезбедити вођење евиденције запослених млађих од 18 година старости, као и услова у којима раде. Сваки послодавац који запошљава малолетнике обавезан је да о томе води посебну евиденцију која је неопходна у вршењу контроле запослених малолетника, али и због статистичких података неопходних за даље планирање и унапређивање законодавства у овој области.

Да би се обезбедио успех овако зацртане политике, по Препоруци број 146 висок приоритет треба дати планирању потреба деце и омладине у националним политикама и програмима развоја и задовољавању тих потреба.³⁵¹ Исто тако, приоритет треба дати и прогресивном проширењу узајамно повезаних мера које су потребне да би се обезбедили најбољи могући услови за физички и ментални развој деце и омладине.³⁵²

3.2.4.13. Конвенција број 182 о најгорим облицима дечјег рада

Усвајању Конвенције број 182 о најгорим облицима дечјег рада претходио је марш деце који је започет у Италији, у јануару 1998. године, а завршен је у Женеви у јуну исте године, са циљем да се скрене пажња јавности на проблематику дечјег рада. То је резултирало формирању међународне коалиције организација из преко 140 држава под називом „Глобални марш против дечјег рада“. Међународна коалиција организација је преузела иницијативу за ратификацију Конвенције број 182 о забрани најгорих облика дечјег рада, као и њене имплементације у националним законодавствима. Такође се залаже да у своје акције укључи владе држава чланица, организације послодаваца и радника, страначке организације итд.

Како је један од супстанцијалних задатака МОР-а очување и заштита људских права и људског достојанства на раду и у вези са радом, а најгори облици дечјег рада директно угрожавају ове вредности, Генерална конференција МОР-а је дана 17. јуна 1999. године, донела Конвенцију број 182 о најгорим облицима дечјег рада.³⁵³ Приликом доношења Конвенције постојала је дилема у вези са схватањем дечјег рада. Са једне стране је владало мишљење да је сваки рад деце штетан по њихово здравље и да би га као таквог требало апсолутно забранити, док је са друге стране владало мишљење да се дечји рад и не мора сматрати штетним, него чак и корисним за децу у одређеним ситуацијама. Ипак, Конвенција број 182 о најгорим облицима дечјег рада је усвојена једногласно од стране представника држава чланица МОР-а. Чињеница је да је до септембра 2001. године, само две године након што је усвојена, Конвенција број 182 о најгорим облицима дечјег рада остварила рекордну стопу ратификације – ратификовало ју је стотину земаља, што је много више од половине земаља чланица МОР-а.³⁵⁴ До марта 2014. године, Конвенцију је ратификовало 179 од 185 држава чланица МОР-

³⁵¹ Шундерић Б., *op. cit.*, стр. 431.

³⁵² *Ibid.*

³⁵³ СРЈ је Конвенцију број 182 о најгорим облицима дечјег рада ратификовала 2003. године, „Сл. лист СРЈ - Међународни уговори“, број 2/2003.

³⁵⁴ Међународна организација рада, *Искорењивање најгорих облика дечјег рада...*, 2002, стр. 21.

а, те представља конвенцију са највећим бројем ратификација. На истом заседању донета је и Препорука број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада. У њеној Преамбули се истиче, да она допуњује Конвенцију број 182 о најгорим облицима дечјег рада и да њене одредбе треба примењивати заједно са одредбама Конвенције број 182 о најгорим облицима дечјег рада.

За разлику од Конвенције број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, ова конвенција не садржи клаузуле флексибилности, не прави разлику између развијених земаља и земаља у развоју и примењује се на све девојчице и дечаке млађе од 18 година. Усвајање ове конвенције представља крупан догађај у области међународноправне заштите детета. Иако напред описана Конвенција МОП-а о минималним годинама старости за заснивање радног односа остаје „камен темељац“ националне и међународне активности, одредбе ове конвенције представљају напредак у развоју постојећих стандарда.³⁵⁵ Ратификовањем Конвенције, државе се формално обавезују да ће, у оквиру међународног права, учинити све оно што Конвенција налаже, односно обавезују се на све акције напред наведене, нарочито да ће предузети непосредне и делотворне мере у циљу забране и искорењивања најгорих облика дечјег рада.

Појам „*најгори облици дечјег рада*“ представља генеричан појам. Као такав обухвата већи број облика дечјег рада који се сматрају најгорим. Конвенција број 182 о најгорим облицима дечјег рада, за разлику од Конвенције број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, изричито набраја безусловно најгоре облике дечјег рада.³⁵⁶ Конвенција број 182 о најгорим облицима дечјег рада дефинише најгоре облике дечјег рада као:³⁵⁷

- Све облике ропства или обичаја сличних ропству, као што су продаја и кријумчарење деце, дужничко ропство, кметство и принудни или обавезни рад, укључујући принудно или обавезно регрутовање деце за учешће у оружаним сукобима;
- Коришћење, набављање и нуђење детета за проституцију, производњу порнографије или за извођење порнографских представа;
- Коришћење, набављање и нуђење детета за обављање незаконитих активности, нарочито за производњу и промет дроге, сходно дефиницијама из релевантних међународних уговора;
- Рад који је, по својој природи или околностима у којима се обавља, вероватно штетан по здравље, безбедност или морал деце.

Конвенција појмовно не одређује облике дечјег рада који се сматрају најгорим, јер су неки од њих регулисани другим међународним инструментима, пре свега Конвенцијом број 29 о принудном или обавезном раду и Допунском конвенцијом о укидању ропства, трговине робљем и установа и пракси сличних ропству. Конвенција број 29 о принудном или обавезном раду под појмом „принудног или обавезног рада“ подразумева „сваки рад или услугу који се захтева од једног лица под претњом ма које казне и за који се то лице није добровољно понудило“.³⁵⁸ Допунска конвенција о укидању ропства, трговине робљем и установа и пракси сличних ропству одређује појам „ропства“ као „стање

³⁵⁵ Вучковић Шаховић Н., Права детета и међународно право, *op. cit.*, стр. 244.

³⁵⁶ Humbert F., *op. cit.*, стр. 102.

³⁵⁷ Члан 3. Конвенције број 182 о најгорим облицима дечјег рада

³⁵⁸ Члан 2. Конвенције број 29 о принудном или обавезном раду

или погодбу једне индивидуе над којом се врше атрибути права сопствености или извесна између њих“.³⁵⁹

Члан 1. Допунске конвенције одређује да се под праксом и установом сличном ропству подразумевају:

а) потчињеност због дуга, тј. стање или положај који произилази из чињенице да се дужник обавезао да за гаранцију дуга да своје личне услуге или услуге неког лица које је под његовим ауторитетом, ако правична вредност његових услуга није намењена ликвидацији дуга или ако трајање тих услуга није ограничено нити њихова природа одређена;

б) робовање, тј. положај онога који је обавезан према закону, обичају или неком споразуму, да живи и ради на земљи која припада другом лицу и да том другом лицу врши, уз награду или бесплатно, извесне одређене услуге, а да не може променити свој положај;

в) свака установа или пракса на основу које:

- је нека жена обећана или удата за накнаду у новцу или натури која се даје њеним родитељима, њеном тунору, њеној породици или ком другом лицу или групи лица, а да при томе она нема право да одбије;

- муж неке жене, његова породица или његов члан имају право да је уступе неком трећем лицу, уз наплату или без;

- жена, по смрти свога мужа може, бити предата у наслеђе другом лицу;

г) Свака установа или пракса према којој родитељи, или један од њих, или тунор предаје дете или одраслу децу млађу од осамнаест година неком трећем лицу уз наплату или без, ради коришћења личности или рада поменутог детета или одрасле деце.

Под „*трговином робљем*“, Допунска конвенција о укидању ропства, трговине робљем и установа и пракси сличних ропству подразумева: свако дело заробљавања, стицања или уступања неког лица ради његовог стављања у ропство, свако дело стицања роба ради његове продаје или размене, свако дело уступања продајом или разменом лица стеченог ради продаје или размене, као и уопште свако дело трговања или превоза робова.³⁶⁰ На идентичан начин су појам „ропства“ и „трговина робљем“ предвиђени чланом 1. Конвенције о ропству.³⁶¹

Поред Факултативног протокола о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији и Факултативног протокола о учешћу деце у оружаним сукобима, који су били предмет регулисања у оквиру Конвенције о правима детета, најгори облици дечјег рада обухваћени су и Протоколом о превенцији, сузбијању и кажњавању трговине људским бићима, нарочито женама и децом³⁶² и Јединственој конвенцији о опојним дрогама.³⁶³

Протокол о превенцији, сузбијању и кажњавању трговине људским бићима, нарочито женама и децом допуњава Конвенцију Уједињених нација

³⁵⁹ Члан 7. Допунске конвенције о укидању ропства, трговине робљем и установа и пракси сличних ропству

³⁶⁰ Ibid.

³⁶¹ Конвенција о ропству је усвојена од стране Друштва народа 25.09.1926. године у Женеву; Југославија је ратификовала Конвенцију 1929. године, „Службене новине КЈ“, број 234/1929.

³⁶² Протокол о превенцији, сузбијању и кажњавању трговине људским бићима, нарочито женама и децом, „Сл. лист СРЈ-Међународни уговори“, бр. 6/2001.

³⁶³ Јединствена конвенција о опојним дрогама усвојена је од стране Уједињених нација у Њујорку 1961. године; допуњена је Протоколом о допунама Јединствене конвенције о опојним дрогама 1972. године; СФРЈ је ратификовала Конвенцију 1964. године, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, број 24/1964.

против транснационалног организованог криминала и тумачи се заједно са њом. Сврха овог протокола јесте превасходно превенција и борба против трговине људским бићима, уз поклањање посебне пажње женама и деци. Члан 3. овог протокола дефинише „трговину људским бићима“ као врбовање, превозење, пребацивање, скривање и примање лица, путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја или давања или примања новца или користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, у циљу експлоатације. Експлоатација обухвата, као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге облике сексуалне експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству, сервитут или уклањање органа. Врбовање, превозење, пребацивање, скривање или примање детета за сврхе експлоатације сматра се „трговином људским бићима“ чак и ако не обухвата било које од предходно поменутих средстава. Под појмом „дете“ Протокол о превенцији, сузбијању и кажњавању трговине људским бићима, нарочито женама и децом подразумева било коју особу млађу од осамнаест година живота.

У најгоре облике дечјег рада спада и опасан рад, тј. *„рад који је, по својој природи или околностима у којима се обавља, вероватно штетан по здравље, безбедност или морал деце“*.³⁶⁴ Опасан рад обухвата различите врсте послова који ће се утврдити националним законима након обављених консултација са организацијама заинтересованих послодаваца и радника.³⁶⁵ Обавеза земаља потписница Конвенције јесте да саставе своју оригиналну листу опасних послова, сходно специфичностима поднебља и приликама у друштву. Препорука број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада, у члану 3. одређује који су то послови који се могу сврстати у ову групу. То су послови који:

- излажу децу физичком, психолошком или сексуалном злостављању;
- послови који се обављају под земљом, под водом, на опасним висинама или у затвореним просторима;
- послови који укључују рад са опасним машинама, опремом и алаткама или послови који укључују руковање великим теретима или транспортовање великих терета;
- рад у нездравом окружењу у коме деца могу, на пример, бити изложена деловању опасних материја, агенсима или процесима или температурама, нивоима буке или вибрацијама који могу угрозити њихово здравље;
- рад под посебно тешким условима као што је рад са дугим радним временом или ноћни или рад када је дете без разлога заточено у просторијама послодавца.

За наведене врсте рада национални закони или прописи или надлежни државни органи би могли, по обављеним консултацијама са заинтересованим организацијама радника и послодаваца, да дају дозволу за запошљавање или рад са навршених 16 година старости под условом да се здравље, безбедност и морал деце којих се ово тиче у пуној мери заштите и да су деца стекла одговарајуће конкретно искуство или завршила стручну обуку из одговарајуће гране делатности. Послове које имплицира опасан рад треба преиспитати с времена на време и ревидирати их према потреби, у складу са развојем науке, технике и

³⁶⁴ Члан 3. Конвенције број 182 о најгорим облицима дечјег рада

³⁶⁵ Ibid, члан 4.

технологије. Њихово преиспитивање и ревидирање требало би вршити уз консултацију са заинтересованим организацијама радника и послодаваца.³⁶⁶

Свака чланица која ратификује ову конвенцију дужна је да предузме хитне и ефикасне мере како би обезбедила да се најгори облици дечјег рада под хитно забране и елиминишу.³⁶⁷ Након консултација са организацијама послодаваца и радника свака чланица ће утврдити или одредити одговарајуће механизме за праћење примене одредаба којима се спроводи ова конвенција.³⁶⁸ Према члану 6. Конвенције свака чланица израђује и спроводи програме акције за елиминисање најгорих облика дечјег рада као приоритет. Ти програми акције треба да се под хитно конципирају и реализују, водећи рачуна о ставовима деце која су непосредно погођена најгорим облицима дечјег рада, њихових породица, као и осталих заинтересованих група које су опредељене за циљеве Конвенције и Препоруке број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада. Ови програми треба да имају за циљ:

- (а) идентификују и осуде најгоре облике дечјег рада;
- (б) спрече ангажовање и уклоне ту децу из најгорих облика дечјег рада, штитећи их од репресалија и обезбеђујући њихову рехабилитацију и социјалну интеграцију кроз мере којима се решавају њихове васпитне, физичке и психолошке потребе;
- (в) поклоне посебну пажњу: млађој деци, женској деци, проблему прикривених радних ситуација у којима су посебно угрожене девојчице и осталим групама деце која су посебно угрожена или имају посебне потребе;
- (г) идентификују, стигну до и раде са заједницама у којима су деца посебно угрожена;
- (д) информишу, учине осетљивим на и мобилишу јавно мњење и заинтересоване групе, укључујући децу и њихове породице.³⁶⁹

У циљу спровођења Конвенције број 182 о најгорим облицима дечјег рада свака чланица предузима све неопходне мере, укључујући увођење и примену казних санкција. Члан 7. Конвенције прописује да свака чланица, узимајући у обзир важност образовања у елиминисању дечјег рада, предузима ефикасне и временски орочене мере да би:

- (а) спречила ангажовање деце у најгорим облицима дечјег рада;
- (б) пружила неопходну и одговарајућу директну помоћ за повлачење деце са најгорих облика дечјег рада и њихову рехабилитацију и социјалну интеграцију;
- (в) обезбедила приступ бесплатном основном образовању и, где год је могуће и потребно, обуку за занимања, за децу која су повучена са најгорих облика дечјег рада;
- (г) идентификовала и дошла до деце која су изложена посебним ризицима и
- (д) уважила специјалну ситуацију девојчица.

Препорука број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада предвидела је и одређивање органа надлежних за примену националних одредаба о забрани и укидању најгорих облика дечјег рада, као и одређивање лица која ће бити одговорна за поштовање националних одредаба о забрани и укидању најгорих облика дечјег рада. Чланице треба, у мери у којој је то

³⁶⁶ Ibid.

³⁶⁷ Ibid, члан 1.

³⁶⁸ Ibid, члан 5. и став 8. Препоруке број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада

³⁶⁹ став 2. Препоруке број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада

сагласно са националним законодавством, да сарађују са међународним напорима на хитној забрани и укидању најгорих облика дечијег рада тиме што ће:

- (а) прикупљати и размењивати информације о кривичним делима укључујући она која су везана за међународне мреже;
- (б) откривати и судски гонити лица укључена у продају и недозвољену трговину децом или у коришћење, налажење или понуду деце за недозвољене активности, за проституцију, за производњу порнографије или порнографске сеансе;
- (в) регистровати починиоце таквих кривичних дела.³⁷⁰

Такође, државе чланице треба да утврде да се следећи најгори облици дечијег рада сматрају кривичним делима:

- (а) сви облици ропства или праксе сличне ропству, као што су продаја и недозвољена трговина децом, дужничко ропство и робовање и принудни или обавезни рад укључујући принудно или обавезно регрутовање деце како би се користила у оружаном сукобу;
- (б) коришћење, налажење или понуда неког детета за проституцију, производњу порнографије или за порнографске сеансе;
- (в) коришћење, набављање или понуда неког детета за недозвољене активности и конкретно за производњу и недозвољену трговину дрогом као што је дефинисано у релевантним међународним уговорима или за активности које укључују недозвољено ношење или коришћење ватреног оружја или другог наоружања.³⁷¹

Државе чланице, треба под хитно да обезбеде друге кривичне, грађанске или административне лекове, тамо где је то одговарајуће, како би осигурале ефикасно спровођење националних одредаба за забрану и укидање најгорих облика дечијег рада, као што је посебан надзор над предузећима која су користила најгоре облике дечијег рада и како би, у случајевима упорног кршења размотриле могућности привременог или трајног одузимања дозвола за рад.³⁷² Остале мере које имају за циљ забрану и укидање најгорих облика дечијег рада би могле да обухвате следеће:

- (а) информисање, утицање на емоције и мобилисање шире јавности, укључујући националне и локалне политичке лидере, парламентарце и судство;
- (б) укључивање и обуку организација послодаваца и радника и грађанских организација;
- (в) обезбеђење одговарајуће обуке за заинтересоване владине функционере, нарочито инспекторе, органе за одржавање реда и друге релевантне стручњаке;
- (г) обезбеђење судског гоњења у матичној земљи држављана чланице који почине кривично дело сходно њеним националним одредбама за забрану и хитно укидање најгорих облика дечијег рада, чак и када су та дела почињена у некој другој земљи;
- (д) поједностављење правних и административних поступака и њихову обавезну целисходност и промптно извршење;
- (ђ) подстицање предузећа на развој мера политике како би се унапредили циљеви Конвенције;
- (е) праћење и давање публицитета најбољим праксама за укидање дечијег рада;
- (ж) давање публицитета правним и другим одредбама о дечијем раду на различитим језицима или дијалектима;

³⁷⁰ Ibid, став 11.

³⁷¹ Ibid, став 12.

³⁷² Ibid, став 14.

(з) успостављање посебних поступака жалби и доношење одредаба за заштиту од дискриминације и репресалија оних који легитимно износе на видело случајеве кршења одредаба Конвенције, као и успостављање телефонских линија за помоћ или особа за везу и омбудсмана;

(и) усвајање одговарајућих мера како би се побољшала образовна инфраструктура и обука наставника у функцији задовољења потреба дечака и девојчица;

(ј) у мери у којој је то могуће, узимање у обзир у националним програмима акције:
- потребе за отварањем радних места и за стручном обуком родитеља и одраслих у породицама деце која раде у условима обухваћеним овом конвенцијом, и
- потребе да се родитељи ближе упознају са проблемом деце која раде у таквим условима.³⁷³

Конвенцијом је успостављена обавеза држава чланица у предузимању одговарајућих корака како би једна другој помогле у спровођењу одредби конвенције у виду појачане међународне сарадње односно помоћи, укључујући подршку друштвеном и економском развоју, програмима искорењивања сиромаштва и образовања за све.³⁷⁴ Појачана међународна сарадња и/или помоћ између чланица у циљу забране и ефикасног сузбијања најгорих облика рада деце требало би да допуњују националне напоре и могу се, по потреби, развијати и остваривати уз консултовање послодавачких и радничких организација. Таква међународна сарадња и/или помоћ би требало да укључује:³⁷⁵

(а) мобилисање ресурса за националне или међународне програме;

(б) међусобну правну помоћ;

(в) техничку помоћ укључујући и размену информација;

(г) подршку друштвено-економском развоју, програмима за искорењивање сиромаштва и опште образовање.

4. Забрана дечјег рада у регионалним међународним инструментима

За разлику од универзалних инструмената чија се дејства примењују у целом свету, дејства регионалних инструмената су ограничена на државе које припадају одређеним регионалним организацијама. Регионалне организације закључују споразуме о људским правима и правима детета и стварају сопствене системе надзора над применом обавеза страна уговорница у склопу са специфичним потребама средине у којој делују.³⁷⁶ Посматрајући са радноправног аспекта заштите деце и малолетника, другу половину XX века обележио је изразито јак утицај регионалних организација, превасходно Савета Европе и Европске уније, због чега се може рећи да је европски континент у знатно повољнијем положају у односу на остатак света. Развој ових регионалних организација одвија се у два колосека, па се сходно томе развија и европско радноправно законодавство - један је на нивоу Савета Европе, тзв. некомунитарно право, а други на нивоу Европске уније, тзв. комунитарно право.³⁷⁷ Главна разлика између ова два правна система јесте у могућности појединца да се ослони

³⁷³ Ibid, став 15.

³⁷⁴ Члан 8. Конвенције број 182 о најгорим облицима дечјег рада

³⁷⁵ став 16. Препоруке број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада

³⁷⁶ Вучковић Шаховић Н., *Права детета и међународно право, op. cit.*, стр. 58.

³⁷⁷ Вујовић М., *op. cit.*, стр. 192.

на међународне одредбе, које су садржане у међународним документима, позивајући се на њих пред надлежним домаћим судовима. Право Европске уније се највећим делом директно примењује у државама чланицама Европске уније, па се сходно томе на њега појединац може позвати у поступку пред надлежним домаћим судовима. С друге стране, право Савета Европе мора бити утемељено у унутрашње право да би се појединац на њега могао позвати пред домаћим судовима. Циљ и једног и другог правног система јесте, између осталог, и борба против дечјег рада и радне експлоатације деце.

Деца у државама чланицама Савета Европе имају право да уживају читав дијапазон људских права која су заштићена Европском конвенцијом о људским правима, Конвенцијом Уједињених нација о правима детета и другим међународним инструментима људских права.³⁷⁸ У њих спадају лична, политичка, економска, социјална и културна права.

Извори европског некомунитарног радног права садржани су у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, Европској социјалној повељи из 1961. године, односно Ревидираној европској социјалној повељи из 1996. године, Европском кодексу о социјалној сигурности из 1964. године, Европској конвенцији о социјалној сигурности из 1977. године, Европској конвенцији о правном статусу радника миграната из 1977. године.³⁷⁹ Европски систем за заштиту људских права створио је Савет Европе³⁸⁰, као водећу свеевропску регионалну међународну организацију европских земаља, који је основан Лондонским уговором од 5. маја 1949. године. Реч је о регионалној, међудржавној организацији, основаној са првенственим циљем да промовише идеју о јединству европског континента и да окупи државе које деле заједничке вредности - заштиту људских права, владавине права и плуралистичке демократије.³⁸¹ Савет Европе основале су Велика Британија, Француска, Италија, Холандија, Белгија, Луксембург, Данска, Шведска, Норвешка и Ирска, а данас броји 45 држава европског континента међу којима су и Швајцарска, Исланд и Русија. Важно је истаћи да Савет Европе није установа Европске уније и да га не треба мешати са Европским саветом. Све земље чланице Савета Европе потписнице су Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, пошто је то и један од услова за пријем у ову организацију.

Статут Савета Европе³⁸², као основни циљ Савета Европе прокламује „остварење већег јединства између чланица“ који ће се постићи преко „органа Савета, разматрањем питања од заједничког интереса, закључивањем споразума и заједничком акцијом у економској, социјалној, културној, научној, правној и административној области, као и путем очувања и развоја људских права и основних слобода“, осим војне области, будући да је Статутом изричито прописано да питања националне одбране нису у надлежности Савета Европе (члан 1. Статута). Из тога произилази да је унапређење положаја деце, посебно деце која су у радном односу, као и искорењивање дечјег рада, један од

³⁷⁸ Стратегија Савета Европе о правима детета (2016-2021.), Људска права деце, тачка 4.; Стратегија представља резултат опсежних консултација са државама чланицама, цивилним друштвом, заштитницима деце, другим међународним организацијама и децом

³⁷⁹ Упоредити са: Лубарда Б., *Европско радно право*, ЦИД, Подгорица, 2004, стр. 39.

³⁸⁰ Седиште Савета Европе налази се у Палати Европе, у Стразбуру

³⁸¹ Jacobs White and Ovey, *The European Convention on Human Rights – Fifth Edition*, Oxford University Press, 2010, p. 4.

³⁸² „Службени лист Србије и Црне Горе – Међународни уговори“, број 2 од 31. марта 2003. године

примарних задатака ове организације. Дакле, правне изворе система људских права Савета превасходно представљају два уговора: Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода и Европска социјална повеља.³⁸³ С обзиром да је Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода значајнија на глобалном плану, јер се бави основним правима сваког људског бића, са аспекта заштите малолетника и деце и забране њиховог рада, значајнија је Европска социјална повеља.³⁸⁴ У овом домену, значајно је такође, поменути и Европску конвенцију о остваривању дечјих права, Конвенцију Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, као и Конвенцију Савета Европе о борби против трговине људима.

Појам комунитарног радног права не обухвата претходно наведене изворе права донете у оквиру Савета Европе. Извори комунитарног радног права могу се поделити на оригинерне (примарне) и секундарне (деривативне) изворе права, као и писане и неписане изворе, при чему карактер извора права имају и судски прецеденти (судска пракса) Суда правде европских заједница, као и европски колективни уговори о раду.³⁸⁵ Међу оригинерним (примарним) изворима права најзначајнији су уговори, који након ратификације имају правно обавезујући карактер. У секундарне (деривативне) изворе права сврставају се правила или уредбе и директиве или упутства и одлуке, који се доносе на основу овлашћења и у поступку предвиђеним оснивачким уговором, а стварају их Европски савет и Европска комисија.

Уопште, директиве представљају правно обавезујуће акте секундарног законодавства које садрже облигације циља, али ипак остављају слободу државама чланицама да саме одреде начин – средство и форму извршења (имплементације), у року који прописује сама директива.³⁸⁶ У погледу ступања на снагу правила и директива, као извора секундарног законодавства, предвиђено је да се у самом правилу, односно директиви одређује када ступа на снагу – по правилу по истеку двадесет дана од дана објављивања у „Службеном гласнику европских заједница“³⁸⁷ – нпр. Директива 94/33 о заштити младих на раду. У контексту заштите рада деце и омладине Директива 94/33 је од изузетног значаја о којој ће више бити речи у наставку рада.

Важно је истаћи да је за област, како радних односа и социјалног осигурања, тако и заштите деце и омладине, од значаја поменути и две повеље: Повељу Заједнице о основним правима радника и Повељу Европске уније о темељним правима. Ове две повеље имају посебно важну улогу у развоју европског комунитарног радног права, пре свега као смернице за остваривање циљева заједничке социјалне политике.

У домену регионалних организација, са аспекта заштите људских права, као и права детета, важно је поменути и Амерички и Афрички систем за заштиту људских права. Регионална организација америчких континената (која обухвата Северну, Централну, Јужну Америку и Карипски регион) јесте Организација

³⁸³ Бургентал Т., *Међународна људска права*, Институт за уставну и законодавну политику, Београдски центар за људска права, Београд, 1997, стр. 99.

³⁸⁴ Вујовић М., *op. cit.*, стр. 193.

³⁸⁵ Лубарда Б., *Европско радно право*, *op. cit.*, стр. 79.

³⁸⁶ *Ibid*, стр. 112.

³⁸⁷ R. Blanpain, F. Hendrickx, eds., *European Labour Law and Social Security Law*, Codex, Kluwer, 2002, p. 297.

америчких држава (ОАД), у оквиру које је усвојено више инструмената за заштиту људских права, међу којима су најзначајнији Америчка декларација о правима и дужностима човека из 1948. године и Америчка конвенција о људским правима, која је усвојена 1969. године, а на снагу је ступила 1978. године. У оквиру овог система успостављена су два механизма која су одговорна за спровођење ових инструмената, а то су: Међуамеричка Комисија за људска права и Међуамерички Суд за људска права. Међуамеричка комисија за људска права овлашћена је да извештава и прима појединачне жалбе, као и да развија свест о људским правима, даје препоруке владама, сачињава извештаје и да обавља саветодавну улогу у области људских права. Међуамерички суд за људска права надлежан је да решава спорове, односно да пресуди случај који укључује оптужбе да је држава повредила Конвенцију. Надлежност суда је факултативна, односно потребна је посебна изјава државе да признаје обавезну надлежност суда, а могу му се обраћати само државе уговорнице и Међуамеричка комисија.³⁸⁸ Осим тога, надлежан је и за давање саветодавних мишљења о погледу тумачења ове конвенције и других уговора о људским правима.

Афрички систем за заштиту људских права заснива се на Афричкој повељи о правима човека и народа, усвојеној под окриљем Организације афричког јединства (ОАЈ) 1981. године, која је на снагу ступила 1986. године. Повељом је успостављена Афричка комисија за људска права и права народа. Будући да Комисија није могла доносити правно обавезујуће одлуке, то је био разлог за усвајање Протокола о успостављању Афричког суда за људска права и права народа. Међутим, сам надзорни механизам је знатно слабији него у Европској или Америчкој конвенцији. Након доношења Конвенције о правима детета, 1990. године усвојена је Афричка повеља о правима и добробити детета.³⁸⁹ Иначе, ово је први регионални инструмент који је сваком лицу млађем од 18 година живота забрањивао учествовање у непријатељствима. Овом повељом је предвиђено формирање Афричког одбора стручњака за права и добробит детета.

Имајући у виду све претходно наведено, може се рећи да је, у односу на амерички и афрички континент, заштита деце и малолетника на европском континенту свеобухватније регулисана.

4.1. Европска социјална повеља

Након припрема започетих још 1953. године, Европска социјална повеља је усвојена 5. новембра 1961. године у Торину, а ступила је на снагу 1965. године. Већина аутора сматра да се *ratio legis* усвајања Повеље проналази у потреби да се на нивоу Савета Европе обезбеди и одговарајућа заштита основних економских и социјалних права како би се тим правима допуниле гаранције садржане у Европској конвенцији о заштити људских права и основних слобода, којом се, као што је истакнуто, прокламују основна грађанска и политичка права.³⁹⁰ Односно, Повеља је настала као начин прецизнијег регулисања одређених области које је Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода уопштено

³⁸⁸ Чл. 61. и 62. Америчке конвенције о људским правима

³⁸⁹ Афричка повеља о правима и добробити детета је ступила на снагу тек 1999. године.

³⁹⁰ Ковачевић Љ., „Европска социјална повеља – загарантована права, уговорне обавезе и надзорни механизам“, Радно и социјално право, часопис за теорију и праксу радног и социјалног права, број 1-6/2005, стр. 552.

дефинисала, а једна од таквих области јесте и дечји рад. У домену радних и социјалних права укључујући и радна и социјална права деце, Повеља представља један од најважнијих докумената Савета Европе.

Заслужено место и значај у европским оквирима³⁹¹ у циљу промоције социјално-економских права заузима Ревидирана европска социјална повеља. Више пута мењана и допуњавана, Ревидирана европска социјална повеља потписана је 03. маја 1996. године у Стразбуру, а на снагу је ступила 1999. године. Сматра се да је Европска социјална повеља, односно Ревидирана повеља, инструмент који је европски сурогат и регионални пандан Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима, јер утврђује и гарантује минимум права која треба да поштује свака држава која је потврдила свој европски пут и изразила жељу да се прикључи Европској унији. Међусобни однос Европске социјалне повеље и Ревидиране европске социјалне повеље, у случају сукоба између та два међународна уговора, решава се по правилима Бечке конвенције о уговорном праву из 1968. године, која садржи правило о примени каснијег уговора у истој материји.³⁹²

Првим делом Повеље стране уговорнице су прихватиле као циљ своје политике, којем теже свим одговарајућим средствима, како националним, тако и међународним, постизање услова у којима права и принципи гарантовани Повељом могу бити делотворно остварени. Другим делом Повеље обухваћен је каталог следећих права: право на рад, право на правичне услове рада, право на безбедне и здраве радне услове, право на правичну накнаду, право на организовање, право на колективно преговарање, право деце и омладине на заштиту, право запослених жена на заштиту материнства, право на професионалну оријентацију, право на професионалну обуку, право на заштиту здравља, право на социјалну сигурност, право на социјалну и медицинску помоћ, право на бенефиције из службе социјалног старања, право особа са инвалидитетом на независност, социјалну интеграцију и учешће у животу заједнице, право породице на социјалну, правну и економску заштиту, право деце и омладине на социјалну, законску и економску заштиту, право на уносан посао на територији друге стране уговорнице, право радника миграната и њихових породица на заштиту и помоћ, право на једнаке могућности и једнак третман у питањима запошљавања и рада без дискриминације по основу пола, право на информисање и консултовање, право учешћа у одлучивању о радним условима и радној средини и њиховом побољшавању, право старијих лица на социјалну заштиту, право на заштиту у случајевима престанка радног односа, право радника на заштиту њихових потраживања у случају несолвентности послодавца, право на достојанство на раду, право радника са породичним обавезама на једнаке могућности и једнак третман, право радничких представника на заштиту у предузећу и на додељивање адекватних погодности, право на информисање и консултације у случајевима колективног отпуштања, право радника на заштиту од сиромаштва или социјалне искључености и право на становање.³⁹³

Повеља из 1961. године је обухватала 19, а Ревидирана европска социјална повеља садржи 31 начело којим се гарантују социјална права.³⁹⁴ У погледу

³⁹¹ J. Pélissier, A. Supiot, A. Jeammaud, *Droit du travail*, Paris, 2000, стр. 76.

³⁹² Аврамов, С., Крећа, М., *Међународно јавно право*, Службени гласник, Београд, 2003, стр. 462.

³⁹³ Члан 1.-31. Повеље

³⁹⁴ J.-P. Pancraccio, *Charte sociale et droit international public*, у *La Charte sociale européenne*, eds. J.-F. Akandji-Kombé, S. Leclerc, Bruxelles, 2001, p. 180.

Ревидиране европске социјалне повеље, државе чланице које желе да изврше њену ратификацију дужне су да изаберу 16 од 31 социјалног права, с тим да је међу тих 16 неопходно да буде прихваћено најмање шест од девет начела која су проглашена као основна.³⁹⁵ У погледу одредби тзв. тврдог језгра Ревидиране европске социјалне повеље, односно одредби девет чланова о основним социјалним правима, може се уочити да већина ових одредби коинцидира са осам конвенција Међународне организације рада које су, после доношења Декларације о основним принципима и правима на раду из 1998. године издвојене у оквиру МОП-а као, фигуративно речено, "ius cogens" Међународног радног права.³⁹⁶

Имајући у виду да оригинална повеља заштиту деце није третирао основним социјалним правом, њеним ревидирањем учињен је значајан помак ка њиховој ефикаснијој заштити. Новитет лежи у томе што је међу основним начелима успостављено и право деце и омладине на заштиту, што говори да је проблематици дечјег рада посвећено више пажње.

Под окриљем ревидиране Европске социјалне повеље, дечји рад је регулисан чланом 7, који предвиђа права деце и омладине на заштиту, а како би се обезбедило ефективно остваривање ових права, државе потписнице су обавезне:³⁹⁷

1. да обезбеде да минимални узраст за пријем у радни однос буде 15 година, уз изузетак за децу која су запослена на прописаним лаким радним местима без штете по њихово здравље, морал или образовање;
2. да обезбеде да минимална старосна доб за пријем на посао буде 18 година у односу на прописана радна места која се сматрају опасним и нездравим;
3. да обезбеде да лица која још увек подлежу обавезном образовању не буду запошљавана на таква радна места која би их лишила свих предности образовног процеса;
4. да обезбеде да радно време лица испод 18 година живота буде ограничено у складу са потребама њиховог развоја, а нарочито са њиховом потребом за стручним оспособљавањем;
5. да признају право младих радника и приправника на правичну зараду или друга одговарајућа примања;
6. да обезбеде да се време које младе особе проведу на стручном оспособљавању за време уобичајеног радног времена уз сагласност послодавца сматра саставним делом радног дана;
7. да обезбеде да запослена лица млађа од 18 година имају право на најмање четири недеље плаћеног годишњег одмора;
8. да обезбеде да се лица испод 18 година живота не запошљавају на радна места која подразумевају ноћни рад, изузимајући одређена занимања дефинисана националним законима и прописима;
9. да обезбеде да лица испод 18 година живота, запослена на радним местима прописаним националним законима или прописима подлежу редовној здравственој контроли;
10. да обезбеде посебну заштиту од физичких и моралних опасности којима су изложена деца и млади људи, а нарочито од оних опасности које, непосредно или посредно, настају као резултат њиховог рада.

³⁹⁵ Ibid, str. 188.

³⁹⁶ Лубарда Б., *Ревидирана европска социјална повеља: обавезе државе и улога социјалних партнера после ратификације*, Социјално-економски савет Републике Србије, Београд, 2009, стр. 17.

³⁹⁷ Видети члан 7. тачке 1-10 Ревидиране Европске социјалне повеље

Одређивањем 15 година живота као минималног узраста за пријем у радни однос, али и дефинисањем, односно ограничавањем радног времена лица млађих од 18 година поштујући њихово право на развој, те признавањем правичне зараде и других примања малолетницима, овим чланом је успостављена ефикасна заштита малолетника у радном односу. Овим је учињен значајан корак ка остваривању једног од главних циљева Савета Европе - унапређење положаја деце, посебно деце која су у радном односу и искорењивање дечјег рада.

Стране уговорнице су се Повељом обавезале да ће обезбедити да минимални старосни узраст за пријем на послове, у погледу послова који се сматрају опасним и нездравим, буде осамнаест година. Међутим, ова одредба не спречава стране уговорнице да у домаћем законодавству предвиде да младе особе које још нису досегле минимални предвиђени узраст могу обављати рад само уколико је такав рад апсолутно неопходан за њихову професионалну обуку и када се тај рад спроводи у складу са условима које су прописале надлежне власти, а када су преузете мере да се заштите здравље и безбедност ових младих особа. У односу на своју обавезу да ће обезбедити да се деца испод осамнаест година старости неће запошљавати на радним местима која обухватају рад ноћу, сматра се да страна уговорница испуњава своју обавезу уколико испуњава дух ове обавезе тако што ће законом предвидети да велика већина особа млађих од осамнаест година неће бити ангажована на ноћном раду.

У циљу да обезбеди неопходне услове за пун развој породице, која је основна јединица друштва, стране уговорнице се обавезују да унапређују економску, правну и социјалну заштиту породичног живота таквим средствима као што су социјалне и породичне повластице, пореске обавезе, обезбеђивање породичног смештаја, повластице за новосклопљене бракове и друге одговарајуће мере.³⁹⁸ Сматра се да заштита предвиђена овом одредбом подразумева породице са једним родитељем. Затим, у члану 17. Повеља прокламује, да у циљу обезбеђења ефикасног остваривања права деце и омладине на одрастање у окружењу које подстиче пун развој њихове личности и њихових физичких и менталних потенцијала, стране уговорнице, било директно било у сарадњи са јавним и приватним организацијама, предузимају одговарајуће и неопходне мере које имају за циљ:³⁹⁹

- а) да осигурају да деца и омладина, узимајући у обзир права и дужности њихових родитеља уживају бригу, помоћ и образовање и обуку која им је потребна, посебно имајући на уму успостављање и одржавање установа и служби које су довољне и одговарају остварењу овог циља;
- б) да заштите децу и омладину од запостављања, насиља и искоришћавања;
- в) да обезбеде заштиту и посебну помоћ државе за децу и младе који су привремено или дефинитивно лишени породичне подршке;
- г) да обезбеде деци и младима бесплатно основно и средње образовање, као и да подстичу редовно похађање наставе.

Сматра се да ова одредба члана 17. штити све особе млађе од осамнаест година.

Будући да је дечји рад у великој мери узрокован сиромаштвом и да је дугорочно решење у сталном економском развоју који води друштвеном напретку, нарочито ублажавању сиромаштва и образовању за све, као и то да

³⁹⁸ Члан 16. Ревидиране европске социјалне повеље

³⁹⁹ Ibid, члан 17.

сиромаштво посредно утиче на настанак и развој дечјег рада, у циљу обезбеђења делотворног уживања права на заштиту од сиромаштва и искључења из друштва, стране уговорнице се обавезују:⁴⁰⁰

а) да предузму мере, у ширем оквиру свеобухватног и усклађеног приступа како би се унапредио делотворан приступ лицима која живе или су на граници да живе у околностима друштвеног искључења или сиромаштва, као и њихових породица на, посебно, запошљавање, смештај, обуку, образовање, културу и социјалну и медицинску помоћ;

б) да надгледају ове мере како би их по потреби прилагодиле.

У оквиру Ревидиране европске социјалне повеље уведен је контролни механизам који је у надлежности Европског комитета за социјална права, Комитета министара и Парламентарне скупштине Савета Европе. Заштита радних и социјалних права уопште заснива се на два основна поступка - поступак испитивања националних извештаја и поступак по основу колективних жалби. Сходно члану 22. Европске социјалне повеље, а у погледу примене одредби Европске социјалне повеље, државе чланице Савета Европе су дужне да достављају периодичне извештаје Европском комитету за социјална права. Комитет чини 13 независних експерата, које бира Комитет министара на 6 година, уз могућност једног реизбора. У свом делокругу послова Комитет испитује да ли државе чланице које су ратификовале Повељу, испуњавају преузете обавезе, тј. да ли су њихова законодавства усклађена са (ревидираном) Европском социјалном повељом, о чему Комитет саставља извештај са евентуалним закључцима, који на крају доставља Комитету владиних експерата и Парламентарној скупштини Савета Европе. У циљу доношења одређених препорука, Комитет владиних експерата свој извештај доставља Комитету министара. Препоруке (закључци) садрже својеврсне политичке санкције према државама чланицама које не испуњавају обавезе из (ратификоване) Повеље и назначавају мере које држава треба да предузме у циљу поштовања (примене) Повеље.⁴⁰¹ На извештај са закључцима Комитета експерата Парламентарна скупштина доставља своје мишљење (које није правно обавезујуће) Комитету министара.

Поступања по основу колективних жалби предвиђена су на основу Додатног протокола⁴⁰² уз Европску социјалну повељу. Активну процесну легитимацију да поднесу жалбу Европском комитету за социјална права имају међународне организације послодавац (UNICE, IOE) и синдиката (ETUC), као и одговарајуће међународне невладине организације које имају саветодавни статус у оквиру Савета Европе и које се налазе на посебној листи Владиног Комитета, затим репрезентативне националне организације послодаваца и синдиката, као и националне невладине организације у земљама које су посебно пристале на такво решење. Жалба се подноси у писменом облику, на енглеском или француском језику, уз навођење у ком погледу друга држава чланица није осигурала задовољавајућу примену одређене одредбе и на крају се доставља Генералном секретару, који потврђује њен пријем, обавештава државу чланицу против које је жалба поднета и без одлагања је упућује Европском комитету за социјална права. Комитет даље доноси одлуку о меритуму жалбе, коју упућује заинтересованим странама и Комитету министара у форми извештаја, који се истовремено

⁴⁰⁰ Ibid, члан 30.

⁴⁰¹ Лубарда Б., *Ревидирана европска социјална повеља...*, *op. cit.*, 2009, стр. 49.

⁴⁰² Додатни протокол уз Европску социјалну повељу је ступио на снагу 1998. године.

доставља и Парламентарној скупштини и објављује у исто време кад и резолуција Комитета министара.⁴⁰³ На основу извештаја, Комитет министара усваја резолуцију већином гласова. Није предвиђена међународна судска заштита ове категорије људских права, тако да идеја о оснивању Европског социјалног суда (или Европског суда за социјална права), као пандана Европском суду за људска права, је тешко остварива.⁴⁰⁴

Република Србија је ратификовала Ревидирану европску социјалну повељу 2009. године.⁴⁰⁵ Законом о потврђивању Србија је преузела велики број одредби Ревидиране европске социјалне повеље, што је сврстава у ред држава чланица Савета Европе које су у врху лествице по броју чланова, односно одредби Повеље које су прихваћене инструментом о ратификацији.⁴⁰⁶ Устав Србије предвиђа да су “опште прихваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују” (члан 16.). Чланом 18. прописано је да се „Уставом јемче, и као таква непосредно се примењују, људска и мањинска права зајемчена општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима и законима.“ Значајна је и одредба Устава о томе да се одредбе о људским правима тумаче “сагласно важећим међународним стандардима људских и мањинских права, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење” (члан 18.). Важно је нагласити да је Република Србија каснила са достављањем првог периодичног извештаја за период од 2009. до 2012. године, ако се узме у обзир да се периодични извештај доставља у року од две године од ратификације Ревидиране европске социјалне повеље.⁴⁰⁷ С обзиром да су недостајале одређене информације, Комитет није био у могућности да донесе закључак о обавезама у односу на имплементацију нити једног од права, и у јулу 2014. године затражио је од Владе Републике Србије додатне информације, које никада нису достављене. У свом извештају од јануара 2015. године Комитет наводи да недостављање информација које је затражио значи кршење обавезе извештавања од стране Србије. Последњи извештај Комитета тиче се тематске групе „права из радног односа“, док је до 31. октобра 2014. године, требало доставити извештај који се тиче тематске групе „деца, жене и мигранти“, а који би, између осталог, требало да обухвати и право деце и младих на заштиту.

У циљу гарантовања социјалних права детета, Савет Европе ће промовисати Европску социјалну повељу као кључни скуп минималних стандарда заштите права породица и деце, што је нарочито од значаја у временима економске штедње.⁴⁰⁸

4.2. Европска конвенција о остваривању дечјих права

⁴⁰³ Члан 8. став 1. и 2. Протокола.

⁴⁰⁴ D. Harris, *The European Social Charter*, University Press of Virginia, Charlottesville, 1984, p. 200.

⁴⁰⁵ „Службени гласник РС - Међународни уговори“, број 42/09.

⁴⁰⁶ Лубарда Б., *Ревидирана европска социјална повеља*, Зборник радова са Саветовања правника, XVI Будвански правнички дани, Будва, 2010, стр. 301.

⁴⁰⁷ <http://www.centaronline.org/sr/dogadjaj/11482/zamerke-komiteta-se-o-krsenju-odredbi-evropske-socijalne-povelje-i-dalje-osnovane>, доступно 28.02.2016. године

⁴⁰⁸ Стратегија Савета Европе о правима детета (2016-2021), Људска права деце, стр. 8.

Европска конвенција о остваривању дечјих права усвојена је у Стразбуру 25. јануара 1996. године. Конвенција је донета као израз политичке воље, а све у циљу заштите права детета првенствено у поступцима пред државним органима у којима оно учествује. У својој Преамбули Конвенција се позива на Конвенцију Уједињених нација о правима детета, а посебно на члан 4. који обавезује државе чланице да предузму све одговарајуће законодавне, административне и друге мере за остваривање права које прокламује поменута конвенција.

Европска конвенција о остваривању дечјих права се, у номотехничком смислу, састоји од пет поглавља. Превасходно, Конвенција се примењује на сва лица која нису навршила 18 година живота. Овим међународним уговором се обезбеђују процесне претпоставке за положај детета пред судским и административним органима.⁴⁰⁹ Циљ ове конвенције је да, у најбољем интересу деце, промовише њихова права, додели им процесна права и олакша остваривање тих права обезбеђујући да деца, сама или посредством других особа или тела, буду информисана и да им се дозволи да учествују у поступку пред правосудним органима који се на њих односи. Поступцима пред правосудним органима, који се односе на децу, сматрају се и породични поступци, посебно они који укључују остваривање родитељских одговорности, као што су пребивалиште и приступ деци.⁴¹⁰ Чланом 3. Конвенције је изричито прописано да ће дете, које се према националном законодавству сматра довољно способним за разумевање, у случајевима поступка пред правосудним органом који се односи на њега, имати право да добије све релевантне информације, да буде консултовано и да изрази своје погледе и право да буде информисано о могућим последицама поступања у складу са тим погледима и о омогућим последицама сваке одлуке. Према томе, Конвенција се не односи искључиво на кривични поступак, већ и на све друге поступке у којима се може расправљати и одлучивати о питањима који су од значаја за дете.

У циљу промовисања и остваривања дечјих права, Конвенцијом је пружена могућност државама потписницама да формирају посебна тела у чијој надлежности ће бити:⁴¹¹

1. подношење конструктивних предлога за јачање законодавства које се односи на остваривање дечјих права;
2. давање мишљења о нацртима прописа који се односе на остваривање дечјих права;
3. обезбеђивање општих информација о остваривању дечјих права медијима, јавности и лицима и телима која се баве питањима везаним за децу;
4. да траже мишљења од деце и да их снабдеју релевантним информацијама.

У циљу спречавања спорова или њиховог решавања, или како би се избегло покретање поступка који се односе на децу пред правосудним органима, одредбама Конвенције се предвиђа да се таква спорна питања могу решавати посредовањем, односно путем медијације и других поступака у циљу постизања споразума.⁴¹²

За праћење примене ове конвенције успостављен је Стални комитет, са задатком да разматра сва релевантна питања у вези са остваривањем права

⁴⁰⁹ Вучковић Шаховић Н., *Права детета у свету и Југославији*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997, стр. 81-82.

⁴¹⁰ Члан 1. Европске конвенције о остваривању дечјих права

⁴¹¹ Ibid, члан 12.

⁴¹² Ibid, члан 13.

детета, да даје препоруке за даље поступање (препоруке се усвајају двотрећинском већином), да предлаже допуне конвенције, да даје савете и помоћ националним телима у обављању њихових задатака, као и да промовише међународну сарадњу међу њима.⁴¹³

Важно је истаћи да је Европска конвенција о остваривању дечјих права отворена за потписивање, односно могу је потписати све земље, значи и оне које нису чланице Савета Европе (члан 21.). Република Србија још увек није ратификовала ову конвенцију.

4.3. Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања

Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања⁴¹⁴ усвојена је 27. октобра 2007. године на Ланзароту, а ступила је на снагу 2010. године. Ланзарот конвенција се бави превенцијом, заштитом и кривичним гоњењем за сексуалну експлоатацију и злостављање деце и представља глобално средство за заштиту деце од овакве пошлости. У својој Преамбули Конвенција подсећа да су *"сексуално искоришћавање деце, посебно дечја порнографија и проституција, као и сви облици сексуалног злостављања деце, укључујући ту и она дела која се почине у иностранству, деструктивни по дечје здравље и психосоцијални развој детета."* Такође, Конвенција примећује да су сексуално искоришћавање и сексуално злостављање деце до те мере учестали, да су досегли забрињавајуће размере како на националном, тако и на међународном нивоу, посебно када је реч о томе да и деца и починиоци све чешће користе информационе и комуникационе технологије, као и да је за спречавање таквог сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања деце и борбу против њих неопходна међународна сарадња. Преамбула Конвенције наглашава да су државе чланице Савета Европе спремне да делотворно доприносе остварењу заједничког циља, заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, ко год да су њихови починиоци, као и да пруже помоћ жртвама. Овај документ се надовезује и правно позива на Конвенцију Уједињених нација о правима детета, посебно члан 34. те конвенције, Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији, Протокол о превенцији, сузбијању и кажњавању трговине људским бићима, нарочито женама и децом, којим је допуњена Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, као и Конвенцију Међународне организације рада у вези са забраном најгорих видова дечјег рада и непосредном акцијом за отклањање тих видова, Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Ревидирану европску социјалну повељу, као и Европску конвенцију о остваривању дечјих права.

Сврха Конвенције, према члану 1. је:

- а) спречавање и борба против сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања деце;
- б) заштита права деце која су била жртве сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања;

⁴¹³ Ibid, члан 16.

⁴¹⁴ „Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр. 1/2010.

в) унапређење националне и међународне сарадње у борби против сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања деце.

Под појмом „дете“ Конвенција подразумева било коју особу млађу од осамнаест година живота. Конвенција уређује питања која се односе на сексуално злостављање деце, као и питања која се односе на кривична дела у вези са дечјом проституцијом и дечјом порнографијом.

Под појмом „сексуално злостављање деце“ подразумева се намерно бављење сексуалним активностима са дететом које, сходно одговарајућим одредбама унутрашњег права, није навршило правни узраст у коме су сексуалне активности допуштене, и то: уз употребу принуде, силе или претње; злоупотребом признатог положаја поверења, ауторитета или утицаја над дететом, укључујући ту и положај у породици и злоупотребом посебно осетљиве ситуације у којој се дете налази, његовог рањивог положаја, првенствено због менталног или физичког хендикепа или стања зависности. Сходно томе, свака страна уговорница ће својим националним законодавством одредити старосни узраст испод кога ће бављење сексуалним активностима са дететом бити забрањено.

Појам „дечја проституција“ означава чињеницу да се дете користи за сексуалне активности за које се као накнада даје или се обећава да ће се дати новац или неки други вид надокнаде или узвраћања, без обзира на то да ли је та исплата, обећање или узвраћање дато, односно учињено детету или трећем лицу.⁴¹⁵ У том погледу, Конвенција налаже странама уговорницама да предузму неопходне и законодавне мере у циљу инкриминације следећих видова намерног понашања:

- а) ангажовање детета за бављење проституцијом или навођење детета да учествује у проституцији;
- б) приморавање детета на проституцију или остваривање зараде од неког другог вида искоришћавања детета у такве сврхе;
- в) коришћење услуга дечје проституције.

Под појмом „дечја порнографија“ Конвенција означава сваки материјал који визуелно приказује дете које се бави стварним или симулираним сексуалним експлицитним понашањем, и свако приказивање полних органа детета у првенствено сексуалне сврхе.⁴¹⁶ У том контексту, Конвенција налаже странама уговорницама инкриминацију следећих видова намерног понашања, када су бесправно почињени:

- а) производња дечје порнографије;
- б) нуђење или стављање на располагање дечје порнографије;
- в) дистрибуирање или пренос дечје порнографије;
- г) прибављање дечје порнографије за себе или за неку другу особу;
- д) поседовање дечје порнографије;
- ђ) свесно прибављање могућности приступа помоћу информационе или комуникационе технологије, дечјој порнографији.

Осим тога, од страна уговорница се захтева да, као кривична дела, предвиде дела која се односе на учешће деце у порнографским представама, односно дела учињена са умишљајем, и то:

⁴¹⁵ Члан 19. Конвенције Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања

⁴¹⁶ Ibid, члан 20.

- а) ангажовање детета да учествује у порнографским представама или навођење детета да учествује у таквим представама;
- б) приморавање детета да учествује у порнографским представама или остваривање зараде или неки други вид искоришћавања детета у такве сврхе;
- в) свесно присуствовање порнографским представама у којима учествују деца.

Конвенција налаже странама уговорницама да као кривично дело предвиде намерно навођење, у сексуалне сврхе, детета које је млађе од 18 година, да буде сведок сексуалног злостављања или сексуалних активности, чак и ако не мора да учествује у томе. Такође, захтева се инкриминација наговарања деце у сексуалне сврхе, односно предлагање пунолетног лица користећи информационо-комуникационе технологије да се састане са дететом, у циљу извршавања неког од поменутих кривичних дела против детета, ако је тај предлог пропраћен и материјалним радњама које воде ка одржавању таквог састанка.⁴¹⁷

У погледу кривичноправне заштите деце жртава сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, одредбом Конвенције се наглашава да, уколико се ради о извршењу кривичног дела против детета, свака страна уговорница треба да обезбеди да се такве околности, приликом одређивања казне, сматрају као отежавајуће околности, а као такве сматрају се:⁴¹⁸

- а) случајеви у којима је извршењем кривичног дела нанета озбиљна штета физичком или психолошком здрављу детета;
- б) случајеви када су извршењу кривичног дела претходили акти мучења или тешког насиља;
- в) случајеви када је кривично дело извршено над посебно рањивим дететом;
- г) случајеви када је кривично дело извршено од стране члана породице или лица које живи у заједничком домаћинству са дететом;
- д) случајеви када постоји саучесништво у извршењу кривичног дела;
- ђ) случајеви када је кривично дело извршено од стране криминалне организације;
- е) случајеви када је починилац кривичног дела раније био осуђиван за кривична дела истоветне природе.

Посебна заштита деце уочава се у делу Конвенције који се односи на начин спровођења истраге и кривичног гоњења. У том контексту, Конвенција налаже странама уговорницама предузимање свих неопходних законодавних или других мера у циљу обезбеђења да се истражни и кривични поступак спроводе у најбољем интересу детета. Свака држава потписница треба да усвоји заштитнички приступ жртвама, обезбеђујући да истрага и кривични поступак не отежају трауму коју је дете већ претрпело.⁴¹⁹ Такође, када су у питању оваква дела, ови поступци се сматрају као приоритетни и спроводе се без одлагања.⁴²⁰

У циљу заштите права и интереса детета-жртве, укључујући ту њихове посебне потребе у својству сведока, у свим фазама истражног и кривичног поступка, Конвенција наводи следећа права детета:⁴²¹

- а) право да буду информисани о свим правима која им припадају, о службама које им стоје на располагању, као и о поступку који ће уследити по њиховим жалбама, тужбама, општем напретку у истрази или поступку њиховој улози, као и о исходу њихових предмета;

⁴¹⁷ Ibid, члан 23.

⁴¹⁸ Ibid, члан 28.

⁴¹⁹ Ibid, члан 30. став 2.

⁴²⁰ Ibid, члан 30. став 3.

⁴²¹ Ibid, члан 31.

- б) право да буду информисани када лице које је кривично гоњено или осуђено буде привремено или трајно пуштено на слободу, у оним случајевима где жртве и њихове породице могу бити у опасности;
- в) право да се њихов глас чује, да изнесу своје сведочење и да изаберу начин на који ће њихови ставови, потребе и бриге бити предочени, непосредно или преко посредника, и размотрени;
- г) право на помоћ одговарајуће службе подршке како би њихова права и интереси били на одговарајући начин предочени и узети у обзир;
- д) право на заштиту приватности, њиховог идентитета и лика;
- ђ) право на сигурност, као и на сигурност њихових породица и сведока који сведоче у њихову корист, како би били заштићени од застрашивања, одмазде и поновне виктимизације;
- е) право да се избегне директан контакт са починиоцима на суду или у просторијама полиције, осим уколико надлежни органи не утврде да је то у најбољем интересу детета или када је такав контакт неопходан ради истраге или кривичног поступка;
- ж) право на приступ информацијама о релевантном правосудном и управном поступку још од првог контакта са надлежним органима;
- з) право на бесплатну правну помоћ онда када постоји могућност да оне у кривичном поступку имају статус странке у поступку;
- и) право на именовање специјалног заступника од стране правосудних органа, онда када, сходно унутрашњем праву, дете-жртва може имати статус странке у кривичном поступку и када је родитељима или старатељима забрањено да заступају дете у таквом поступку услед сукоба интереса;
- ј) право на помоћ и/или подршку од стране група, фондација, удружења, владиних или невладиних организација;
- к) право на све информације које морају бити прилагођене узрасту и зрелости детета, и то на језику који оно може да разуме.

Конвенција прописује да су државе обавезне да предузму све неопходне законодавне или друге мере како би обезбедиле да деца, током основног и средњошколског образовања, добију информације о опасностима од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, као и о средствима да се сама заштите, у складу са сопственим моћима које се временом развијају.⁴²² Поред ове, Конвенција прописује следеће обавезе држава:

- а) да обезбеде лицима, за која постоји бојазан да би могла да почине неко од кривичних дела утврђених у складу са овом конвенцијом, приступ, где год је то могуће, делотворним програмима или мерама за интервенцију који су креирани у циљу процене и спречавања опасности од извршења таквих кривичних дела (члан 7.);
- б) успостављање делотворних социјалних програма и мултидисциплинарних структура, како би се обезбедила неопходна подршка жртвама, тј. њиховим блиским рођацима (члан 11. став 1.);
- в) предузимање неопходних законодавних и других мера, како би обезбедиле да онда када није позната старост жртве и када има разлога да се верује да је жртва дете, том лицу буду пружене мере заштите и помоћи које се пружају деци, све док не буде утврђена тачна старост лица (члан 11. став 2.);

⁴²² Ibid, члан 6.

г) предузимање неопходних законодавних или других мера како би обезбедиле да правила поверљивости, која се унутрашњим правом намећу припадницима неких професија који у своме раду имају контакт са децом, не представљају препреку могућности да ти професионалци обавесте службе надлежне за заштиту детета о свакој ситуацији у којој постоје разумне основе за веровање да је дете у конкретном случају жртва сексуалног искоришћавања или сексуалног злостављања (члан 12. став 1.);

д) предузимање неопходних законодавних или других мера како би подстакла свако лице које зна или у доброј вери сумња да, у неком случају, постоји сексуално искоришћавање или сексуално злостављање деце, о тим чињеницама извести надлежне службе (члан 12. став 2.);

ђ) предузимање неопходних законодавних и других мера како би подстакле и подржале успостављање информативних служби, као што су телефонске или интернет линије за помоћ (СОС линије) у циљу пружања савета телефономским путем, уз дужно поштовање њихове анонимности, уколико је то учињено анонимно (члан 13.);

е) предузимање неопходних законодавних и других мера, на краткорочном и на дугорочном плану, у циљу пружања помоћи жртвама у њиховом физичком и психосоцијалном опоравку, при чему се посебна пажња посвећује мишљењима, потребама и бригаама самог детета (члан 14. став 1.);

ж) предузимање мера, под условима националног законодавства, за сарадњу са невладиним и другим организацијама, које за циљ имају пружање помоћи жртвама сексуалног злостављања или искоришћавања (члан 14. став 2.).

У лучају да су родитељи или старатељи детета укључени у сексуално искоришћавање или сексуално злостављање самог тог детета, држава је обавезна да предузме поступак интервенције који се састоји у следећем:⁴²³

- у могућности склањања наводног починиоца (из окружења детета-жртве);

- у могућности измештања детета-жртве из породичног окружења, при чему ће услови и трајање таквог уклањања, односно измештања бити одређени у складу са најбољим интересима самог детета.

Надзор над спровођењем ове конвенције у надлежности је Комитета страна. Овај надзорни механизам састављен је од представника страна Конвенције. Функције Комитета страна су да омогући прикупљање, анализу и размену информација, искустава и најбољих примера из праксе између држава, како би се побољшао њихов капацитет за спречавање сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања деце и борбу против њих.⁴²⁴

У Европи се, као дан заштите деце од сексуалног злостављања и сексуалне злоупотребе, обележава 18. новембра сваке године, чиме се подиже свест људи о овој пошасту, размена примера добре праксе и подстицање ратификације и примене Конвенције из Ланзарота.

4.4. Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима

У анализирању феномена трговине људима, односно заштите малолетника жртва трговине људима битан допринос дала је Конвенција Савета Европе о

⁴²³ Ibid, члан 14. став 3.

⁴²⁴ Ibid, члан 41. став 2.

борби против трговине људима.⁴²⁵ Конвенција је донета у Варшави 16. маја 2005. године. У Преамбули Конвенције се напомиње да свако деловање и иницијативе против трговине људима морају бити недискриминаторне, водећи рачуна о равноправности полова, као и приступу заснованом на правима детета. Ради се о документу који се у значајној мери темељи на Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, Протоколу за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, као и на другим релевантним међународним документима из области трговине људима.

Под појмом „дете“ Конвенција подразумева било коју особу млађу од осамнаест година живота. Слично постулату предвиђеном у Протоколу за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, Конвенцијом се прописује да се под појмом „трговином људима“ подразумева врбовање, превоз, премештање, скривање или прихват детета у циљу експлоатације, чак и ако не укључују примену претње или силе или других облика принуде, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или стања угрожености, или давања или примања новчаних средстава или друге користи ради добијања пристанка лица које има контролу над другим лицем у циљу искоришћавања. Експлоатација, у најмању руку, укључује искоришћавање проституције других лица или друге облике сексуалног искоришћавања, присилан рад или пружање услуга, ропство или праксу сличну ропству, служење или вађење људских органа.⁴²⁶ Конвенција предвиђа да свака страна уговорница треба да предузме посебне мере у циљу смањења изложености деце трговини људима, пре свега стварањем климе која погодује заштити деце.⁴²⁷

Заштита деце уочава се у делу Конвенције који се односи на питање идентификовања жртава. У том смислу, свака страна уговорница треба да обезбеди својим надлежним органима кадрове који су обучени и квалификовани за спречавање и сузбијање трговине људима, за идентификовање и пружање помоћи жртвама, укључујући и децу, као и да осигура да различити органи међусобно сарађују, како би жртве биле идентификоване у поступку који на одговарајући начин узима у обзир посебан положај жена и деце жртава.⁴²⁸ Када старосна доб жртве није извесна, а постоји оправдана сумња да је жртва дете, то лице треба да се сматра дететом и треба да му се пруже посебне заштитне мере све до потврђивања његове старосне доби.⁴²⁹ Такође, чим се утврди да је дете без пратња жртва, свака страна уговорница треба да:⁴³⁰

- а) обезбеди представљање тог детета од стране законитог старатеља, организације или органа који поступају у најбољем интересу детета;
- б) предузме потребне мере за утврђивање идентитета детета;
- ц) предузме све што је неопходно како би се пронашла породица детета, ако је то у најбољем интересу детета.

Посебна заштита деце препознаје се и у делу Конвенције који се бави питањем издавања дозволе боравка жртвама трговине људима. Наиме,

⁴²⁵ „Службени гласник РС – Међународни уговори“, број 19/2009.

⁴²⁶ Члан 4. а) Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима

⁴²⁷ Ibid, члан 5. тачка 5)

⁴²⁸ Ibid, члан 10. тачка 1)

⁴²⁹ Ibid, члан 10. тачка 3)

⁴³⁰ Ibid, члан 10. тачка 4)

боравишна дозвола за децу која су жртве трговине људима, ако то закон предвиђа, издаје се у складу са најбољим интересима детета и, када је то потребно, продужава се под истим условима.⁴³¹ У циљу репатријације и повратка жртава трговине људима, посебна пажња је посвећена деци. Конвенција предвиђа да свака страна уговорница треба да усвоји законодавне или друге мере потребне да се установе програми репатријације, који укључују надлежне државне и међународне институције и невладине организације. Циљ ових програма је избегавање поновне виктимизације. Када се ради о деци, ови програми би требало да обухвате остваривање права на образовање и мере којима ће се обезбедити одговарајућа заштита или њихов прихват од стране породице или одговарајућих институција за бригу.⁴³² Међутим, деца која су жртве трговине људима не треба да буду враћена ни у једну државу ако, након процене ризика и безбедности, постоји индиција да такав повратак не би био у најбољем интересу детета.⁴³³ Конвенција прописује да свака страна уговорница треба да усвоји законодавне и друге мере које су потребне да се поступања дефинисана чланом 4. квалификују као кривична дела, када су учињена са умишљајем. У погледу кривичноправне заштите деце жртава трговине људима, одредбом Конвенције се наглашава да, уколико се ради о извршењу кривичног дела против детета, свака страна уговорница треба да обезбеди да се таква околност, приликом одређивања казне, сматра као отежавајућа околност. Посебна заштита деце уочава се и у делу Конвенције који прописује мере заштите жртава, сведока и лица која сарађују са судским органима. У том контексту, Конвенција наглашава да ће дете - жртва трговине људима добити посебне мере заштите које ће водити рачуна о његовим најбољим интересима. Такође, у случају вођења судског поступка, у складу са Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, свака страна уговорница ће донети законодавне или друге мере како би се током судског поступка обезбедила заштита приватности жртве и, по потреби, њеног идентитета, њена безбедност и заштита од застрашивања. Али у случају да су жртве деца, посебна пажња треба да буде поклоњена потребама деце и обезбеђивању њиховог права на посебне мере заштите.⁴³⁴ У циљу спречавања и сузбијања трговине људима стране уговорнице међусобно сарађују кроз примену одговарајућих међународних и регионалних инструмената и договора постигнутих на основу јединствених или реципрочних закона и домаћег законодавства. Оне такође могу размотрити могућност јачања сарадње у трагању за несталим лицима, посебно несталом децом, ако се на основу доступних информација може закључити да се ради о жртви трговине људима.⁴³⁵

За праћење примене одредаба Конвенције успостављена је Експертска група за сузбијање трговине људима (ГРЕТА), која се састоји од најмање 10, а највише 15 чланова, водећи рачуна о родној и географској равнотежи, као и мултидисциплинарној стручности. Чланови се бирају из редова држављана страна уговорница, на четири године, уз могућност једног реизбора. Чланови ГРЕТА бирају се из редова лица високог моралног интегритета, која су позната по својој признатој стручности у области људских права, помоћи и заштити жртава у

⁴³¹ Ibid, члан 14. тачка 2)

⁴³² Ibid, члан 16. тачка 5)

⁴³³ Ibid, члан 16. тачка 7)

⁴³⁴ Ibid, члан 30.

⁴³⁵ Ibid, члан 33. став 2.

сузбијању трговине људима, која имају стручно искуство у областима обухваћеним овом конвенцијом.

4.5. Повеља Европске заједнице о основним социјалним правима радника

Повељу Европске заједнице о основним социјалним правима радника усвојио је Европски парламент у Стразбуру 09. децембра 1989. године. Повеља обухвата дванаест основних социјалних права радника, и то су: слобода кретања, запошљавање и награђивање, унапређивање животних и радних услова, социјална заштита, слобода удруживања и колективног преговарања, стручно оспособљавање, једнак третман за жене и мушкарце, информисање, саветовање и учествовање радника у доношењу одлука, здравствена заштита и сигурност на радном месту, заштита деце и омладине, старијих особа и инвалида.

У циљу заштите деце и омладине Повеља прокламује следеће: „Не умањујући значај правила која могу бити још повољнија за младе људе, посебно она која им осигуравају припрему за посао стручним оспособљавањем, и која су предмет дерогација ограничених на неке лакше послове, минимални узраст за запошљавање не може бити нижи од минимума узраста када се завршава школа, а у сваком случају не може бити мањи од 15 година. Млади људи који раде на пословима којима се остварује зарада морају добити праведну плату у складу са националном праксом. Морају се предузети одговарајуће мере којима ће се радно законодавство које се тиче младих радника, прилагодити њиховом специфичном развоју, стручном оспособљавању и потребама запошљавања. Трајање рада за особе млађе од 18 година посебно се мора ограничити, без могућности да се то ограничење прекорачи правом на прековремени рад, као и да се забрани рад ноћу, осим за неке посебне послове предвиђене националним законодавством и другом регулативом. На крају обавезног школовања младим особама се мора пружити могућност да добију почетно стручно школовање које ће трајати довољно дуго да их оспособи за прилагођавање захтевима свог радног живота, за младе раднике то школовање треба да се обавља током радног времена.“

Сама Повеља Европске заједнице, са своје стране, послужила је као инспирација за хармонизацију радног (социјалног) законодавства држава чланица прокламујући циљеве: побољшање током развоја услова рада и живота; јачање економске и социјалне кохезије; социјални консенсус који води конкурентности предузећа и отварању нових радних места.⁴³⁶

Иако Повеља нема правнообавезујући карактер, њене одредбе се сматрају „општим начелима комунитарног права“.

4.6. Повеља Европске уније о темељним правима

Повеља Европске уније о темељним правима⁴³⁷ усвојена је у децембру 2000. године у Ници. Како је наведено у њеној Преамбули, циљ Повеље јесте да се „ојача заштита темељних права у светлу промена у друштву, друштвеног напретка те

⁴³⁶ Лубарда Б., *Европско радно право*, *op. cit.*, стр. 95-96.

⁴³⁷ „Службени лист Европске уније“, 2016/С 202/02.

знанственог и технолошког развоја.“ Преамбула, позивајући се на одлучност народа Европе да створе мирну будућност засновану на заједничким вредностима, наглашава да, поштујући овлашћења и задатке Уније и начело субвенционисаности, реafirмише права која проистичу из уставне традиције и међународних обавеза које су заједничке за државе чланице, из Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, Ревидиране социјалне повеље, као и судске праксе Европског суда за људска права и Суда правде Европске Уније. Номотехнички гледано, садржину Повеље чини седам делова, односно глава, и то:

1. Људско достојанство – предвиђа заштиту људског достојанства, права на живот, права на лични интегритет, забрану мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања и забрану ропства и принудног рада (чланови 1.-5.);
2. Слободе – дефинише слободе и гарантује право на слободу и безбедност, поштовање приватног и породичног живота, заштиту података о личности, право на склапање брака и заснивање породице, слободу мисли, савести и вероисповести, слободу изражавања и информисања, слободу окупљања и удруживања, слободу уметности и науке, право на образовање; слободу избора занимања и права на рад; слободу пословања; право својине; право на азил и заштиту у случају пресељења, протеривања или екстрадиције (чланови 6.-19.);
3. Једнакост – предвиђа заштиту једнакости пред законом, забрану дискриминације, културалну, верску и језичку различитост, једнакост између жена и мушкараца, права детета, права старих лица и интеграцију особа са инвалидитетом (чланови 20.-26.);
4. Солидарност – дефинише социјално-економска права, и то: право радника на информисање и саветовање, право на колективно преговарање и деловање, право приступа службама за запошљавање, заштиту у случају незаконитог отказа, право на поштене и правичне услове рада, забрану дечјег рада и заштиту младих на раду, породични и професионални живот, социјално осигурање и социјалну помоћ, здравствену заштиту; приступ услугама од општег економског интереса, заштиту животне средине и заштиту потрошача (чланови 27.-38.);
5. Права грађана – дефинише грађанска права, и то: право да се бира и да се буде биран на изборима за Европски парламент, право да се бира и да се буде биран на локалним (општинским) изборима, право на добру управу, право приступа документима, право обраћања европском омбудсману, право на петицију, слободу кретања и пребивалишта и дипломатску и конзуларну заштиту (чланови 39.-46.);
6. Правда – дефинише права која се односе на судске поступке и рад правосуђа, и то: право на делотворан правни лек и правично суђење, претпоставку невиности и право на одбрану, начела законитости и пропорционалности кривичних дела и казни и принцип *ne bis in idem*, тј. право да се некоме не може судити или изрицати казна у кривичном поступку два пута за исто кривично дело (чланови 47.-50.);
7. Опште одредбе којима се уређује тумачење и примена Повеље (чланови 51.-54.).

Као што је наведено, Повељом се изричито забрањују ропство и принудни рад. Члан 5. Повеље који уређује ропство и принудни рад, гласи: „Нико се не сме држати у ропству или односу сличном ропству. Нико не сме бити присиљен на

принудни или обавезан рад. Забрањена је трговина људима.“ Од значаја је поменути члан 14. који промовише право на образовање, које укључује могућност бесплатног обавезног школовања. Такође, „слобода оснивања образовних установа, уз поштовање демократских начела, те право родитеља да својој деци осигурају образовање и наставу у складу са својим верским, филозофским и педагошким уверењима, поштују се у складу с националним законима који уређују остваривање такве слободе и права.“ Права детета регулисана су чланом 24. Повеље, којим се прокламује следеће: „Деца имају право на заштиту и бригу која је потребна за њихову добробит. Она могу слободно изражавати своје мишљење. Њихово мишљење се узима у обзир у питањима која се на њих односе, у складу с њиховим узрастом и зрелашћу. У сваком деловању које се односи на децу, без обзира на то да ли га спроводе органи јавних власти или приватних институција, примарни циљ мора бити заштита интереса детета. Свако дете има право на одржавање редовних личних односа и једнак контакт са оба своја родитеља, осим ако је то у супротности са његовим интересима.“ Забрана дечјег рада и заштите младих при раду прописана је чланом 32. Повеље, који имплицира: „Забрањено је запошљавање деце. Најнижи узраст за запошљавање не сме бити нижи од узраста предвиђеног за завршетак обавезног школовања, не доводећи у питање правила која су погоднија за младе, осим у случајевима ограничених одступања. Младим особама које су примљене на рад морају се обезбедити услови за рад прилагођени њиховом узрасту и морају бити заштићени од економског искоришћавања и било које врсте рада која би могла угрозити њихову безбедност, односно која би могла бити опасна по њихово здравље, физички, психолошки или друштвени развој или би могла ометати њихово образовање.“ Породица као основна друштвена ћелија ужива правну, економску и социјалну заштиту. У циљу борбе против социјалне искључености и сиромаштва Унија признаје и поштује право на социјалну помоћ и помоћ за становање како би обезбедила достојну егзистенцију свима који немају довољно средстава, у складу са правилима утврђеним правом Уније и националним законодавством и праксом (члан 34. тачка 3. Повеље).

Будући да је у уговорима и декларацијама Европске уније, Повеља Европске уније о темељним правима прва промовисала идеју о основним правима деце, тврди се да Повеља превазилази права детета која су утврђена у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, која се директно односи само на образовање.⁴³⁸

4.7. Директива Савета Европске уније 94/33 о заштити младих на раду

Како је већ наведено, директиве представљају правно обавезујуће акте секундарног законодавства које садрже облигације циља, али ипак остављају слободу државама чланицама да саме одреде начин – средство и форму извршења (имплементације), у року који прописује сама директива.⁴³⁹ Оне немају директно дејство, већ правно обавезујућу снагу и за адресате имају само државе чланице Европске уније, а не и физичка или правна лица, али то не значи да држава

⁴³⁸ Ruxton S., *What about us? Children's rights in the European Union: next steps*, Report commissioned by the European Children's Network, p. 21.

⁴³⁹ Лубарда Б., *Европско радно право*, *op. cit.*, стр. 112.

чланица не може препустити социјалним партнерима имплементацију саме директиве, сходно националној пракси.⁴⁴⁰

Друга важна регионална организација која се бави забраном и искорењивањем дечјег рада јесте Европска Унија. Доношењем Директиве 94/33⁴⁴¹ о заштити младих на раду учињен је велики корак ка остварењу тог циља. Савет Европске уније је Директиву 94/33 донео 22. јуна 1994. године у Луксембургу. Преамбула Директиве садржи циљеве уз позивање на инспирацију, како на Повељу Заједнице о основним правима радника, тако и на принципе Међународне организације рада који се тичу заштите младих на раду, укључујући она која се односе на минимални узраст за заснивање радног односа. Директива напомиње да се деца и адолесценти морају сматрати специфичним ризичним групама и морају се предузети мере које се односе на њихову безбедност и здравље.

Примарни задатак Директиве 94/33 је заштита деце и омладине на раду и обухвата сва лица узраста млађег од 18 година који су запослени на територији Европске уније. Државе чланице су обавезне да предузму све неопходне мере за забрану рада деце и да осигурају да минимални узраст за заснивање радног односа не буде нижи од минималне старосне границе којом се завршава обавезно редовно школовање, у складу са националним законима, или у било ком случају испод 15 година живота. Такође, државе чланице гарантују да послодавци младим људима јамче такве услове рада који су примерени њиховом узрасту и гарантују заштиту од економског искоришћавања и било каквог рада који би штетно утицао на њихово здравље, физички, психолошки или друштвени развој или који би ометао њихово образовање.

Одредба члана 3. Директиве дефинише „младе особе“ као све особе млађе од 18 година живота, „децу“ као све особе млађе од 15 година живота или која још увек подлежу обавезном редовном школовању према националном закону, а „младеш“ односно „адолесценте“ одређује као особе узраста између 15 и 18 година живота која према националном закону не подлежу обавезном редовном школовању. Истим чланом Директива дефинише „лакше послове“, као „све послове који не угрожавају безбедност, здравље или развој деце и који не омета њихово похађање наставе, учествовање у програмима професионалног усмеравања или оспособљавања које је одобрио надлежни орган“. Овако егзактна подела је значајна из разлога што не оставља довољно места за тумачење или покушавање изигравања Директиве, па у складу с тим пружа малолетницима већи ниво заштите.⁴⁴² Према члану 4. Директиве, свака држава чланица је дужна да примењује неопходне мере за забрану рада деце. За запошљавање деце ради учествовања у културним, уметничким, спортским или рекламним активностима неопходно је претходно одобрење надлежног органа. У таквим случајевима, државе чланице ће законодавним одредбама утврдити услове рада, као и начин давања сагласности од стране надлежног органа. Чланом 6. Директиве прописана је обавеза послодавца да, у циљу заштите безбедности и здравља младих људи пропише неопходне мере, које утврђује на основу процене опасности за младе људе у вези са њиховим радом. Таква процена се мора донети пре него што млади

⁴⁴⁰ Више о томе: Лубарда Б., *Европско радно право*, *op. cit.*, стр. 111-116.

⁴⁴¹ Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work, Official Journal L 216, 20/08/1994, p. 12-20.

⁴⁴² Вујовић М., *op. cit.*, стр. 196.

започну са радом, као и у случајевима већих промена у условима рада када се мора обратити пажња на:

- а) опремање и распоред радног места;
- б) природу, степен и трајање изложености физичким, биолошким и хемијским агенсима;
- в) облик, распон и употребу радне опреме, посебно средстава, машина и уређаја и начин руковања истим;
- г) распоред радних процеса и операција и начин на који се комбинују (организација рада);
- д) ниво обуке и инструкције младим људима.

Послодавац је дужан да информише младе, односно њихове законске представнике о могућим ризицима, као и свим предузетим мерама које се тичу њихове безбедности и здравља. Чланом 7. Директиве прописано је да ће државе чланице осигурати да су млади људи заштићени од било каквих специфичних ризика по њихову сигурност, здравље и развој који су последица недостатка искуства, непостојања свести о постојећим или потенцијалним ризицима, односно чињенице да млади људи још увек нису потпуно зрели.

У том смислу, одредба члана 7. Директиве изричито прописује да државе чланице забрањују запошљавање младих људи на:

- а) пословима који објективно превазилазе њихове физичке или психолошке способности;
- б) пословима који укључују штетно излагање агенсима који су отровни, канцерогени, који узрокују наследна генетска оштећења или су штетни за плод (нерођено дете) или на било који други начин хронично утичу на здравље младих људи;
- в) пословима који предвиђају штетно излагање зрачењу;
- г) пословима који предвиђају ризике од незгода, за које се може претпоставити да их младе особе не могу препознати или избећи због недовољне пажње сигурности или недостатка искуства или обуке;
- д) пословима у којима постоји ризик за здравље услед екстремне хладноће или врућине или услед буке или вибрације.

У случају запошљавања деце која су навршила 13 година живота, за које је предвиђено учествовање у културним, уметничким, спортским или рекламним активностима, као и обављање „лакших послова“, државе чланице треба да донесу неопходне мере како би радно време деце ограничила на:

- а) осам сати дневно и максимално четрдесет сати недељно;
- б) два сата на дан школе, односно 12 сати седмично за рад који се обавља у одређено време изван часова одређеног за похађање школе, под условом да то националним законодавством и/или праксом није забрањено;
- в) седам сати дневно, односно 35 сати седмично за послове који се обављају у периоду од најмање недељу дана када школа не ради, при чему се та ограничења могу повећати на осам сати дневно, односно 40 сати недељно, у случају да су у питању деца која су навршила 15 година живота;
- г) седам сати дневно, односно 35 сати седмично за обављање „лакших послова“ за децу која више не подлежу обавезном редовном школовању према националном закону.

У сваком случају, радно време адолесцената је ограничено на осам сати дневно, односно 40 сати недељно. Када је у питању ноћни рад, деца не смеју обављати послове између 20 часова увече и 6 часова ујутру, док је за адолесценте

та граница померена на 22 часа увече и 6 часова ујутру, односно између 23 часа увече и 7 часова ујутру.⁴⁴³ Тиме је, бар у некој мери омогућен нормалан развој деце и адолесцената. Међутим, ова правила нису апсолутна. Директива допушта државама чланицама да законодавном или регулаторном одредбом одобре рад адолесцената током периода у којем је ноћни рад забрањен, у следећим делатностима:

- за рад који се обавља у секторима бродарства или рибарства;
- за рад у контексту оружаних снага или полиције;
- за рад у болницама или сличним установама;
- за културне, уметничке, спортске или рекламне активности.

За такво одобрење морају постојати објективни разлози. Адолесцентима се мора дозволити време одмора, а обављање таквог рада ни у ком случају не сме угрожавати њихову безбедност, здравље и нормалан развој.

Пре било ког ангажовања на ноћном раду и у редовним интервалима након тога, адолесценти имају право на бесплатну процену свог здравља и способности, осим ако посао који обављају у периоду током кога је забрањен рад није изузетне природе. Директивом је уређено и питање периода одмора. У том погледу, деца за сваки период од 24 сата имају минимални период одмора од 14 узастопних сати, док је код адолесцената та граница смањена на 12 узастопних сати. Када је дневно радно време дуже од четири и по сата, млади имају право на паузу од најмање 30 минута, која ће бити узастопна ако је могуће.

Директивом је успостављен систем контроле у погледу примене одредби Директиве које су имплементирани у националним законодавствима, а према којем су државе чланице обавезне да, на сваких пет година подносе извештаје Комисији, након чега Комисија обавештава Европски савет, Европски парламент и Економско-социјални комитет о примени Директиве. Овакав надзорни систем примене Директиве се до сада показао ефикасним, будући да је предвиђена могућност изрицања санкција од стране Европског суда правде, у случају да држава чланица не примењује одређене одредбе Директиве. Санкција је претежно новчана и држава чланица је обавезна да новчано надокнади штету лицу које је исту претрпело, а која је резултат последица неимплементирања директиве Европске уније, односно Директиве 94/33.

4.8. Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода⁴⁴⁴ (*European Court of Human Rights*), познатија као Европска конвенција о људским правима, донета је у Риму 04. новембра 1950. године, а ступила је на снагу 03. септембра 1953. године. Прве потписнице Европске конвенције биле су: Белгија, Велика Британија, Данска, Ирска, Исланд, Италија, Луксембург, Немачка, Норвешка, Турска, Француска и Холандија. Европска конвенција представља међународни уговор који могу потписати само земље чланице Савета Европе. Седиште органа Европске конвенције је у Стразбуру.

⁴⁴³ Члан 9. Директиве 94/33

⁴⁴⁴ Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом број 11, „Сл. лист СЦГ-Међународни уговори“, бр. 9/03, 5/05 и 7/05-испр. и „Сл. гласник РС-Међународни уговори“, бр. 12/10 и 10/15.

Пут ка доношењу Европске конвенције трасирала је Универзална декларација о људским правима, која је имала за циљ да обезбеди опште и делотворно признање и поштовање права прокламованих у њој, те због тога ова декларација заузима место у Преамбули Европске конвенције. Поред тога, у Преамбули се наводи да се Европска конвенција доноси узимајући у обзир преваходно циљ Савета Европе, а то је постизање већег јединства између његових чланица и да је очување и развијање основних људских права и слобода један од начина који води ка остварењу тог циља. На крају, у Преамбули се изражава јасна намера и решеност држава чланица, као европских земаља које су сличних погледа и имају заједничко наслеђе политичких традиција, идеала, слободе и владавине права, да предузму прве кораке за заједничко остваривање извесних права наведених у Универзалној декларацији. Заједно са својим протоколима чини фундаментални део система Савета Европе. Овим инструментима конструисан је *corpus* грађанских и политичких права за који би се могло рећи да је специфичан у односу на *corpus* установљен Пактом о грађанским и политичким правима,⁴⁴⁵ будући да не предвиђа права детета.

У номотехничком смислу, Европска конвенција се састоји од преамбуле и 59 чланова која су подељена на три дела. У првом делу Европске конвенције (чл. 2-18) садржана су фундаментална права и слободе која се њом гарантују, као и начин вршења људских права и њихова ограничења. Други део Европске конвенције (чл. 19-51) уређује устројство и надлежност Европског суда за људска права, а трећи део (чл. 51-59) дефинише питања у вези надлежности са територијалном и временском применом одредаба Конвенције, као и процедурална питања у вези са стављањем резерви на текст Конвенције, могућност њеног отказивања, као и питању у вези са потписивањем и ратификацијом Конвенције. Чланом 1. Европске конвенције стране уговорнице гарантују свакоме у својој јурисдикцији права и слободе који су њом утврђени. Права садржана у Европској конвенцији гарантују се свим лицима, без обзира на њихово држављанство, односно националност, што је у време потписивања Европске конвенције о људским правима био потпуни новум у међународном праву.⁴⁴⁶ Европска конвенција установљава следећа супстанцијална права и слободе:

- право на живот (члан 2.);
- забрана мучења, нечовечног и понижавајућег поступања (члан 3.);
- забрана ропства и принудног рада (члан 4.);
- право на слободу и безбедност (члан 5.);
- право на правично суђење (члан 6.);
- кажњавање само на основу закона (члан 7.);
- право на поштовање приватног и породичног живота (члан 8.);
- слобода мисли, савести и вероисповести (члан 9.);
- слобода изражавања (члан 10.);
- слобода окупљања и удруживања (члан 11.);
- право на склапање брака (члан 12.);
- право на делотворни правни лек (члан 13.) и
- забрана дискриминације (члан 14).

⁴⁴⁵ Крећа М., *op. cit.*, стр. 634.

⁴⁴⁶ Јакшић А., *Европске конвенције о људским правима, Коментар*, Центар за публикације Правног факултета у Београду, Београд, 2006, стр. 11.

Овај каталог права допуњен је материјалним правима који су утврђени у Протоколима уз Европску конвенцију, који су сукцесивно доношени. Додатним Протоколима унапређена је првобитна заштита права и слобода и њима су признати: право на имовину, односно њена заштита, право на образовање и право на слободне изборе (Протокол 1 из 1952. године); забрана дужничког затвора, слобода кретања, забрана протеривања сопствених држављана и забрана групног протеривања странаца (Протокол 4 из 1963. године); заштита у поступку протеривања странаца, право на жалбу у кривичним стварима, накнада за погрешну, односно незакониту осуду, право не бити суђен или кажњен два пута у истој правној ствари и једнакост супружника (Протокол 7 из 1984. године), општа забрана дискриминације (Протокол 12 из 2000. године) и укидање смртне казне (Протокол 13 из 2002. године).

Круцијалан значај има Протокол 11, који је 1998. године укинуо Европску комисију за људска права, а успоставио стални правосудни орган - Европски суд за људска права, као механизам надзора и контроле над спровођењем Европске конвенције о људским правима. Протоколом 11 дефинисани су, између осталог, услови за обављање судијске функције, избор судија и њихов број, положај, као и трајање мандата. Тако, члан 20. прописује да се Суд састоји од оноликог броја судија колико је Високих страна уговорница, тако да Суд тренутно броји 47 судија. У циљу обезбеђења независности и непристрасности судија, Европска конвенција прописује да судије морају имати високи морални углед и поседовати квалификације потребне за обављање високих судских функција, односно бити признати правни стручњаци. Судије обављају службу у личном својству.⁴⁴⁷ Током свог мандата судије се не смеју бавити пословима који су неспојиви с њиховом независношћу, непристрасношћу или захтевима сталне службе.⁴⁴⁸ За сваку страну уговорницу судију бира Парламентарна скупштина Савета Европе већином гласова, са листе од три кандидата које је дотична Висока страна уговорница предложила.⁴⁴⁹ Мандат судија траје девет година и не могу бити поново изабрани на ту функцију. У сваком случају, судији мандат истиче када наврши 70 година живота. Европска конвенција предвиђа и да након истека мандата судије могу остати на дужности, док им се не одреди замена, с тим да они настављају да раде на предметима које су већ узели у разматрање.⁴⁵⁰ О предметима Суд разматра и одлучује у следећим судијским саставима: судија појединац, одбори од троје судија, веће од седам судија и Велико веће од 17 судија.

Надлежност Суда утврђена је чланом 32. Европске конвенције и протеже се на све предмете који се тичу тумачења и примене Европске конвенције и протокола уз њу, а који су Суду упућени на основу захтева за одлучивање о међудржавним споровима,⁴⁵¹ појединачним представкама,⁴⁵² обавезности и извршења пресуда⁴⁵³ и давања саветодавних мишљења.⁴⁵⁴ Европска конвенција је Протоколом 11, у међународни систем заштите људских права инкорпорисала једну значајну новину – по први пут је установљено право на појединачну

⁴⁴⁷ Члан 21. став 2. Европске конвенције о људским правима

⁴⁴⁸ Ibid, члан 21. став 3.

⁴⁴⁹ Ibid, члан 22.

⁴⁵⁰ Ibid, члан 23. став 3.

⁴⁵¹ Видети члан 33.

⁴⁵² Видети члан 34.

⁴⁵³ Видети члан 46.

⁴⁵⁴ Видети члан 47.

представку. Тиме је појединцу пружена могућност да постане странка у поступку пред међународним судом, а све у циљу заштите гарантованих права и слобода. Према члану 34. Европске конвенције, активну процесну легитимацију има свако лице, невладина организација или групе лица који тврде да су жртве повреде права установљених Конвенцијом или протоколима уз њу, учињене од стране неке Високе стране уговорнице. Представку, према томе, могу поднети и особе које нису држављани државе чија се осуда тражи, апатриди или избеглице, лица која у својим националним системима не уживају процесну легитимацију (малолетници или пословно неспособна лица), укључујући и могућност да се као законски заступник пред Судом јави лице које у домаћем правном систему нема то својство, све под условом да се наводи повреда Конвенције коју је учинила држава која је део европског система заштите људских права.⁴⁵⁵ Европска конвенција у члану 35. јасно прописује услове које појединачна представка мора да испуњава како би била прихваћена, и то су:

1. Суд може узети предмет у поступак тек када се исцрпе сви унутрашњи правни лекови, у складу са општепризнатим начелима међународног права и да је представка поднета у року од шест месеци од дана када је донета правоснажна одлука;
2. Суд неће прихватити да поступа по појединачној представи која је:
 - а) анонимна или
 - б) у суштини истоветна с представком коју је Суд већ разматрао, или која је већ поднета некој другој међународној инстанци ради испитивања, односно решавања а не садржи нове релевантне чињенице.
3. Суд проглашава неприхватљивом сваку појединачну представку ако:
 - а) сматра да је представка неспојива са одредбама Конвенције или протокола уз њу, очигледно неоснована или представља злоупотребу права на представку или
 - б) сматра да подносилац представке није значајније оштећен, осим ако поштовање људских права установљених Конвенцијом и протоколима уз њу не захтева испитивање суштине представке, с тим да се представка не може одбацити по овом основу уколико случај није претходно с дужном пажњом размотрио домаћи суд.
4. Суд одбацује сваку представку коју сматра неприхватљивом у смислу овог члана. Он то може учинити у свакој фази поступка.

Одредбом члана 38. Европске конвенције прописано је да Суд разматра представку заједно са представницима странака и, ако је то потребно, покреће истрагу за чије ће му ефикасно спровођење заинтересоване Високе стране уговорнице обезбедити све неопходне услове. Поступак пред Судом окончава се пресудом и пријатељским поравнањем. Такође, предвиђена је и могућност брисања представки са листе предмета, којој Суд може прибећи у свакој фази поступка, ако се на основу околности може закључити:⁴⁵⁶

- а) да подносилац представке не намерава да даље учествује у поступку;
- б) да је ствар разрешена или
- ц) да из сваког другог разлога који Суд утврди није више оправдано наставити са испитивањем представке.

⁴⁵⁵ Крстић И., Маринковић Т., *Европско право људских права*, Савет Европе, Београд, 2016, стр. 39.

⁴⁵⁶ Члан 37. Европске конвенције о људским правима

Међутим, Суд може одлучити и да наставља са испитивањем представке, ако је то потребно ради поштовања људских права установљених Конвенцијом и протоколима уз њу, а може одлучити и да представку врати на своју листу предмета, ако сматра да околности то налажу.

Држава која ратификује Европску конвенцију, преузима обавезу да усагласи своје унутрашње законодавство и управну праксу с одредбама конвенције, а када Европски суд за људска права утврди постојање прекршаја гарантованих људских права и слобода, држава је обавезна да предузме све неопходне мере да поправи стање, обезбеди задовољење оштећеној страни, а ако треба, усвоји неопходне корективне законе.⁴⁵⁷ У том делу, систем Савета Европе неспорно представља најперфектнији систем, идеални модел заштите у координатама позитивног међународног права.⁴⁵⁸

Из претходно наведеног каталога права која се гарантују Европском конвенцијом, закључује се да Конвенција са допунским протоколима не садржи одредбе које се искључиво односе на права деце, односно на малолетнике, али садржи неколико одредби којима се регулишу права гарантована малолетницима, и то: право на слободу и безбедност (члан 5.), право на правично суђење (члан 6.) и право на поштовање приватног и породичног живота (члан 8.). Самим тим ни забрана дечјег рада није изричито предвиђена Европском конвенцијом. Ипак, Европски суд за људска права потпуно исправно закључује да је забрана дечјег рада обухваћена чланом 4. Европске конвенције, без посебног испитивања да ли се одређене радње могу класификовати као ропство или принудни рад. Суд је исто становиште заузео и када је у питању трговина људима.

С тим у вези, члан 4. Европске конвенције предвиђа забрану ропства и принудног рада, како следи:

1. Нико се не сме држати у ропству или ропском положају.
2. Ни од кога се не може захтевати да обавља принудни или обавезни рад.
3. За сврхе овог члана израз „принудни или обавезни рад“ не обухвата:
 - а) рад уобичајен у склопу лишења слободе одређеног у складу са одредбама члана 5. ове Конвенције или током условног отпуста;⁴⁵⁹
 - б) службу војне природе или, у земљама у којима се признаје приговор савести, службу која се захтева уместо одслужења војне обавезе;
 - в) рад који се изискује у случају какве кризе или несреће која прети опстанку или добробити заједнице;
 - г) рад или службу који чине саставни део уобичајених грађанских дужности.

Оваква формулација наводи на закључак да Европска конвенција различито тумачи ропство, тј. ропски положај и принудни, односно обавезни рад, јер нема јасних одредница. Наиме, ропство или ропски положај подразумева стање крајње зависности и надзора једног појединца над другим појединцем, који такво стање не може да промени нити да из њега побегне. Друга два облика своде се на недобровољност одређеног рада или службе који се врше привремено или као допуна другим обавезама и грађанским околностима.⁴⁶⁰ У односу на већину других супстанцијалних одредаба Европске конвенције, овај члан не допушта

⁴⁵⁷ Robert Blackburn, „The Institutions and Processes of the Convention“, in: The Fundamental Rights in Europe (eds. Robert Blackburn, Jorg Polakiewicz), Oxford University Press, Oxford, 2001, p. 11.

⁴⁵⁸ Крећа М., *op. cit.*, стр. 635.

⁴⁵⁹ Члан 5. Европске конвенције о људским правима прописује у којим случајевима неко лице може бити лишено слободе и која права му у тим случајевима припадају.

⁴⁶⁰ Gommien D., *op. cit.*, стр. 17.

никаква одступања предвиђена чланом 15. став 2, чак ни у случају ванредног стања. Члан 4. Европске конвенције, заједно са њеним члановима 2. и 3, утврђује једну од темељних вредности демократских друштава,⁴⁶¹ чиме је потврђено начело слободe рада, другим речима, принудни рад је негација слободe рада. Свако задирање у заштитни опсег тог људског права представља „повреду без оправдања“.⁴⁶²

Као што се види, Европска конвенција не дефинише појам ропства и принудног рада или обавезног рада, због чега се детерминација ових појмова одређује у оквирима општег међународног права. Тако је Европски суд за људска права у тумачењу појмова садржаних у члану 4. усвојио класичну дефиницију ропства, садржану у Конвенцији о ропству из 1926. године, као и Допунској конвенцији о укидању ропства, трговине робљем и установа и пракси сличних ропству из 1956. године⁴⁶³, која је акценат ставила на установе и праксе сличне ропству. Под ропством се, према наведеним конвенцијама, подразумева стање или положај неког појединца над којим се врше атрибути права својине или извесни од њих, а „роб“ је појединац који има тај статус или тај положај. Допунска конвенција о укидању ропства, трговине робљем и установа и пракси сличних ропству обавезује сваку државу потписницу да предузме све мере, законодавне и друге, које буду изводљиве и потребне, да би се постепено и што је могуће пре постигло потпуно укидање или напуштање сваке установе или праксе према којој родитељи, или један од њих, или татор предаје дете или одраслу децу млађу од осамнаест година неком трећем лицу уз наплату или без, ради коришћења личности или рада поменутог детета или одрасле деце.⁴⁶⁴

Осим тога, Суд се у тумачењу појмова садржаних у члану 4. ослања и на друге међународне инструменте, као што су Конвенција Међународне организације рада број 29 о принудном раду из 1930. године (која експлицитно дефинише шта се подразумева под појмом „принудни или обавезни рад“, а шта не, што је данас иначе и једина прихваћена дефиниција принудног или обавезног рада), затим Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима, Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, који допуњује Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала из 2000. године (члан 3. Протокола).

Не би требало изгубити из вида посебне карактеристике Конвенције, као ни чињеницу да је то живи инструмент који се мора тумачити у светлу актуелних животних услова, као ни то да све виши стандард који се тражи у области заштите људских права и основних слобода, па у складу с тим неминовно захтева већу одлучност у процени повреде основних вредности демократских друштава.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Водич за члан 4. Европске конвенције за заштиту људских права, Забрана ропства и принудног рада, Савет Европе, Европски суд за људска права, 2018, стр. 5, *Siliadin v. France*, представка бр. 73316/01, пресуда од 26. јула 2005. године, став 82.

⁴⁶² Grabenwarter, C., *Article 4, Prohibition of slavery nad forced labour, European Convention on Human Rights: Commentary*, London, Bloomsbury Academic, 2013, p. 54, rb. 2

⁴⁶³ „Сл. лист ФНРЈ – Међународни уговори и други споразуми“, број 7/58.

⁴⁶⁴ Члан 1. тачка д) Допунске конвенције о укидању ропства, трговине робљем и установа и пракси сличних ропству

⁴⁶⁵ *Siliadin v. France*, представка бр. 73316/01, пресуда од 26. јула 2005. године, став 121.

4.9. Пресуде Европског суда за људска права

Упркос констатацији да заштита права радника нису у фокусу Европске конвенције, може се тврдити да јуриспруденција Европског суда за људска права обилује одлукама које се непосредно односе на радничка права, како у смислу пружања заштите, тако и у смислу толерисања државних мера којима се права ограничавају, зарад остварења неког другог, легитимног циља.⁴⁶⁶ Међутим, када је у питању члан 4. Европске конвенције (забрана ропства и принудног рада), судска пракса делује неинспиративно. Присутно је свега неколико случајева у којима је утврђена повреда овог права.

Као што је већ наведено, права деце уопште, као и забрана дечјег рада, нису изричито предвиђени Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода. Међутим, у контексту забране дечјег рада, Европски суд за људска права потпуно исправно закључује да је она обухваћена чланом 4. Европске конвенције, без посебног испитивања да ли се конкретне радње могу класификовати као ропство, принудни или обавезни рад. Идентично становиште Суд је заузео и када је у питању трговина људима, те сматра да се трговина људима, сама по себи, сходно члану 3. Протокола за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, сврстава у поље примене члана 4. Европске конвенције. Поред трговине људима, може се закључити да се рад у кући, пољопривреди такође могу сврстати у поље примене члана 4. Европске конвенције. Тиме се елиминишу услови који погодују односима сличним дечјем раду и његовој експлоатацији.

У предмету *Siliadin v. France*⁴⁶⁷ Суд је први пут тумачио трговину људима. Представку је поднела малолетна држављанка Тогоа, која је у Француску допутовала у јануару 1994. године, са 15 година и 7 месеци, у пратњи госпође Д., француске држављанке пореклом из Тогоа. Девојка је у том тренутку поседовала пасош и туристичку визу. Њихов међусобни договор је био да ће девојка Силиадин обављати кућне послове код госпође Д., све док не отплати трошкове авионске карте, а да ће госпођа Д. девојку уписати у школу и регулисати њен имиграциони статус. По доласку у Париз девојци је одузет пасош. У октобру, исте године, господин и госпођа Д. „позајмили“ су Силиадин својим пријатељима, господину и госпођи Б., како би им она помагала у обављању кућних послова, као и чувању њихово двоје деце до порођаја госпође Б. Међутим, након рођења детета, девојка је постала њихова кућна помоћница, која је радила сваког дана од 7:30 ујутру до 22:30 увече. Једино право које је имала јесте одлазак у цркву и присуствовање миси одређеним недељама. Спавала је у дечјој соби, на душеку и носила је само стару одећу. Плату никада није примила. После скоро четири године, у јулу 1998. године, девојка се пожалила комшиници, која је о њеној ситуацији обавестила Комитет против модерног ропства, који је случај пријавио надлежном државном тужилаштву. Господин и госпођа Б. су ухапшени и против њих је покренут кривични поступак за незаконито стицање бесплатне, односно недовољно плаћене услуге, искоришћавајући рањивост особе и стање зависности у којем се девојка налазила, као и за присиљавање те особе на рад или на живот у условима који вређају људско достојанство. Првостепени суд је брачни пар Б.

⁴⁶⁶ Павловић Д., *Утицај Европског суда за људска права на заштиту људских права радника у Србији*, Српска политичка мисао, број 2/2017, стр. 295.

⁴⁶⁷ *Siliadin v. France*, представка бр. 73316/01, пресуда од 26. јула 2005. године

осудио на 12 месеци затвора, али их је Апелациони суд у Версају ослободио свих оптужби, наложећи им да на име накнаде штете исплате Силиадин износ од 15.245 евра, као и дуг за плату у износу од 31.238 евра. Сматрајући да државне власти нису испуниле обавезе предвиђене позитивним правом у циљу обезбеђења ефикасне заштите од поступака предвиђених чланом 4. Европске конвенције, Силиадин је, у складу са чланом 34. Европске конвенције поднела представку Суду, тврдећи да је жртва повреде права установљеног Конвенцијом, учињеног од стране Француске, као Високе стране уговорнице.

Суд се у решавању овог случају бавио питањем да ли су државне власти поступиле у складу са позитивним правом у вези са санкционисањем принудног или обавезног рада, па је сходно томе анализирао француски Кривични закон формулисан у тренутку материјалне важности и његове измене и допуне (чланове 225-13, 225-14 и 225-15, који утврђују казне затвора и новчане казне). Потом је тумачио Информативни извештај заједничке Националне скупштине Француске, радне групе за утврђивање чињеница о различитим облицима модерног ропства, у којем се истиче да „Ситуација малолетника, који су рањиви, и да би их требало посебно заштитити због њихове старости, чини да је радна група врло забрињавајућа..., деца која су осуђена да раде као домаће слуге или у илегалним радионицама, представљају лак плен за трговину људима свих врста...⁴⁶⁸ Суд се позива на Препоруку 1523 Савета Европе о кућном ропству⁴⁶⁹, у којој се између осталог препоручује Комитету министара да затраже од држава чланица да у својим националним законодавствима предвиде инкриминацију радњи које представљају ропство, трговину људима и присилан брак, као и да ојачају граничну контролу и ускладе полицијску сарадњу, посебно у погледу малолетника. Затим се везује за Препоруку 1663 Савета Европе⁴⁷⁰, у којој се истиче да су „робови“ углавном жене које раде у приватним домаћинствима, све у циљу побољшања економске ситуације, односно избегавања сиромаштва и тешкоћа. И Препорука 1523 и Препорука 1663 саветује Комитету министара да усвоји повељу (или препоруку) о правима за кућне раднике, којом би се гарантовала следећа права:

- признање кућног рада у приватним домаћинствима као „стварног посла“, тј. посла из којег се остварују пуна права из радног односа и социјална заштита, укључујући минималну плату (тамо где постоји), право на боловање, породилско одсуство као и пензијска права;
- право на закључење уговор о раду којим се регулише минимална плата, максимални број сати на раду, као и одговорности радника;
- право на здравствено осигурање;
- право на породични живот, укључујући здравље, образовање и социјална права за децу радника;
- право на слободно време;
- право радника миграната на имиграциони статус независно од било ког послодавца, право промене послодавца и путовања у земљи домаћину и између свих земаља Европске уније и права на признавање квалификација, обука и искуства стеченог у матичној земљи.

⁴⁶⁸ Ibid, став 48.

⁴⁶⁹ Савет Европе је 26. јуна 2001. године усвојио Препоруку 1523 о кућном ропству, Recommendation 1523 (2001) Domestic slavery

⁴⁷⁰ Савет Европе је 22. јуна 2004. године донео Препоруку 1663: Кућно ропство, служење, девојке за помоћ у кући, Recommendation 1663 (2004) Domestic slavery: servitude, au pairs and mail-order brides

У тумачењу појмова садржаних у члану 4., решавајући овај случај, Суд се ослањао и на друге међународне инструменте, као што су Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима⁴⁷¹, Конвенција Међународне организације рада број 29 о принудном или обавезном раду⁴⁷² и са аспекта заштите малолетника - Конвенцију о правима детета.⁴⁷³ Будући да Европска конвенција није дефинисала појмове ропства и принудног или обавезног рада, треба се позивати на релевантне међународне конвенције у овој области, док се у конкретном случају придаје значај критеријумима који су утврђени од стране Уједињених нација и Савета Европе у циљу идентификације савремених облика ропства и ропског положаја, који су тесно повезани са трговином људима, као и међународно признатим потребама да се деци пружи посебна заштита због њиховог узраста и рањивости.⁴⁷⁴

Суд на почетку примећује да се према Конвенцији о ропству из 1926. године, ропство дефинише као „статус или стање особе над којом се врше сви или неки атрибути права својине“ и проналази да подносиатељка представке очигледно јесте била лишена личне аутономије, али да нема доказа да је држана у ропству у правом смислу те речи, односно да су господин и госпођа Б. вршили право својине над њом, свдећи је на тај начин на статус „објекта“.⁴⁷⁵ Потом је разматрао питање постојања ропског положаја. Оно што је забрањено је „посебно озбиљан облик ускраћивања слободе“, што укључује „поред обавезе да се изврше одређене услуге за друге ... обавезу за „роба“ да живи на имању друге особе без могућности да своју ситуацију промени“.⁴⁷⁶ Из светлости судске праксе по овом питању произилази да „ропски положај“ подразумева обавезу пружања нечијих услуга које су наметнуте средствима принуде и морају бити повезане са концептом „ропства“.⁴⁷⁷ Суд је мишљења да ропски положај представља специфичан облик принудног или обавезног рада. У конкретном случају, Суд је стао на становиште да је подносиатељка представке држана у ропском положају, у смислу значења члана 4. Европске конвенције, из разлога што је, поред тога што је од ње захтевано да обавља принудни рад који је трајао скоро петнаест сати дневно, седам дана у недељи, она је притом била и малолетно лице без икаквих новчаних средстава, рањива и изолована, без могућности да живи негде друго него у кући господина и госпође Б., којима је у потпуности била препуштена на милост и немилост, лишена слободе кретања јер се плашила да ће је ухапсити полиција јер њен статус није био регулисан, као и без слободног времена.⁴⁷⁸

Суд је сматрао да кривично законодавство, које је било на снази у то време, није омогућило подносиатељки представке, иначе малолетници, практичну и ефикасну заштиту од дела чија је жртва била и напомиње да, иако је законодавство измењено, амандмани, који су накнадно донети, нису били применљиви у ситуацији подносиатељке представке. Такође, наглашава да се у Европској унији захтева све већи стандард у области заштите људских права и

⁴⁷¹ Видети чл. 1, 4. и 19. Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима

⁴⁷² Видети чл. 2, 3. и 4. Конвенције број 29 о принудном или обавезном раду

⁴⁷³ Видети чл. 19, 32. и 36. Конвенције о правима детета

⁴⁷⁴ *Siliadin v. France*, став 91.

⁴⁷⁵ *Ibid*, став 122.

⁴⁷⁶ *Ibid*, став 123.

⁴⁷⁷ *Ibid*, став 124.

⁴⁷⁸ *Ibid*, став 126-128.

основних слобода, па према томе неминовно захтева већу одлучност у процени кршења основних вредности демократских друштава.⁴⁷⁹ На крају, Суд је утврдио да је у овом случају постојала повреда позитивних обавеза тужене државе према члану 4. Европске конвенције.

Случај *C. N. and V. v France*⁴⁸⁰ је у много чему сличан претходном случају и повезују их три ствари: иста држава је тужена, аспект кућног сервитута, али и дечји рад. Наиме, подносиоце представке су две рођене сестре, држављанке Француске. Рођене су у Бурундију, а у Француску су стигле 1993. године, након завршетка грађанског рата у Бурундију, током којег су њихови родитељи наводно убијени. У то време сестре су имале 16 и 10 година живота, а заједно са њима, у Француску су допутовале и њихове три млађе сестре. Старатељство над њима остварила је њихова тетка, госпођа М. и њен супруг, господин М., који је био бивши министар бурундијске владе, а обављао је и функцију државних службеника при међународној организацији UNESCO, па је сходно томе уживао дипломатски имунитет. Господин и госпођа М. су имали седморо деце, од којих је једно дете било особа инвалидитетом. У исто време супружници М. су приступили евангелистичкој цркви, са циљем да три млађе сестре подносиоце представке буду додељене хранитељској породици. Подносиоце представке су тврдиле да су биле одговорне за обављање свих кућних послова, потребним за одржавањем породице и павиљона, у којем је тада живело девет особа. Тврдиле су да нису имале приступ купатилу, већ импровизованим тоалетима без било какве хигијене. При том, старија сестра је морала да се брине о брату од тетке – инвалиду и да одржава башту. Она није имала право на школовање и није се стручно оспособљавала, док је млађа сестра ишла у школу, а након урађених домаћих задатака морала је помагати сестри у обављању кућних послова. Заузврат, нису добијали никакву накнаду, нити су имале право на слободан дан и стално су застрашиване тиме да ће бити враћене у Бурунди. Одељење јавне службе за социјалну заштиту, је крајем 1995. године, пријавило случај државном тужилаштву, наводећи да постоји опасност од експлоатације ове деце „посебно у домаћинствима“. Међутим, након истраге случај је затворен. Како се њихова ситуација временом погоршавала, услед којег је дошло и до намерног насиља, односно злостављања и физичког напада од стране госпође М., тек у јануару 1999. године, француско удружење „Enfance et Partage“ је опет пријавило случај државном тужилаштву, прецизирајући да деца живе у условима супротним људском достојанству и да су смештена у подруму павиљона. Државно тужилаштво је затражило да се господину М. укине дипломатски имунитет. У фебруару исте године, покренута је истрага против брачног пара М., због напада на људско достојанство (члан 225-14 и 225-15 Кривичног закона) и намерног насиља. Проглашени су кривима, при чему је господин М. осуђен на условну казну од 12 месеци затвора и новчану казну од 10.000 евра, док је госпођа М. осуђена на условну казну од 15 месеци затвора и новчану казну од 24.000 евра. Супружници су се жалили на ову пресуду и Апелациони суд у Версају их је ослободио свих оптужби. Сматрајући да државне власти нису испуниле обавезе предвиђене позитивним правом у циљу обезбеђења ефикасне заштите од поступака

⁴⁷⁹ Ibid, став 148.

⁴⁸⁰ *C. N. and V. v. France*, представка бр. 67724/09, пресуда од 11.10.2012. године

предвиђених чланом 4. Европске конвенције, сестре су поднеле представку Суду, тврдећи да су жртва повреде права установљеног Конвенцијом.

Суд подсећа да члан 4. садржи једну од основних вредности демократских друштава.⁴⁸¹ Полазећи од Конвенције Међународне организације рада број 29 о принудном или обавезном раду, која под принудним или обавезним радом подразумева „*сваки рад или услугу који се захтева од једног лица под претњом ма које казне и за који се то лице није драговољно понудило*“, Суд примећује да су подносиоце представке обављале кућне послове у кући супружника М., а да на то нису пристале. Међутим, Суд није уверен да су подносиоце представке биле у сличној ситуацији када је реч о значају обављеног посла.⁴⁸² Посебно треба узети у обзир природу и обим одређене активности. Што се тиче чињеница случаја, Суд сматра да је старија подносиоца представке, иако малолетница, присиљена да обавља кућне послове који прекорачују оквир породичне помоћи, посебно имајући у виду природу и обим одређене активности. Поред кућних послова, водила је бригу о брату од тетке који је био инвалид, није ишла у школу, није имала право на слободан дан и наравно, све то је радила без икакве накнаде, а да би без њене помоћи супружници М. морали да се обрате професионалном раднику, којег би за извршене услуге морали исплатити. С друге стране, Суд сматра да млађа подносиоца представке није довољно доказала да је допринела одржавању домаћинства брачног пара М. на несразмеран начин.⁴⁸³ С обзиром на наведено, Суд је закључио да је једино старија подносиоца представке била жртва принудног рада, али се поставило питање да ли је посао обављала „под претњом било какве казне“.⁴⁸⁴ Полазећи од глобалног извештаја „Цена принуде“ који је усвојила Међународна конференција рада и у којем је концепт „казне“ дефинисан у широкој мери, Суд сматра да „казна“ може ићи чак и до насиља или физичке принуде, али може попримити и суптилније облике претње, понекад психолошке природе, као што је претња илегалним радницима да ће бити пријављени полицији или имиграционим органима. У овом случају, Суд примећује да је госпођа М. редовно претила подносиоцама представке да ће их послати назад у Бурунди, земљу која је за прву подносиоца представке значила смрт и напуштање њених младих сестара. Такође примећује да је, према својим запажањима, прва подносиоца представке обављала посао који је тражен од ње, под претњом да ће бити депортована у земљу порекла. Према мишљењу Суда, повратак у Бурунди је стога прва подносиоца представке сматрала „казном“ и претњом повратка као „претњом“ извршења ове „казне“.⁴⁸⁵

Суд је разматрао питање постојања ропског положаја и ослонио се на Конвенцију о ропству из 1926. годину, као и Додатну конвенцију о укидању ропства, трговине људима и установа и праксе сличних ропству из 1956. године, у којој ропство поред обавезе да се изврше одређене услуге за друге ... обухвата и обавезу за „роба“ да живи на имању друге особе без могућности да своју ситуацију промени. С обзиром на ове критеријуме, Суд примећује да ропство представља посебну квалификацију принудног или обавезног рада или, другим речима „погоршани“ принудни или обавезни рад. Главни елемент по којем се ропство разликује од принудног или обавезног рада састоји се у осећају жртва да се

⁴⁸¹ Ibid, став 68.

⁴⁸² Ibid, став 72-73.

⁴⁸³ Ibid, став. 75.

⁴⁸⁴ Ibid, став 76.

⁴⁸⁵ Ibid, став 77-78.

њихово стање или околности не могу променити, те да је довољно да се тај осећај заснива на објективним елементима који су подстакнути или одржавани од стране починиоца дела.⁴⁸⁶ Будући да прва подносиатељка представке није имала право на школовање, одређену стручну обуку која би јој касније омогућила да се запосли изван пребивалишта супружника М., да је радила седам дана у недељи и да није имала слободног времена, Суд сматра да је ситуација прве подносиатељке представке спадала у домен члана 4. став 1. и 2. Европске конвенције. Што се тиче друге подносиатељке представке, она је била образована и имала је прилику да се развија у сфери која није домицилна супружника М. Имала је могућност да стекне основе француског језика, по повратку из школе је имала времена да уради домаће задатке, о чему сведоче њени добри академски резултати. Такође је била мање изолована од своје сестре и успела је да своју ситуацију пријави медицинској сестри на факултету.⁴⁸⁷ Закључно, Суд је утврдио да њена ситуација није обухваћена чланом 4. ставовима 1. и 2., тако да се држава не може сматрати одговорном за било какву повреду напред поменуте одредбе у вези с тим.

Како су подносиатељке представке сматрале да државне власти нису испуниле обавезе предвиђене позитивним правом у циљу обезбеђења ефикасне заштите од поступака предвиђених чланом 4. Европске конвенције, Суд истиче да је потребно узети у обзир правни и регулаторни оквир који је на снази. Суд подсећа да је, у предмету Силиадин против Француске, Суд сматра да чланови 225-13 и 225-14 Кривичног закона, који су тада били на снази, нису осигурали подносиотељки представке, практичну и ефикасну заштиту од дела чија је жртва била. Долазећи до овог закључка, Суд је приметио да су ове одредбе отворене за тумачења која се знатно разликују од једног до другог суда.⁴⁸⁸ Суд у овом предмету не види разлог да одступи од закључка који је донео у пресуди Силиадин против Француске. Закључује да је дошло до повреде члана 4. Европске конвенције у односу на прву подносиатељку представке у погледу позитивне обавезе државе да успостави одговарајући законодавни и административни оквир који омогућава ефективно и делотворно сузбијање ропства и принудног или обавезног рада.⁴⁸⁹ У односу на другу подносиатељку представке, Суд сматра да није било повреде члана 4. Европске конвенције.

⁴⁸⁶ Ibid, став 91.

⁴⁸⁷ Ibid, став 93.

⁴⁸⁸ Ibid, став 106.

⁴⁸⁹ Ibid, став 108.

III ДЕО

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ЗАШТИТЕ ПРАВА ДЕТЕТА У УСТАВИМА И ЗАКОНИМА ЗЕМАЉА У РЕГИОНУ

Поред права детета која се гарантују бројним међународним документима, а чијим ратификацијама одредбе тих докумената постају део унутрашњег правног поретка и непосредно се примењују, истраживањем⁴⁹⁰ су обухваћене посебне гаранције права детета у уставима и законима земаља у региону, а то су: права која се односе на уставне одредбе о заштити породице, права на посебну заштиту на раду, као и права у области образовања.

Уставна правила која су садржана у одредбама о посебним правима детета су претежно начелног карактера, па полазећи од устава, многи закони и други прописи, донети у различитим областима, дају суштинско значење основним правима и слободама појединца.

1. Устав Црне Горе

Скупштина Републике Црне Горе је 03. јуна 2006. године донела Одлуку о проглашењу независности Републике Црне Горе и Декларацију независне Републике Црне Горе, којом је прокламовала Црну Гору као независну и суверену државу, са пуним међународно-правним субјективитетом. Прихватајући и преузимајући међународне уговоре и споразуме које је закључила и којима је приступила државна заједница Србија и Црна Гора, који се односе на Црну Гору, а који проистичу из дотадашњег аранжмана са Европском унијом, Уједињеним нацијама, Саветом Европе и другим међународним организацијама, Република Црна Гора је иницирала поступак за пуноправно чланство у овим организацијама и приступила свеобухватном процесу сукцесије међународних споразума. Након признања резултата референдума од стране међународне заједнице, Црна Гора је постала чланица Уједињених нација, Савета Европе и других међународних организација и асоцијација. Одлука о проглашењу независности Републике Црне Горе и Декларација независне Републике Црне Горе преточене су у Устав Црне Горе⁴⁹¹, који је проглашен 22. октобра 2007. године.

Устав Црне Горе, структурално гледајући, поред преамбуле обухвата и: основне одредбе Устава, људска права и слободе, уређење власти, економско уређење, уставност и законитост, Уставни суд Црне Горе, промена устава и уставни закон који се доноси за спровођење Устава. У преамбули Устава се наводи да су у држави као основне вредности заступљени: слобода, мир, толеранција, поштовање људских права и слобода, мултикултуралност, демократија и владавина права. Тако се већ у основним одредбама Устава, у члану 6. истиче да Црна Гора јемчи и штити права и слободе који су неповредиви. Строго се забрањује свака непосредна или посредна дискриминација, по било ком основу.

Уставом Црне Горе гарантован је читав корпус људских права и слобода која се признају у свету, и то тако што се таксативно (чл. 18 - 80.) набрајају људска права и слободе које Устав изричито гарантује, уз акцентовање да су потврђени и

⁴⁹⁰ Анализа укључује уставе Црне Горе, Хрватске, Босне и Херцеговине са ентитетима

⁴⁹¹ „Службени лист Црне Горе“, бр. 1/07 и 38/13 – Амандмани I/XVI.

објављени међународни уговори и општеприхваћена правила међународног права саставни део унутрашњег правног поретка, да имају примат над домаћим законодавством и непосредно се примењују када односе уређују другачије од унутрашњег законодавства.⁴⁹² Уставом је успостављен Заштитник људских права и слобода Црне Горе, као самосталан и независан орган који предузима мере за заштиту људских права и слобода, сходно Уставу, законима и потврђеним међународним уговорима, придржавајући се начела правде и правичности. Таквим утврђењем Црна Гора се обавезала да штити остваривање људских права и слобода прокламованих Универзалном декларацијом о људским правима, Конвенцијом о правима детета, факултативним протоколима донетих уз Конвенцију о правима детета, Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, Ревидираном Европском социјалном повељом, Конвенцијом Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања итд.

Тако члан 28. Устава, који се односи на достојанство и неповредивост личности прокламује да се јемчи неповредивост физичког и психичког интегритета човека, његове приватности и личних права, да нико не сме бити подвргнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању и да се неко не сме држати у ропству или ропском положају. У делу Устава којим се промовишу економска, социјална и културна права и слободе утврђена је забрана принудног рада. При томе се под принудним радом не сматра: рад који је уобичајен у склопу издржавања казне лишења слободе, обављање службе војне природе или службе која се захтева уместо ње, рад који се захтева у случају кризе или несреће која прети људским животима или имовини.⁴⁹³ Устав Црне Горе промовише посебну заштиту породице, мајке и детета. Посебно је значајна одредба Устава којом се наглашава да омладина, жене и инвалиди уживају посебну заштиту на раду.⁴⁹⁴ Уставом се јемчи право на рад, на слободан избор занимања и запошљавања, на правичне и хумане услове рада, заштиту за време незапослености, на одговарајућу зараду, ограничено радно време и плаћени одмор и заштиту на раду.

1.1. Заштита права деце у законодавству Црне Горе

Уставна правила су претежно начелног карактера, уз упућивање на законе и друге прописе, донете у различитим областима, у циљу ближег регулисања и конкретизовања уставних одредби. Тако Закон о раду⁴⁹⁵, као основни закон из области радних односа, предвиђа опште услове за заснивање радног односа и прописује да радни однос може да се заснује са лицем које је навршило 15 година живота и које има општу здравствену способност, под условом да се не налази на обавезном основном школовању. Када се ради о младој особи која није навршила 18 година живота, законом се утврђују посебни услови за заснивање радног односа. Наиме, лице млађе од 18 година живота може да заснује радни однос уз неопходну писану сагласност родитеља, усвојиоца, хранитеља или старатеља, ако такав рад не угрожава његово здравље, развој, морал и образовање, односно ако такав рад није забрањен законом. Осим тога, лице млађе од 18 година живота

⁴⁹² Члан 9. Устава Црне Горе

⁴⁹³ Ibid, члан 63.

⁴⁹⁴ Ibid, члан 64.

⁴⁹⁵ „Службени лист Црне Горе“, број 74/2019

може да закључи уговор о раду само на основу налаза надлежног здравственог органа којим се утврђује његова способност за обављање послова за које закључује уговор о раду и да такви послови нису штетни за његово здравље.⁴⁹⁶

У погледу одредбе Устава да омладина, жене и инвалиди уживају посебну заштиту на раду, Закон о раду, том смислу прописује да:⁴⁹⁷

(1) Запослени млађи од 18 година живота не могу да раде на радном месту на којем се претежно обављају нарочито тешки физички послови, радови под земљом или под водом, нити на пословима који би могли штетно и са повећаним ризиком да утичу на њихово здравље;

(2) Запослени млађи од 18 година живота не може бити распоређен на рад у друго место ван места пребивалишта, односно боравишта;

(3) Колективним уговором код послодавца, запосленом млађем од 18 година живота може да се утврди радно време краће од пуног радног времена, у ком случају остварује сва права из радног односа у пуном обиму;

(4) Запосленом млађем од 18 година живота не може да се одреди да ради прековремено, односно дуже од осам часова дневно, нити ноћу;

(5) Запослени млађи од 18 година живота који ради најмање четири часа дневно, има сваког радног дана право на одмор у току рада од најмање 30 минута непрекидно;

(6) Запослени млађи од 18 година живота има право на седмични одмор у трајању од најмање два узастопна дана, од којих је један недеља;

(7) Запослени млађи од 18 година живота има право на годишњи одмор у трајању од најмање 24 радна дана.

Повреда права из рада инкриминисано је као кривично дело. Кривични Законик Црне Горе⁴⁹⁸ прописује новчану казну или казну затвора до две године за оног ко се свесно не придржава закона или других прописа, колективних уговора и других општих аката о правима из рада и о посебној заштити на раду омладине, жена и лица са инвалидитетом и тиме другом ускрати или ограничи право које му припада. За непредузимање мера заштите на раду, лице одговорно за предузимање мера заштите на раду које се свесно не придржава закона или других прописа или општих аката о мерама заштите на раду, услед чега може наступити опасност за живот или здравље запослених, казниће се новчаном казном или затвором до једне године.⁴⁹⁹

Породични закон⁵⁰⁰ дететом сматра свако лице до навршених 18 година живота. Дете има право на најбоље могуће животне услове за свој правилан и потпун физички, психички и емоционални развој, у складу са својим развојним потребама. Породични закон се непосредно позива на један од основних принципа Конвенције о правима детета – принцип најбољи интерес детета. Свако је дужан да се руководи најбољим интересом детета у свим активностима које се директно или индиректно тичу детета. Најбољи интерес детета има приоритет и утврђује се полазећи од:⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Члан 22. Закона о раду

⁴⁹⁷ Ibid, члан 120.

⁴⁹⁸ „Службени лист РЦГ“, број 70/03, 13/04-испр. и 47/06 и „Службени лист Црне Горе“, бр. 40/08, 25/10, 32/11, 64/11-др. закон, 40/13, 56/13-испр., 14/15, 42/15, 58/15-др. закон, 44/17, 49/18 и 3/20.

⁴⁹⁹ Члан 232. Кривичном Законика Црне Горе

⁵⁰⁰ „Службени лист РЦГ“, број 1/2007 и „Службени лист Црне Горе“, бр. 53/16 и 76/20.

⁵⁰¹ Члан 56. Породичног закона Црне Горе

- права детета;
- мишљења и жеље детета;
- узраста, развојних способности и других личних својстава детета;
- потребе заштите живота и здравља детета;
- потребе осигурања безбедности детета;
- потребе физичког, емоционалног, образовног, социјалног и другог развоја детета;
- претходног искуства и околности у којима дете живи;
- потребе очувања стабилности и континуитета односа са родитељима, породицом и средином из које дете потиче или у којој борави и утицаја промене средине;
- квалитета односа које је дете успоставило са родитељима, члановима породице или другим лицима и непосредних и дугорочних последица одржавања тих односа;
- потребе очувања породичних односа, а нарочито односа са браћом и сестрама;
- утицаја одвајања од родитеља, других чланова породице, а нарочито од браће и сестара;
- потребе очувања личног и породичног идентитета;
- културне, националне, етничке, верске и језичке припадности, односно порекла детета и
- других околности и стања која могу да утичу на добробит детета.

Породични закон под родитељским старањем подразумева одговорности, дужности и права родитеља, у сврху заштите и унапређења личних и имовинских права и добробити детета и обухвата чување, подизање, васпитање, образовање, заступање, издржавање, као и управљање и располагање имовином детета.⁵⁰² Родитељи су дужни да родитељско старање врше у најбољем интересу детета, у складу са његовим развојним потребама и могућностима, као и да са дететом развијају однос заснован на љубави, поверењу и узајамном поштовању и да дете усмеравају ка усвајању оних вредности које имају универзални карактер. Закон установљава и дужност родитељи да обезбеде основно школовање детету, а о даљем образовању детета дужни су да се старају према својим могућностима, водећи рачуна о способностима и жељама детета. Родитељ који злоупотребљава родитељска права или грубо занемарује родитељске дужности, може бити лишен родитељског права. При томе, злоупотреба права постоји нарочито ако родитељ физички, сексуално или емоционално злоставља дете, изабљује дете присиљавајући га на претерани рад, или на рад који угрожава морал, здравље или образовање детета, односно на рад који је забрањен законом, подстиче дете на вршење кривичних дела, развија лоше навике и склоности и сл. Грубо занемаривање дужности постоји нарочито ако родитељ: напусти дете или се уопште не стара о основним животним потребама детета са којим живи, избегава да издржава дете или да одржава личне односе са дететом са којим не живи, односно спречава одржавање личних односа детета и родитеља са којим дете не живи, ако са намером и неоправдано избегава да створи услове за заједнички живот са дететом које се налази у установи социјалне и дечје заштите.⁵⁰³

⁵⁰² Ibid, члан 69.

⁵⁰³ Ibid, члан 87.

Уставним нормама утврђено је право на школовање под једнаким условима, а основно школовање је обавезно и бесплатно.⁵⁰⁴ Основно образовање и васпитање је обавезно за сву децу узраста од шест до 15 година живота и родитељ је дужан да обезбеди да његово дете испуни основношколску обавезу.⁵⁰⁵ Дете има право на образовање у складу са својим способностима, жељама и склоностима, уз могућност да дете које је навршило 15 година живота и које је способно за расуђивање може одлучити коју ће средњу школу похађати.

Дете ужива права и слободе примерено његовом узрасту и зрелости. Забрана дечјег рада је уставна категорија – детету се јемчи посебна заштита од психичког, економског и сваког другог искоришћавања или злоупотребе.⁵⁰⁶ Дете не сме бити подвргнуто телесном кажњавању или било ком другом окрутном, нехуманом или понижавајућем поступању или кажњавању. За родитеља, усвојиоца, стараоца или друго лице које грубим занемаривањем своје дужности збрињавања и васпитавања запусти малолетно лице о којем је дужно да се стара, прописана је казна затвора до три године. Такође, родитељ, усвојилац, старалац или друго лице које злоставља малолетно лице или га принуђава на претеран рад или рад који не одговара узрасту малолетног лица или на просјачење или га из користољубља наводи на вршење других радњи које су штетне за његов развој, казниће се затвором од три месеца до пет година.⁵⁰⁷ За примену грубог насиља учињеном према малолетном лицу, услед којег су наступиле тешке телесне повреде или тешко нарушавање здравља, предвиђена је казна затвора од једне до пет година.

Када је реч о инкриминисању искоришћавања деце, Кривични Законик Црне Горе предвиђа низ кривичних дела. У оквиру главе XVIII којом су обухваћена кривична дела против полне слободе, Закоником су инкриминисана понашања која се тичу силовања (члан 204.), обљуба над немоћним лицем (члан 205.), обљуба са дететом (члан 206.), подвођење и омогућавање вршења полног односа (члан 209.), посредовање у вршењу проституције (члан 210.), дечја порнографија (члан 211.), навођење малолетног лица да присуствује вршењу кривичних дела против полне слободе (члан 211а), као и мамљење детета у циљу вршења кривичних дела против полне слободе (члан 211б).

Кривично дело трговина људима, као један од узрока настанка дечјег рада, предвиђено је у глави XXXV у групи кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Ко силом или претњом, довођењем у заблуду или одржавањем у заблуди, злоупотребом овлашћења, поверења, односа зависности, тешких прилика другог, задржавањем, одузимањем или уништењем личних исправа, фалсификовањем личних исправа, прибављањем или израдом фалсификованих исправа или давањем или примањем новца или друге користи, ради добијања сагласности од лица које има контролу над другим лицем: врбује, превози, пребацује, предаје, продаје, купује, посредује у продаји, сакрива или држи друго лице, а у циљу експлоатације његовог рада, принудног рада, довођења у положај слуге, ропства или ропству сличан однос, вршења криминалне делатности, проституције или друге врсте сексуалне експлоатације, просјачења, употребе у порнографске сврхе, склапања недозвољеног брака, ради одузимања

⁵⁰⁴ Члан 75. Устава Црне Горе

⁵⁰⁵ Члан 4. Закона о основном образовању и васпитању, „Службени лист РЦГ“, бр. 64/02, 49/07 и „Службени лист Црне Горе“, бр. 45/10, 40/11-др. закон, 39/13 и 47/17.

⁵⁰⁶ Члан 74. Устава Црне Горе

⁵⁰⁷ Члан 219. Кривичног Законика Црне Горе

дела тела за пресађивање или ради коришћења у оружаним сукобима, казниће се затвором од једне до десет година.⁵⁰⁸ При томе се сматра да је неко од наведених дела учињено према малолетном лицу и када учинилац није употребио силу, претњу или неки други од наведених начина извршења. У циљу превенције овог кривичног дела од посебне је важности став 9. члана 444., који прописује да је пристанак жртве према којој је учињено кривично дело без утицаја на постојање тог кривичног дела. Поред трговине људима, инкриминисана су као кривична дела и трговина малолетним лицима ради усвојења (члан 445.), као и заснивање ропског односа и превоз лица у ропском односу (члан 446.).

Због свега тога, држава је дужна да поштује и унапређује права детета и предузима потребне мере за заштиту детета од занемаривања, злостављања, експлоатације и дискриминације. У остваривању, унапређивању и заштити права детета надлежни органи, установе, јавне службе и појединци дужни су да међусобно сарађују.⁵⁰⁹

Ревитализацијом чланства у Уједињеним нацијама, Република Црна Гора је приступила Међународној организацији рада, ратификујући свих осам фундаменталних конвенција усвојених под окриљем ове агенције, укључујући и Конвенцију број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, Конвенцију број 182 о најгорим облицима дечјег рада, Препоруку број 146 о минималним годинама за запошљавање, као и Препоруку број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада. У том контексту, законодавство Црне Горе је компатибилно са конвенцијама Међународне организације рада по питању забране дечјег рада. Као земља потписница ових конвенције, Црна Гора је у обавези да састави своју оригиналну листу опасних послова, сходно специфичностима поднебља и приликама у друштву. Како до сада та листа није сачињена, Заштитник људских права и слобода је у свом Извештају о раду за 2019. годину иницирао израду листе опасних послова за децу сходно Конвенцији МОП-а и изразио мишљење да у складу са препорученим стандардима и обавезама прихваћеним међународним документима, листа дозвољених послова за децу у многome може спречити излагање штетним деловањима деце и помоћи послодавцима у намери да поступају у складу са стандардима. У том циљу формирана је радна група чији рад прати и представник институције Заштитника.

У извештајном периоду активно је спровођена промоција Конвенције Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања – Ланзарот конвенције, коју је Црна Гора ратификовала, а која истиче неопходност континуираног и усклађеног деловања свих релевантних чинилаца у држави са заједничким циљем, да се деци омогући да одрастају у заштићеном и сигурном окружењу.⁵¹⁰ Услови за адекватну примену и предузимање радњи и мера у складу са стандардима које препоручује ова конвенције нема, због чега је неопходно радити на успостављању јединствених база података као и регистра учиниоца кривичних дела из групе сексуалног насиља, узнемиравања, злостављања, злоупотребе деце као и унапређења услова за адекватно, брзо и ефикасно спровођење истраге и процесних радњи у складу са препорученим стандардима, а све у циљу заштите детета, његове приватности,

⁵⁰⁸ Ibid, члан 444.

⁵⁰⁹ Члан 5. став 3. и 6. Породичног закона Црне Горе

⁵¹⁰ Извештају о раду за 2019. годину, Заштитник људских права и слобода, Црна Гора, Подгорица, 2020, стр. 155.

личности и достојанства кроз поштовање најбољег интереса детета у свакој појединачној радњи.⁵¹¹

2. Устав Хрватске

У Републици Хрватској, људска права сваког појединца, прописана су Уставом Републике Хрватске⁵¹², међународним уговорима које је ратификовала и законима. Устав обухвата девет делова, а чак две трећине садржи норме о заштити основних права и слобода. Заштита људских права из члана 3. Устава (слобода, једнакост, поштовање права човека, социјална правда итд.), препознати су као највише вредности уставног поретка Републике Хрватске и темељ за тумачење Устава.

Заштита људских права и основних слобода, као и велики број појединачних права, утврђени су у трећем делу Устава. Члан 14. Устава прокламује право сваког у Републици Хрватској на Уставом зајамчена права и слободе, независно од његове расе, боје коже, пола, језика, вере, политичког или другог уверења, националног или социјалног порекла, имовине, рођења, образовања, друштвеног положаја и других особина. Посебно се набрајају личне и политичке слободе и права (право на живот, на слободу, забрану мучења, злостављања, принудног или обавезног рада, право на правичан судски поступак, неповредивост стана, заштиту личног и породичног живота, достојанства, угледа и части, слободу мишљења и изражавања мисли, савести и вероисповести итд.). Затим се посебно гарантују економска, социјална и културна права, као што су право на рад и слободу рада, и право на социјалну сигурност, социјално осигурање, здравствену заштиту и посебну заштиту, право на образовање, слободу научног, културног и уметничког стваралаштва, као и право на здраву животну средину.

Устав прокламује да свако има право на рад и слободу рада, право да слободно бира позив и запослење, доступност свих радних места под једнаким условима, право на зараду којом се себи и породици може осигурати слободан и достојан живот, право на недељни одмор и плаћени годишњи одмор.⁵¹³ У делу Устава којим се промовишу личне и политичке слободе и права утврђена је забрана принудног рада. Забрана дечјег рада је уставна категорија. Устав у члану 65. изричито прописује да деца не могу бити примљена на рад пре законом одређене доби нити смеју бити принуђена на рад који штетно утиче на њихово здравље или морал, нити им се такав рад сме допустити. Омладина, мајке и особе са инвалидитетом имају право на посебну заштиту на раду. На темељу Устава, многи закони, правилници, упутства и други акти, донети у различитим областима, дају даље суштинско значење основним правима и слободама појединца. Ово се односи на велики број прописа који се тичу забране принудног или обавезног рада, забране мучења, злостављања, права на образовање, здравствену заштиту итд.

⁵¹¹ Ibid, стр. 156.

⁵¹² Устав Републике Хрватске донет је 22. децембра 1990. године и од тада је промењен пет пута (1997, 2000, 2001, 2010. и 2013. године), „Народне новине“, број 56/90, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10 и 5/14.

⁵¹³ Члан 55-56. Устава Републике Хрватске

2.1. Заштита права деце у законодавству Хрватске

Закон о раду Републике Хрватске⁵¹⁴, на готово идентичан начин као Закон о раду Црне Горе, предвиђа опште и посебне услове за заснивање радног односа. Тако у члану 19. прописује минималне године за заснивање радног односа и у том погледу предвиђа да се особа млађа од петнаест година или особа са петнаест и старија од петнаест година, а млађа од осамнаест година која похађа обавезно основно образовање, не сме запослити. Међутим, уколико законски заступник власти малолетника са петнаест година и старијег од петнаест година за закључење одређеног уговора о раду, осим малолетника који похађа обавезно основно образовање, малолетник стиче пословну способност за закључење и раскидање тога уговора, као и за предузимање свих правних радњи у вези са испуњењем права и обавеза из тога уговора или у вези с тим уговором. Закон изричито прописује да се малолетник не сме запослити на пословима који могу угрозити његову сигурност, здравље, морал или развој. Такође, послодавац не сме пре претходног утврђивања здравствене способности запослити малолетника на пословима на којима малолетник може радити само након претходног утврђивања те способности. Доношење Правилника о пословима на којима се не сме запослити малолетник⁵¹⁵ у надлежности је министра рада. Овим Правилником се предвиђа да малолетници морају бити заштићени од свих посебних опасности за њихову сигурност, здравље и развој, које су последица недостатка искуства, недостатка свести о постојећим или могућим опасностима или чињенице да још увек нису у потпуности психофизички зрели.

Ради заштите здравља и развоја, малолетник се не сме запослити на пословима:⁵¹⁶

- 1) који су према прописима заштите на раду утврђени као послови с посебним условима рада;
- 2) који су према посебним прописима утврђени као особито тешки и за здравље штетни те се обављају у скраћеном радном времену или се време њиховог обављања рачуна као стаж осигурања са увећаним трајањем;
- 3) који су објективно изнад његових физичких или психолошких способности; који укључују штетно излагање агенсима који су отровни, канцерогени, која узрокују наследна генетска оштећења или штете нерођеном детету, или који на било који начин дуготрајно утичу на људско здравље; који обухватају штетно излагање зрачењу; који обухватају опасност од несрећних случајева за које се може претпоставити да их малолетник не може препознати или избећи услед његове недовољне пажње или сигурност, или недостатка искуства или обуке; код којих постоји опасност за живот због изложености екстремној хладноћи или топлини; код којих постоји опасност од буке или вибрација штетних по здравље; производње и руковања направама, пиротехничким средствима и другим предметима који садрже експлозиве; који укључују рад са бесним, отрованим и отровним животињама; клања животиња у индустријским размерама; који обухватају руковање опремом за производњу, складиштење или коришћење текућих или отопљених плинова; који укључују рад са бачвама, цистернама, резервоарима или стакленкама које садрже хемијске агенсе; код којих постоји опасност од рушења грађевина; код којих

⁵¹⁴ „Народне новине“, број 93/14, 127/17 и 98/19.

⁵¹⁵ „Народне новине“, број 89/2015.

⁵¹⁶ Члан 3. Правилника о пословима на којима се не сме запослити малолетник

постоји опасност од високонапонског електрицитета; чији темпо одређују стројеви, а обухвата плаћање према резултату;

- 4) изузетно, на пословима са посебним условима рада може се запослити малолетник који је завршио стручно средњошколско образовање за те послове, ако за њих испуњава и остале прописане услове и ако му је утврђена здравствена способност за обављање тих послова на начин прописан посебним подзаконским прописом који уређује утврђивање здравствене способности малолетника;
- 5) у таквим околностима, малолетник сме обављати такве врсте послова искључиво под надзором овлашћене особе послодавца.

Ради заштите морала, малолетник се не сме запослити на пословима у коцкарницама, салонима за игре на срећу, диско клубовима, ноћним баровима и ноћним клубовима, као и на другим пословима који би могли угрозити његов морал.⁵¹⁷

Закон о раду даље прописује да, у случају да малолетник, његов родитељ, односно старатељ, радничко веће или синдикат посумњају да послови које обавља малолетник угрожавају његову сигурност, здравље, морал или развој, могу захтевати од послодавца да овлашћени лекар прегледа малолетника, те да у налазу и мишљењу оцени да ли послови које малолетник обавља угрожавају његову сигурност, здравље, морал или развој. Трошкове лекарског прегледа, као и налаза и мишљења лекара сноси послодавац. Ако из налаза и мишљења произилази да послови које малолетник обавља угрожавају његову сигурност, здравље, морал или развој, послодавац је дужан да малолетнику понуди закључење уговора о раду за обављање других одговарајућих послова, а ако таквих послова нема, може му отказати уговор о раду на начин и под условима прописанима овим законом.⁵¹⁸

Законом о раду изричито се забрањује прековремени рад малолетника.⁵¹⁹ Као посебно осетљива категорија радника, малолетник не сме радити дуже од осам сати дневно. Забрањен је ноћни рад малолетника, осим ако је такав рад привремено преко потребан у делатностима које су уређене посебним прописима, а не могу га обавити пунолетни радници, у ком случају малолетник не сме радити у временском периоду између поноћи и четири сата ујутру, нити сме радити дуже од осам сати током периода од двадесет четири сата у којем ради ноћу, при чему је послодавац дужан осигурати да се такав рад обавља под надзором пунолетне особе.⁵²⁰ За малолетнике запослене у индустрији, рад у времену између деветнаест сати увече и седам сати ујутру идућег дана, сматра се ноћним радом, док се за малолетнике запослене изван индустрије, ноћним радом подразумева рад у времену између двадесет сати увече и шест сати ујутру идућег дана.⁵²¹

Закон предвиђа право малолетника на паузу у току рада, дневног, недељног и годишњег одмора, па сходно томе прописује да малолетник који ради најмање четири и по сата дневно, има сваког радног дана право на одмор (паузу) од најмање тридесет минута непрекидно. Малолетник који у непуном радном времену ради код два или више послодавца, а укупно дневно радно време код свих послодавца траје најмање шест, односно четири и по сата, право на паузу

⁵¹⁷ Ibid, члан 5.

⁵¹⁸ Члан 22. Закона о раду Републике Хрватске

⁵¹⁹ Ibid, члан 65. став (5)

⁵²⁰ Ibid, члан 70.

⁵²¹ Ibid, члан 69.

остварује код сваког послодавца сразмерно уговореном непуном радном времену. Недељни одмор малолетника траје најмање четрдесет осам сати, непрекидно. Малолетник који ради на пословима на којима га, уз примену мера заштите здравља и сигурности на раду, није могуће заштитити од штетних утицаја, остварује право на годишњи одмор у трајању од најмање пет недеља.

У оквиру кривичних дела против радних односа и социјалног осигурања, Казненим законом⁵²² инкриминисано је као кривично дело противзаконито запошљавање. Чланом 135. Казненог закона прописује: „Ко запосли особу..., под условима рада који су искоришћавајући, или знајући да је та особа жртва трговине људима, или да је млађа од осамнаест година живота, или ко дуже време или више пута запошљава такве особе, казниће се казном затвора од шест месеци до пет година.“

Забрањено је и кажњиво свако позивање или подстицање на рат или употребу насиља, на националну, расну или верску мржњу или било који други облик нетолеранције. У Глави IX Казненог закона обухваћена су кривична дела против човечности и људског достојанства - принудно регрутовање, ропство, трговина људима итд., као препознатљиви фактори ризика за настанак дечјег рада. За оног ко регрутује дете у оружане групе одвојене од оружаних снага, или тако регрутовано дете користи у непосредним непријатељским деловањима, казниће се казном затвора од једне до десет година.⁵²³ Ко кршећи правила међународног права стави дете у ропски или њему сличан однос или га држи у таквом односу, купи, прода, преда или посредује у куповини, продаји или предаји детета, казниће се казном затвора од три до петнаест година.⁵²⁴ Ко употребом силе или претње, обманом, преваром, отмицом, злоупотребом моћи или тешког положаја или односа зависности, давањем или примањем новчане накнаде или друге користи ради добијања пристанка особе која има надзор над другом особом, или на други начин врбује, превезе, преведе, скрива или прима дете или размењује или преноси надзор над дететом ради искоришћавања његовог рада путем принудног рада или служења, успоставом ропства или њему сличног односа, или ради његовог искоришћавања за проституцију или друге облике сексуалног искоришћавања, укључујући и порнографију или за склапање подвођењем, незаконитим увођењем детета, склапањем недозвољеног или присилног брака или за незаконито усвојење, или ради узимања делова његовог тела, или ради његовог коришћења у оружаним сукобима, казниће се казном затвора од једне до десет година.⁵²⁵ При томе, пристанак на искоришћавање саме особе на чију штету је трговање људима почињено, без утицаја је на постојање тог кривичног дела.

Од посебне је важности Глава XVII Казненог закона, у оквиру које су инкриминисана кривична дела полног злостављања и искоришћавања детета, и то: полна злоупотреба детета млађег од петнаест година живота (члан 158.), злоупотреба детета старијег од петнаест година живота (члан 159.), задовољавање пожуде пред дететом млађим од петнаест година живота (члан 160.), намамљивање деце за задовољење полних потреба (члан 161.), подвођење детета (члан 162.), искоришћавање деце за порнографију (члан 163.),

⁵²² „Народне новине“, бр. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18 и 126/19.

⁵²³ Члан 95. Казненог закона

⁵²⁴ Ibid, члан 105.

⁵²⁵ Ibid, члан 106. став (2)

искоришћавање деце за порнографске представе (члан 164.) и упознавање деце са порнографијом (члан 165.). Ако је кривичним делом из члана 158, 162, 163. или 164. проузрокована смрт детета, учинилац ће се казнити казном затвора најмање десет година или дуготрајним затвором.

Породица је под посебном заштитом државе, која настоји да штити материнство, децу и омладину стварајући социјалне, културне, васпитне, материјалне и друге услове којима се промовише остваривање права на достојан живот. Обитељски закон Републике Хрватске⁵²⁶ јемчи детету право на заштиту живота и здравља. Дете има право на сигурност и васпитање у породици примерено својим телесним, психолошким и другим развојним потребама. Обитељски закон се позива на принцип партиципације (право на изражавање мишљења), као једном од четири принципа на којима се темељи Конвенција о правима детета. Родитељи и друге особе које се старају о детету дужни су поштовати мишљење детета у складу са његовим узрастом и зрелошћу. У свим поступцима у којима се одлучује о неком дететову праву или интересу, дете има право на прикладан начин сазнати важне околности случаја, добити савет и изразити своје мишљење те бити обавештено о могућим последицама поштовања његовог мишљења. Мишљење детета се узима у обзир у складу с његовим узрастом и зрелошћу.⁵²⁷ Дете које је навршило четрнаест година има право самостално покренути поступке пред надлежним телима у вези са остваривањем својих права и интереса. Суд ће на захтев детета решењем допустити детету да износи чињенице, предлаже доказе, подноси правне лекове и предузима друге радње у том поступку, ако је способно схватити значење и правне последице тих радњи.

Према Обитељском закону „родитељско старање“ чине одговорности, дужности и права родитеља, у сврху заштите и промовисања дететових личних и имовинских права и добробити, које су родитељи дужни остваривати у складу са дететовим развојним потребама и могућностима. У садржај родитељског старања улази право и дужност заштите основних права детета, као што су: здравље, развој, нега и заштита, васпитање и образовање, остваривање личних односа и одређивање места становања.⁵²⁸ У случају да родитељ злоупотребљава или грубо крши родитељску одговорност, дужност и права, суд ће га лишити права на родитељско старање. Осим тога, суд може родитеља лишити права на родитељско старање и у случају ако је напустио дете, ако је дете изложено насиљу међу одраслим члановима породице, ако не поштује мере, одлуке и савете које је ради заштите права детета првобитно донео центар за социјалну заштиту или суд, односно ако би, према процени центра за социјалну заштиту, повратак детета у породицу након спроведене мере за заштиту права и добробити детета представљао озбиљну опасност за дететов живот, здравље и развој.⁵²⁹

Родитељи су дужни одгајати и школовати децу, имају право и слободу да самостално одлучују о васпитању деце и дужни су обезбедити детету право на потпун и нормалан развој његове личности. У оквиру кривичних дела против брака, породице и деце, повреда дететових права је предвиђено као кривично дело. У том контексту, члан 177. став 1. Казненог закона прописује да ће се казном

⁵²⁶ „Народне новине“, број 103/15 и 98/19.

⁵²⁷ Члан 86. Обитељског закона

⁵²⁸ Ibid, члан 92.

⁵²⁹ Ibid, члан 171.

затвора до три године казнити родитељ, усвојилац, старатељ или друга особа која грубо занемарује своје дужности подизања, васпитања и образовања детета. Став 2. истог члана садржи одредбу о забрани дечјег рада: „Ко принуди дете на претерани рад или рад који не одговара његовој животној доби, на просјачење или га наводи на друго понашање које је штетно за његов развој или на други начин грубо злоупотреби дететова права, казниће се казном затвора од шест месеци до пет година.“ Ако се због неког од претходно наведених кривичних дела дете одало просјачењу, проституцији или другим облицима друштвено неприхватљивог понашања, или је проузрокована тешка телесна повреда детета или му је тешко нарушено здравље, учинилац ће се казнити казном затвора од једне до осам година. У случају да је проузрокована смрт детета, учинилац ће се казнити казном затвора од три до петнаест година.

Образовање је у Републици Хрватској доступно свакоме, под једнаким условима, у складу са његовим способностима. Основно васпитање и образовање је бесплатно и обавезно за све ученике. Родитељ је дужан да упише дете у основну школу и бринути се о редовном похађању обавезног дела програма као и осталих облика васпитно-образовног рада у који је дете укључено.⁵³⁰

Република Хрватска ратификовала је велики број међународних уговора универзалног и регионалног карактера, којима се јемчи заштита и промоција људских права. Ти уговори сходно одредбама Устава чине део унутрашњег правног поретка Републике Хрватске, а по правној снази су изнад закона, те их судови могу и непосредно примењивати када одлучују о питањима која се тичу заштите људских права појединаца. Република Хрватска је 01. јула 2013. године постала пуноправна чланица Европске уније, чиме је преузела обавезу примене правне тековине Европске уније, тј. примену права Европске уније, преваходно бројних директива донетих под њеним окриљем. Из тог разлога је, протеклих неколико година, законодавство Републике Хрватске, посебно радно законодавство, доживело значајне промене, међу којима су претежну улогу имале директиве Европске уније које су морале бити имплементирани у хрватско законодавство. Све измене садржане у новом Закону о раду настале су као последица усклађивања хрватског права са директивама Европске уније које регулишу односну материју. Из перспективе заштите дечјег рада важно је навести Директиву 94/33 о заштити младих на раду, која је кроз процес хармонизације имплементирана у нови Закон о раду, који је, нема сумње донео низ добрих решења када је реч о побољшању положаја и заштити права на раду малолетних лица.

3. Устав Босне и Херцеговине

Устав Босне и Херцеговине је ступио на снагу 14. децембра 1995. године, као део међународног споразума, познатији као Дејтонски споразум. Босна и Херцеговина има прилично сложену уставну структуру. Састоји се од два ентитета: Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске. Текст Устава укључује Амандман I на Устав Босне и Херцеговине⁵³¹, који регулише положај Брчко Дистрикта.

⁵³⁰ Члан 135. став 1. Закона о одгоју и образовању у основној и средњој школи, „Народне новине“, бр. 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 98/19 и 64/20.

⁵³¹ „Сл. гласник БиХ“, број 25/2009.

У номотехничком смислу, Устав БиХ је подељен на три дела: Преамбулу, основни нормативни текст и Анексе: Анекс I, који укључује додатне међународне споразуме о људским правима и основним слобода који ће се примењивати у Босни и Херцеговини и Анекс II – прелазне одредбе. Већ сама Преамбула Устава БиХ садржи најважније принципе на којима почива уставно уређење БиХ (поштовање људског достојанства, слободе и једнакости, мир, правда, толеранција и помирење, пуно поштовање међународног хуманитарног права итд.). Анекс I садржи листу од 15 међународноправних докумената за заштиту људских права и слобода, међу којима је и Конвенција о правима детета. Интересантно је да се на овој листи не налази Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода. Разлог томе је то, што Устав БиХ изричито предвиђа да се права и слободе предвиђене овом конвенцијом и њеним протоколима, директно примењују у БиХ и да имају примат над свим другим законима.⁵³² Због тога Устав Босне и Херцеговине не дефинише ропство и ропски положај, као ни принудни или обавезни рад, а не дефинише их ни Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, већ се у тумачењу ових појмова ослања на међународне инструменте - Конвенцију о ропству из 1926. године и Допунску конвенцију о укидању ропства, трговине робљем и установа и пракси сличних ропству из 1956. године, као и на Конвенцију Међународне организације рада број 29 о принудном или обавезном раду.

Од посебног је значаја поменути одредбу Устава БиХ, која се односи на људска права и слободе, а која нас уверава да ће Босна и Херцеговина и оба ентитета обезбедити највиши ниво међународно признатих људских права и слобода.⁵³³

3.1. Устав Федерације Босне и Херцеговине

Устав Федерације Босне и Херцеговине⁵³⁴ ступио је на снагу 30. марта 1994. године. У структури Устава, значај људских права огледа се у томе тако што се одмах после Преамбуле и уводних одредби о успостављању Федерације, у глави II регулишу „људска права и основне слободе“. При томе се истиче да се принципи, права и слободе утврђени међународним уговорима, који су таксативно наведени у Анексу Устава, примењују на целој територији Републике Босне и Херцеговине. Федерација ће осигурати примену највишег нивоа међународно признатих права и слобода утврђених у тим међународним инструментима, а међу њима се посебно истичу: Универзална декларација о људским правима, Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода, Европска социјална повеља, Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Конвенција о правима детета итд. Сви судови, органи управе, институције које врше јавна овлашћења и други органи федералне власти дужни су да примењују и поштују права и слободе

⁵³² Члан II тачка 2. Устава Босне и Херцеговине

⁵³³ Ibid, члан II тачка 1.

⁵³⁴ „Сл. Новине ФБиХ“, бр. 1/94, 1/94-Амандман I, 13/97-Амандмани II-XXIV, 13/97-Амандмани XXV и XXVI, 16/02- Амандмани XXVII-LIV, 22/02-Амандмани LVI-LXIII, 52/02-Амандмани LXIV-LXXXVII, 60/02-испр. Амандмана LXXXI, 18/03-Амандман LXXXVIII, 63/03-Амандмани LXXXIX-XCIV, 9/04-Амандмани XCV-CII, 20/04-Амандмани CIII и CIV, 33/04-Амандман CV, 71/05-Амандмани CVI-CVIII, 72/05-Амандман CVI и 88/08- Амандман CIX.

предвиђене у актима наведеним у Анексу овог устава. Стога све особе на територији Федерације уживају права на: живот, једнакост пред законом, забрану сваке дискриминације засноване на раси, боји коже, полу, језику, религији или веровању, политичким или другим уверењима, националном и социјалном пореклу, забрану мучења, окротог или нехуманог поступања или кажњавања, приватност, слободу кретања, заштиту породице и деце, основне слободе (међу којима је и право на рад), образовање, социјалну и здравствену заштиту итд.⁵³⁵

Међународни уговори и други међународни споразуми на снази, у односу на Федерацију, и општа правила међународног права, чине саставни део законодавства Федерације. У случају било које несагласности између међународних уговора и законодавства, примат имају међународни уговори.⁵³⁶

3.2. Устав Републике Српске

Устав Републике Српске⁵³⁷, усвојен 28. фебруара 1992. године, истиче да се уставно уређење Републике темељи на поштовању људског достојанства, слободе и једнакости, националној равноправности, демократским институцијама, владавини права, социјалној правди, плуралистичком друштву, гарантовању и заштити људских слобода и права као и права мањинских група у складу са међународним стандардима, забрани дискриминације и уважавању правила тржишне економије. За разлику од Устава Босне и Херцеговине, Устав Републике Српске доста пажње посвећује материји људских права, која је уређена у глави II „људска права и слободе“ и признаје лична, политичка, економска, социјална и културна права.

Устав у члану 13. прокламује да су људско достојанство, телесни и духовни интегритет, човекова приватност, лични и породични живот, неповредиви. Посебна заштита јемчи се породици, мајки и детету. Родитељи имају право и дужност да се старају о подизању и васпитању своје деце, док малолетници о којима се родитељи не старају, као и лица која нису у могућности да се сама старају о себи и заштити својих права и интереса, уживају посебну заштиту.⁵³⁸ Правно на образовање је такође уставна категорија, тако да свако има право на школовање под једнаким условима. Основно школовање је обавезно и бесплатно, и свакоме је под једнаким условима доступно средњошколско и високошколско образовање.⁵³⁹ Уставним нормама посебно се јемчи право на рад – „свако има право на рад и слободу рада“. Принудни рад је изричито забрањен. Свако је слободан у избору занимања и запослења и под једнаким условима му је доступно радно место и функција.⁵⁴⁰ Посебну заштиту на раду Устав јемчи у корист омладине, жена и инвалида.⁵⁴¹ Права и слободе зајамчени овим уставом не могу се одузети ни ограничити, чиме се обезбеђује судска заштита слобода и права зајамчених овим уставом. Устав предвиђа личну одговорност за онога ко се

⁵³⁵ II глава, члан 2. Устава Федерације Босне и Херцеговине

⁵³⁶ Ibid, VII глава, члан 3.

⁵³⁷ „Службени гласник Републике Српске“, број 21/92-пречишћен текст, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 26/02, 30/02, 31/02, 69/02, 31/03, 98/03, 115/05, 117/05).

⁵³⁸ Члан 36. Устава Републике Српске

⁵³⁹ Ibid, члан 38.

⁵⁴⁰ Ibid, члан 39.

⁵⁴¹ Ibid, члан 40.

огрешио о људска права и основне слободе које су њиме зајемчене, при чему се не може правдати ничијим наређењем, тј. туђе наређење не може представљати основ за ослобађање од одговорности. У случају различитости у одредбама о правима и слободама између Устава Републике Српске и Устава Босне и Херцеговине, примењују се оне одредбе које су за појединца повољније.⁵⁴²

3.3. Статут Дистрикта Брчко

Статут Дистрикта Брчко⁵⁴³ донет је 8. марта 2000. године. Данас Брчко Дистрикт представља јединствену административну јединицу локалне самоуправе која је под суверенитетом Босне и Херцеговине. Према члану 1. тачка 4. Статута, Устав Босне и Херцеговине, као и важећи закони и одлуке институција Босне и Херцеговине директно су применљиви на целој територији Дистрикта. Закони и одлуке свих власти Дистрикта морају бити у складу са важећим законима и одлукама институција Босне и Херцеговине.

Иако Статут не садржи опсежан корпус људских права, основна права и слободе су наведени у члану 13. Статута: „Свако има право да ужива сва права и слободе гарантоване Уставом и законима Босне и Херцеговине, овим статутом и законима Дистрикта, без дискриминације по било којој основи, укључујући дискриминацију по основу пола, расе, сексуалног опредељења, боје коже, језика, вероисповести, националног или социјалног порекла, политичког или другог мишљења, припадности националној мањини, имовинског стања, рођења или другог статуса. Посебно, свако има право приступа свим јавним институцијама и објектима у Дистрикту, право да се слободно креће и одређује своје место пребивалишта, пословања или рада на целој територији Дистрикта, право да купује и продаје покретну и непокретну имовину у складу са законом.“ При томе се мора нагласити тачка 4. истог члана у којој се наводи да „сва лица на територији Дистрикта уживају права и слободе које су им гарантоване Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода. Та права и слободе ће имати већу правну снагу у односу на сваки закон који је у супротности са Конвенцијом. Све институције Дистрикта ће поштовати та права и слободе. Судови Дистрикта ће спроводити та права и слободе у складу с поступцима који су предвиђени законима Дистрикта. Када се баве предметима који се односе на оптужбе у вези са кршењем тих права и слобода, судови Дистрикта узимају у обзир прецедентно право Европског суда за људска права.“

3.4. Заштита права деце у законодавствима Босне и Херцеговине

Полазећи од овако сложене уставне структуре важно је указати да на простору Босне и Херцеговине, не постоји јединствено уређено радноправно законодавство, већ су надлежности радноправног законодавства на нивоу ентитета (Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске) и Брчко дистрикта. Исти случај је и са надлежностима кривичног, породичног и других законодавстава.

⁵⁴² Ibid, члан 49.

⁵⁴³ „Сл. гласник Брчко Дистрикта“, број 2/2010.

У Закону о раду Федерације БиХ⁵⁴⁴, Закону о раду Републике Српске⁵⁴⁵ и Закону о раду Брчко дистрикта БиХ⁵⁴⁶ малолетни радници уживају посебну заштиту на раду и у вези са радом, прописивањем посебних одредби које се на њих, као посебну категорију запослених, односе. Сва три закона предвиђају идентичне опште и посебне услове за заснивање радног односа. Тако се уговор о раду не може закључити са лицем млађим од 15 година живота, нити се оно може запослити на било коју врсту послова. Лице између 15 и 18 година живота може закључити уговор о раду, односно запослити се уз сагласност законског заступника и под условом да од надлежног лекара или надлежне здравствене установе прибави лекарско уверење којим доказује да има општу здравствену способност за рад.⁵⁴⁷ Закон о раду Републике Српске предвиђа да пуно радно време радника млађег од 18 година не може да се утврди у трајању дужем од 35 часова недељно.⁵⁴⁸

Изричито се забрањује прековремени рад малолетницима млађим од 18 година живота.⁵⁴⁹ Ноћни рад малолетника је, такође, забрањен.⁵⁵⁰ Међутим, забрана ноћног рада малолетника није апсолутна. Сва три закона предвиђају изузетке од забране ноћног рада деце. У Федерацији БиХ изузетно, малолетни радници привремено могу бити изузети од забране ноћног рада у случају хаварија, више силе и заштите интереса Федерације, на основу сагласности надлежне инспекције рада.⁵⁵¹ У Републици Српској малолетници млађи од 18 година могу бити привремено изузети од забране ноћног рада у случају отклањања последица више силе, хаварија и заштите интереса Републике, на основу сагласности надлежног инспектора рада.⁵⁵² Такође, у Брчко дистрикту малолетни радници могу бити привремено изузети од забране ноћног рада у случају отклањања последица више силе, хаварија и заштите општих интереса, на основу сагласности инспектора рада.⁵⁵³

У законима је различито дефинисано које време се сматра ноћним радом малолетника. Према Закону о раду Републике Српске, то је рад између 19 часова увече и 6 часова ујутру наредног дана, док је према Закону о раду Брчко дистрикта, то рад између 19 часова увече и 7 часова ујутру наредног дана. Закон о раду Федерације БиХ разликује рад малолетника у индустрији и рад малолетника који нису запослени у индустрији. Тако се за малолетне раднике у индустрији, ноћним радом сматра рад у времену између 19 часова увече и 7 часова ујутру наредног дана, док се за малолетне раднике који нису запослени у индустрији, ноћним радом сматра рад у времену између 20 часова увече и 6 часова ујутру

⁵⁴⁴ „Службене новине Федерације БиХ“, број 26/16 и 89/18.

⁵⁴⁵ „Службени гласник Републике Српске“, број 1/16 и 66/18.

⁵⁴⁶ „Службени гласник Брчко дистрикта БиХ“, број 34/2019.

⁵⁴⁷ Члан 20. Закона о раду Федерације БиХ, члан 27. Закона о раду Републике Српске и члан 20. Закона о раду Брчко дистрикта

⁵⁴⁸ Члан 36. став 3. Закона о раду Федерације БиХ, члан 104. став 1. Закона о раду Републике Српске и члан 47. став 3. Закона о раду Брчко дистрикта

⁵⁴⁹ Члан 38. став 3. Закона о раду Федерације БиХ, члан 64. Закона о раду Републике Српске и члан 51. Закона о раду Брчко дистрикта

⁵⁵⁰ Члан 42. став 1. Закона о раду Федерације БиХ, члан 72. став 1. Закона о раду Републике Српске и члан 57. став 1. Закона о раду Брчко дистрикта

⁵⁵¹ Члан 42. став 4. Закона о раду Федерације БиХ

⁵⁵² Члан 72. став 2. Закона о раду Републике Српске

⁵⁵³ Члан 57. став 2. Закона о раду Брчко дистрикта

наредног дана. Федерални министар рада и социјалне политике ће правилником прописати које се делатности сматрају индустријом.

Закони о раду различито установљавају права малолетника на дневни и годишњи одмор. Тако, Закон о раду Републике Српске изричито предвиђа да запослени млађи од 18 година живота имају право на дневни одмор између два узастопна радна дана у трајању од 12 часова непрекидно⁵⁵⁴, не предвиђајући изричито њихово право на годишњи одмор и одмор за време рада на сезонским пословима. С друге стране, Закон о раду Федерације БиХ и Закон о раду Брчко дистрикта изричито предвиђају да малолетни радник за време рада на сезонским пословима има право на дневни одмор у трајању од најмање 12 сати непрекидно.⁵⁵⁵ Годишњи одмор малолетника утврђен је у трајању од најмање 24 радна дана.⁵⁵⁶

Посебну заштиту малолетника на раду установљавају сва три закона. Није дозвољен рад малолетника на нарочито тешким физичким пословима, радовима под земљом или под водом, ни на осталим пословима који би могли штетно и са повећаним ризиком да утичу на његов живот и здравље, развој и морал, с обзиром на његове психофизичке особине.⁵⁵⁷ У случају да инспектор рада забрани малолетнику обављање одређених послова који би могли штетно утицати на његов живот и здравље, послодавац је дужан да му понуди закључивање уговора о раду за обављање других одговарајућих послова, односно преквалификацију или доквалификацију за друге одговарајуће послове. Уколико и након преквалификације или доквалификације не постоје послови које малолетник може обављати, послодавац му може отказати уговор о раду.⁵⁵⁸ Са циљем заштите здравља и психофизичког развоја, малолетни радник има право на лекарски преглед о трошку послодавца, најмање једном у две године.⁵⁵⁹ Закон о раду Републике Српске предвиђа обавезу послодавца да радника млађег од 18 година живота најмање једном у току календарске године, о свом трошку, упути код надлежне медицинске установе на оцену радне способности.

Повреда права из радних односа инкриминисано је као кривично дело у Кривичном законнику Републике Српске⁵⁶⁰ и Кривичном закону Брчко дистрикта⁵⁶¹, при чему казна коју закони прописују није иста. Наиме, Кривични законик Републике Српске прописује новчану казну или казну затвора до три године за оног ко се свесно не придржава прописа који се односе на закључивање уговора о раду, радно време, паузе, одморе, годишње одморе, заштиту омладине, забрану прековременог или ноћног рада и тиме ускрати раднику право које му припада или му га ограничи⁵⁶², док Кривични закон Брчко дистрикта за исто кривично дело предвиђа новчану казну или казну затвора до једне године.⁵⁶³

⁵⁵⁴ Члан 77. став 2. Закона о раду Републике Српске

⁵⁵⁵ Члан 45. став 2. Закона о раду Федерације БиХ и члан 59. став 2. Закона о раду Брчко дистрикта

⁵⁵⁶ Члан 47. став 2. Закона о раду Федерације БиХ и члан 61. став 4. Закона о раду Брчко дистрикта

⁵⁵⁷ Члан 57. став 1. Закона о раду Федерације БиХ, члан 103. Закона о раду Републике Српске и члан 75. став 1. Закона о раду Брчко дистрикта

⁵⁵⁸ Члан 57. став 4. и 5. Закона о раду Федерације БиХ и члан 75. став 2. и 3. Закона о раду Брчко дистрикта

⁵⁵⁹ Члан 58. Закона о раду Федерације БиХ и члан 75. став 4. Закона о раду Брчко дистрикта

⁵⁶⁰ „Службени гласник РС“, број 64/17 и 104/18-одлука УС

⁵⁶¹ „Службени гласник Брчко дистрикта БиХ“, број: 6/05, 21/10, 9/13, 26/16, 13/17 и 50/18.

⁵⁶² Члан 209. Кривичног законика Републике Српске

⁵⁶³ Члан 274. Кривичног закона Брчко дистрикта БиХ

Сва три анализирана закона о раду, посебну пажњу посвећују заштити малолетника на раду. Доношењем ентитетских закона о раду, Закона о раду Брчко Дистрикта БиХ, учињен је значајан напредак у правцу усклађивања са међународним стандардима радноправног законодавства и осигуран већи степен хармонизације прописа о раду са законодавством Европске уније. Босна и Херцеговина је ратификовала бројне међународне документе из области дечје заштите. Међутим, стварно стање показује да се малолетници и даље суочавају са неадекватним условима рада без посебних мера заштите, чиме је и даље угрожен њихов живот и здравље. Проблем представља доста сложено државно уређење, као и то што су надлежности радноправног законодавства подељене на нивоу ентитета, па се на том нивоу и остварује заштита деце на раду, без спровођења одговарајућих социјалних и заштитних мера на вишем, односно државном нивоу.

Као један од узрока настанка дечјег рада, трговина људима представља јако изражен проблем у Босни и Херцеговини у којој као жртве доминирају домаћи држављани. Према Извештају Центра за истраживање политике супротстављања криминалитету, ширење овог проблема допринео је и томе да се облици искоришћавања људи нису ограничили само на сексуалну експлоатацију, односно најчешће на присилну проституцију, него и на присилни рад. У новије време она добија нову форму, а то је узимање људских органа, искоришћавање у порнографији и осталим облицима растуће "секс-индустрије" и кроз друге облике ропског рада. Алармантан је тренд што се старосна граница жртава (које су углавном деца), све више снижава, чиме овај проблем постаје сложенији и проблематичнији у односу на кршење људских права и основних слобода. Према подацима надлежних институција, најчешћи видови трговине људима су просјачење и радна експлоатација. Министарство безбедности Босне и Херцеговине је утврдило да је у периоду јануар-децембар 2019. године идентификовано/асистирано укупно 61 потенцијална жртва трговине људима/радне експлоатације/навођења на проституцију и/или сексуално искоришћавање/трговине људима у сврху просјачења/продаја тј. у сврху скпања брака/блудне радње/искоришћавање детета или малолетника ради порнографије и друго. Од тог броја 6 жртава су били страни држављани, 55 жртава су били држављани Босне и Херцеговине, а евидентирани су следећи облици експлоатације: 36 просјачења, 15 сексуално искоришћаваних, 3 продаја ради присилног склапања брака (комбиновано са сексуалним искоришћавањем или просјачењем), 4 искоришћавање детета или малолетника ради порнографије и 3 остала.⁵⁶⁴

Због тога кривично дело трговина људима, као и децом заузима значајно место у кривичном законодавству Босне и Херцеговине. Кривични законик Републике Српске у оквиру кривичних дела против слобода и права грађана, посебно предвиђа кривично дело трговина децом, прописујући у члану 146: "Ко врбује, превезе, пребаци, преда, прода, купи, посредује у продаји, сакрива, држи или прихвати дете ради искоришћавања или експлоатације његовог рада, вршења кривичног дела, проституције или других облика сексуалног искоришћавања, порнографије, успостављања ропског или неког сличног односа, присилног брака, присилне стерилизације, незаконитог усвојења или њему сличног односа, ради одузимања органа или делова тела, ради коришћења у

⁵⁶⁴ Извештај о стању у области трговине људима у Босни и Херцеговини за 2019. годину, Сарајево, март 2020. године

оружаним снагама или других облика искоришћавања, казниће се казном затвора најмање пет година." Уколико је неко од наведених дела извршено применом силе, озбиљне претње или другим облицима принуде, довођењем у заблуду, отмицом, уценом, злоупотребом свог положаја, односа поверења, зависности или беспомоћности, тешких прилика другог, давањем новца или друге користи како би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, казниће се казном затвора најмање осам година. При томе, пристанак малолетног лица на било који облик искоришћавања не утиче на постојање овог кривичног дела. Осим тога, Законик као кривично дело предвиђа и удруживање ради вршења кривичних дела трговине људима и децом, за која предвиђа казну затвора од три до петнаест година.⁵⁶⁵

Посебност у приступу заштите деце видљива је и у делу Законика који третира кривична дела сексуалног злостављања и искоришћавања детета - обљуба са дететом млађим од петнаест година (члан 172.), полна злоупотреба детета старијег од петнаест година (члан 173.), навођење детета на присуствовање полним радњама (члан 174.), искоришћавање деце за порнографију (члан 175.), искоришћавање деце за порнографске представе (члан 176.), упознавање деце са порнографијом (члан 177.), искоришћавање компјутерске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела сексуалног злостављања или искоришћавања детета (члан 178.), задовољење полних страсти пред дететом (члан 179.), као и навођење детета на проституцију (члан 180.).

С друге стране, Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине⁵⁶⁶, као и Кривични закон Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, у оквиру кривичних дела против полне слободе и морала, на идентичан начин инкриминишу као кривична дела: полни однос злоупотребом положаја, полни однос са дететом, блудне радње, задовољење потреба пред дететом или малолетником, навођење на проституцију, трговину људима/децом, искоришћавање детета или малолетника ради порнографије и упознавање детета са порнографијом.

Породични закон Федерације Босне и Херцеговине⁵⁶⁷, Породични закон Републике Српске⁵⁶⁸ и Породични закон Брчко дистрикта Босне и Херцеговине⁵⁶⁹, у својим уводним одредбама, поред одређења породице и породично-правних односа унутар породице, садрже одредбе о посебној заштити породице, мајки и детету у складу са међународно признатим људским правима и основним слободама, обавези родитеља да осигурају заштиту интереса и добробити детета и њиховој одговорности у подизању, васпитању и образовању детета. Круцијалне одредбе везане за заштиту детета дате су у делу породичних закона који се односи на права и дужности родитеља и деце, при чему дужностима и одговорностима родитеља компаративно одговарају права деце. Породични закон Федерације Босне и Херцеговине и Породични закон Брчко дистрикта Босне и Херцеговине дефинишу појам „родитељског старања“, као скуп

⁵⁶⁵ Члан 147. Кривичног законика Републике Српске

⁵⁶⁶ „Сл. новине ФБиХ“, бр. 36/03, 21/04-испр., 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 и 75/17

⁵⁶⁷ „Службене новине Федерације БиХ“, број 35/05, 41/05 и 31/14

⁵⁶⁸ „Службени гласник РС“, број 54/02, 41/08, 63/14 и 56/19-одлука УС

⁵⁶⁹ Породични закон Брчко дистрикта Босне и Херцеговине усвојен је 14. јуна 2007. године, „Сл. гласник Брчко Дистрикта“, број 66/2007.

одговорности, дужности и права родитеља који имају за циљ заштиту личних и имовинских права и интереса и остварује се у најбољем интересу детета.⁵⁷⁰ Родитељи су заједнички и првенствено одговорни за развој и васпитање детета и треба да осигурају заштиту детета која је нужна за његову добробит.⁵⁷¹ Дужни су чувати дете, задовољити његове потребе и штитити га од свих облика порока и престапа, као што су: дрога, алкохол, скитничарење, разбојништво, крађа, проституција, просјачење, као и свих облика малолетничке деликвенције, те насиља, повреда, економске експлоатације, сексуалне злоупотребе и свих других асоцијалних појава. Родитељи имају дужност и право да штите своју малолетну децу и да се брину о њиховом животу и здрављу.⁵⁷² Имају дужност и право одгајати дете у духу мира, достојанства, толеранције, слободе и равноправности, сходно узрасту и зрелости детета, унапређивати његово право и одговорност на слободу мишљења, савести и вероисповести.⁵⁷³ Такође, закони установљавају дужност и право родитеља да се старају о образовању своје деце, које треба да буде усмерено на развој личности детета и његових психофизичких способности, на поштовање права и основних слобода човека, на припремање детета за одговорност живота у друштву, на поштовање природне околине, о редовном основном и средњем школовању детета и његовом високом образовању, у складу са својим могућностима, способностима детета и његовим оправданим жељама.⁵⁷⁴ Супротно дужностима и одговорностима родитеља постављена су права детета. Сва три породична закона препознаје се принцип партиципације - право на изражавање властитог мишљења у складу са узрастом и зрелашћу. Дете у породици треба бити заштићено од сваког облика занемаривања, насиља и злостављања и од сваке врсте експлоатације. У свим активностима које се тичу детета, најбољи интерес детета мора бити приоритет. За заштиту личних и имовинских права и интереса детета надлежан је орган старатељства. Родитељу који злоставља дете, злоупотребљава родитељско право, или је напустио јете, занемарио бригу о детету и занемарио своје родитељске дужности суд ће у ванпарничном поступку одузети родитељско право. Родитељ злоупотребљава родитељска права и дужности:⁵⁷⁵

1. ако спроводи физичко или психичко насиље над дететом,
2. ако сексуално искоришћава дете,
3. ако експлоатише дете присиљавајући га да претерано ради или да обавља рад непримерен његовом узрасту,
4. ако детету дозвољава уживање алкохолних пића, дрога или других опојних супстанци или га на то наводи,
5. ако наводи дете на било који облик друштвено неприхватљивог понашања,
6. ако на било који други начин грубо крши права детета.

⁵⁷⁰ Члан 129. Породичног закона Федерације БиХ и члан 112. Породичног закона Брчко дистрикта БиХ

⁵⁷¹ Члан 130. Породичног закона Федерације БиХ и члан 113. Породичног закона Брчко дистрикта БиХ

⁵⁷² Члан 81. Породичног закона Републике Српске, члан 134. став 1. Породичног закона Федерације БиХ и члан 117. став 1. Породичног закона Брчко дистрикта БиХ

⁵⁷³ Члан 135. Породичног закона Федерације БиХ и члан 118. Породичног закона Брчко дистрикта БиХ

⁵⁷⁴ Члан 83. Породичног закона Републике Српске, члан 136. Породичног закона Федерације БиХ и члан 119. Породичног закона Брчко дистрикта БиХ

⁵⁷⁵ Видети члан 106. Породичног закона Републике Српске, 154. Породичног закона Федерације БиХ и члан 136. Породичног закона Брчко дистрикта БиХ

Родитељ грубо занемарује родитељске дужности и права:

1. ако напусти дете,
2. ако не брине дуже од месец дана о детету са којим не живи,
3. ако у року од годину дана не створи услове за заједнички живот с дететом које је смештено у другу породицу или установу, а за то нема никакав оправдан разлог,
4. ако је занемарио старање о основним животним потребама детета са којим живи или се не придржава мера које је ради заштите права и добробити детета претходно донео надлежни орган.

У кривичном законодавству Босне и Херцеговине инкриминисана су као кривична дела: запуштање или злостављање детета или малолетника⁵⁷⁶, напуштање детета⁵⁷⁷, повреда породичних обавеза⁵⁷⁸, насиље у породици⁵⁷⁹, спречавање и неизвршавање мера за заштиту малолетника.⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ Члан 187. Породичног закона Републике Српске, члан 219. Породичног закона Федерације БиХ и члан 216. Породичног закона Брчко дистрикта БиХ

⁵⁷⁷ Члан 188. Породичног закона Републике Српске, члан 220. Породичног закона Федерације БиХ

⁵⁷⁸ Члан 191. Породичног закона Републике Српске, члан 221. Породичног закона Федерације БиХ и члан 217. Породичног закона Брчко дистрикта БиХ

⁵⁷⁹ Члан 190. Породичног закона Републике Српске, члан 222. Породичног закона Федерације БиХ и члан 218. Породичног закона Брчко дистрикта БиХ

⁵⁸⁰ Члан 224. Породичног закона Федерације БиХ и члан 220. Породичног закона Брчко дистрикта БиХ

IV ДЕО

ДЕЧЈИ РАД У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

1. Радноправни положај малолетника и деце током XIX и XX века

Прве опште одредбе о малолетницима могу се пронаћи у Српском грађанском законнику, који је донет 25. марта 1844. године, за време владавине кнеза Александра Карађорђевића. Био је први грађански законик у нашој земљи, а четврти на европском континенту. Донет је по узору на Аустријски грађански законик из 1811. године, а његову садржину је чинило 950 параграфа. Идејни творац Српског грађанског законика био је Јован Хаџић. Под „малолетницима“ Српски грађански законик је подразумевао она лица која још нису навршила 21 годину живота, па је сходно томе Законик разликовао: малу децу, односно децу која још нису навршила 7 година живота, затим недораслу децу, односно децу која још нису навршила 14 година живота и дораслу децу, тј. децу која су старија од 14 година, а млађа од 21 године живота. Српски грађански законик је у параграфу 39 предвиђао: *„Малолетници се држе за недозреле, и они стоје под особитом заштитом и обраном закона.“*

Прве радноправне одредбе које се односе на малолетнике садржавала је Уредба о еснафима.⁵⁸¹ Њеним доношењем, у Србији је први пут уређен начин организације и рада занатских трговаца, однос између мајстора, шегрта и калфи итд. Донета је у циљу заштите еснафских организација и занатлија од неквалификоване конкуренције са села. Уредба на самом почетку, у трећем параграфу, експлицитно наводи да се еснафским занатом може бавити, и еснафску трговину отворити и држати, само онај који се у свему придржава правила која су њом прописана. Према еснафској уредби, малолетник је, само са знањем оца, или ако је сироче, свог тудора, могао стати у службу код еснафског мајстора или трговца, у својству ученика, односно шегрта или чирака.⁵⁸² При том, у трговину је могао бити примљен само онај који зна да чита, док се за шегрта такав услов није постављао. Претежно су занат изучавала деца из сеоских породица, као и синови мајстора у жељи да наставе породични занат. Уредба је омогућавала мајсторима или трговцима да „за пружену науку“ од својих ученика захтевају одговарајућу награду у новцу или у даљем „одслуживању“. Пошто су мајстори од њих имали користи, учење је трајало и по неколико година, до полагања калфенског испита. Будући да су на тај начин од малена били подвргнути радној експлоатацији, закључује се да Еснафском уредбом деца-шегрти уопште нису били заштићени, већ су били препуштени на милост и немилост мајсторима, односно трговцима.

Најважнији закон који се, као што се из његовог наслови види, односио на уређење радних односа, самим тим и на рад омладине, али и на регулисање односа привредних, послодавачких група и организација, био је Закон о радњама.⁵⁸³ Захвалност за доношење овог закона дугује се Јаши Продановићу, тадашњем министру просвете у Влади Краљевине Србије, будући да је његовим доношењем успостављено заштитно радничко законодавство.

⁵⁸¹ Кнез Александар Карађорђевић је донео Уредбу о еснафима 14. августа 1847. године, допуњавана је 1849. године и 1853. године, а важила је до 1911. године.

⁵⁸² Видети параграф 6. Уредбе о еснафима.

⁵⁸³ Народна Скупштина Краљевине Србије усвојила је Закон о радњама 10. јуна 1910. године.

Уопштено говорећи, Закон о радњама је прописивао да максимално радно време у индустријским предузећима и занатским радионицама не може трајати дуже од 10 сати, а у трговачким радњама 12 сати. Такође је било забрањено приморавати радника да ради недељом или у дане верских празника. За жене и мушкарце млађе од 18 година живота, ноћни рад је био забрањен. Међутим, прописана правила нису била апсолутна, па је законодавац индустрију, као комплекснију привредну грану у односу на занатство и трговину, третирао одвојено. Тако ноћни рад у индустријским предузећима ни у ком случају није могао да траје дуже од 10 сати. Будући да се такав рад сматрао веома тешким и опасним како за жене, тако и за малолетнике, мушкарцима до 16 година старости је било забрањено да раде дуже од 8 сати дневно. Поред тога, женама и омладини до 16 година живота било је забрањено да раде недељом и у време празника. Закон о радњама је посебно и прилично детаљно регулисао однос између послодавца и ученика (чл. 71-79.). С обзиром на чињеницу да до 1910. године шегрти уопште нису били законски заштићени и да су били препуштени на милост својих послодаваца, сада је учињен велики напредак, јер је Закон у великој мери заштитио шегрте од самовоље и експлоатације послодаваца, тачно одредивши њихове међусобне обавезе и права.⁵⁸⁴

У периоду после Другог светског рата најаутентичнији законодавни пример представљао је Закон о удруженом раду⁵⁸⁵, донет 25. новембра 1976. године. Закон о удруженом раду кога су људи скраћено звали по акрониму само ЗУР, био је један од темељних закона некадашње самоуправне социјалистичке Југославије од 1976. године све до њеног распада 1990. године.⁵⁸⁶ У номотехничком смислу, садржину ЗУР-а чинило је шест делова. Први део ЗУР-а односио се на опште одредбе и принципе социјалистичког самоуправног удруженог рада, други део је уређивао друштвено-економске односе радника у удруженом раду, трећи део је регулисао самоуправно организовање удруженог рада, четврти део се односио на начине остваривања самоуправљања радника у удруженом раду, пети део је предвиђао казнене и прекршајне одредбе и шести део који се односио на прелазне и завршне одредбе.

Заштита младих на раду била је регулисана другим делом ЗУР-а, у Глави IV „Међусобни радни односи радника у удруженом раду“. Тако је члан 166. ЗУР-а постулирао да „омладина у радном односу ужива посебну заштиту на раду.“ ЗУР је предвиђао опште услове за заснивање радног односа, и то: 1) са лицем које је навршило 15 година живота и 2) са лицем које има општу здравствену способност. Поред тога, ЗУР је у појединим случајевима предвиђао и посебне услове за заснивање радног односа, па је нпр. малолетницима било забрањено да раде на подземним рударским пословима, будући да су такви послови сматрани изузетно опасни по њихово здравље. Иначе, радници су слободно и равноправно, у складу са самоуправним споразумом о удруживању рада радника у основној организацији, утврђивали међусобна права, обавезе и одговорности у раду самоуправним општим актом којим се уређује радни однос.⁵⁸⁷ Самоуправним општим актом радници су били обавезни да, између осталог, уреде заштиту

⁵⁸⁴ Миленковић Т., *Привремено радничко законодавство у Југославији (од краја првог светског рата до доношења Видовданског устава)*, Зборник Завода за повијесне знаности Истраживачког центра Југословенске академије знаности и умјетности, Загреб, бр. 11, 1981, стр. 123.

⁵⁸⁵ „Службени лист СФРЈ“, број 53/1976.

⁵⁸⁶ wikipedia

⁵⁸⁷ Члан 179. ЗУР-а.

радника на раду, мере којима се чува, обезбеђује и унапређује радна средина радника; посебну заштиту жена, омладине, инвалида рада и других инвалидних лица; права и обавезе радника на образовање и усавршавање према потребама рада; услове и начин коришћења одмора и одсуства и друга права и обавезе које радници остварују у основној организацији или преко ње, односно на начин утврђен законом. Радно време радника у основној организацији је било ограничено и није могло трајати дуже од 42 сата недељно. Радна седмица је трајала најмање пет радних дана. Радници су утврђивали радно време и распоред тог времена у основној организацији тако да обезбеде што потпуније и рационалније коришћење средстава рада и што ефикасније и продуктивније коришћење рада радника. Утврђивањем и распоредом радног времена радници су обезбеђивали и време за одмор у току рада.⁵⁸⁸ Поред тога, радници у основној организацији су имали право и дужност да у складу са самоуправним споразумом о удруживању рада радника у основној организацији, законом, друштвеним договорима и самоуправним споразумима, између осталог, обезбеде заштиту омладине од рада на тешким пословима, ноћног и прековременог рада.⁵⁸⁹ У супротном, ЗУР је предвиђао прекршајну, односно новчану казну за организацију удруженог рада.

Као што се види, ЗУР је значајну пажњу посветио заштити малолетника на раду и у поређењу са Законом о радњама је отишао корак даље у погледу заштите права најугроженије категорије радника - деце.

2. Радноправни положај малолетника и деце у позитивном праву Републике Србије

У позитивном праву Републике Србије деца уживају посебну заштиту. Дечји рад је регулисан кроз неколико законских аката, међу којима су најзначајнији: Устав Републике Србије, као највиши правни акт државе, Породични закон, Закон о социјалној заштити, Закон о раду, као матични закон у области радних односа, Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености, Закон о безбедности и здрављу на раду, Закон о основама система образовања и васпитања, Закон о јавном реду и миру, Кривични законик Србије.

Поред законских аката, права и положај деце предмет су бројних стратешких докумената, који регулишу различите аспекте живота деце. Међу њима се као најзначајнији истичу: Мапа пута за елиминацију злоупотребе дечјег рада у Србији, укључујући најгоре облике дечјег рада: 2018 - 2022. године⁵⁹⁰, Стратегија борбе против трговине људима⁵⁹¹, Стратегија превенције и сузбијања

⁵⁸⁸ Ibid, члан 184.

⁵⁸⁹ Ibid, видети члан 189.

⁵⁹⁰ Представља документ који обухвата активности којима се утиче на ефикаснију превенцију и отклањање последица злоупотребе дечјег рада, а који је усаглашен кроз консултативни процес кључних актера: министарстава, националних тела и савета, социјалних партнера и организација цивилног друштва, који је реализован у периоду од августа до половине новембра 2017. године. Процес израде овог документа реализован је кроз пројекат Међународне организације рада под називом „Ангажовање и подршка на националном нивоу за смањење појаве злоупотребе дечјег рада“, који је финансијски подржан од стране Министарства за рад Сједињених Америчких Држава.

⁵⁹¹ „Службени гласник РС“, број 111/2006.

трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава 2017 – 2022.⁵⁹², Национална стратегија за борбу против организованог криминала⁵⁹³, Национални план акције за децу⁵⁹⁴, Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања⁵⁹⁵, Посебни протокол за заштиту деце од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама⁵⁹⁶, Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године⁵⁹⁷, Стратегија за развој и здравље младих итд.

У Републици Србији су успостављена бројна тела која су надлежна како за унапређење положаја деце генерално, тако и за елиминацију дечјег рада, укључујући најгоре облике дечјег рада. Међу најзначајнијим су Савет за права детета Владе Републике Србије, Савет за борбу против трговине људима, Центар за заштиту жртава трговине људима, Канцеларија за координацију активности у борби против трговине људима и др.

2.1. Устав Републике Србије

Народна скупштина Републике Србије усвојила је 30. септембра 2006. године Устав Републике Србије.⁵⁹⁸ Правни поредак Републике Србије је јединствен, а са Уставом као највишим правним актом државе, морају бити сагласни сви закони и други општи акти донети у Републици Србији. Устав је подељен на 10 делова и садржи 206 чланова. Устав гарантује широк спектар људских права, која се могу сврстати на људска права и слободе, политичка права и слободе, економско-социјална и културна права, породична права и права деце, као и права странаца. Устав Србије предвиђа да су „општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују“.⁵⁹⁹ Уставом се јемче, и као таква, непосредно се примењују људска и мањинска права зајемчена општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима и законима. Значајна је и одредба Устава о томе да се одредбе о људским правима тумаче „сагласно важећим међународним стандардима људских и мањинских права, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење“.⁶⁰⁰

Према Уставу, људско достојанство и људски живот су неприкосновени. Такође, физички и психички интегритет је неповредив.⁶⁰¹ Последњих година, наша држава је уложила значајне напоре у борби против трговине људима, како

⁵⁹² „Службени гласник РС“, број 77/2017.

⁵⁹³ „Службени гласник РС“, број 23/2009.

⁵⁹⁴ Влада Републике Србије усвојила је Национални план акције за децу у фебруару 2004. године.

⁵⁹⁵ Влада Републике Србије усвојила је Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања у септембру 2005. године.

⁵⁹⁶ Министарство просвете Републике Србије је, у складу са Конвенцијом УН о правима детета и стратешким документима Владе РС (Националним планом акције за децу и Општим протоколом за заштиту деце од злостављања и занемаривања), донело Посебни протокол за заштиту деце од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама 2007. године.

⁵⁹⁷ „Службени гласник РС“, број 26/2016.

⁵⁹⁸ „Службени гласник РС“, бр. 98/06 и 115/21.

⁵⁹⁹ Ibid, члан 16. став 2.

⁶⁰⁰ Ibid, члан 18. став 3.

⁶⁰¹ Ibid, члан 25.

на нормативном, тако и на институционалном плану. У том погледу, члан 26. Устава прописује да нико не може бити држан у ропству или у положају сличном ропству. Сваки облик трговине људима је забрањен, а забрањен је и принудни рад, под којим се подразумева сексуално или економско искоришћавање лица које се налази у неповољном положају. Уставом се јемчи право на рад и на слободан избор рада. Свако има право на поштовање достојанства своје личности на раду, безбедне и здраве услове рада, потребну заштиту на раду, ограничено радно време, дневни и недељни одмор, плаћени годишњи одмор, правичну накнаду за рад и на правну заштиту за случај престанка радног односа.⁶⁰² Посебна заштита на раду, као и посебни услови рада, гарантују се женама, омладини и инвалидима, у складу са законом.

Први пут у уставноправној историји Републике Србије изричито се говори о правима детета. Члан 64. став 1. Устава прокламује: „Деца уживају људска права примерено свом узрасту и душевној зрелости“. Детету се гарантује низ других права, као што су право на лично име, упис у матичну књигу рођених, право да зна своје порекло, право да очува свој идентитет, једнакост права детета рођеног у браку и изван брака. Посебно је значајан став 3. овог члана којим је предвиђена заштита деце од радне експлоатације, те Устав прописује да су „деца заштићена од психичког, физичког, економског и сваког другог искоришћавања или злоупотребавања“. Како Устав РС не садржи дефиницију детета, а у члану 37. предвиђа да „лице пунолетством стиче способност да самостално одлучује о својим правима и обавезама“, при чему пунолетство наступа са навршених 18 година, закључује се да се под појмом „детета“ подразумева свако лице које је млађе од 18 година живота. Члан 66. Устава РС односи се на посебну заштиту породице, мајке, самохраног родитеља и детета, и у том смислу посебна пажња се пружа деци о којој се родитељи не старају и деци која су ометена у психичком или физичком развоју. Као највиши правни акт, Устав промовише забрану дечјег рада и на адекватан начин утврђује минималну старосну границу за заснивање радног односа. Тако члан 66. став 4. прописује да „деца млађа од 15 година не могу бити запослена нити, ако су млађа од 18 година, могу да раде на пословима који су штетни по њихово здравље или морал“. Осим тога, деца имају право на здравствену заштиту из јавних прихода, ако је не остварују на други начин. Уставним нормама утврђено је обавезно и бесплатно основно образовање, док је средње образовање бесплатно. Значајно је поменути да Република Србија омогућује успешним и надареним ученицима слабијег имовног стања бесплатно високошколско образовање.

Интересантно је истаћи да се Устав РС не позива на принципе на којима се темељи Конвенција УН о правима детета. Међутим, заштиту интереса детета налазимо у члану 32. који се односи на право на правично суђење, који предвиђа могућност искључења јавности током читавог поступка који се води пред судом или у делу поступка, само ради заштите интереса малолетника или приватности учесника у поступку. Поред тога, принцип најбољег интереса детета се уочава и у члану 65. који прописује да „сва или поједина права могу једном или обома родитељима бити одузета или ограничена само одлуком суда, ако је то у најбољем интересу детета“.

Уставом је успостављен Заштитник грађана, као независан државни орган који штити права грађана и деце, поступајући по њиховим притужбама у

⁶⁰² Ibid, члан 60. став 4.

случајевима кршења права у различитим областима права детета, или то чини по сопственој иницијативи када дође до сазнања и информација о могућој повреди права детета. У свим поступцима контроле рада органа управе, Заштитник грађана се руководи принципом најбољих интереса детета.

2.2. Породични закон

Начело посебне заштите породице, мајке и детета – које функционише у нашем уставном и унутрашњем правном систему слично као и у међународном праву – израз је посебног интереса сваког друштва да заштити ону друштвену групу која обезбеђује рађање и подизање деце, а тиме и биолошку репродукцију самог друштва.⁶⁰³ Друштвена потреба да се на потомство пренесу основни принципи на којима почива одређено друштво и да се оно заштити и оспособи за људску егзистенцију објашњава чињеницу да је породица та која ужива специјалну заштиту, без обзира на то да ли се ради о брачној, ванбрачној или усвојеничкој породици, о потпуној или непотпуној породици.⁶⁰⁴

Породичним законом⁶⁰⁵, како се у његовој Преамбули истиче, уређују се: брак и односи у браку, односи у ванбрачној заједници, односи детета и родитеља, усвојење, хранитељство, старатељство, издржавање, имовински односи у породици, заштита од насиља у породици, поступци у вези са породичним односима и лично име. Законом је утемељена начелна заштита најбољих интереса детета. У том погледу члан 6. Породичног закона предвиђа да је „свако дужан да се руководи најбољим интересом детета у свим активностима које се тичу детета“. Најопштије би се најбољи интерес детета могао исказати као потреба да оно живи у породици у којој ће моћи непрекидно да се развија од бића које је зависно од својих родитеља до самосталне, зреле и одговорне индивидуе у личном, економском и социјалном смислу, те да живи у породичној атмосфери која је оптимална за његов свеукупни развој.⁶⁰⁶ Истим чланом установљена је обавеза државе да предузме све неопходне мере како би заштитила дете од занемаривања и злостављањ и сваке врсте експлоатације. Такође је успостављена и обавеза државе да поштује, штити и унапређује права детета. Даље се предвиђа да дете рођено ван брака има једнака права као дете рођено у браку, да усвојено дете има једнака права према усвојитељима као дете према родитељима, као и дужност државе да детету без родитељског старања обезбеди заштиту у породичној средини увек када је то могуће.

Породичним законом установљена је општа забрана насиља у породици, као и да свако има право на заштиту од насиља у породици.⁶⁰⁷ Идентично као и Устав РС, Породични закон не садржи дефиницију појма „детета“ и дефинише само питање пунолетства и пословне способности, тако да се претпоставља да се

⁶⁰³ Драшкић М., *Посебна заштита породице, мајке и детета у међународним и унутрашњим правним инструментима*, Остваривање економских и социјалних права, Београдски центар за људска права, Београд, 1999, стр. 414.

⁶⁰⁴ Ibid.

⁶⁰⁵ „Службени гласник РС“, бр. 18/05, 72/11 - др. закон и 6/15

⁶⁰⁶ Драшкић М., *Породично право и право детета*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2006, стр. 259.

⁶⁰⁷ Члан 10. Породичног закона

под појмом „детета“ подразумева свако лице млађе од 18 година живота. Тако се у члану 11. Породичног закона предвиђа следеће:

1. Пунолетство се стиче са навршених 18 година живота;
2. Потпуна пословна способност се стиче пунолетством и склапањем брака пре пунолетства уз дозволу суда;
3. Суд може дозволити стицање потпуне пословне способности малолетном лицу које је навршило 16 година живота, а постало је родитељ и достигло је телесну и душевну зрелост потребну за самостално старање о сопственој личности, правима и интересима.

Породичним законом посебно су прокламована и заштићена следећа права детета:

1. порекло - дете, без обзира на узраст, има право да зна ко су му родитељи (члан 59.);
2. живот са родитељима - дете има право да живи са родитељима и право да се родитељи старају о њему, при чему ово право може бити ограничено само судском одлуком када је то у најбољем интересу детета (члан 60.);
3. лични односи - дете има право да одржава личне односе са родитељем са којим не живи, при чему и ово право може бити ограничено само судском одлуком када је то у најбољем интересу детета (члан 61.);
4. развој детета - дете има право на обезбеђење најбољих могућих животних и здравствених услова за свој правилан и потпун развој (члан 62.);
5. образовање - дете има право на образовање у складу са својим способностима, жељама и склоностима, а дете које је навршило 15. годину живота и способно је за расуђивање може одлучити коју ће средњу школу похађати (члан 63.);
6. пословна способност - Закон предвиђа да дете које није навршило 14 година живота (млађи малолетник) може предузимати правне послове којима прибавља искључиво права, правне послове којима не стиче ни права ни обавезе и правне послове малог значаја. Затим, дете које је навршило 14 година живота (старији малолетник) може, поред претходно наведених, предузимати и све остале правне послове уз претходну или накнадну сагласност родитеља. Осим тога, дете које је навршило 15 година живота може предузимати правне послове којима управља и располаже својом зарадом или имовином коју је стекло сопственим радом (члан 64.);
7. мишљење детета - дете које је способно да формира своје мишљење има право слободног изражавања тог мишљења, којем се мора посветити дужна пажња у свим питањима која се тичу детета и у свим поступцима у којима се одлучује о његовим правима, а у складу са годинама и зрелашћу детета. Дете које је навршило 10 годину живота може слободно и непосредно изразити своје мишљење у сваком судском и управном поступку у коме се одлучује о његовим правима (члан 65.).

Насупрот правима детета постављена су права и дужности родитеља која постоје само у оноликој мери која је потребна за заштиту личности, права и интереса детета. Родитељи имају право и дужност старања о детету, које обухвата чување и подизање детета, васпитавање детета, образовање, заступање, издржавање детета и управљање и располагање имовином детета. Наиме, родитељи не смеју подвргавати дете понижавајућим поступцима и казнама које вређају људско достојанство детета и дужни су да дете штите од таквих поступака других лица. Затим, родитељи имају право и дужност да са дететом развијају однос заснован на љубави, поверењу и узајамном поштовању, те да дете

усмеравају ка усвајању и поштовању вредности емоционалног, етичког и националног идентитета своје породице и друштва.

У погледу образовања, Закон предвиђа да су родитељи дужни да обезбеде основно школовање детету, а о даљем образовању детета дужни су да се старају према својим могућностима, при чему родитељи имају право да детету обезбеде образовање које је у складу са њиховим верским и етичким уверењима. То значи да родитељи немају обавезу да детету осигурају средње или високо образовање. Имајући у виду да је пословна способност детета ограничена, то је питање заступања детета регулисано чланом 72. Закона. Тако, родитељи имају право и дужност да заступају дете у свим правним пословима и у свим поступцима изван граница пословне и процесне способности детета (законско заступање), затим да заступају дете у свим правним пословима и у свим поступцима у границама пословне и процесне способности детета, осим ако није другачије одређено законом (вољно заступање) и имају право да предузимају правне послове којима управљају и располажу приходом који је стекло дете млађе од 15 година.

Породични закон познаје два основна разлога за потпуно лишење родитељског права, као најтеже породичноправне санкције која се може изрећи родитељима у циљу заштите личности, права и интереса детета, и то су: када родитељ злоупотребљава права из садржине родитељског права и када родитељ грубо занемарује дужности из садржине родитељског права. У наведеним разлозима за потпуно лишење родитељског права препознаје се и заштита од дечјег рада. У том контексту, родитељ злоупотребљава права из садржине родитељског права:⁶⁰⁸

1. ако физички, сексуално или емоционално злоставља дете;
2. ако изабљује дете силећи га на претерани рад, или на рад који угрожава морал, здравље или образовање детета, односно на рад који је забрањен законом;
3. ако подстиче дете на вршење кривичних дела;
4. ако навикава дете на одавање рђавим склоностима;
5. ако на други начин злоупотребљава права из садржине родитељског права.

Дакле, под злоупотребом родитељског права подразумева се такво недолично и девијантно понашање родитеља, које је у супротности са интересима детета, и то у толикој мери да се таквим понашањем озбиљно угрожава физички, морални и интелектуални развој детета. Подразумева се, такође, да се такви поступци родитеља понављају. Међутим, злоупотреба родитељског права постоји и у случају предузимања само једног таквог поступка од стране родитеља, уколико је такав поступак опасан по здравље и нормалан развој детета, као што је нпр. сексуално злостављање, рад који угрожава морал детета, односно рад који је забрањен законом.

Родитељ грубо занемарује дужности из садржине родитељског права:⁶⁰⁹

1. ако је напустио дете;
2. ако се уопште не стара о детету са којим живи;
3. ако избегава да издржава дете или да одржава личне односе са дететом са којим не живи, односно ако спречава одржавање личних односа детета и родитеља са којим дете не живи;

⁶⁰⁸ Ibid, члан 81. став 2.

⁶⁰⁹ Ibid, члан 81. став 3.

4. ако с намером и неоправдано избегава да створи услове за заједнички живот са дететом које се налази у установи социјалне заштите за смештај корисника;
5. ако на други начин грубо занемарује дужности из садржине родитељског права.

Судска одлука о потпуном лишењу родитељског права лишава родитеља свих права и дужности из садржине родитељског права, осим дужности да издржава дете.⁶¹⁰ У том случају се од таквог родитеља не тражи ни његова сагласност за усвојење детета.⁶¹¹

Породични закон познаје институте усвојења и старатељства, који представљају алтернативне видове бриге о деци у ситуацији када су она напуштена, без родитељског старања, чији су родитељи у потпуности лишени родитељског права и др. Усвојењем се између усвојеника и његових потомака и усвојитеља и њихових сродника заснивају једнака права и дужности као између детета и родитеља односно других сродника.⁶¹² Старатељ је дужан да се савесно стара о детету, односно да се стара о личности детета, да га заступа, да прибавља средства за његово издржавање и да управља и располаже имовином детета.⁶¹³ Важно је нагласити да се заснивање оба ова института узима у обзир мишљење детета, односно неопходна је сагласност детета које је навршило 10 година живота и које је способно за расуђивање, с тим што код старатељства дете има право да предложи лице које ће му бити постављено за старатеља.

Насиље над децом датира колико и људска цивилизација. Подаци показују да су деца жртве у више од 40% случајева породичног насиља. Закон дефинише насиље у породици као понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице.⁶¹⁴ Насиљем у породици сматра се нарочито:⁶¹⁵

1. nanoшење или покушај nanoшења телесне повреде;
2. изазивање страха претњом убиства или nanoшења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу;
3. присиљавање на сексуални однос;
4. навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или немоћним лицем;
5. ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима;
6. вређање, као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање.

Члановима породице сматрају се супружници или бивши супружници; деца, родитељи и остали крвни сродници, те лица у тазбинском или адоптивном сродству, односно лица која везује хранитељство; лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству; ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери; лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.⁶¹⁶ Битан сегмент представљају мере заштите (једна или више њих) које суд може одредити против члана породице који врши насиље, које за циљ имају привремену забрану или

⁶¹⁰ Ibid, члан 81. став 4.

⁶¹¹ Ibid, видети члан 96.

⁶¹² Ibid, члан 104.

⁶¹³ Ibid, члан 135.

⁶¹⁴ Ibid, члан 197. став 1.

⁶¹⁵ Ibid, члан 197. став 2.

⁶¹⁶ Ibid, члан 197. став 3.

ограничавање одржавање личних односа са жртвом насиља, а оне могу бити: издавање налога за иселење из породичног стана или куће, без обзира на право својине односно закупа непокретности; издавање налога за усељење у породични стан или кућу, без обзира на право својине односно закупа непокретности; забрана приближавања члану породице на одређеној удаљености; забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице; забрана даљег узнемиравања члана породице.⁶¹⁷

И поред тога што Породични закон не помиње изричито и права детета које је укључено у рад, све наведено је од изузетног значаја у смислу остваривања и заштите његових најбољих интереса поготово имајући у виду да Породични закон представља референтни закон за примену стандарда и принципа када се одлучује и изван породичног права, нпр. у образовном систему, систему социјалне и здравствене заштите.⁶¹⁸

2.3. Закон о социјалној заштити

Претходно је већ истакнуто уставно начело прокламовано чланом 69. Устава РС о праву на социјалну заштиту које се заснива на начелима социјалне правде, хуманизма и поштовања људског достојанства. Такође, наша држава је чланица Савета Европе, у којем све државе чланице активно промовишу социјалну кохезију остваривањем следећих конкретних циљева: гарантовања адекватног нивоа социјалне заштите; подстицања запошљавања, континуираног стицања вештина и поштовања права радника; обезбеђења заштите најрањивијих друштвених група; промоције једнаких могућности грађана; забране социјалног искључивања и дискриминације; европске сарадње у процесима миграције становништва.⁶¹⁹ Стога су Законом о социјалној заштити⁶²⁰, на конзистентан начин, дефинисани циљеви социјалне заштите:⁶²¹

- 1) достићи, односно одржавати минималну материјалну сигурност и независност појединца и породице у задовољавању животних потреба;
- 2) обезбедити доступност услуга и остваривање права у социјалној заштити;
- 3) створити једнаке могућности за самостални живот и подстицати на социјалну укљученост;
- 4) очувати и унапредити породичне односе, као и унапредити породичну, родну и међугенерациску солидарност;
- 5) предупредити злостављање, занемаривање или експлоатацију, односно отклонити њихове последице.

Овако постављени циљеви социјалне заштите у потпуности су компатибилни са правима зајемчених Уставом Републике Србије и основним принципима на којима се темељи Конвенција УН о правима детета (принцип забране дискриминације, принцип најбољег интереса детета, принцип заштите права на живот, принцип партиципације). Разлози за доношење овог закона налазе се у поштовању међународних стандарда и обавеза преузетих

⁶¹⁷ Ibid, члан 198. став 1. и 2.

⁶¹⁸ Стевановић И., *Деца која чекају*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2014, стр. 57.

⁶¹⁹ Стратегија развоја социјалне заштите, „Службени гласник РС“, број 108/2005.

⁶²⁰ „Службени гласник РС“, бр. 24/11 и 117/22 – одлука УС.

⁶²¹ Члан 3. Закона о социјалној заштити

ратификацијом међународних уговора, пре свега оних који се односе на гаранције људских права и слобода и права детета, у испуњењу стандарда у овој области.⁶²²

Закон у члану 34. предвиђа да корисник има право да у складу са својим потребама и способностима буде информисан о свим подацима који су значајни за утврђивање његових социјалних потреба, као и о томе како те потребе могу бити задовољене. Даље, корисник који је навршио 15 година живота има право увида у списе предмета који се односе на његово коришћење услуга и остваривање права из социјалне заштите. Уколико корисник није навршио 15 година живота или ако је лишен пословне способности, право увида у списе предмета који се односе на његово коришћење услуга и остваривање права из социјалне заштите има његов законски заступник. Такође, дете има право да, у складу са узрастом и зрелашћу, учествује и да слободно изрази своје мишљење у свим поступцима у којима се одлучује о његовим правима.

Према члану 41. овог закона, корисник права или услуга социјалне заштите јесте појединац, односно породица која се суочава с препрекама у задовољавању потреба, услед чега не може да достигне или да одржи квалитет живота или која нема довољно средстава за подмирење основних животних потреба, а не може да их оствари својим радом, приходом од имовине или из других извора. Малолетно лице, односно дете, је корисник права или услуга социјалне заштите када му је услед породичних и других животних околности, угрожено здравље, безбедност и развој, односно ако је извесно да без подршке система социјалне заштите не може да достигне оптимални ниво развоја, а нарочито:⁶²³

- 1) ако је без родитељског старања или у ризику од губитка родитељског старања;
- 2) ако његов родитељ, старатељ или друго лице које се о њему непосредно стара није у стању да се о њему стара без подршке система социјалне заштите, услед здравствених разлога, менталног обољења, интелектуалних тешкоћа или неповољних социо-економских околности;
- 3) ако има сметње у развоју (телесне, интелектуалне, менталне, сензорне, говорно-језичке, социо-емоционалне, вишеструке), а његове потребе за негом и материјалном сигурношћу превазилазе могућности породице;
- 4) ако је у сукобу са родитељима, старатељем и заједницом и ако својим понашањем угрожава себе и околину;
- 5) ако се суочава с тешкоћама због злоупотребе алкохола, дрога или других опојних средстава;
- 6) ако постоји опасност да ће постати жртва или ако јесте жртва злостављања, занемаривања, насиља и експлоатације, односно ако су му физичко, психичко или емоционално благостање и развој угрожени деловањем или пропустима родитеља, старатеља или друге особе која се о њему непосредно стара;
- 7) ако је жртва трговине људима;
- 8) ако је страни држављанин односно лице без држављанства, без пратње;
- 9) ако се његови родитељи споре око начина вршења родитељског права;
- 10) ако има друге потребе за коришћењем социјалне заштите.

Услуге социјалне заштите подељене су у неколико група: 1. услуге процене и планирања; 2. дневне услуге у заједници; 3. услуге подршке за самосталан живот; 4. саветодавно-терапијске и социјално-едукативне услуге и 5. услуге

⁶²² Извештај о примени Ревидиране европске социјалне повеље у Републици Србији, стр. 11.

⁶²³ Члан 41. став 2. Закона о социјалној заштити

смештаја. За „децу улице“ или за децу жртве трговине људима у циљу радне, односно сексуалне експлоатације, просјачења итд., посебно су значајне дневне услуге у заједници (дневни боравак и свратиште), као и услуге смештаја у сродничку и хранитељску породицу, тј. у породични смештај, домски смештај, прихватилиште и друге врсте смештаја, у складу са законом. Тиме се деци обезбеђују нега, заштита и услови за оптималан развој у породичном окружењу.

О остваривању права и коришћења услуга социјалне заштите одлучује Центар за социјални рад.

2.4. Закон о раду

Закон о раду⁶²⁴ представља системски закон у области радних односа. Њиме се уређују права, обавезе и одговорности из радног односа, односно по основу рада, у складу са ратификованим међународним конвенцијама.⁶²⁵ Законом се, између осталог, регулише запошљавање деце на један општи начин, па се тако већ у члану 12. ставу 4. предвиђа обавеза посебне заштите запослених који су млађи од 18 година живота, као и запослених особа са инвалидитетом.

Важан сегмент Закона представља одељак који се односи на заснивање радног односа, односно на услове за заснивање радног односа. Иначе, услови за заснивање радног односа представљају „правном нормом утврђене претпоставке способности субјекта да заснују радни однос, које морају бити, како резултат постојања одређених послова, њихове садржине, природе и карактера, тако и у функцији њиховог извршења, односно у функцији остваривања права на рад и вршења друштвено-потребног и корисног рада“.⁶²⁶ Тако Закон прописује да радни однос може да се заснује са лицем које има најмање 15 година живота и које испуњава друге услове за рад на одређеним пословима, утврђене законом, односно правилником о организацији и систематизацији послова, којим се утврђују организациони делови код послодавца, назив и опис послова, врста и степен захтеване стручне спреме, односно образовања и други посебни услови за рад на тим пословима, а може да се утврди и број извршилаца.⁶²⁷ Из овакве формулације се закључује да Закон предвиђа општи и посебне услове за заснивање радног односа - општи услов јесте 15 година живота за заснивање радног односа, док се посебни услови односе на врсту и степен стручне спреме, посебна знања, радно искуство и др.

Док Породични закон омогућава детету које је навршило 15 година живота предузимање правних послова којима управља и слободно располагање својом зарадом или имовином коју је стекло сопственим радом (члан 64. став 3.), Закон о раду с друге стране, прописује да се радни однос са лицем млађим од 18 година живота може засновати уз писмену сагласност његових родитеља, усвојиоца или стараоца, ако такав рад не угрожава његово здравље, морал и образовање, односно ако такав рад није забрањен законом, као и на основу налаза надлежног здравственог органа којим се утврђује да је способно за обављање послова за које

⁶²⁴ „Службени гласник РС“, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - одлука УС, 13/17 и 95/18 - аутентично тумачење

⁶²⁵ Члан 1. став 1. Закона о раду

⁶²⁶ Шундерић Б., *Услови за заснивање радног односа*, Научна књига, Београд, 2006, стр. 85.

⁶²⁷ Члан 24. став 1. и 2. Закона о раду

заснива радни однос и да такви послови нису штетни за његово здравље.⁶²⁸ Дакле, потребна је писмена сагласност родитеља за било какво радно ангажовање детета млађег од 18 година живота. На овај начин се одредбе Закона које се односе на скраћено радно време могу применити на малолетнике. Наиме, Закон предвиђа да „запосленом који ради на нарочито тешким, напорним и за здравље штетним пословима, утврђеним законом или општим актом, на којима и поред примене одговарајућих мера безбедности и заштите живота и здравља на раду, средстава и опреме за личну заштиту на раду постоји повећано штетно дејство на здравље запосленог - скраћује се радно време сразмерно штетном дејству услова рада на здравље и радну способност запосленог, а највише 10 часова недељно (послови са повећаним ризиком); скраћено радно време утврђује се на основу стручне анализе; запослени који ради скраћено радно време има сва права из радног односа као да ради са пуним радним временом.⁶²⁹ Осим тога, на запослене малолетнике могу се применити опште одредбе Закона који се односе на одмор у току дневног рада, дневни одмор, недељни и годишњи одмор. Одмор у току дневног рада траје најмање 30 минута, користи се сваког радног дана и представља интегрални део радног времена. Ако природа посла не дозвољава прекид рада и ако млада особа ради са странкама, треба обезбедити радника који би младу особу заменио у време његовог коришћења.⁶³⁰ Дневни одмор се обично дефинише као „време од краја минулог до почетка новог дневног рада“.⁶³¹ Он траје најмање 12 часова непрекидно у оквиру 24 часа, ако овим законом није другачије одређено.⁶³²

Закон о раду у члану 45. регулише заснивање радног односа са кућним помоћним особљем, те предвиђа могућност да се уговором о раду уговори исплата дела зараде и у натури (став 2.). У циљу заштите радника, Закон утврђује најмањи проценат зараде који се обавезно обрачунава и исплаћује у новцу и не може бити нижи од 50% од зараде запосленог (став 5.).

Запослени млађи од осамнаест година живота уживају општу заштиту на раду као и остали запослени. У том погледу, запослени има право на безбедност и заштиту живота и здравља на раду, у складу са законом; дужан је да поштује прописе о безбедности и заштити живота и здравља на раду како не би угрозио своју безбедност и здравље, као и безбедност и здравље запослених и других лица, као и да обавести послодавца о свакој врсти потенцијалне опасности која би могла да утиче на безбедност и здравље на раду.⁶³³

Бројним одредбама Закон установљава што ефикаснију заштиту малолетника на раду, као најосетљивије категорије запослених. Закон предвиђа заштиту омладине на начин да запослени млађи од 18 година живота не могу радити на пословима:⁶³⁴

1. на којима се обавља нарочито тежак физички рад, рад под земљом, под водом или на великој висини;

⁶²⁸ Ibid, члан 25. став 1. и 2.

⁶²⁹ Ibid, члан 52. став 1, 2. и 3.

⁶³⁰ Ивошевић З. и Ивошевић М., *Коментар Закона о раду*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 169-170.

⁶³¹ Ibid, стр. 170.

⁶³² Члан 66. Закона о раду

⁶³³ Ibid, члан 80.

⁶³⁴ Ibid, члан 84.

2. који укључују излагање штетном зрачењу или средствима која су отровна, канцерогена или која проузрокују наследна обољења, као и ризик по здравље због хладноће, топлоте, буке или вибрације;
3. који би, на основу налаза надлежног здравственог органа, могли штетно и са повећаним ризиком утицати на његово здравље и живот с обзиром на његове психичке способности.

При томе, запослени између навршене 18 и 21 године живота може да ради на пословима из претходно наведене тачке 1. и 2. само на основу налаза надлежног здравственог органа којим се утврђује да такав рад није штетан за његово здравље⁶³⁵, при чему трошкове лекарског прегледа ради прибављања налаза надлежног здравственог органа, сноси послодавац.⁶³⁶ Затим, пуно радно време запосленог млађег од 18 година живота не може да се утврди у трајању дужем од 35 часова недељно, нити дужем од осам часова дневно.⁶³⁷ Поред тога, прописана је забрана прековременог рада и прерасподела радног времена запосленог који је млађи од 18 година живота. Ове две забране су апсолутне, јер не остављају довољно времена за образовање и одмор у току дана. Ноћни рад је такође забрањен, али уз следеће изузетке:⁶³⁸

1. ако обавља послове у области културе, спорта, уметности и рекламне делатности;
2. када је неопходно да се настави рад прекинут услед више силе, под условом да такав рад траје одређено време и да мора да се заврши без одлагања, а послодавац нема на располагању у довољном броју друге пунолетне запослене. У овом случају, послодавац је дужан да обезбеди надзор над радом запосленог млађег од 18 година живота од стране пунолетног запосленог.

Дакле, ово правило није апсолутно, изузеци су широко постављени, тако да пружају могућност бројних злоупотреба. Логично да је са аспекта послодавца овакво поступање „прихватљиво“, док је са аспекта запослених малолетника апсолутно неприхватљиво.

У циљу забране дечјег рада, као и ефикасније заштите запослених малолетника Закон прописује да ће се новчаном казном у износу од 600.000,00 динара до 1.500.000,00 динара казнити за прекршај послодавац са својством правног лица ако заснује радни однос са лицем млађим од 18 година живота супротно одредбама овог закона (члан 25.), ако запосленом млађем од 18 година живота одреди да ради супротно одредбама овог закона (члан 84, 87. и 88.), као и ако запосленом између навршене 18 и 21 године живота одреди да ради супротно одредбама овог закона (члан 85.).

Поред Закона о раду, као матичног закона у области радних односа, важно је указати и на одредбе *Закона о запошљавању и осигурању за случај незапослености*⁶³⁹, који незапослене дефинише као свако лице од 15 година живота до испуњавања услова за пензију, односно најкасније до 65 године живота, способно и одмах спремно да ради, које није засновало радни однос и активно тражи запослење.⁶⁴⁰ То значи да лице које тражи запослење мора имати најмање 15 година живота. Члан 20. овог закона предвиђа да агенција за

⁶³⁵ Ibid, члан 85.

⁶³⁶ Ibid, члан 86.

⁶³⁷ Ibid, члан 87.

⁶³⁸ Ibid, члан 88.

⁶³⁹ „Службени гласник РС“, бр. 36/09, 88/10, 38/15, 113/17, 113/17-др. закон и 49/21.

⁶⁴⁰ Члан 2. Закона о запошљавању и осигурању за случај незапослености

запошљавање не може да се бави запошљавањем малолетних лица, као ни запошљавањем на пословима са повећаним ризиком. У супротном, забрањена је новчана казна у износу од 200.000,00 до 600.000,00 динара, а све у циљу превенције радне експлоатације малолетних лица.

2.5. Закон о безбедности и здрављу на раду

Заштита на раду представља организовану делатност чији је циљ стварање безбедних услова рада и заштита физичког и моралног интегритета запослених.⁶⁴¹ У нашој држави ова материја регулисана је Законом о безбедности и здрављу на раду.⁶⁴² Тачније, овим законом уређује се спровођење и унапређивање безбедности и здравља на раду лица која учествују у радним процесима, као и лица која се затекну у радној околини, ради спречавања повреда на раду, професионалних обољења и обољења у вези са радом.⁶⁴³

Законом о раду је, како је већ истакнуто, установљена општа заштита на раду коју уживају и запослени млађи од осамнаест година живота, под једнаким условима као и други запослени. Закон о безбедности и здрављу на раду предвиђа:⁶⁴⁴

1. запослени има право и обавезу да се пре почетка рада упозна са мерама безбедности и здравља на раду на пословима или на радном месту на које је одређен, као и да се оспособљава за њихово спровођење;
2. да послодавцу даје предлоге, примедбе и обавештења о питањима безбедности и здравља на раду;
3. да контролише своје здравље према ризицима радног места, у складу са прописима о здравственој заштити.

Поред тога, Законом су предвиђени случајеви у којима запослени млађи од осамнаест година живота имају право да, у самоодбрани, одбију да раде, и то у следећим ситуацијама:⁶⁴⁵

1. ако му прети непосредна опасност по живот и здравље због тога што нису спроведене прописане мере за безбедност и здравље на радном месту на које је одређен, све док се те мере не обезбеде;
2. ако му послодавац није обезбедио прописани лекарски преглед или ако се на лекарском прегледу утврди да не испуњава прописане здравствене услове;
3. ако у току оспособљавања за безбедан и здрав рад није упознат са свим врстама ризика и мерама за њихово отклањање;
4. да ради дуже од пуног радног времена, односно ноћу ако би, према оцени службе медицине рада, такав рад могао да погорша његово здравствено стање;
5. на средству за рад на којем нису примењене прописане мере за безбедност и здравље на раду;

При томе, када му прети непосредна опасност по живот или здравље, запослени има право да предузме одговарајуће мере, у складу са својим знањем и техничким средствима која му стоје на располагању и да престане да ради,

⁶⁴¹ Шундерић Б., *Право Међународне организације рада*, *op. cit.*, стр. 299.

⁶⁴² „Службени гласник РС“, бр. 101/05, 91/15 и 113/17 - др. закон

⁶⁴³ Члан 1. став 1. Закона о безбедности и здрављу на раду

⁶⁴⁴ *Ibid*, члан 32.

⁶⁴⁵ *Ibid*, члан 33.

напусти радно место, радни процес, односно радну околину, у ком случају запослени не може бити одговоран за штету коју проузрокује послодавцу.

Права запослених у вези са спровођењем мера заштите безбедности и здравља на раду истовремено представљају обавезе послодавца. Сходно томе, послодавац има обавезу:⁶⁴⁶

1. да обезбеди запосленом рад на радном месту и у радној околини у којима су спроведене мере безбедности и здравља на раду;
2. да обезбеди да радни процес буде прилагођен телесним и психичким могућностима запосленог, а радна околина, средства за рад и средства и опрема за личну заштиту на раду буду уређени, односно произведени и обезбеђени, да не угрожавају безбедност и здравље запосленог.
3. да донесе акт о процени ризика у писменој форми за сва радна места у радној околини и да утврди начин и мере за њихово отклањање
4. обавештава запослене и њиховог представника о увођењу нових технологија и средстава за рад, као и о опасностима од повреда и оштећења здравља који настају њиховим увођењем, односно да у таквим случајевима донесе одговарајућа упутства за безбедан рад;
5. оспособљава запослене за безбедан и здрав рад;
6. да обезбеди запосленима коришћење средстава и опреме за личну заштиту на раду;
7. да обезбеди одржавање средстава за рад и средстава и опреме за личну заштиту на раду у исправном стању;
8. да ангажује правно лице са лиценцом ради спровођења превентивних и периодичних прегледа и провере опреме за рад, као и превентивних и периодичних испитивања услова радне околине
9. заустави сваку врсту рада који представља непосредну опасност за живот или здравље запослених.

У циљу поштовања законом прописаних обавеза, као и ефикасније заштите запослених на раду, казниће се за прекршај послодавац са својством правног лица и може му бити изречена новчана казна у износу од 800.000,00 динара до 1.000.000,00 динара.

Посебно је важно нагласити да је послодавац дужан да обезбеди да запослени млађи од 18 година живота, и поред оспособљавања за безбедан и здрав рад, буду у писменој форми обавештени о резултатима процене ризика на радном месту и о мерама којима се ризици отклањају у циљу повећања безбедности и здравља на раду.⁶⁴⁷ За непоштовање ове обавезе послодавцу је забрањена новчана казна у износу од 600.000,00 динара до 800.000,00 динара.

Поред опште заштите на раду, ова категорија запослених ужива посебну заштиту, као један вид „допунске заштите“ на раду, с обзиром да су у питању запослени са малим животним искуством, при томе и недовољно сазрели, са смањеном пажњом, непознавањем радних односа, што их чини склонијим повредама на раду. Наиме, Закон прописује посебна права, обавезе и мере у вези са безбедношћу и здрављем на раду младих (нарочито у вези са њиховим духовним и телесним развојем). Те превентивне мере споразумно прописују министар надлежан за рад и министар надлежан за здравље.

⁶⁴⁶ Ibid, чланови 9-16.

⁶⁴⁷ Ibid, члан 30.

Сходно томе, донет је Правилник о превентивним мерама за безбедан и здрав рад младих⁶⁴⁸, који прописује захтеве које је послодавац дужан да испуни у обезбеђивању примене превентивних мера са циљем отклањања или свођења на најмању могућу меру ризика од настанка оштећења здравља младих на раду, а нарочито у вези са њиховим духовним и телесним развојем. Правилник под „младима“ подразумева свако лице старости од најмање 15 година, а највише 18 година. Према Правилнику, послодавац је дужан да за сва радна места у радној околини, на којима раде млади изврши процену ризика од настанка повреда и оштећења здравља пре почетка обављања послова, као и да изврши делимичну измену и допуну акта о процени ризика уколико је дошло до промене у обављању послова, односно појаве нових опасности и штетности, водећи рачуна о:⁶⁴⁹

1. прилагођавању и организацији рада на радном месту;
2. природи, степену и трајању изложености физичким, биолошким и хемијским штетностима;
3. начину, обиму и коришћењу опреме за рад, машина, уређаја и алата, и начина на који се њима рукује;
4. утврђивању одговарајућих радних процеса и операција и начина на који се они комбинују (организација рада);
5. нивоу оспособљавања за безбедан и здрав рад и писаним инструкцијама и упутствима које добијају млади.

Ако се у поступку процене ризика утврди да постоји ризик за безбедност, физичко или психичко здравље или развој младих послодавац је дужан да обезбеди финансијска средства за праћење здравственог стања младих који се врше на начин, по поступку и у роковима као и претходни и периодични лекарски прегледи запослених на радним местима са повећаним ризиком.⁶⁵⁰

Поред тога, послодавац је дужан:

1. да обезбеди да запослени млади, њихови законски заступници – родитељи или стараоци буду у писаној форми обавештени о резултатима процене ризика на радном месту и о мерама којима се ризици отклањају у циљу повећања безбедности и здравља на раду;⁶⁵¹
2. да младима обезбеди рад на радном месту и у радној околини на којима су спроведене мере за безбедан и здрав рад, посебно водећи рачуна о специфичним ризицима за младе;⁶⁵²
3. да обезбеди да млади буду заштићени од свих специфичних ризика за њихову безбедност и здравље и развој који су последица њиховог недостатка искуства, немања свести о постојећим или могућим ризицима или чињеници да млади још нису потпуно зрели.⁶⁵³

Специфични ризици за младе, који могу да се јаве приликом обављања послова на радном месту у радној околини, укључују излагање штетностима (физичким, биолошким и хемијским), као и процесе и радове који су таксативно наведени у делу „Преглед штетности, процеса и радова“, а који чини саставни део

⁶⁴⁸ „Службени гласник РС“, број 102 од 20. децембра 2016. године

⁶⁴⁹ Члан 3. Правилника о превентивним мерама за безбедан и здрав рад

⁶⁵⁰ Ibid, члан 3. став 2.

⁶⁵¹ Ibid, члан 4.

⁶⁵² Ibid, члан 5. став 1.

⁶⁵³ Ibid, члан 5. став 2.

овог правилника. Правилник изричито забрањује да се млади радно ангажују на радном месту у радној околини на којима се обавља рад:⁶⁵⁴

1. који је објективно изнад њихових физичких или психолошких способности;
2. који укључује штетно излагање опасним материјама које су отровне, карциногене, изазивају наследна генетска оштећења или оштећују плод или на било који начин хронично утичу на људски развој;
3. који укључује штетно излагање зрачењу;
4. који укључује ризик од повреда за које се може претпоставити да их млади не могу препознати или избећи због своје недовољне пажње коју посвећују безбедности или недостатка искуства или оспособљености;
5. у којем постоји ризик за здравље због екстремне хладноће или врућине или буке или вибрација.

2.6. Законом о основама система образовања и васпитања

Право на образовање, као једно од основних људских права, утемељено је у многим међународним инструментима и Уставу Републике Србије, а Закон о основама система образовања и васпитања⁶⁵⁵ представља кровни законодавни акт у области образовања.

Законом о основама система образовања и васпитања прописано је право на бесплатно образовање деце у години пред полазак у школу, тј. предшколско образовање, затим основно, као и средње образовање. Закон таксативно наводи циљеве образовања⁶⁵⁶, који су еквивалентни са Конвенцијом Уједињених нација о правима детета. Како је Република Србија ратификовала све најзначајније међународне конвенције који се односе на остваривање и заштиту права детета, Закон у члану 79. дефинише да се права детета и ученика остварују у складу са потврђеним међународним уговорима и да је установа дужна да обезбеди њихово остваривање. Поред наведеног, забрањује се физичко, психичко, социјално, сексуално, дигитално и свако друго насиље, злостављање и занемаривање детета и ученика у установи. Забрањено је свако понашање којим се вређа углед, част или достојанство детета и гарантује се право детета на заштиту од дискриминације, а предвиђени су и механизми заштите у случају повреде права детета и ученика. Тако је у члану 110. Закона прописана дужност установе да предузме све мере прописане овим законом када се посумња или утврди дискриминаторно понашање у установи, док члан 111. Закона прописује обавезу подношења пријаве надлежном органу, и то одмах, без одлагања, ако се код детета или ученика приметите знаци насиља, злостављања или занемаривања. Исто тако, директор установе је дужан да у року од три дана од дана сазнања за повреду угледа, части или достојанства детета предузме одговарајуће активности и мере у оквиру надлежности установе.

Како Закон о основама система образовања и васпитања уређује основе предшколског, основног и средњег образовања, то су специфичности обављања ових делатности уређени посебним законима, тј. Законом о предшколском васпитању и образовању, Законом о основном образовању и васпитању и Законом о средњем образовању и васпитању.

⁶⁵⁴ Ibid, члан 6.

⁶⁵⁵ „Службени гласник РС“, бр. 88/17, 27/18-др. закон, 10/19, 27/18-др. закон, 6/20 и 129/21.

⁶⁵⁶ Видети члан 8. Закона о основама система образовања и васпитања

Законом о предшколском васпитању и образовању⁶⁵⁷ уређује се предшколско васпитање и образовање као део јединственог система образовања и васпитања. Циљеви предшколског васпитања и образовања дефинисани су чланом 4. Закона и подршка су:

- 1) целовитом развоју и добробити детета предшколског узраста, пружањем услова и подстицаја да развија своје капацитете, проширује искуства и изграђује сазнања о себи, другим људима и свету;
- 2) васпитној функцији породице;
- 3) даљем васпитању и образовању и укључивању у друштвену заједницу;
- 4) развијању потенцијала детета као претпоставке за даљи развој друштва и његов напредак.

Новелирани Закон темељи се на пет основних принципа, и то су: доступност, демократичност, отвореност, аутентичност и развојност. Као најзначајнији може се издвојити принцип доступности, који подразумева једнако право и доступност свих облика предшколског васпитања и образовања, без дискриминације и издвајања по основу пола, социјалне, културне, етничке, религијске или друге припадности, месту боравка односно пребивалишта, материјалног или здравственог стања, тешкоћа и сметњи у развоју и инвалидитета, као и по другим основама.

Овај закон има посебан значај у сагледавању проблема дечјег рада, односно фактора ризика за појаву дечјег рада, као што су живот деце на улици и њихова искљученост из друштвеног система, дечје просјачење итд. Од посебног су значаја одредбе закона које се односе на обавезу похађања припремног предшколског програма. Тако је јединица локалне самоуправе дужна да води евиденцију и обавештава предшколску установу, односно школу, која остварује припремни предшколски програм и родитеља, односно другог законског заступника, о деци која су стасала за похађање припремног предшколског програма, најкасније до 1. априла текуће године за наредну годину. Такође, предшколска установа, односно школа, која остварује припремни предшколски програм, дужна је да обавести родитеља, односно другог законског заступника и јединицу локалне самоуправе о деци која се нису уписала, која не похађају редовно или су престала да похађају припремни предшколски програм, најкасније 15 дана од дана протекла рока за упис, односно од дана престанка редовног похађања припремног предшколског програма.⁶⁵⁸

С друге стране, родитељ, односно други законски заступник детета дужан да упише дете у предшколску установу, односно школу, ради похађања припремног предшколског програма. У супротном, надлежни орган јединице локалне самоуправе поднеће захтев за покретање прекршајног поступка против родитеља, односно другог законског заступника детета, чије дете није благовремено уписано, односно које не похађа припремни предшколски програм, најкасније у року од 15 дана од дана када је о томе обавештен.⁶⁵⁹ Закон прописује да деца из осетљивих група имају приоритет приликом уписа у предшколску установу и да се деца из осетљивих група, затим деца без држављанства, прогнана и расељена деца, могу уписати у предшколску установу, односно школу, и то без

⁶⁵⁷ „Службени гласник РС“, бр. 18/10, 101/17, 113/17-др. закон, 95/18-др. закон, 10/19, 86/19-др. закон, 157/20-др. закон, 123/21-др. закон и 129/21.

⁶⁵⁸ Члан 23. Закона о предшколском васпитању и образовању

⁶⁵⁹ Ibid, члан 24.

доказа о пребивалишту и других личних докумената, под истим условима и на начин прописан за држављане Републике Србије. Овакво решење представља добру законску основу за укључивање деце из маргинализованих група у систем предшколског образовања и васпитања.⁶⁶⁰ Закон је, иначе, посебну пажњу посветио деци из осетљивих друштвених група, пружајући им бројне подршке у васпитању и образовању.⁶⁶¹

Основно образовање регулисано је *Законом о основном образовању и васпитању*⁶⁶², који прокламује да свако лице има право на бесплатно и квалитетно основно образовање и васпитање у школи. Закон прописује да је основно образовање и васпитање обавезно и да је родитељ односно други законски заступник дужан је да обезбеди да његово дете упише и редовно похађа школу.⁶⁶³ Као своје основне циљеве Закон утврђује: обезбеђивање добробити и подршка целовитом развоју ученика; обезбеђивање подстицајног и безбедног окружења за целовити развој ученика, развијање ненасилног понашања и успостављање нулте толеранције према насиљу; свеобухватна укљученост ученика у систем образовања и васпитања; развијање и практиковање здравих животних стилова, свести о важности сопственог здравља и безбедности, потребе неговања и развоја физичких способности; континуирано унапређивање квалитета процеса и исхода образовања и васпитања заснованог на провереним научним сазнањима и образовној пракси; развијање компетенција за сналажење и активно учешће у савременом друштву које се мења; пун интелектуални, емоционални, социјални, морални и физички развој сваког ученика, у складу са његовим узрастом, развојним потребама и интересовањима; развој свести о себи, стваралачких способности, критичког мишљења, мотивације за учење, способности за тимски рад, способности самовредновања, самоиницијативе и изражавања свог мишљења; оспособљавање за доношење ваљаних одлука о избору даљег образовања и занимања, сопственог развоја и будућег живота; развијање осећања солидарности, разумевања и конструктивне сарадње са другима и неговање другарства и пријатељства; развијање позитивних људских вредности; развијање компетенција за разумевање и поштовање права детета, људских права, грађанских слобода и способности за живот у демократски уређеном и праведном друштву; развој и поштовање расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрастне равноправности, толеранције и уважавање различитости; развијање личног и националног идентитета, развијање свести и осећања припадности Републици Србији, поштовање и неговање српског језика и матерњег језика, традиције и културе српског народа и националних мањина, развијање интеркултуралности, поштовање и очување националне и светске културне баштине; повећање ефикасности употребе свих ресурса образовања и васпитања, завршавање образовања и васпитања у предвиђеном року са минималним продужетком трајања и смањеним напуштањем школовања; повећање ефикасности образовања и васпитања и унапређивање образовног нивоа становништва Републике Србије као државе засноване на знању.⁶⁶⁴

⁶⁶⁰ Стевановић И., *op. cit.*, стр. 70.

⁶⁶¹ Видети члан 34. Закона предшколском васпитању и образовању

⁶⁶² „Службени гласник РС“, бр. 55/13, 101/17, 10/19, 27/18-др. закон и 129/21.

⁶⁶³ Члан 5. и 6. Закона о основном образовању и васпитању

⁶⁶⁴ *Ibid*, члан 21.

Основни задатак школе, сходно Закону, је да омогући квалитетно образовање и васпитање за свако дете и ученика, под једнаким условима, без обзира где се школа налази, односно где се образовање и васпитање одвија, а лица која обављају образовно-васпитни рад и друга лица запослена у школи треба да промовишу једнакост међу свим ученицима и да се активно се супротстављају свим врстама дискриминације и насиља.⁶⁶⁵

Посебну пажњу Закон је посветио деци ученицима са сметњама у развоју и инвалидитетом уводећи и законску дефиницију појма „ученик са сметњама у развоју и инвалидитетом“ у коју се убрајају дете са интелектуалним сметњама, дете са сензорним сметњама, дете са моторичким сметњама, дете са тешкоћама у учењу, дете са говорно-језичким сметњама, дете са проблемом у понашању, дете са емоционалним тешкоћама, дете са сметњама у развоју које се манифестују истовремено у неколико области, услед чега се дете суочава са бројним препрекама у задовољењу основних потреба и потребна му је најкомплекснија подршка или дете са другим сметњама због којих му је потребна подршка. Ученик са сметњама у развоју и инвалидитетом стиче основно образовање и васпитање по правилу у школи заједно са осталим ученицима, а када је то у најбољем интересу ученика у школи за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом.⁶⁶⁶ Такође, ученик са сметњама у развоју и инвалидитетом има право и на индивидуални образовни план. Овакво законско решење омогућава да се његов развој и напредовање одвија према способностима и интересовањима.

Законом је успостављена одговорност родитеља/јединице локалне самоуправе за упис детета у школу. Тако је, са једне стране, јединица локалне самоуправе дужна да води евиденцију и обавештава школу и родитеље, односно друге законске заступнике, о деци која треба да се упишу у први разред основне школе најкасније до краја фебруара текуће године за наредну школску годину, док је са друге стране родитељ, односно други законски заступник одговоран за упис детета у школу, као и за редовно похађање наставе и обављање других школских обавеза.

Важно је нагласити да је Законом предвиђена социјална заштита ученика у школи, према којој школа у сарадњи са надлежним установама брине о социјалној заштити, посебно ученика из осетљивих друштвених група, на основу програма социјалне заштите, а предвиђени су и програми сарадње са локалном самоуправом и породицом.⁶⁶⁷ Поред тога, детету и ученику коме је услед социјалне ускраћености, сметњи у развоју, инвалидитета, тешкоћа у учењу, ризика од раног напуштања школовања и других разлога потребна додатна подршка у образовању и васпитању, школа обезбеђује отклањање физичких и комуникацијских препрека, прилагођавање начина остваривања школског програма и израду, доношење и остваривање индивидуалног образовног плана. Циљ додатне подршке у образовању и васпитању јесте постизање оптималног укључивања ученика у редован образовно-васпитни рад, осамостаљивање у вршњачком колективу и његово напредовање.⁶⁶⁸

⁶⁶⁵ Ibid, члан 9.

⁶⁶⁶ Ibid, члан 10.

⁶⁶⁷ Ibid, видети члан 47. и 48.

⁶⁶⁸ Ibid, члан 64. став 1. и 2.

*Законом о средњем образовању и васпитању*⁶⁶⁹ регулисано је средњешколско образовање, које се остварује у складу са следећим циљевима: развој кључних компетенција неопходних за даље образовање и активну улогу грађанина за живот у савременом друштву; развој стручних компетенција неопходних за успешно запошљавање; оспособљавање за самостално доношење одлука о избору занимања и даљег образовања; свест о важности здравља и безбедности, укључујући и безбедност и здравље на раду; оспособљавање за решавање проблема, комуникацију и тимски рад; поштовање расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрасне равноправности, толеранције и уважавања различитости; развој мотивације за учење, оспособљавање за самостално учење, самоиницијативе, способност самовредновања и изражавања сопственог мишљења.⁶⁷⁰ Делатност средњег образовања и васпитања обавља се у средњој школи, односно гимназији, стручној школи, уметничкој школи, мешовитој школи (гимназији и стручној школи или уметничкој школи) и школи за ученике са сметњама у развоју.

Кроз измене и допуне Закона од 2017. године предвиђена је додатна подршка у образовању и васпитању за ученике којима је због сметњи у развоју и инвалидитета, специфичних тешкоћа у учењу, социјалне ускраћености, ризика од раног напуштања школовања и других разлога потребна додатна подршка у образовању и васпитању, на начин да школа обезбеђује отклањање физичких и комуникацијских препрека и зависно од потреба, доноси и индивидуални образовни план. Циљ додатне подршке у образовању и васпитању јесте постизање оптималног укључивања ученика и одраслих у редован образовно-васпитни рад, осамостаљивање у вршњачком колективу и његово напредовање у образовању и припрема за свет рада.⁶⁷¹ Закон прописује да је редован ученик првог разреда школе лице које је уписано у први разред ради стицања средњег образовања и васпитања или образовања за рад и које је млађе од 17 година. Чланом 26а Закона установљено је дуално образовање, као модел реализације у систему средњег стручног образовања и васпитања у коме се кроз теоријску наставу и вежбе у школи и учење кроз рад код послодавца, стичу, усавршавају и изграђују знања, вештине, способности и ставови у складу са стандардом квалификације и планом и програмом наставе и учења.

Идентична дефиниција садржана је и у *Закону о дуалном образовању*⁶⁷², који предвиђа да се дуално образовање заснива на обавези свих учесника да се руководе најбољим интересима детета и ученика. Учење кроз рад реализује се у складу са школским календаром током школске године, најдуже шест сати дневно, односно 30 сати недељно, у складу с планом и програмом наставе и учења, уз ограничење да рад не може да се реализује ноћу, тј. у времену од десет часова увече до шест часова ујутру. Заштита права ученика у дуалном образовању остварује се у складу са свим претходно наведеним законима у области образовања, затим законом којим се уређује област рада и заштите на раду, прописима којима се уређује забрана обављања опасног рада за децу и овим законом. Током учења кроз рад код послодавца забрањени су дискриминација

⁶⁶⁹ „Службени гласник РС“, бр. 55/13, 101/17, 27/18-др. закон, 6/20, 52/21, 129/21 и 129/21-др. закон.

⁶⁷⁰ Члан 2. Закона о средњем образовању и васпитању

⁶⁷¹ Ibid, члан 12.

⁶⁷² „Службени гласник РС“, бр. 101/17 и 6/20

ученика, физичко, психичко, социјално, сексуално, дигитално и свако друго насиље, злостављање и занемаривање ученика, у складу са законом којим се уређују основе система образовања и васпитања.⁶⁷³

У циљу реализације дуалног образовања, Закон предвиђа закључење две врсте уговора. Уговор о дуалном образовању се закључује између школе и послодавца, у писменој форми, најмање на период од три, односно четири године, у складу са планом и програмом наставе и учења, док уговор о учењу кроз рад закључују послодавац и ученик, односно родитељ или други законски заступник ученика, у писменој форми. Сходно Закону, ученик има право на обезбеђење средстава и опреме за личну заштиту на раду, накнаду стварних трошкова превоза од школе до места извођења учења кроз рад и назад, накнаду трошкова исхране и осигурање за случај повреде током учења кроз рад код послодавца, а послодавац може да обезбеди ученику и покриће трошкова смештаја и исхране у ученичком дому. Интересантно је да се предвиђа могућност раскида уговора од стране ученика или послодавца у случају трајног губитка здравствене способности за рад у занимању за које се школује. Посебно изненађује одредба Закона којом се дефинише „финансијско обезбеђење ученика“, у смислу да ученик који обавља учење кроз рад има право на накнаду за учење кроз рад, која се исплаћује једном месечно, а која је обрачуната по сваком сату проведену на учењу кроз рад, у нето висини од најмање 70% минималне цене рада. Поставља се питање шта је законодавац хтео да постигне оваквим одредбама закона, будући да оваква решења никако не могу допринети смањењу злоупотребе дечијег рада. Шта више, оваква решења доприносе „легалном“ дечијем раду. Начин на који је уведен модел дуалног образовања није приоритетно заснован на потребама и правима ученика, већ на потребама тржишта и послодавца, а сам процес образовања је у великој мери препуштен послодавцима и стављен ван изван домашаја надзорних и корективних механизма државе.⁶⁷⁴

2.7. Закон о јавном реду и миру

Република Србија је усвојила Закон о јавном реду и миру⁶⁷⁵ 26. јануара 2016. године. Иначе, ово је једини правни пропис којим се, на неки начин, регулише појава просјачења, а поред просјачења санкционише се и бављење проституцијом, предвиђајући само прекршајне казне за починиоце. Битно је напоменути да у законодавству Републике Србије дечије просјачење не постоји као посебно дефинисан правни појам. Наиме, позитивно-правни прописи не објашњавају израз „просјачење“, нити се појава дечијег просјачења одваја од просјачења одраслих.

Наиме, чланом 12. Закона о јавном реду и миру се предвиђа: „Ко просјачењем или скитничањем, или непристојним, дрским и безобзирним понашањем угрожава спокојство грађана или ремети јавни ред и мир - казниће се новчаном казном до 20.000,00 динара или казном затвора до 30 дана. Ко организује просјачење или ко се затекне да просјачи у групи - казниће се новчаном казном до 30.000,00 динара или казном затвора до 60 дана.“ Сходно наведеном, просјачење се сматра само кршењем јавног реда и мира, а казне су

⁶⁷³ Члан 10. Закона о дуалном образовању

⁶⁷⁴ Посебан извештај Заштитника грађана „Стање права детета у Републици Србији“, 2018, стр. 141.

⁶⁷⁵ „Службени гласник РС“, бр. 6/16 и 24/18

релативно благе. Првобитно је предлогом Закона била прописана новчана казна у износу од 50.000,00 динара до 100.000,00 динара и казна затвора од 30 до 60 дана за онога ко организује просјачење или за просјачење користи децу или малолетна лица, поводом кога је невладина организација АСТРА изразила забринутост будући да би таквим предлогом Србија била једина држава у свету која трговину људима у циљу просјачења третира као прекршај. Након објављеног АСТРИНОГ саопштења за јавност и медијског извештавања Одбор за одбрану и унутрашње послове је поднео амандман на члан 12, који је убрзо усвојен и на тај начин су испоштоване међународне обавезе Републике Србије и спречено озбиљно нарушавање права жртава кривичног дела трговине људима у циљу принудног просјачења.⁶⁷⁶

У поређењу са просјачењем, Закон о јавном реду и миру, проституцију квалификује као мало тежи облик прекршаја и у члану 16. прописује: „Ко се одаје проституцији, користи услуге проституције или уступа просторије ради проституције - казниће се новчаном казном у износу од 50.000,00 динара до 150.000,00 динара или казном затвора од 30 до 60 дана.“ Такође, „ко малолетном лицу уступа просторије ради проституције - казниће се затвором од 30 до 60 дана.“

У напред наведеним ситуацијама, мере у случајевима када је извршилац дете, нису обухваћене овим законом. Осим тога, Закон о јавном реду и миру не препознаје децу која су укључена у дечје просјачење, проституцију и друге облике експлоатације као најгорих облика дечјег рада. Уместо да добију статус жртве уз обезбеђење адекватне заштите, Закон о јавном реду и миру децу доводи у отежавајућу околност, предвиђајући за њих прекршајну одговорност.

2.8. Кривични законик

Поред Закона о раду, као матичног закона у области радних односа, и Кривични законик⁶⁷⁷ се такође бави проблемима насталим као последица повреде права по основу рада и права из социјалног осигурања. Тако Законик у члану 163. прописује: „Ко се свесно не придржава закона или других законских прописа, колективних уговора и других општих аката о правима по основу рада и о посебној заштити на раду омладине, жена и инвалида или о правима из социјалног осигурања и тиме другом ускрати или ограничи право које му припада, казниће се новчаном казном или затвором до две године“. Осим тога, Законик предвиђа казну затвора до три године за лице које је одговорно за предузимање мера заштите на раду уколико се свесно не придржава закона или других прописа или општих аката о мерама заштите на раду, услед чега може наступити опасност за живот или здравље запослених.⁶⁷⁸

Сви међународни инструменти, регионалног и универзалног карактера који су били предмет истраживања у претходном делу рада, под појмом „детета“ означавају сваку особа која је млађа од 18 година живота. Наше кривично законодавство познаје појмове дете, малолетник и малолетно лице. Тако се дететом сматра свако лице које није навршило 14 година живота, под

⁶⁷⁶ www.astra.rs, доступно 12.06.2019. године

⁶⁷⁷ „Службени гласник РС“, бр. 85/05, 88/05-испр., 107/05-испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19.

⁶⁷⁸ Члан 169. Кривичног законика

малолетником се сматра лице које је навршило 14 година, а није навршило 18 година, док се под малолетним лицем сматра лице које није навршило 18 година живота.⁶⁷⁹

Када је реч о инкриминисању искоришћавања деце, Кривични Законик предвиђа читав низ кривичних дела, на тај начин у великој мери испуњавајући међународне обавезе које је Србија преузела.⁶⁸⁰ У оквиру главе XVIII којом су обухваћена кривична дела против полне слободе, Закоником су инкриминисана понашања која се односе на извршење обљубе са дететом (члан 180.), посредовања у вршењу проституције (члан 184.), приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију (члан 185.), навођење детета на присуствовање полним радњама (члан 185а), као и искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу (члан 185б). Сагласно томе, за кривично дело посредовања у вршењу проституције у случају да је ово дело учињено према малолетном лицу, предвиђа се казна затвора од једне до десет година и новчана казна.⁶⁸¹ Кривичним делом приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију изричито је забрањено сексуално искоришћавање малолетника. У том циљу, Законик у члану 185. прописује:

- 1) Ко малолетнику прода, прикаже или јавним излагањем или на други начин учини доступним текстове, слике, аудио-визуелне или друге предмете порнографске садржине или му прикаже порнографску представу, казниће се новчаном казном или затвором до шест месеци;
- 2) Ко искористи малолетника за производњу слика, аудио-визуелних или других предмета порнографске садржине или за порнографску представу, казниће се затвором од шест месеци до пет година;
- 3) Ако је дело из ст. 1. и 2. овог члана извршено према детету, учинилац ће се казнити за дело из става 1. затвором од шест месеци до три године, а за дело из става 2. затвором од једне до осам година;
- 4) Ко прибавља за себе или другог, поседује, продаје, приказује, јавно излаже или електронски или на други начин чини доступним слике, аудио-визуелне или друге предмете порнографске садржине настале искоришћавањем малолетног лица, казниће се затвором од три месеца до три године;
- 5) Ко помоћу средстава информационих технологија свесно приступи сликама, аудио-визуелним или другим предметима порнографске садржине насталим искоришћавањем малолетног лица, казниће се новчаном казном или затвором до шест месеци;
- 6) Предметима порнографске садржине насталим искоришћавањем малолетног лица (дечија порнографија) сматра се сваки материјал који визуелно приказује малолетно лице које се бави стварним или симулираним сексуално експлицитним понашањем, као и свако приказивање полних органа детета у сексуалне сврхе;
- 7) Предмети из ст. 1. до 4. овог члана одузеће се.

⁶⁷⁹ Ibid, члан 112. став 8, 9. и 10.

⁶⁸⁰ Рељановић, М., *Спречавање експлоатације деце – међународни стандарди и стање у Србији*, Страни правни живот: теорија, законодавство и пракса, бр. 2/2008, стр. 102.

⁶⁸¹ Члан 184. став 2. Кривичног законика

Изменама и допунама Кривичног законика из 2009. године извршене су измене бића кривичног дела приказивања, прибављања и поседовања порнографског материјала и искоришћавања малолетног лица за порнографију, тако што су уведена два нова кривична дела, и то: навођење детета на присуствовање полним радњама и искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу. Подстицај за инкриминацију ових кривичних дела, дала је Конвенције Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, која, како је већ претходно наведено, у члану 23. прописује обавезу држава потписница да предузму све неопходне законодавне и друге мере да би криминализовале предлог које пунолетно лице са намером упути, користећи информационо-комуникациону технологију, да се састане са дететом, у циљу извршавања неког од поменутих кривичних дела против детета, ако је тај предлог пропраћен и материјалним радњама које воде ка одржавању таквог састанка.

Чланом 185а Кривичног законика предвиђено је кривично дело навођење детета на присуствовање полним радњама, за које је прописана казна затвора од једне до осам година. Међутим, отежавајућа околност је уколико је кривично дело учињено употребом силе или претње, за шта је предвиђено да ће се учинилац казнити затвором од две до десет година.

Кривично дело приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију помиње се и обрађује и као кривично дело високотехнолошког криминалитета због његове све веће повезаности са информационом технологијом, како због процеса производње порнографског материјала, тако и због његове дистрибуције, односно модалитета чињења доступним широком кругу корисника, путем злоупотребе информационе технологије.⁶⁸² За кривично дело искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу, Законик у члану 185б предвиђа одговорност за онога ко у намери извршења неког од кривичног дела, користећи рачунарску мрежу или комуникацију другим техничким средствима, договори са малолетником састанак и појави се на договореном месту ради састанка. Прописана казна је казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна. Уколико је кривично дело извршено према детету, предвиђа се казна затвора од једне до осам година.

С обзиром да злоупотреба деце у порнографске сврхе представља јако озбиљан друштвени и глобални проблем, као и да су разноврсне могућности злоупотребе интернета олакшале производњу и могућност дистрибуције, преноса и објављивања порнографског материјала, може се констатовати да Законик предвиђа недовољно минималне казне за коришћење деце за производњу порнографских материјала.

Поред претходно наведеног, у оквиру главе XIX којом су обухваћена кривична дела против брака и породице, Законик прописује кривично дело запуштања и злостављања малолетног лица и предвиђа одговорност за родитеља, усвојиоца, стараоца или друго лице које злоставља малолетно лице или га принуђава на претеран рад или рад који не одговара узрасту малолетног лица

⁶⁸² Бодржић И., *Кривична дела са елементима високотехнолошког криминала*, Безбедност, бр. 2, Београд, 2013, стр. 145.

или на просјачење или га из користољубља наводи на вршење других радњи које су штетне за његов развој, као и казну затвора од три месеца до пет година.⁶⁸³

Када је реч о трговини људима као кривичном делу и једном од фактора настанка дечјег рада, она је у наше законодавство интегрисана као кривично дело тек 2003. године, Законом о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије.⁶⁸⁴ Подстицај за увођење инкриминације трговине људима извршила је ратификација Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом (Палермо протокола).

Кривично дело трговина људима предвиђено је у глави XXXIV у групи кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Тако је чланом 388. Кривичног законика предвиђена одговорност и казна затвора од три до дванаест година за онога ко силом или претњом, довођењем у заблуду или одржавањем у заблуди, злоупотребом овлашћења, поверења, односа зависности, тешких прилика другог, задржавањем личних исправа или давањем или примањем новца или друге користи, врбује, превози, пребацује, предаје, продаје, купује, посредује у продаји, сакрива или држи друго лице, а у циљу експлоатације његовог рада, принудног рада, вршења кривичних дела, проституције или друге врсте сексуалне експлоатације, просјачења, употребе у порнографске сврхе, успостављања ропског или њему сличног односа, ради одузимања органа или дела тела или ради коришћења у оружаним сукобима.

Ово је уједно и основни облик кривичног дела трговина људима, за који се везују три битне карактеристике дела, и то су: радња извршења (врбовање, превожење, пребацавање итд.), начин извршења (сила, претња, довођење у заблуду, задржавање личних исправа итд.) и циљ који се жели остварити (експлоатације рада, принудни рад, вршење кривичних дела, проституција, просјачење итд.). Осим основног облика, кривично дело трговина људима има посебни и неколико тежих облика. Посебни облик овог кривичног дела уочава се у ставу 2. овог члана: „Уколико је ово дело учињено према малолетном лицу, учинилац ће се казнити казном прописаном за то дело и када није употребио силу, претњу или неки други од наведених начина извршења.“ Дакле, посебност овог облика огледа се у чињеници да се као жртва појављује лице које је млађе од осамнаест година живота.

Први квалификовани, односно тежи облик дела предвиђен је ставом 3. овог члана, у случају да је претходно наведено дело (из става 1.) учињено према малолетном лицу које је млађе од осамнаест година живота. За извршење овог дела прописана је казна затвора од најмање пет година. Други тежи облик прописан је ставом 4. за случај да је услед дела из става 1. и 2. овог члана наступила тешка телесна повреда неког лица, учинилац ће се казнити затвором од пет до петнаест година, а ако је наступила тешка телесна повреда малолетног лица услед дела из става 3. овог члана, учинилац ће се казнити затвором најмање пет година. Најтежи квалификовани облик дела постоји ако је услед дела из става 1. и 3. овог члана наступила смрт једног или више лица (став 5.). У том случају учинилац ће се казнити затвором од најмање десет година. Следећи тежи облик дела предвиђен је ставом 6. у ситуацији да се учинилац бави вршењем кривичног дела из става 1. до 3., или је дело извршено од стране групе, за шта ће се учинилац казнити затвором најмање пет година, док је у ставу 7. предвиђена казна затвора

⁶⁸³ Члан 193. став 2. Кривичног законика

⁶⁸⁴ „Службени гласник РС“, број 39/2003.

од најмање десет година ако је дело извршено од стране организоване криминалне групе.

Гледано са аспекта кривичноправне превенције злочина трговине људима, посебно су значајне измене Кривичног законика у погледу одговорности особе која је знала или је могла знати да је лице жртва трговине људима, па искористи њен положај или другоме омогући искоришћавање њеног положаја ради експлоатације предвиђене ставом 1. члана 388.⁶⁸⁵ За извршење овог облика дела прописана је казна затвора од шест месеци до пет година (став 8.). При томе, ако је ово дело учињено према лицу за које је учинилац знао или је могао знати да је малолетно, учинилац ће се казнити затвором од једне до осам година (став 9.). Таквим решењима изашло се у сусрет обавези садржаној у члану 19. Конвенције Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, којом је предвиђена криминализација коришћења услуга жртве.⁶⁸⁶

У циљу превенције овог кривичног дела од посебне је важности став 10. члана 388, који прописује да пристанак лица на експлоатацију или на успостављање ропског или њему сличног односа из става 1. не утиче на постојање кривичног дела из става 1, 2. и 6. овог члана. Овакво решење свакако утиче и на ефикасно гоњење учиналаца кривичног дела трговине људима.

Са кривичним делом трговина људима, одређене сличности имају и поједина кривична дела која се ближе одређују такође у оквиру групе кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. То су: трговина малолетним лицима ради усвојења, заснивање ропског односа и превоза лица у ропском односу, као и расна и друга дискриминација.

Трговина малолетним лицима ради усвојења регулисана је чланом 389. који предвиђа одговорност за оног ко одузме лице које није навршило шеснаест година ради његовог усвојења противно важећим прописима или ко усвоји такво лице или посредује у таквом усвојењу или ко у том циљу купи, прода или преда друго лице које није навршило шеснаест година или га превози, обезбеђује му смештај или га прикрива. За извршење овог кривичног дела прописана је казна затвора од једне до пет година. Будући да се кривичноправна заштита односи на лице које није навршило шеснаест година живота, треба указати на неусаглашеност члана 112. став Кривичног закона који дефинише појам малолетног лица (лице које није навршило 18 година живота). Строжије санкције су предвиђене у случају да је ово кривично дело извршено од стране групе, за које је прописана казна затвора најмање три године, као и у случају да је дело извршено од стране организоване криминалне групе и за које је прописана казна затвора од најмање пет година.⁶⁸⁷ Сличност са кривичним делом трговина људима постоји по питању радње и начина извршења, као и циља извршења. Радња извршења јесте противзаконито усвајање или посредовање у усвајању лица које није навршило 16 година живота. Начин извршења овог дела јесу: одузимање лица, куповина, продаја, предаја другом, превозење, обезбеђење смештаја и прикривање, док је циљ радње извршења искључиво усвојење.

Као посебно кривично дело издвојено је кривично дело заснивање ропског односа и превоза лица у ропском односу. Чланом 390. Кривичног законика

⁶⁸⁵ Маринковић Д., Симеуновић-Патић Б., Жарковић М., *Обележја виктимизације малолетних лица трговином људима и актуелна питања њихове кривичноправне заштите у Републици Србији*, Насилнички криминалитет, Паневропски Универзитет, Бања Лука, 2011, стр. 99.

⁶⁸⁶ Ibid.

⁶⁸⁷ Члан 389. став 2. и 3. Кривичног законика

предвиђена је одговорност за оног ко, кршећи правила међународног права, стави другог у ропски или њему сличан однос или га држи у таквом односу, купи, прода, преда другом лицу или посредује у куповини, продаји или предаји оваквог лица или подстиче другог да прода своју слободу или слободу лица које издржава или о којем се стара, као и казна затвора од једне до десет година. Ово је, иначе, основни облик овог кривичног дела. Лакши облик дела прописан је ставом 2. овог члана, који предвиђа одговорност за онога ко превози лица која се налазе у ропском или њему сличном односу из једне земље у другу, као и казну затвора од шест месеци до пет година (с обзиром да се врши само превоз лица). Тежи облик дела прописан је ставом 3. у случају да је претходно наведено дело учињено према малолетном лицу, за које је предвиђена казна затвора од пет до петнаест година.

Сличност са кривичним делом трговина људима огледа се пре свега у начину извршења (куповина, продаја, предаја, посредовање у продаји, превозење итд.), док је циљ и једног и другог кривичног дела идентичан, а то је успостављање ропског или њему сличног односа. Предмет инкриминације из овог члана је ропство или њему сличан однос, што значи да су поред ропства обухваћене и институције и пракса слична ропству, где пре свега спадају тзв. ропство због дуга, кметство, продаја женског лица од стране породице ради удаје, продаја или уступање без накнаде малолетног лица од стране родитеља или стараоца ради његовог експлоатисања, као и још неки други облици из члана 1. Допунске конвенције о укидању ропства, трговине робљем и установа и праксе сличне ропству од 1956. године.⁶⁸⁸

Расна и друга дискриминација је кривично дело које је предвиђено чланом 387. Кривичног законика. Основни облик овог кривичног дела представља кршење основних људских права и слобода зајамчених општеприхваћеним правилима међународног права и ратификованим међународним уговорима од стране Републике Србије, а на основу разлике у раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству. За извршење овог кривичног дела прописана је казна затвора од шест месеци до пет година. Под дискриминацијом се подразумева негација људских права. Према томе, основна сличност са кривичним делом трговина људима се манифестује у радњи извршења, тј. у основном облику бића кривичног дела, а која се састоји у кршењу основних људских права и слобода.

Са аспекта кривичноправне заштите малолетника који су жртве трговине људима, значајно је поменути Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица⁶⁸⁹, који садржи норме које се примењују према малолетним учиниоцима кривичних дела, као и посебне одредбе о заштити деце и малолетника као оштећених у кривичном поступку. У делу Закона који се односи на посебне одредбе о заштити малолетних лица као оштећених у кривичном поступку, у члану 150. се истиче да се његове одредбе, између осталих кривичних дела, односе и на трговину људима, трговину децом ради усвојења, као и на заснивање ропског односа и превоза лица у ропском односу. Осим тога, Закон налаже да сви учесници у кривичном поступку (судија, јавни тужилац, истражни судија, специјализовани службеници органа унутрашњих послова итд.), морају поседовати посебна знања из области права детета и кривичноправне заштите малолетних лица. Кад воде поступак за

⁶⁸⁸ Стојановић З., *Коментар Кривичног закона СРЈ*, пето измењено издање, Београд, Службени лист, 2002, стр. 206.

⁶⁸⁹ „Службени гласник РС“, број 85/2005.

кривична дела учињена на штету малолетних лица, јавни тужилац, истражни судија и судије у већу ће се односити према оштећеном водећи рачуна о његовом узрасту, својствима личности, образовању и приликама у којима живи, посебно настојећи да се избегну могуће штетне последице поступка по његову личност и развој. Саслушање малолетних лица обавиће се уз помоћ психолога, педагога или другог стручног лица.⁶⁹⁰ Овај закон подробно прописује сам поступак саслушања малолетног лица које је оштећено одређеним кривичним делом.⁶⁹¹

3. Анализа стања и препоруке мера за сузбијање дечјег рада у Републици Србији

Република Србија је ратификовала све најважније међународне конвенције које се тичу дечјег рада: Конвенцију МОР-а број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, Препоруку МОР-а број 146 о минималним годинама за заснивање радног односа, Конвенцију МОР-а број 182 о најгорим облицима дечјег рада, Препоруку МОР-а број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада, Конвенцију МОР-а број 29 о принудном раду, Конвенцију о правима детета са пратећим Факултативним протоколом о учешћу деце у оружаним сукобима, Факултативним Протоколом о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији, затим Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом (тзв. Палермо протокол), Директиву о заштити младих на раду број 94/33, Европску социјалну повељу, као и Ревидирану Европску социјалну повељу. Као правни следбеник Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Савезне Републике Југославије и Државне заједнице Србије и Црне Горе, наша држава је преузела обавезу поштовања свих ратификованих конвенција и усвојених препорука. Самом ратификацијом конвенције постају саставни део нашег правног поретка. У нашој правној теорији усвојен је став да ратификована конвенција постаје не само закон, већ она постаје један виши закон кога каснији интерни закони не могу дерогирати без повреде међународног права.⁶⁹²

Међутим, није довољно само ратификовати конвенције, већ је потребно домаће законодавство усагласити са њиховим одредбама и осигурати њихову примену. Конвенција МОР-а број 182 о најгорим облицима дечјег рада обавезује државе које је ратификују да предузму хитне и ефикасне мере како би обезбедиле да се најгори облици дечјег рада под хитно забране и елиминишу и да успоставе или одреде одговарајуће националне механизме ради праћења примене одредаба ове конвенције. Република Србија, као потписница Конвенције МОР-а број 182 још увек нема посебно национално тело које би у свом мандату експлицитно имало и праћење појаве злоупотребе дечјег рада, посебно најгорих облика дечјег рада, координацију политика и праћење имплементације стратешких докумената који се односе на превенцију и заштиту деце од злоупотребе дечјег рада.⁶⁹³

⁶⁹⁰ Члан 152. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица

⁶⁹¹ Ibid, видети чланове 152-155.

⁶⁹² Обрадовић Г., *op. cit.*, стр. 147.

⁶⁹³ Мапа пута за елиминацију злоупотребе дечјег рада у Србији, укључујући најгоре облике дечјег рада: 2018-2022. године, Београд, 2018, стр. 8.

На основу изнетог се може закључити да је домаће законодавство у одређеној мери усклађено са међународним правом. Сходно уставним и законским оквирима наша држава је изградила добру полазну основу у борби против дечјег рада. Наш Закон о раду користи решења која су етаблирана у већини европских земаља и спада у један од бољих закона, бар што се тиче регулације деце и малолетника у радном односу.⁶⁹⁴ Међутим, стварна слика је потпуно другачија. Тачније, у нашој држави, проблем дечјег рада и његове злоупотребе, није довољно истражен и анализиран.

Срж проблема је лежао у томе што наше законодавство, до скоро, није прецизирало шта се подразумева под опасним пословима, тј. „пословима који могу угрозити здравље, морал или образовање“. Коначно је 2017. године, техничка радна група Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, уз техничку подршку Међународне организације рада, узимајући у обзир став 3. и 4. Препоруке МОР-а број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада (који се односе на опасан рад), припремила Уредбу о утврђивању опасног рада за децу⁶⁹⁵, коју је Влада Републике Србије усвојила 2017. године. Ова уредба је почела да се примењује од 01. јануара 2018. године и потпуно је комплементарна са Правилником о превентивним мерама за безбедан и здрав рад младих.

Према Уредби „опасан рад за децу“ јесте онај рад који је вероватно штетан по здравље, безбедност или морал деце, излаже их штетностима, обавља се у оквиру опасних околности или опасних делатности за децу, при чему се под појмом „дете“ подразумева лице до навршених 18 година живота. Опасан рад за децу, поред штетности, процеса и радова утврђених Правилником о превентивним мерама за безбедан и здрав рад младих, обухвата и штетности, околности и делатности које чине саставни део ове уредбе. Штетности за децу могу бити:

1. физичке - неповољни климатски или микроклиматски фактори (висока или ниска температура, висока влажност и др.); тешки психички и/или физички напори (на пример подизање терета у једном захвату за децу старију од 15 година живота до 10 kg, а за децу млађу од 15 година живота до 7 kg) уз индивидуални приступ с обзиром на степен развоја локомоторног система и организма у целини, као и услове у којима се обавља рад; висок ниво нејонизујућег зрачења; бука и вибрације које могу довести до оштећења здравља.
2. хемијске - дувански дим.

У опасне околности за децу сврставају се рад испод земље (рад у рудницима и сл.), прековремени рад, рад на саобраћајницама, рад ван места пребивалишта деце млађе од 15 година живота, рад у скученим просторима (уласци у машине, канале и сл.), рад на висини или у дубини, рад са опасним машинама, уређајима и оштрим предметима, рад у нефизиолошком положају тела при раду (на пример дуготрајно стајање, клечање, повијен положај и сл.).

Опасне делатности за децу су: рударство, снабдевање електричном енергијом, услужне делатности у гајењу усева и засада, помоћне делатности у узгоју животиња, лов, траперство и одговарајуће услужне делатности, сеча дрвећа, услужне делатности у вези са шумарством, риболов, уклањање отпадних

⁶⁹⁴ Вујовић М., *op. cit.*, стр. 202.

⁶⁹⁵ „Службени гласник РС“, број 53 од 30. маја 2017. године

вода, скупљање опасног отпада, третман и одлагање отпада, санација, рекултивација и друге услуге у области управљања отпадом, заштитне и истражне делатности, здравствене делатности, коцкање и клађење, погребне и сродне делатности, делатност неге и одржавања тела и остале непоменуће личне услужне делатности.

Посебно су истакнуте делатности за децу млађу од 15 година живота, и то су: прерађивачка индустрија, грађевинарство, скупљање отпада који није опасан, узгој животиња, делатност припремања и послуживања хране и пића, услуге одржавања објеката, прање и хемијско чишћење текстилних и крзнених производа, делатност фризерских и козметичких салона и делатност домаћинства која запошљава послугу.

Уредба изричито прописује да послодавац не може да ангажује дете нити да наложи обављање опасног рада, осим ако је овом уредбом уређено на који начин тај рад могу да обављају лица млађа од 18 година живота. Осим тога, дужан је да примени превентивне мере у складу са прописима којим се уређује безбедност и здрављу на раду, с циљем отклањања или свођења на најмању могућу меру ризика од настанка оштећења здравља деце на раду, а нарочито у вези са њиховим духовним и телесним развојем.⁶⁹⁶ Усвајањем ове уредбе деца млађа од 18 година коначно су заштићена од ангажовања на опасним пословима, након чега ће бити предузете одговарајуће мере како би се најгори облици дечјег рада забранили и елиминисали у пракси.

Поред Уредбе, донета је и Инструкција о начину рада установа социјалне заштите и организација социјалне заштите за пружање услуга социјалне заштите деци у заштити деце од злоупотребе дечјег рада⁶⁹⁷, као и Инструкција о поступању инспектора рада приликом вршења инспекцијског надзора у области радних односа и безбедности и здравља на раду. Инструкција о начину рада установа социјалне заштите и организација социјалне заштите за пружање услуга социјалне заштите деци у заштити деце од злоупотребе дечјег рада, под злоупотребом дечјег рада подразумева онај рад детета који је ментално, психички, социјално и морално опасан и штетан за дете и који утиче на образовање детета тако што онемогућава дете да похађа школу, обавезује дете да напусти образовање пре времена или приморава дете да похађа школу под изузетно тешким условима, укључујући и најгоре облике дечјег рада према Конвенцији Међународне организације рада број 182. Социјалне установе су дужне да све активности на заштити деце од злоупотребе дечјег рада реализују у складу са потврђеним међународним документима и позитивним прописима који уређују заштиту деце од злоупотребе дечјег рада, других злоупотреба и грубог занемаривања, насиља и трговине људима.⁶⁹⁸ Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, уз финансијску подршку Министарства за рад Сједињених Америчких Држава спроводи пројекат „Мерење, подизање свести и ангажовање политика ради унапређења борбе против злоупотребе дечјег рада и принудног рада“, чији је основни циљ

⁶⁹⁶ Члан 6. став 1. и 2. Уредбе о утврђивању опасног рада за децу

⁶⁹⁷ Инструкција о начину рада установа социјалне заштите и организација социјалне заштите за пружање услуга социјалне заштите деци у заштити деце од злоупотребе дечјег рада је донета 02. јуна 2021. године од стране два ресорна министарства, Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања и Министарства за бригу о породици и демографији

⁶⁹⁸ Тачка 3. Инструкције о начину рада установа социјалне заштите и организација социјалне заштите за пружање услуга социјалне заштите деци у заштити деце од злоупотребе дечјег рада

унапређење заштите деце од злоупотребе дечјег рада у Републици Србији. У остварењу тог циља социјалне установе и организације су дужне да примењују неколико важних докумената, које чине саставни део ове Инструкције, а то су: „Дечији рад - превенција, идентификација и интервенција“, која има за циљ да стручњаке из система социјалне заштите ближе упозна са проблемом злоупотребе дечјег рада, Стручно-методолошко упутство за стручне раднике у систему социјалне заштите, Водич за примену индикатора злоупотребе дечјег рада за систем социјалне заштите, као и Инструмент за психосоцијалну процену деце на раду. Ови инструменти дају више информација о томе како препознати ризик од злоупотребе дечјег рада или ситуацију злоупотребе дечјег рада и које даље кораке предузети како би заштитили децу од тог облика насиља. Центри за социјални рад воде евиденцију о деци жртвама злоупотребе дечјег рада, која, поред личних података о детету и основних података о породици, обавезно садржи и податке о врсти злоупотребе дечјег рада и примењеним мерама и услугама из надлежности центара за социјални рад и других субјеката који су учествовали у заштити детета и свој годишњи извештај о деци која су злоупотребљена за дечји рад, центри за социјални рад достављају Републичком заводу за социјалну заштиту.⁶⁹⁹ Републички завод за социјалну заштиту:⁷⁰⁰

1. води евиденцију извештаја које су доставили центри за социјални рад о злоупотреби дечјег рада;
2. до краја фебруара текуће године сачињава и доставља министарству надлежном за послове социјалне заштите и министарству надлежном за бригу о породици годишњи синтетизовани извештај о злоупотреби дечјег рада за претходну годину;
3. обезбеђује супервизијску подршку центрима за социјални рад у примени ове инструкције.

Како се наводи у последњем годишњем извештају Републичког завода за социјалну заштиту, током 2022. године евидентирано је укупно 16 ново-идентификоване деце жртава злоупотребе дечјег рада, и то 10 дечака и 6 девојчица. Ово је поновно смањење броја идентификоване деце у односу на прошли извештајни период, када је идентификовано 39 деце. То свакако није одраз стварног стања у нашој држави. Успостављени систем социјалне заштите јесте спреман да реагује у области откривања, превенције и спречавања дечјег рада, али као и други системи није у довољној мери концентрисан на сузбијање дечјег рада. Стога је неопходно дефинисати обавезне процедуре које се односе на откривање и заштиту деце од злоупотребе дечјег рада, као и њихово увођење у све програме социјалне заштите у складу са прописаним надлежностима које су подељене између националног и локалног нивоа, што укључује материјалну подршку породицама са децом, породично-правну заштиту, услуге социјалне заштите, континуирано подизање професионалних компетенција стручних радника и сарадника у социјалној заштити, јачање и унапређење система услуга социјалне заштите у заједници релевантних за рано откривање и заштиту деце од злоупотребе дечјег рада и посебне програме који се развијају на нивоу локалне заједнице.⁷⁰¹

⁶⁹⁹ Ibid, тачка 7. и 8.

⁷⁰⁰ Ibid, тачка 8.

⁷⁰¹ Мапа пута за елиминацију злоупотребе дечјег рада у Србији, укључујући најгоре облике дечјег рада: 2018-2022. године, стр. 15.

Према подацима Републичког завода за статистику, злоупотреба дечјег рада најраспрострањенија је у секторима пољопривреде, шумарства и рибарства (63,9%), затим у прерађивачкој индустрији (12,7%), као и у породичним домаћинствима (11,6%). Даље, подаци из истраживања *Брза процена злоупотребе дечјег рада у пољопривреди у Србији*⁷⁰² указују да је од укупно 498 деце, њих 261 било економски активно, а од тога је њих 255 радило у пољопривреди. При томе је злоупотреба дечјег рада присутнија у руралним него у урбаним срединама. Дечји рад је највише присутан код деце између 5 и 11 година старости, при чему су дечаци „запослени“ у пољопривреди, док су девојчице претежно задужене за обављање кућних послова. Такав рад укључује рад на опасним машинама, дотрајалом опремом и алатом, уређајима и оштрим предметима, изложеност неповољним климатским или микроклиматским факторима (висока или ниска температура, висока влажност и др.), што потенцијално представља опасност по здравље и безбедност деце. Надлежне институције не препознају и не баве се проблемом дечјег рада у овим областима, нити постоје јединствени критеријуми за праћење појаве дечјег рада у пољопривреди, као ни начини регистрација појавних облика дечјег рада, што значајно отежава дефинисање мера у циљу сузбијања дечјег рада, укључујући и његове најгоре облике, тако да дефинисање тих критеријума и начина регистрација ове појаве тек предстоји. Што се тиче осмишљавања мера и механизма за праћење и спречавање злоупотребе дечјег рада у пољопривреди, намећу се два важна закључка:⁷⁰³

- Први је да овај посао у највећем делу проблема тренутно није у директној надлежности ниједног извршног тела на националном нивоу, јер се дечијим радом у пољопривреди не бави ни министарство пољопривреде, јер питања рада и запошљавања, као ни питања социјалне заштите деце нису у њиховој надлежности;
- Други важан закључак је да локалне установе које се баве децом, а то су школе и амбуланте/домови здравља (тамо где их има), на индиректан начин већ играју улогу у спречавању злоупотребе дечјег рада у пољопривреди, што треба искористити у планирању одговарајуће политике у овој области. Не ради се само о томе да ове установе већ имају обавезу да пријаве случајеве у којима је дечји рад довео до видних негативних последица по дете (изостанак из школе, премореност, повреде, хроничне болести), него и о томе да оне доприносе формирању и ширењу свести у локалној заједници о штетности злоупотребе дечјег рада за здрав и безбедан развој детета, као и о штетним праксама у које се јављају у пољопривредним радовима. Ове активности за сада немају уређен оквир и правила.

Посебно забрињавајуће јесте неадекватно и неажурно поступање Инспектората за рад. Ранији извештаји Инспектората за рад уопште нису садржавали податке о експлоатацији деце. Основни проблем лежи у колизији домаћих прописа. Наиме, инспектори рада нису надлежни за кажњавање родитеља који своју децу запошљавају на тешким физичким пословима, јер Породични закон дозвољава детету да са 15 година зарађује и слободно располаже зарадом, док са друге стране Закон о раду, за било какво радно

⁷⁰² Брза процена злоупотребе дечјег рада у пољопривреди у Србији, Међународна организација рада, 2018, стр. 21.

⁷⁰³ Ibid, стр. 51-52.

ангажовање деце млађе од 15 година, захтева сагласност родитеља.⁷⁰⁴ У периоду јануар-октобар 2018. године, инспектори рада су утврдили да 37 деце старости од 15 до 18 година ради супротно Закону о раду; у 2017. години, инспектори рада су затекли 32 запослена, који су старости од 15 до 18 година од којих су 22 лица засновала радни однос у складу са Законом о раду; у истом периоду инспекција рада је приликом надзора које је извршила код седам послодаваца затекла укупно 12 лица млађих од 18 година, од којих је 10 лица радило „на црно“; у 2016. години, инспектори рада су затекли 25 запослених, а 2015. године 36 лица који су старости од 15 до 18 година; у 2014. години приликом инспекцијских надзора инспектори рада нису утврдили дечји рад.⁷⁰⁵

У циљу елиминације дечјег рада инспектори рада морају да посвете значајну пажњу смањењу појаве злоупотребе дечјег рада, и да:⁷⁰⁶

- препознају и открију незаконито ангажовање деце и да покрену механизме за санкционисање оних који овакав рад организују;
- да обавесте надлежне органе о уоченим случајевима злоупотребе дечјег рада, превасходно центре за социјални рад и полицијске управе министарства унутрашњих послова;
- да предузму све мере како би услови рада законито ангажованих младих особа били прилагођени њиховим могућностима и потребама;
- да инсистирају на примени свих превентивних мера за здрав и безбедан рад ових лица;
- да дају информације, техничке и правне савете у погледу услова и могућности ангажовања деце и младих људи у складу са прописима и
- да превенцију схватају као примарни дугорочни циљ, те да својим деловањем подижу свест заједнице и локалне средине о опасностима које крије прерано запошљавање деце, посебно на опасним радним местима, као и о могућим дугорочним последицама оваквог запошљавања, не само на та лица, већ и на развој друштва у целини.

Злоупотреба дечјег рада је у констелацији са образовним, социјалним и економским факторима. Стога су улоге три система (образовања, социјалне заштите и тржишта рада), сваки појединачно али и у синергији са полицијом, правосуђем и здравством, кључне за успостављање и спровођење политика и мера превенције и заштите деце од злоупотребе дечјим радом, укључујући и његово сузбијање, посебно најгорих облика дечјег рада.⁷⁰⁷

За нашу државу се може рећи да је предузела важне кораке у реформи образовања. Влада Републике Србије је 2012. године усвојила Стратегију развоја образовања у Србији до 2020. године, којом су циљеви дугорочног развоја образовања дефинисани као повећање квалитета процеса и исхода образовања, повећање обухвата целокупног становништва на свим образовним нивоима, од предшколског васпитања и образовања до целоживотног учења и повећање ефикасности образовања, односно завршавање образовања у предвиђеном року, са минималним продужетком трајања и смањеним напуштањем школовања.

⁷⁰⁴ Вујовић М., *op. cit.*, стр. 201.

⁷⁰⁵ Трећи периодични извештај о примени Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима, 2019, пар. 176, стр. 37.

⁷⁰⁶ План инспекцијског надзора Инспектората за рад за 2019. годину, стр. 10-11.

⁷⁰⁷ Мапа пута за елиминацију злоупотребе дечјег рада у Србији, укључујући најгоре облике дечјег рада: 2018-2022. године, стр. 12.

Међутим, сам процес спровођења реформе образовања је спорији од темпа развоја друштва и од промена које захтевају стално прилагођавање.⁷⁰⁸ Разлози су бројни али се пре свега могу приписати недостатку политичке воље, недостатку визије, а на крају крајева и оглушавању о међународне обавезе које је Србија прихватила.⁷⁰⁹ Осим тога, проблем се огледа и у доступности и приступа образовању деце из осетљивих група, деце са сметњама у развоју, деце из руралних подручја, деце из сиромашних породица, а посебно ромске деце.

Са гледишта забране дечјег рада посебно су значајна два циља: повећање обухвата образовања на свим образовним нивоима и превенција напуштања школовања. Посебно су од напуштања школовања угрожена деца из ромске популације, будући да највећи број ромске деце не завршава ни основну школу, док мали број деце завршава средњу школу. Један од разлога ниског процента укључености ромске деце у образовни систем је сиромаштво (које тера на рад и најмлађе чланове) и лоше знање српског језика.⁷¹⁰ Према различитим проценама и истраживањима, око 40% ромске популације млађе је од 14 година, а око 70.000 ромске деце школског узраста у Србији не похађа основну школу.⁷¹¹ Међу децом старости између 3 и 5 година из ромских насеља, мање од 6% похађа организоване програме образовања у раном детињству, а чак 15% деце узраста између 6 и 13 година се налази ван система образовања.⁷¹² Усвајањем Стратегије за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године и пратећег Акционог плана настављен је континуитет у раду на обезбеђивању приступа услугама и бољег квалитета живота грађанима ромске националности. Стратегијом је дефинисано пет приоритетних области за побољшање положаја ромског становништва и њихову социјалну инклузију, а то су: здравље, ефикаснија социјална заштита, становање (побољшање услова живота), стварање могућности за запошљавање, побољшање образовног нивоа и неговање културе.

Процене су да у Републици Србији око 120.000 деце живи у потпуном сиромаштву и без основних услова за живот. Од последица сиромаштва највише су погођена деца млађа од 14 година живота. Процењује се да у Србији постоји око 100.000 деце која су ван система образовања и која вероватно нису корисници никаквог вида подршке.⁷¹³ У питању су породице које не могу да обезбеде најосновније услове за живот, а социјална помоћ (ако је и користе) није довољна да подмири све њихове потребе. У таквим ситуацијама, деца су принуђена да напусте школовање и да, уколико се укаже прилика за запослење, заснују радни однос. Према проценама, око 6000 деце напусти редовно школовање у једној школској години, а највећа стопа одустајања од школовања се дешава између

⁷⁰⁸ Вучковић Шаховић Н., *Право на образовање: Обавезе држава и опште и посебне мере за остваривање*, Институт за друштвени развој, Београд, 2013, стр. 264.

⁷⁰⁹ Ibid.

⁷¹⁰ Вучковић Шаховић Н., *Стање економских, културних и социјалних права детета у СРЈ*, Остваривање економских и социјалних права, Зборник радова, Београдски центар за људска права, Београд, 1999, стр. 379.

⁷¹¹ Жегарац и остали, *op. cit.*, стр. 50.

⁷¹² Истраживање вишеструких показатеља Србија 2014 и Истраживање вишеструких показатеља Србија – ромска насеља 2014, UNICEF, 2015, стр. 148.

⁷¹³ Подршка образовању деце из сиромашних породица, UNICEF, стр. 7.

петог и шестог разреда основне школе, а најмања између трећег и четвртог разреда.⁷¹⁴

Систем праћења напуштања образовања још увек није успостављен. Непостојање података о осетљивим групама, о деци са сметњама у развоју, о Ромима и деци из породица са ниским социо-економским статусом отежава адекватно праћење положаја деце из осетљивих категорија, као и адекватан развој образовних политика које имају за циљ побољшање њиховог положаја.⁷¹⁵ Ова деца су још увек маргинализована, често социјално искључена и лишена било каквог облика подршке и помоћи. У циљу ефикаснијег праћења школског осипања, посебно деце из сиромашних и ромских породица, неопходно је успостављање система раног упозорења за превенцију осипања деце на нивоу локалне заједнице, што би помогло дефинисању улога јединица локалне самоуправе, центра за социјални рад, домова здравља, школа, невладиних организација уз активирање доступних мулти секторских механизма.⁷¹⁶

Иако је Република Србија постигла одређени напредак у области образовања, у законским решењима и даље постоје одредбе које је потребно изменити. Тако на пример, Закон о средњем образовању и васпитању и Закон о дуалном образовању не остварују у пуној мери начела инклузивног образовања, јер прописују здравствену способност као услов за школовање ученика у одређеним образовним профилима, при чему је Закон о дуалном образовању губитак здравствене способности прописао као разлог за престанак образовања у уписаном образовном профилима⁷¹⁷, што за последицу може имати лакше искључивање из образовања, односно повећање стопе напуштања школа. Закон је искључио примену бројних одредби Закона о основама система образовања и васпитања, Закона о средњем образовању и васпитању и подзаконских прописа, пре свега у области додатне подршке ученицима и у заштити од насиља, злостављања, занемаривања и дискриминације, што је супротно прописаним обавезама инклузије и пружања додатне подршке ученицима ради образовања и васпитања, као и заштити од дискриминације.⁷¹⁸

Осим тога, Закон о дуалном образовању анулира готово све позитивно-правне прописе који се баве заштитом деце на раду. Наиме, одредба Закона о дуалном образовању према којој ће ученици добијати накнаду (обрачунату по сваком сату проведену на учењу кроз рад), у нето висини од најмање 70% минималне цене рада, је таква да се искључује примена Закона о раду. То практично значи да док раде деца неће бити заштићена низом законских одредби којом би морали да буду заштићени као малолетници који су радно ангажовани.⁷¹⁹ Због тога се може констатовати да овакве промене у сфери средњег стручног образовања могу проузроковати смањење минималне цене рада и застрашивање младих да раде за малу надокнаду.

⁷¹⁴ Како до школе друштвене бриге - Студија о ефектима мера превенције и интервенције за спречавање осипања ученика из образовног система Републике Србије, Центар за образовне политике, 2017, стр. 32.

⁷¹⁵ Људска права у Србији 2017, Београдски центар за људска права, Београд, 2018, стр. 202.

⁷¹⁶ Мапа пута за елиминацију злоупотребе дечјег рада у Србији, укључујући најгоре облике дечјег рада: 2018-2022. године, стр. 13.

⁷¹⁷ Посебан извештај Заштитника грађана „Стање права детета у Републици Србији“, 2018, стр. 140.

⁷¹⁸ Ibid, стр. 140.

⁷¹⁹ Људска права у Србији 2017, *op. cit.*, стр. 205.

Ратификовањем Конвенције о правима детета Република Србија се обавезала на подношење извештаја Комитету за права детета о остваривању и стању права детета у држави, што је до сада учинила два пута (2007. и 2015. године). Комитет за права детета је 2017. године усвојио Закључна запажања у вези са Другим и Трећим периодичним извештајем о примени Конвенције о правима детета⁷²⁰ и упутио препоруке држави које треба предузети у циљу побољшања остваривања права детета. Комитет је позвао Републику Србију да Четврти и Пети периодични извештај о имплементацији препорука поднесе до 24. маја 2022. године.

С тим у вези, Комитет за права детета је истакао позитивне напоре државе да побољша образовни систем, али је указао да и даље постоје високе стопе деце која не похађају или напуштају школе, да постизање инклузивног образовања отежавају регионалне разлике у расположивим средствима и ресурсима за школе, као и недовољна обученост наставника и сарадника у образовању и континуирани отпор школског особља и родитеља.⁷²¹ Позивајући се на Општи коментар број 1: О циљевима образовања, Комитет за права детета је нашој држави упутио неколико препорука:⁷²²

- да развије програме, као и праћење и евалуацију таквих програма, за смањење стопе напуштања школе;
- да ојача напоре на промовисању инклузивног образовања за сву децу, нарочито за најугроженију децу, као и да осигура да је адекватна људска, финансијска и техничка подршка доступна у спровођењу одредаба наведених у Закону о основама система образовања и васпитања;
- да обезбеди свој деци са сметњама у развоју право на инклузивно образовање у редовним школама, независно од сагласности родитеља, као и да обучи и именује специјализоване наставнике и стручњаке у интегрисаним одељењима који пружају индивидуалну подршку и дужну пажњу деци са сметњама у развоју, и да реши проблем мањка логопеда и квалификованих стручњака за децу са менталним и психосоцијалним сметњама;
- да даље ојача напоре да се побољша приступ квалитетном образовању у руралним срединама и у малим градовима, укључујући приступ предшколском, средњем и високом образовању, нарочито за угрожене групе;
- да олакша учешће и укључивање ромске деце у образовање на свим нивоима и подигне свест међу наставницима и члановима особља о психолошким и педагошким саветовалиштима о култури Рома;
- да успостави законске одредбе за регулисање система за пружање додатне подршке ученицима у образовном процесу, као и да обезбеди да је довољан број стручњака доступан за решавање индивидуалних потреба ученика;
- да осигура једнак приступ за сву децу, посебно из осетљивих група, програмима раног образовања, без обзира на статус запослености њихових родитеља и да обезбеди неопходна средства како би се осигурало да су предшколске и школске установе адекватне и да је обезбеђена одговарајућа обука за наставнике и сараднике у настави.

⁷²⁰ Закључна запажања у вези са Другим и Трећим периодичним извештајем о примени Конвенције о правима детета, доступно на: https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/10/Prava_deteta_u_Srbiji_Zakljucna_zapazanja_UN_Komiteta_za_prava_deteta.pdf

⁷²¹ Посебан извештај Заштитника грађана „Стање права детета у Републици Србији“, 2018, стр. 131.

⁷²² Стање права детета у Републици Србији 2019. године, Центар за права детета, Београд, 2019, стр. 52.

Поред тога што ове препоруке представљају мере које треба спроводити, оне представљају и добру основу за испитивање шта је до сада постигнуто.

Борба против трговине људима представља континуирану активност наше државе, са циљем подстицања дијалога, акције и подизања свести јавности о постојању и опасности овог проблема. Предузети су бројни кораци и уложени напори у превенцији и сузбијању трговине људима, те у овој области Србија не бележи одређени помак. У том смислу, Стејт департмент је 20. јуна 2019. године, представљајући Trafficking in Persons Report за 2018. годину, Србију сврстао у другу групу земаља, што практично значи да Влада Републике Србије не испуњава минимум стандарда за елиминацију трговине људима, у неколико кључних области. Још увек не постоје званични механизми за идентификацију жртава и национални механизам упућивања је мање ефикасан због недостатка јасно дефинисаних улога и одговорности различитих државних органа.⁷²³ Због тога су и даље перманентно присутни скоро сви облици трговине људима (сексуална експлоатација као најзаступљенија, затим радна експлоатација, принудно просјачење, принуда у циљу извршења кривичних дела и сл.).

Према извештајима из последњих пет година, трговци људима експлоатисали су домаће и стране жртве у Србији и жртве из Србије у иностранству.⁷²⁴ Посебан разлог за бригу представља чињеница да су жртве трговине људима у великом броју случајева малолетници, односно деца. Статистички подаци указују да је током 2015. године, у нашој земљи евидентирано око 3000 економско експлоатисане деце. Према Астрином Годишњем извештају 2019., од марта 2002. године до краја 2019. године, укупно је идентификовано 510 жртава трговине људима. Од тог броја укупно је идентификовано 171 дете, односно 157 девојчица и 14 дечака. У периоду од марта 2012. године до краја децембра 2019. године пријављен је нестанак 109 деце (65 девојчица и 44 дечака). У 2019. години у Центру за заштиту жртава трговине људима регистрована је 121 жртва трговине људима које су биле у процесу идентификације. Од тога броја формално је идентификовано 39 жртава трговине људима, међу којима доминирају деца – 64% (њих 25). Према полу најзаступљеније су особе женског пола 82% (32 особе женског пола), док су особе мушког пола заступљене у 18% случајева (7 особа мушког пола). Међу жртвама женског пола 59% чине девојчице и у највећем броју случајева су биле жртве сексуалне експлоатације.

У Републици Србији још увек не постоје јединствени критеријуми и начин регистровања појавних облика дечје експлоатације и тек предстоји дефинисање тих критеријума, дефинисање начина регистровања ове појаве, као и

⁷²³ Годишњи извештај 2019, АСТРА, стр. 49.

⁷²⁴ Извештај о трговини људима за 2019. годину, Амбасада САД у Србији - Држављанке Србије су биле жртве трговине људима у сврхе сексуалног искоришћавања и у Србији, и у суседним земљама, те широм Европе, посебно у Аустрији, Немачкој, Италији и Турској. Држављани Србије, посебно мушкарци, били су жртве трговаца људима у сврхе принудног рада у радно интензивним секторима, као што је грађевина, у европским државама (укључујући Аустрију, Белгију, Хрватску, Француску, Немачку, Италију, Црну Гору и Русију), те у Уједињеним Арапским Емиратима. Деца држављани Србије, посебно Роми, постају жртве трговине људима у циљу сексуалне експлоатације, принудног рада, принудне прошње и вршења мањих кривичних дела у земљи. Доступно 11.11.2019. године: rs.usembassy.gov/sr/trafficking-in-persons-2019-sr

обезбеђивање механизма за обраду тих података на свим нивоима.⁷²⁵ Не треба заборавити да се Србија налази на путу трговине људима, и да у тој области никако није учињено довољно како би се помогло жртвама трафикинга, које су веома често малолетне девојчице, киднаповане или принуђене да пођу у неку од земаља западне Европе ради сексуалног и других видова искоришћавања.⁷²⁶ Нестабилност и лоши безбедносни услови у последњој деценији XX века изражени, пре свега, у политичкој, нормативној, економској, социјалној и моралној кризи друштва, учинили су да Србија постане веома значајан фактор глобалне мреже илегалних миграција и трговине људима.⁷²⁷

Ратификацијом Конвенције Уједињених нација о правима детета Република Србија се обавезала на предузимање мера за спречавање и обезбеђивање заштите детета од свих облика насиља. Да би се права детета на заштиту од злостављања и занемаривања остварила, неопходно је успоставити систем који ће деловати превентивно у смислу спречавања злостављања и занемаривања деце и, истовремено, омогућити да се у ситуацијама злостављања и занемаривања покрене брз и координисан поступак који прекида злостављање, штити дете од даљег злостављања и занемаривања и обезбеђује одговарајућу интервенцију за опоравак и даљи безбедан развој детета.⁷²⁸ На путу ка остварењу тих циљева, наша држава је донела неколико важних стратешких докумената.

Влада Републике Србије је у фебруару 2004. године усвојила Национални план акције за децу. Овај стратешки документ даје смернице за побољшање положаја деце и обухвата седам кључних области значајних за децу. У њему су дефинисани основни приоритети акција за децу: смањење сиромаштва, квалитетно образовање за сву децу, боље здравље за сву децу, унапређење положаја и права деце са сметњама у развоју, заштита права деце без родитељског старања, заштита деце од злостављања, искоришћавања и насиља.⁷²⁹ Као један од специфичних циљева Националног плана акције за децу јесте успостављање сарадње између стручњака из свих сектора који директно или индиректно брину о деци (здравство, образовање, социјална заштита, полиција, правосуђе, невладине организације), као и формирање ефикасне, оперативне, међуресорне мреже за заштиту деце од злостављања, занемаривања и насиља.⁷³⁰

У складу са Националним планом акције за децу, Влада Републике Србије је у септембру 2005. године усвојила Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања. Овај стратешки документ треба да допринесе побољшању пријављивања и регистровања свих видова злоупотребе и занемаривања деце. Све пријаве о сумњи на злостављање и занемаривање деце требало би да буду усмераване ка центрима за социјални рад који треба да

⁷²⁵ Хаџи Здравко Ковач, *Саопштење о дечјем раду Независног синдиката просветних радника Војводине*, Нови Сад, 2011, стр.3., доступно на: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/12/Saopštenje-Nezavisnog-sindikata-prosvetnih-radnika-Vojvodine-2011.pdf>, 08.10.2016.

⁷²⁶ Рељановић М., *op. cit.*, стр. 105.

⁷²⁷ Мијалковић С., Маринковић Д., *Криминалистичка методика доказивања кривичног дела трговина људима*, Безбедност, год. 52, број 1/2010, Београд, стр. 42.

⁷²⁸ Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике, 2005.

⁷²⁹ Мапа пута за елиминацију злоупотребе дечјег рада у Србији, укључујући најгоре облике дечјег рада: 2018-2022. године, стр. 9.

⁷³⁰ Посебни протокол за заштиту деце од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама, Министарство просвете Републике Србије, 2007, стр. 2.

организују службу за брзу процену/тријажу примљених пријава о сумњи на злостављање и занемаривање детета.⁷³¹ Општи протокол је сачињен тако да у потпуности поштује основне принципе из којих проистичу сви чланови Конвенције о правима детета, који су уграђени и у Национални план акције за децу, а то су већ познати основни принципи на којима се Конвенција темељи: 1. право детета на живот, опстанак и развој; 2. недискриминација; 3. најбољи интереси детета; 4. партиципација детета (право на изражавање сопственог мишљења). Општи протокол се односи на децу у свим ситуацијама:⁷³²

- у породици (биолошкој, хранитељској, усвојитељској);
- ван породице, односно у установама где деца бораве привремено или трајно (школе, предшколске установе, летовалишта, дневни боравци, школски интернати, домови за децу, односно друге установе социјалне заштите).

Република Србија је наследила међународно-правне обавезе преузете потписивањем Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и Протокола за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, као и Протокола против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом, који допуњују ову конвенцију, усвојену у Палерму од 12. до 15. децембра 2000. године. У испуњавању својих обавеза, Влада Републике Србије је 12. децембра 2006. године донела Стратегију борбе против трговине људима, која садржи низ мера и активности које је потребно предузети у превенцији трговине људима као облика модерног ропства, са посебним освртом на помоћ, заштиту и реинтеграцију жртава трговине људима и неопходну континуирану међународну и регионалну сарадњу са другим службама, институцијама, организацијама које раде на овом проблему у циљу ефикаснијег гоњења учинилаца кривичног дела трговине људима и других кривичних дела са елементима експлоатације људи. У априлу 2009. године усвојен је Национални план акције за борбу против трговине људима за период од 2009-2011. године.

Национална стратегија за борбу против организованог криминала, као стратешки документ од најширег значаја за све грађане Републике Србије и важан корак у процесу придруживања Европској унији донета је 03. априла 2009. године. Међу најважније вредности на којима се заснива ова стратегија истичу се: поштовање основних људских права и слобода, поштовање националних и међународних стандарда и транспарентност рада. При томе се у Стратегији, трговина и кријумчарење људи и проституција, између осталог, наводе као појавни облици организованог криминала, док је Република Србија означена као земља порекла жртава трговине људима, најчешће у циљу сексуалне и радне експлоатације.

Шест година након истека Националног плана акције за борбу против трговине људима за период од 2009-2011. године, Влада Републике Србије је 04. августа 2017. године усвојила Стратегију превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава од 2017. до 2022. године, као и пратећи Акциони план за 2017. и 2018. годину. Усвајање Стратегије и Акционог плана представља велики помак у области спречавања и сузбијања трговине људима, будући да је шест година стагнирала област сузбијања и спречавања трговине људима у Републици Србији, јер нису били створени предуслови за

⁷³¹ Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања

⁷³² Ibid.

планско и системско решавање проблема и за успостављање новог институционалног и координационог оквира, што је резултирало спровођењу ad hoc решења без дугорочних планова, због чега је Србија у Извештају о трговини људима америчког Стејт департамента (и за 2016., али и за 2017. годину) била сврстана на тзв. листу за посматрање.⁷³³

Власти Републике Србије улажу све веће напоре да се жртвама трговине људима пружи заштита. Држава је препознала да не сме постојати могућност да кривично дело трговине људима буде прекршај и схватила је значај законских оквира који би требало да допринесу што бољем и ефикаснијем сузбијању различитих облика експлоатације, поготово када су у питању деца.⁷³⁴ У примени је Стратегија превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава чији примарни циљ јесте заштита деце која су жртве трговине људима. За прве две године имплементације Стратегије, Србија је издвојила 8,02 милиона динара. Државни органи потписали су меморандум о сарадњи који дефинише улоге и одговорности у борби против трговине људима. Статистичка анализа упозорава на пораст броја деце жртве трговине људима, појаву вишеструке експлоатације, и то дечака жртава радне експлоатације, претежно у грађевинској индустрији и девојчица жртве сексуалне експлоатације. Анализа је показала да је постојећа економска криза чија је последица незапосленост и сиромаштво у Републици Србији, узроковала пораст врбовања деце у циљу сексуалне и радне експлоатације и искоришћавања деце у порнографске сврхе, при чему се ове активности врбовања све чешће врше злоупотребом савремених технологија, мобилним интернетом и социјалним мрежама.⁷³⁵ Анализом стања уочене су области реаговања које још увек нису развијене, као и оне области које је потребно континуирано и даље унапређивати.⁷³⁶

- 1) систем институционалне и оперативне координације још увек није у потпуности функционалан;
- 2) послови сузбијања трговине људима у полицији нису јединствени и специјализовани (више јединица има надлежност у поступању);
- 3) не постоји заједнички и свеобухватан систем прикупљања и анализе података о трговини људима;
- 4) формализовање партнерстава у одговору на трговину људима на локалном, националном и међународном нивоу још увек није у потпуности успостављено;
- 5) потребно је унапредити сарадњу државних органа у оквиру концепта интегрисаног управљања границом и система свеобухватног управљања миграцијама, нарочито како би се побољшало препознавање и идентификација жртава трговине људима међу категоријама рањивих миграната и тражилаца азила;
- 6) неравномерна је обученост и сензибилисаност стручњака који раде на превенцији, заштити жртава и сузбијању трговине људима;

⁷³³ www.astra.rs, Коментар Астре на усвојену Стратегију превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава 2017-2022. и пратећи Акциони план за 2017. и 2018. годину, доступно 27.09.2020. године.

⁷³⁴ Ibid.

⁷³⁵ Стратегија превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава 2017-2022.

⁷³⁶ Ibid.

- 7) систем идентификације, заштите и подршке жртвама трговине људима, посебно када су у питању деца и рањиве категорије миграната није у потпуности развијен;
- 8) систем још увек није развио посебне програме подршке за групе у ризику и рањиве категорије миграната када је у питању превенција трговине људима и подршка жртвама трговине људима;
- 9) систем још увек не располаже потребним људским ресурсима (нису у довољној мери развијене компетенције запослених у области откривања и процесуирања случајева трговине људима) и материјалним ресурсима (не постоје стална буџетска средства за финансирање на пољу превенције, заштите жртава и сузбијања трговине људима), за квалитетну подршку жртвама трговине људима;
- 10) није довољно развијена свест грађана и медија о проблему трговине људима;
- 11) Фонд за подршку жртвама трговине људима није успостављен;
- 12) процес обештећења жртава трговине људима, у оквиру парничног поступка је неефикасан и не омогућава одговарајуће обештећење жртава трговине људима;
- 13) прихватилиште за ургентно збрињавање жртава трговине људима, основано при Центру за заштиту жртава трговине људима, још увек није у функцији;
- 14) институција Националног известиоца за проблем трговине људима није успостављена;
- 15) није довољно развијена свест запослених у надлежним органима и органима локалне самоуправе, стручњака, грађана и медија о проблему искоришћавања деце и одраслих у просјачењу са елементима експлоатације и трговине људима;
- 16) није довољно развијена свест грађана, медија и здравствених радника о проблему трговине органима.

Будући да сарадња између релевантних институција и активних организација специјализованих у области превенције и сузбијања трговине људима и даље није на задовољавајућем нивоу, Комитет за права детета је Републици Србији, као држави уговорници Конвенције о правима детета, упутио препоруке да:⁷³⁷

- успостави адекватне и координисане механизме за идентификацију и заштиту деце жртава трговине људима, укључујући систематску и правовремену размену информација између надлежних службеника, као и да ојача капацитете полицајаца, граничне полиције, инспектора рада и социјалних радника за идентификовање деце жртава трговине људима;
- осигура да деца жртве трговине људима добијају специјализовану негу, подршку и одговарајући смештај.

Питање превенције и заштите деце од искоришћавања у проституцији и порнографији намеће се као друштвено и социјално питање, које захтева систематски приступ. Узимајући у обзир димензије, учесталост, специфичне појавне облике трговине децом, те узраст, зрелост, рањивост и последице које искуство жртве оставља на децу, евидентна је неопходност да се проблем трговине децом и искоришћавање деце у порнографији и проституцији, као и њихова

⁷³⁷ Препоруке Комитета за права детета, На пола пута – шта је до сада урађено и шта нам предстоји, Центар за права детета, Београд, 2019, стр. 40-41.

свеобухватна заштита издвоји као посебан циљ који ће утврдити правце даљег деловања у складу са специфичним потребама детета.⁷³⁸ Према евиденцији Министарства унутрашњих послова, укупан број кривичних дела „приказивање порнографског материјала и искоришћавање деце за порнографију“, учињених на територији Републике Србије у периоду од 2003-2008. године износи 38. Током 2018. године, Центар за заштиту жртава трговине људима је идентификовао 32 малолетне жртве, већином девојчице, жртве сексуалне експлоатације. Не треба заборавити и да у Србији највећи проценат радно експлоатисане деце чине припадници ромске националности, који живе на ивици егзистенције и могу се наћи у најгорим облицима дечјег рада, као што је просјачење или сексуална експлоатација. Наравно, нису само ромска деца подложна овој врсти експлоатисања, па је свеукупна процена да је у Србији око 4% деце изложено радној експлоатацији.⁷³⁹

Велики проблем представља то што не постоје тачни подаци о димензијама, специфичним појавним облицима и карактеристикама деце жртава дечје порнографије, јер не постоји ни јединствен систем евидентирања и праћења ове појаве.⁷⁴⁰ Осим тога, у нашем Кривичном законнику још увек није успостављена изричита дефиниција кривичног дела продаја деце, сходно члановима 2. и 3. Факултативног протокола о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији у којима се наглашава да продаја деце подразумева било коју радњу или трансакцију којим било које лице или група лица дају неко дете неком другом за новчану или било коју другу накнаду.

У том смислу, Комитет апелује на нашу државу да хитно предузме све неопходне мере за спровођење наведене препоруке, а посебно да:⁷⁴¹

- успостави у домаћем законодавству изричиту дефиницију кривичног дела продаје деце и осигура да је она укључена у релевантно законодавство у складу са члановима 2. и 3. Факултативног протокола;
- предузме све неопходне мере за решавање проблема продаје деце, дечије проституције и трговине женама у сексуалне сврхе у ромским заједницама;
- успостави и врши вантериторијалну надлежност над свим кривичним делима почињеним према Факултативном протоколу без примене критеријума двоструког криминалитета;
- ојача свој систем социјалне заштите тако да обухвати сву децу жртве кривичних дела почињених према Факултативном протоколу, укључујући ромску децу, децу избеглице и тражиоце азила, интерно расељену децу, децу мигранте и децу погођену миграцијама;
- предузме све неопходне мере да се успостави механизам за рехабилитацију, опоравак и реинтеграцију деце жртава кривичних дела почињених према Факултативном протоколу.

⁷³⁸ Стратегију превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава 2017-2022.

⁷³⁹ UNICEF, Србија: праћење положаја и стања деце и жена, Републички завод за статистику, 2005, стр. 13.

⁷⁴⁰ Тањевић Н., *Сузбијање дечје порнографије на интернету-међународни и домаћи кривичноправни оквир*, Безбедност, год. 54, бр. 2, 2012, стр. 174.

⁷⁴¹ Стање права детета у Републици Србији 2019. године, стр. 67.

Деца у Србији такође су изложена структурном насиљу, које потиче од постојећих патријархалних структура које омогућавају маргинализацију, а овај проблем се манифестује кроз различите врсте дискриминације, дечје бракове и дечји рад.⁷⁴² Дуготрајан неповољан друштвени контекст током претходне две деценије у Републици Србији оставио је разноврсне социјалне последице на велики број деце и њихових породица.⁷⁴³ Сиромаштво, пораст насиља (посебно у породици) и принудних миграција, транзиција, пораст друштвено неприхватљивог понашања (проституција, вршњачко насиље, насилничко понашање код свих категорија становништва укључујући и малолетничко и др.), урушавање моралног система вредности као и неадекватно реаговање државних органа и свих субјеката друштва, значајно су допринели стварању услова за социјалну искљученост свих осетљивих група, а посебно деце.⁷⁴⁴ Синдром „деца улице“ захтева један организован и систематизован приступ, будући да је за ову децу симптоматична акумулација свих фактора ризика: сиромаштво, недостатак образовања, дискриминација итд. Као „деца улице“ посебно су изложена радној и сексуалној експлоатацији, односно ризику да постану жртве трговине људима.

У 115 центара за социјални рад формиран су интерни тимови за заштиту деце у уличној ситуацији. У јануару 2015. године сачињен је Акциони план за пружање заштите и подршке деци која живе и раде на улици. Овај план се пре свега односио на обезбеђивање специјализованих капацитета за реализацију програма појачаног интензивног третмана. До сада је овај програм похађало 293 деце, од којих је 97% њих трајно склоњено са улице. Иначе, предвиђено је да програм појачаног интензивног третмана траје од 6 до 9 месеци. Случајеви одузимања деце од родитеља због искоришћавања дечијег рада, када је у питању навођење деце на прошњу, продаја и подвођење деце, дечија проституција и дечија порнографија, регистровани су, како у пракси центара за социјални рад, тако и у пракси других државних органа, у првом реду полиције, тужилаштва и судова.⁷⁴⁵ Како је већ наведено, прецизних података о појавним облицима, нажалост, нема, јер не постоји јединствен систем евидентирања и праћења ових појава. У оквиру сваке од наведених институција статистика се води различито, применом различитих параметара и различитих методолошких поступака, па су и подаци добијени на тај начин неупоредиви и не дају праву слику обима ове појаве у нашој земљи.⁷⁴⁶ У том смислу Комитет препоручује да наша држава:⁷⁴⁷

- процени број деце која живе односно раде на улици и коригује студије о узроцима њиховог положаја;
- спроводи, надгледа и оцењује Посебан извештај о дечијем просјачењу у Републици Србији, уз активно учешће деце која живе и раде на улици;
- осигура да је подршка, посебно реинтеграција са породицом или смештање у систем алтернативног збрињавања, обезбеђена уз пуно поштовање најбољег

⁷⁴² Извештај о стању људских права у Србији за 2018. године, Амбасада САД у Србији, rs.usembassy.gov/sr/human-rights-practices-2018-sr, доступно 11.11.2019. године.

⁷⁴³ Стевановић И., Голић М., Зечевић О., *Анализа стања и капацитета националног система превенције и заштите деце која су укључена у живот или рад на улици од сикоришћавања и злоупотреба*, Београд, 2012, стр. 8.

⁷⁴⁴ Ibid.

⁷⁴⁵ Вујовић Р. и група аутора, *Дечји рад у Србији: Анализа законодавства, праксе и појавних облика дечјег рада*, Центар за права детета, Београд, 2006, стр. 23.

⁷⁴⁶ Ibid.

⁷⁴⁷ Стање права детета у Републици Србији 2019. године, стр. 60.

интереса детета и да се даје дужна пажња њиховим ставовима у складу са њиховим годинама и зрелост.

Република Србија је активно учествовала у припремању и усвајању Конвенције о правима детета. Ратификовала је Конвенцију релативно брзо по њеном усвајању, чиме се обавезала на њену примену. Наша држава је приступила и Факултативним протоколима донетим уз Конвенцију о правима детета - Факултативни Протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији и Факултативни Протокол о учешћу деце у оружаним сукобима. Међутим, Република Србија је потписала, али не и ратификовала, Трећи Факултативни протокол о комуникацијским процедурама из 2011. године, па исти није ни ступио на снагу у односу на њу. Тиме су деца у Србији, у случају повреде њихових права, остала ускраћена за покретање поступка пред Комитетом за права детета. У вези са тим реаговао је Центар за права детета, упућујући иницијативу за ратификацијом Трећег факултативног протокола. Међутим, до данас то није учињено.

Ратификацијом Конвенције Међународне организације рада број 182 о најгорим облицима дечјег рада, Република Србија се обавезала на предузимање хитних и ефикасних мера како би обезбедила да се најгори облици дечијег рада под хитно забране и елиминишу. Према члану 6. Конвенције број 182 дужна је да сачини и предузме програме акције како би најгори облици дечјег рада били елиминисани. Ти програми акције треба да се под хитно конципирају и реализују, водећи рачуна о ставовима деце која су непосредно погођена најгорим облицима дечјег рада, њихових породица, као и осталих заинтересованих група које су одређене за циљеве Конвенције и Препоруке број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада. У циљу спровођења Конвенције број 182 наша држава је дужна да предузима све неопходне мере, укључујући увођење и примену казних санкција. Да би наша земља могла да предузмете све неопходне мере и унапреди заштиту деце од свих облика злоупотребе дечијег рада, неопходна су сазнања о раширености ове појаве, о појавним облицима злоупотребе дечијег рада у нашој средини, али и о свести одраслих о разним аспектима злоупотребе дечијег рада.⁷⁴⁸

Као потписница Протокола за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом (Палермо протокола), а према члану 6., Република Србија је обавезна да пружи помоћ и заштиту деци жртвама трговине људима, која се огледа у побољшању услова становања, пружању савета и информација, када су њихова законска права у питању, на језику које могу да разумеју, затим медицинску, психолошку и материјалну помоћ и помоћ у циљу запослења, могућности образовања и обуке. При томе, посебно ће се водити рачуна о годинама старости, полу и посебним (специјалним) потребама деце. Осим тога, обавезала се на успостављање опсежне политике, програма и других мера како би пружила заштиту жртвама нелегалне трговине људима посебно женама и деци од ревиктимизације. Република Србија је 2009. године ратификовала Конвенцију Савета Европе о борби против трговине људима и према члану 5. тачка 5) ове конвенције, обавезала се за предузимање посебних мера у циљу смањења изложености деце трговини људима, пре свега стварањем климе која погодује заштити деце. Према преузетим обавезама, правни систем

⁷⁴⁸ Вујовић Р. и група аутора, *op. cit.*, стр. 24.

Републике Србије гарантује одговарајућу старатељску негу и у складу са чланом 6. тачка 2) Породичног закона предузима све потребне мере за заштиту детета од занемаривања, од физичког, сексуалног и емоционалног злостављања, као и од сваке врсте експлоатације.

Као једна од потписница Конвенције Савета Европе о заштити деце од сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања, коју је Република Србија ратификовала 2010. године, а у складу са чланом 108. Кривичног законика Републике Србије, у нашој држави од 2013. године, сексуални деликти над децом више не застаревају. Имајући у виду да претрпљене сексуалне трауме остављају код детета тешке, несагледиве и дуготрајне последице током живота, особи која је преживела сексуалну трауму пружена је могућност покретања кривичног поступка у било ком тренутку када се особа осети способном да учествује у поступку. Таква законска регулатива увећава могућност да починилац кривичног дела учињеног према детету може бити изведен пред суд и санкциониран за то дело у било ком тренутку током свог живота. Будући да сексуално злостављање и комерцијално искоришћавање деце садржи у себи одлике савременог ропства, неопходна је ефикасна међународна сарадња у циљу искорењивања ових појава.

У Србији је тренутно у примени читав низ законских текстова од значаја за права детета, али се због њихове неусклађености јављају правне празнине, али и уређивање правних ситуација у којима се деца могу наћи на различит и неусклађен начин, услед чега овакво стање, у не малом броју ситуација, доводи до немогућности поузданог правног решења и неуједначене праксе, односно, до правне несигурности.⁷⁴⁹ Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања је формирало Радну групу за израду Нацрта закона о правима детета и Заштитнику права детета. Основни циљеви овог закона јесу: остваривање права детета и утврђивање обавеза органа јавне власти, правних и физичких лица ради остваривања права детета, начини и поступци заштите права детета, успостављање и регулисање рада Заштитника права детета, као независне институције за промоцију, унапређење и заштиту и остваривања права детета, успостављање јединствених критеријума и стандарда за остваривање најбољег интереса детета у свим областима живота и развоја детета и стварање услова за њихову примену, успостављање мера за остваривање и заштиту права детета, утврђивање посебних права детета и основних начела у поступцима у којима деца учествују пред судовима, државним органима и другим организацијама која врше јавна овлашћења и др.⁷⁵⁰

У том контексту, Комитет за права детета је поздравио уложене напоре у реформисању закона који се односе на права детета, али и изразио забринутост због неадекватног усклађивања законодавства у комбинацији са одсуством свеобухватног закона о деци, наглашавајући да оклевање да се донесе такав закон представља значајан изазов за унапређење права детета. Зато Комитет подстиче Србију да настави усклађивање законодавства са принципима и одредбама Конвенције и препоручује доношење свеобухватног закона о деци и увођење поступка процене утицаја на права детета за све нове законе усвојене на националном нивоу.⁷⁵¹

⁷⁴⁹ Препоруке Комитета за права детета, На пола пута – шта је до сада урађено и шта нам предстоји, Центар за права детета, Београд, 2019, стр. 8.

⁷⁵⁰ Ibid, стр. 8-9.

⁷⁵¹ Ibid. стр. 8.

ЗАКЉУЧАК

Неспорно је да дечји рад еволуира од настанка људске цивилизације. Нема државе која не бележи заступљеност дечјег рада. Данас се више од 152 милиона деце налази на мети експлоатације, приморана су да обављају најпасније послове, да би зарадили за живот, баш као и одрасли. Оно по чему се дете разликује у односу на друге социјалне категорије јесте његова "старост". Сама идеја да деца раде и да имају нормално радно време и радни дан, као што имају одрасли радници, представља претњу њиховом благостању, проузрокујући немерљиве последице по физички, ментални, духовни, морални или друштвени развој детета. Пресудно је деци обезбедити пристојно детињство, упознати их са значајем и вредностима рада како би се припремили за достојанствен и продуктиван рад који ће им осигурати њихову егзистенцију.

С обзиром на чињеницу да је дечји ред дубоко укоренен у сиромаштву, неразвијености и социјалним и културним ставовима, елиминација свих његових облика је неизбежно дугорочан циљ. Сиромаштво је, без сумње, најмоћнији фактор због којег су деца приморана да раде, али истовремено и реперкусија, јер дечји рад продубљује сиромаштво код деце и одузима им детињство. Поред тога, сиромаштво узрочно-последично доводи до настанка других негативних друштвених појава, као што су: просјачење, дисфункционалност породице, трговина децом итд.

На међународној сцени је, преко Уједињених нација, Међународне организације рада и Европске уније, у нормативном аспекту, постигнут значајан напредак у борби против дечјег рада. Заштита деце на раду, као посебно осетљивих и рањивих људских бића, предмет је опсервације у бројним међународним документима, која деци признају неотуђива права и обавезују државе да деци обезбеде нормалне услове за развој и да им пруже заштиту од свих облика злостављања и експлоатације. Најсистематичније правно упориште дале су Конвенција о правима детета и конвенције Међународне организације рада.

Будући да међу главним факторима дечјег рада доминирају сиромаштво, недостатак образовања, насиље у породици, различити видови трговине децом и слично, Конвенција о правима утврђује широк спектар дечјих права која су у узрочно-последичној вези са настанком дечјег рада, као и мере за заштиту и унапређивање тих права.

Ипак, регулисање дечјег рада домен је у којем Међународна организација рада игра круцијалну улогу. Непобитна чињеница је да ова организација својом нормативном делатношћу регулисала материју дечјег рада и створила погодно тло за њен даљи нормативни развој. Забрана дечјег рада установљава се прописивањем минималних година старости за запошљавање. Управо Конвенција број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, представља највиши стандард и основни инструмент у области забране дечјег рада, јер предвиђа општи минимум старости за заснивање радног односа, који не треба да буде испод година старости завршавања обавезног образовања, и у сваком случају, никако испод 15 година. Ипак, предвиђен је одређени број изузетака, које треба строго тумачити и примењивати само у случајевима предвиђеним Конвенцијом, имајући у виду да у различитим земљама постоје различити друштвени, политички, економски и социјални услови.

Како је један од супстанцијалних задатака МОР-а очување и заштита људских права и људског достојанства на раду и у вези са радом, а најгори облици дечјег рада директно угрожавају ове цивилизацијске вредности, МОР је донела Конвенцију број 182 о најгорим облицима дечјег рада, која је у историји њеног постојања забележена као конвенција са најбржом стопом ратификације. Њеним усвајањем, међународна заједница је изразила јасну и недвосмислену вољу да се најгори облици дечјег рада морају хитно искоренити и да борба против дечјег рада буде главни и хитни приоритет.

Са гледишта међународног права, заштита деце и малолетника на европском континенту је, у поређењу са стањем у Америци и Африци, знатно свеобухватније регулисана. Деца у државама чланицама Савета Европе имају право да уживају читав дијапазон људских права, која су заштићена Европском конвенцијом о људским правима и основним слободама, која покушава да кроз члан 4. (забрана ропства и принудног рада) пружи одређене смернице по овом питању успостављањем „права детета да буде заштићено од економске експлоатације и обављања било каквог посла који би могао бити опасан или сметати дететовом образовању или штетити детету.“ Ипак, као најважнији документи у сфери радних и социјалних права, издвајају се Европска социјална повеља и Директива 94/33 о заштити младих на раду. Одређивањем 15 година живота као минималног узраста за пријем у радни однос, учињен је значајан корак ка остваривању једног од главних циљева Савета Европе - унапређење положаја деце на европском континенту, првенствено деце у радном односу и искорењивање дечјег рада.

Поводом обележавања Светског дана борбе против дечјег рада, 12. јуна, Међународна организација рада је изразила забринутост да ће економске последице пандемије вируса COVID-19 довести до повећања броја деце која се искоришћавају за рад. Многе земље су прогласиле ванредно стање, а у циљу сузбијања пандемије, крајем марта 2020. године, готово четвртина светске популације је била у карантину. Школе и универзитети су затворени у више од 160 земаља, што се одразило на преко милијарду и по ученика и студената (91%) широм света. У глобалним циљевима одрживог развоја, свет се обавезао на елиминацију свих облика дечјег рада до 2025. године. Овај период представља преломан и критичан тренутак за цео свет. Пандемија ће се вероватно негативно одразити на до сада постигнуте резултате и отежати пут ка остварењу зацртаног циља. Правилан избор и спровођење социо-економске политике, осигурање достојанственог запошљавања и повратка одраслих на посао, отварање школа за децу је од круцијалне важности.

На основу компаративне анализе устава и законских прописа земаља у региону могуће је указати на неколико најопштијих запажања. Најпре, може се констатовати да су у свим анализираним уставима садржане начелне уставне гаранције посебних права детета. Све анализирани земље региона, почев од устава, преко закона о раду, породичног закона, закона у области у образовања, кривичног закона итд., изградиле су претпоставке за примену Конвенције о правима детета и двеју фундаменталних конвенција Међународне организације рада. Све анализирани конвенције садрже одличне постулате за борбу против дечјег рада, али није довољно само ратификовати конвенције, већ је потребно национална законодавства ускладити са њиховим одредбама и осигурати њихову примену. То се посебно може уочити кроз проституцију, просјачење, рад деце на улици, малолетничку деликвенцију, трговину децом итд. Због тога је, у циљу адекватне

заштите деце од злоупотреба дечјег рада и најгорих облика дечјег рада, неопходно предузети опсежне активности, тј. успоставити ефикасну, организовану и координисану међусекторску сарадњу између различитих система - образовања и васпитања, полиције, инспекције рада, социјалне и здравствене заштите.

Република Србија спада у ред ретких држава које су ратификовале скоро све релевантне документе у овој области. Из приказаних одредби се може закључити да наш Закон о раду користи решења која су етаблирана у већини европских земаља и спада у један од бољих закона, бар што се тиче регулације деце и малолетника у радном односу.⁷⁵² Велики напредак је постигнут доношењем Уредбе о утврђивању опасног рада за децу и Инструкције о начину рада установа социјалне заштите и организација социјалне заштите за пружање услуга социјалне заштите деци у заштити деце од злоупотреба дечјег рада. Међутим, места за напредак увек има. Наш систем социјалне заштите јесте спреман да делује у области откривања, превенције и спречавања дечјег рада, али није у довољној мери концентрисан на сузбијање дечјег рада. Због тога је веома важно дефинисати обавезне процедуре које се односе на откривање и заштиту деце од злоупотребе дечјег рада, као и њихово увођење у све програме социјалне заштите у складу са прописаним надлежностима које су подељене између националног и локалног нивоа, што укључује материјалну подршку породицама са децом, породично-правну заштиту, услуге социјалне заштите и заштиту деце од злоупотреба дечјег рада. Свакако, најбољи метод за елиминацију свих облика дечјег рада јесте економско јачање државе, као и јачање капацитета и боље финансирање Инспектората рада, као институције надлежне за праћење примене закона у овој области.⁷⁵³

Што се тиче свеобухватног положаја деце у нашем законодавству, и поред бројних активности које се предузимају у домену прихватања међународног права и унапређења домаћег законодавства у области права детета, њихов положај свакако није задовољавајући. Велике наде се полажу у предстојећи Закон о правима детета и заштитнику права детета – дечјем омбудсману. Његово усвајање неће само по себи решити проблем у свим областима права детета, али ће бити показатељ одлучности свих сектора у Републици Србији да на координиран начин приступе решавању стања у коме се деца налазе данас. Закон ће допринети хармонизацији целокупног правног система који се односи на децу, јер ће због чињенице да ће то бити тзв. „кровни“ закон бити неопходно усаглашавање постојећих законских решења у свим секторским законима са решењима садржаним у Закону о правима детета и заштитнику права детета.

Имајући у виду све напред наведено, може се констатовати да нормативно уређење, без обзира на добру полазну основу, није допринело искорењивању неких од најчешћих облика искоришћавања деце. Решење овог проблема нужно тражи буђење свести о тежини овог проблема, у првом реду спровођењем кампања за ратификацију и имплементацију конвенција које уређују питање дечјег рада, изналагање најприкладнијих мера прилагођених предвиђеним трошковима за остварење ових задатака, затим укључивање у активности на овом плану не само националних влада држава које су угрожене овим проблемом и оснажењем њихових националних капацитета, већ и влада других држава,

⁷⁵² Вујовић М., *op. cit.*, стр. 202.

⁷⁵³ *Ibid.*

специјализованих организација, организација радника и послодавца, релевантних страначких организација у друштву, образовних институција и медија, које осим подизања свести о тежини овог проблема важну улогу имају и у донирању, односно прикупљању средстава за борбу против овог глобалног проблема.⁷⁵⁴

У циљу ефикасне борбе против дечјег рада морају се узети у обзир бројне рањивости са којима се деца суочавају, што захтева спровођење националних политика и програма који ће допринети искорењивању дечјег рада путем дугорочних решења за решавање његових основних узрока.

⁷⁵⁴ Билић А., *op. cit.*, стр. 618.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамов С., Крећа М.: Међународно јавно право, Правни факултет, Службени гласник, Београд, 2007.
2. Аврамов С., Крећа М.: Међународно јавно право, Службени гласник, Београд, 2003.
3. Аврамовић С., Magna Carta Libertatum, Темељи модерне демократије, Београд, 1989.
4. A global estimate of work-related injuries among children, International Labour Office, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC) - Geneva: ILO, 2013.
5. Basu K, Tzannatos Z., The global child labor problem, What do we know and what can we do? World Bank Economic Review, 2003, 17(2).
6. Bequele A., Boyden J.: Combating child labour, International Labour Organization, Geneva, 1988.
7. Bequele A, Myers W.E., Као прво у дјечијем раду: Укидање рада штетног за децу, Фонд за децу Уједињених нација и Међународна организација рада, Женева, 1995.
8. Билић А.: Проблем дјечјег рада у међународним оквирима, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, Сплит, 2005.
9. Blanpain R., European Labour Law, Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 2000.
10. Blanpain R., Hendrickx F., eds., European Labour Law and Social Security Law, Codex, Kluwer, 2002.
11. Бодржић И.: Кривична дела са елементима високотехнолошког криминала, Безбедност, бр. 2, Београд, 2013.
12. Bonnet, M. „Que penser du travail des enfants?“ Etudes, No 394, 4/2001.
13. Bonne M., Schlemmer B., „Aperçus sur le travail des enfants“, Mondes en développement, vol. 146, broj 2/2009.
14. Bonne M.P, Brasseur-Siebenaler J, Briet J, Encyclopedie in vraag en antwoord, Zuidnederlands Uitgeverij NV-Belgium, 1978.
15. Voonpala, P. and J. Kane. Trafficking of Children: The problem and Responses Worldwide. Geneva: ILO/IPEC, 2001.
16. Брза процена злоупотребе дечјег рада у пољопривреди у Србији, Међународна организација рада, 2018.
17. Брковић Р. и група аутора: Радно право у условима транзиције, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац, 2003.
18. Буклијаш Б, Билић А: Међународно радно право уз посебан осврт на Међународну организацију рада, Сплит, 2006.
19. Бургентал Т.: Међународна људска права, Институт за уставну и законодавну политику, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.
20. Valticos N., Fifty Years of Standard - Setting Activities by the International Labour Organisation, International Labour Review 135, no. 3-4, 1996.
21. Valticos N, G. von Potobsky, International Labour Law (Second revised edition), Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer-Boston, 1995.
22. Водич за члан 4. Европске конвенције за заштиту људских права, Забрана ропства и принудног рада, Савет Европе, Европски суд за људска права, 2018.
23. Volfenson G.: Борба против трговине децом, Save the children, 2004.

24. Воркапић С.: Заштита деце жртава трговине и одабрани међународни документи – Трговина децом у Србији, претња или реалност, Центар за права детета, Београд, 2006.
25. Вујовић М.: Забрана дечјег рада у регионалним међународним инструментима, Безбедност, година LVIII 2/2016, Београд, 2016.
26. Вујовић Р. и група аутора: Дечји рад у Србији: Анализа законодавства, праксе и појавних облика дечјег рада, Центар за права детета, Београд, 2005.
27. Вучковић Ј.: Људска права и медији, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 2010.
28. Вучковић Ј.: Судска заштита уставом утврђених права повређених појединачним актима, Ниш, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 2011.
29. Вучковић Ј.: Уставна и управна заштита људских права и слобода, магистарски рад, 2008.
30. Вучковић Шаховић Н.: Кратки водич: Експлоатација деце са посебним освртом на Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији, Центар за права детета, Београд, 2006.
31. Вучковић Шаховић Н.: Права детета и међународно право, Југословенски центар за права детета, Београд, 2000.
32. Вучковић Шаховић Н. и група аутора: Права детета и Конвенција о правима детета, Центар за права детета, Београд, 2001.
33. Вучковић Шаховић Н., Петрушић Н.: Права детета, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2015.
34. Вучковић Шаховић Н.: Права детета у међународним документима, Заштитник грађана: Повереник за заштиту равноправности, 2011.
35. Вучковић Шаховић Н.: Права детета у свету и Југославији, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.
36. Вучковић Шаховић Н.: Право на образовање: Обавезе држава и опште и посебне мере за остваривање, Институт за друштвени развој, Београд, 2013.
37. Вучковић Шаховић Н., Савић И., Цицварић Р., Калезић-Вигњевевић А., Жунић-Цицварић Ј., Врањешевевић Ј., Трикић З., Чолић Г.: Индикатори остварености права детета у образовању (Индекс), Ужички центар за права детета, 2018.
38. Вучковић Шаховић Н.: Стање економских, културних и социјалних права детета у СРЈ, Остваривање економских и социјалних права, Зборник радова, Београдски центар за људска права, Београд, 1999.
39. Grabenwarter, C., Article 4: Prohibition of slavery nad forced labour, European Convention on Human Rights: Commentary, London, Bloomsbury Academic, 2013.
40. Годишњи извештај 2019, АСТРА.
41. Gomien D.: Кратак водич кроз Европску конвенцију о људским правима, Прометеј, Београд, 1994.
42. Grootaert C. i Patrinos H., Policy analysis of child labour: a comparative study, New York: 1999.
43. Davy D.: Transnational advocacy networks in campaigning: The campaign against child sex trafficking in the Mekong Subregion, 2012.
44. Димитријевић В., Јолић Ј., Милатовић С., Петровић В.: Заштита индивидуалних права пред уговорним телима Уједињених нација, Београдски центар за људска права, Београд, 2003.
45. Димитријевић В., Поповић Д.: Међународно право људских права, Београдски центар за људска права, Београд, 2006.

46. D. Harris, *The European Social Charter*, University Press of Virginia, Charlottesville, 1984.
47. Dorman P.: *Child labour, education and health: A review of the literature*, ILO/IPEC, Geneva, 2008.
48. Драшкић М.: Међународни извори породичног права и права детета, Збирка прописа за област породичног права и права детета, Службени гласник, Београд, 2006.
49. Драшкић М.: *Породично право и право детета*, пето издање, Правни факултет Универзитета у Београду, Службени гласник, Београд, 2009.
50. Драшкић М.: *Породично право и права детета*, Правни факултет Универзитета у Београду и ЈП „Службени гласник“, 2006.
51. Драшкић М.: *Породично право и право детета*, Породични закон Србије, Пракса Европског суда за људска права у области породичног права, Београд, Правни факултет Универзитета у Београду, 2015.
52. Драшкић М.: *Посебна заштита породице, мајке и детета у међународним и унутрашњим правним инструментима*, Остваривање економских и социјалних права, Београдски центар за људска права, Београд, 1999.
53. Ђорђевић С., Палевић М.: *Закон о забрани дискриминације*, Правна анализа, Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке.
54. Edmonds E., Ravcnik N.: *Child Labour in Global Economy*, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 19, Number 1, 2005.
55. *Eliminating the worst forms of child labour*, A practical guide to ILO Convention No. 182, *Handbook for parliamentarians* No 3, 2002.
56. European Commission, *Combating poverty and social exclusion A statistical portrait of the European Union*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010.
57. Жегарац Н., Бауцал А., Гвозден У.: *Ничија деца: трговина децом у Србији и Црној Гори*, Save the Children UK, Београд, 2005.
58. Живковски И., Рубежић М.: *Основне конвенције Међународне организације рада и усаглашеност позитивног законодавства Републике Србије са њиховим нормама*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, Нови Сад, Год. 88, књ. 76, бр. 6, 2016.
59. Ивошевић З. и Ивошевић М.: *Коментар Закона о раду*, Службени гласник, Београд, 2000.
60. Извештај о примени Ревидиране европске социјалне повеље у Републици Србији.
61. Извештај о раду за 2019. годину, Заштитник људских права и слобода, Црна Гора, Подгорица, 2020.
62. Извештај о стању у области трговине људима у Босни и Херцеговини за 2019. годину, Сарајево, 2020.
63. ILO – *A future without child labour*, *Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work*, International Labour Conference, Geneva, 90th Session, 2002.
64. ILO, *Брза процена злоупотребе дечијег рада у пољопривреди у Републици Србији*, 2018.
65. ILO/IPEC. „*Combating trafficking in children for labour exploitation in West and Central Africa, a synthesis report based on studies of Benin, Burkina Faso, Cameroon, Côte d’Ivoire, Gabon, Ghana, Mali, Nigeria and Togo*“, Geneva: 2001.

66. ILO/IPEC. "Eliminating the Worst Forms of Child Labour: An Integrated Time-Bound Approach – A Guide", Geneva, 2001.
67. ILO/UNICEF, Understanding Children's Work (UCW) Programme, "An analysis of the determinants of child labour in Nepal, the policy environment and response", Roma, 2003.
68. Инструкција о поступању центара за социјални рад у заштити деце од злоупотребе дечјег рада, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања од 22.09.2017. године.
69. International Labour Organization, COVID-19 impact on child labour and forced labour: The response of the IPEC+ Flagship Programme, 2020.
70. International Labour Organization, Rules of the game, An introduction to the standards-related work of the International Labour Organisation, 2019.
71. International Labour Organization, Rules of the game. Brief introduction to International Labour Standards, Geneva 2009.
72. International Labour Conference, 86th Session 1998: Report VI (I) Child Labour: Targeting the Intolerable, Sixth item on the agenda. Geneva: ILO, 1998.
73. International Labour Organization, World Report on Child Labour 2015, Paving the way to decent work for young people, International Labour Office, Geneva, 2015.
74. Истраживање вишеструких показатеља Србија 2014. и Истраживање вишеструких показатеља Србија – ромска насеља 2014, UNICEF, 2015.
75. Jacobs, White and Ovey, The European Convention on Human Rights – Fifth Edition, Oxford University Press, 2010.
76. Jaiswal, Child labour, a sociological study. New Delhi: Shipra Publications, 2000.
77. Јакшић А.: Европске конвенције о људским правима, Коментар, Центар за публикације Правног факултета у Београду, Београд, 2006.
78. Јањић-Комар М.: Право детета на живот и здравље, докторска дисертација, Београд, 1981.
79. Јањић Комар М., Обретковић М.: Права детета - права човека, Удружење правника Србије за социјално право, Београд, 1996.
80. Јашаревић С.: Социјално-економска права у вези са радом у међународним и европским радним стандардима, Радно и социјално право, Београд, бр. 1/2008.
81. J. Péliissier, A. Supiot, A. Jeammaud, Droit du travail, Paris, 2000.
82. J-P. Pancraccio, "Charte sociale et droit international public", у La Charte sociale européenne, eds. J-F. Akandji-Kombé, S. Leclerc, Bruxelles, 2001.
83. Јовановић П.: Радно право, Јавно предузеће „Службени гласник“, 2003.
84. Како до школе друштвене бриге - Студија о ефектима мера превенције и интервенције за спречавање осипања ученика из образовног система Републике Србије, Центар за образовне политике, 2017.
85. Ковачевић Љ.: Европска социјална повеља: загарантована права, уговорне обавезе и надзорни механизам, Радно и социјално право, часопис за теорију и праксу радног и социјалног права, број 1-6/2005.
86. Ковачевић Љ.: Универзални међународни стандарди о забрани дечјег рада и њихова примена у праву РС, Правни факултет, Београд, 2017, стр. 186-218.
87. Ковачевић-Перић С.: Забрана дечјег рада – de jure vs. de facto, Радно и социјално право, Часопис за теорију и праксу радног и социјалног права, Београд, 2015.
88. Костић М.: Међународноправна заштита деце, Тематски зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, 2014.

89. Костић М.: Међународноправно признање и заштита основних права детета, Теме, Универзитет у Нишу, Ниш, 1998.
90. Крећа М.: Међународно јавно право, Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање, Београд, 2012.
91. Кривичноправни систем и судска пракса у области борбе против трговине људима у Србији, Заједнички програм UNHCR, UNODC и ИОМ за борбу против трговине људима у Србији.
92. Кривокапић Б.: „Природа људских права“, Мегатренд ревија, 13(2), 2016.
93. Крстић И., Маринковић Т.: Европско право људских права, Савет Европе, Београд, 2016.
94. Лалић В.: Трговина људима у Босни и Херцеговини; Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2007.
95. Lars T.: Steps to Compliance with International Labour Standards, The International Labour Organization and Abolition of Forced Labour, Wiesbaden, 2011.
96. L. Samuel, Fundamental social rights, Case law of the European Social Charter, Strasbourg, 2002.
97. Лубарда Б.: Европско радно право, ЦИД, Подгорица, 2004.
98. Лубарда Б.: Лексикон индустријских односа, Радничка штампа, Београд, 1997.
99. Лубарда Б.: Радно право – расправа о достојанству на раду и социјалном дијалогу, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012.
100. Лубарда Б.: Ревидирана европска социјална повеља: Зборник радова са Саветовања правника, XVI Будвански правнички дани, Будва, 2010.
101. Лубарда Б.: Ревидирана европска социјална повеља: обавезе државе и улога социјалних партнера после ратификације, Социјално-економски савет Републике Србије, Београд, 2009.
102. Лубарда Б. и др: Социјална права и достојанство на раду, Зборник радова са Саветовања правника, Златибор, 2008.
103. Људска права у Србији 2017, Београдски центар за људска права, Београд, 2018.
104. Мала енциклопедија, Просвета, књига 2, Београд, 1986.
105. Мапа пута за елиминацију злоупотребе дечјег рада у Србији, укључујући најгоре облике дечјег рада: 2018-2022. године, Београд, 2018.
106. Маринковић Д., Симеуновић-Патић Б., Жарковић М.: Обележја виктимизације малолетних лица трговином људима и актуелна питања њихове кривичноправне заштите у Републици Србији, Насилнички криминалитет, Паневропски Универзитет, Бања Лука, 2011.
107. Маринковић Д.: Сузбијање организованог криминала; Специјалне истражне методе; Прометеј, Нови Сад, 2010.
108. Међународна организација рада, Искорењивање најгорих облика дечјег рада - Практичан водич за Конвенцију МОП број 182, 2002.
109. Mekinc J., Music K.: Sexual exploitation of children in the tourism – The dark side of tourism, Innovative Issues and Approaches in Social Sciences, Vol. 8, No. 2, 2015.
110. Мијалковић С., Маринковић Д.: Криминалистичка методика доказивања кривичног дела трговина људима, Безбедност, год. 52, број 1/2010, Београд.
111. Мијалковић С.: Супротстављање трговини људима и кријумчарењу мигрантима, Београд, 2012.
112. Мијалковић С.: Трговина људима, Београд, Беосинг, 2005.
113. Миленковић Т.: Привремено радничко законодавство у Југославији (од краја првог светског рата до доношења Видовданског устава), Зборник Завода

- за повијесне знаности Истраживачког центра Југословенске академије знаности и умјетности, бр. 11, Загреб, 1981.
114. Милосављевић М., Девијације и друштво, Драганић, Београд, 2003.
 115. Национална стратегија за борбу против организованог криминала, Службени гласник РС“, број 23/2009.
 116. Nardinelli C., Child Labor and the Industrial Revolution, Indiana University Press, Indiana, 1990.
 117. Новаковић У.: Развој права детета у међународном праву током XX века, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, Источно Сарајево, 2014.
 118. Обрадовић Г.: Заштита омладине на раду: у свету конвенција Међународне организације рада и југословенског радног права, Теме, број 1-2/1998.
 119. Обретковић М.: Детињство и права детета; Права детета, права човека, Београд 1996.
 120. Обретковић М.: Посебна заштита деце од злоупотребе и занемаривања у породици, Остваривање економских и социјалних права, Зборник радова, Београдски центар за људска права, 1999.
 121. Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике, 2005.
 122. Павловић Д.: Утицај Европског суда за људска права на заштиту људских права радника у Србији, Српска политичка мисао, број 2/2017.
 123. Перић С.: Забрана дечјег рада – елиминисање најгорих облика дечјег рада, Зборник радова "Правни аспекти савремених друштвених кретања у Републици Србији", Косовска Митровица 2020.
 124. Перић С.: Пристојан рад, докторска дисертација, Ниш, 2011.
 125. Peter Kirby, Child Labour in Britain 1750-1870, Palgrave Macmillan, University of Manchester, 2003.
 126. Петровић А.: Међународни стандарди рада, Правни факултет, Центар за публикације, Ниш, 2009.
 127. Петровић В.: Међународни поступци за заштиту људских права, Београдски центар за људска права, Београд, 2001.
 128. Петровић М.: Положај деце на раду у Републици Србији, Радно и социјално право, Часопис за теорију и праксу радног и социјалног права, Удружење за радно и социјално осигурање Србије, Број 1/2017, Београд, Година XXI.
 129. Петрушић Н.: Породичноправна заштита од насиља у породици у праву Републике Србије, Ново породично законодавство Правни факултет у Крагујевцу, 2006.
 130. Пешић Р.: Међународна организација рада (порекло-структура-делатност), Нови Сад, 1969.
 131. Пешић Р.: Радно право, Научна књига, Београд, 1966.
 132. План инспекцијског надзора Инспектората за рад за 2019. годину.
 133. Подршка образовању деци из сиромашних породица, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, UNICEF.
 134. Поњавић З.: Породично право, Правни факултет Крагујевац, 2007.
 135. Посебан извештај Заштитника грађана „Стање права детета у Републици Србији“, 2018.
 136. Посебни протокол за заштиту деце од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама, Министарство просвете Републике Србије, 2007.

137. Превенција експлоатације деце у Југоисточној Европи – Дечје просјачење у Републици Србији, Групни интервју са стручњацима, Нови Сад, Заштитник грађана Републике Србије, октобар 2011.
138. Препоруке Комитета за права детета, На пола пута – шта је до сада урађено и шта нам предстоји, Центар за права детета, Београд, 2019.
139. Приручник о људским правима и основним слободама припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, OSCE, 2008.
140. Радовић Н.: Трговина женама и децом у циљу сексуалне експлоатације, Наука, безбедност, полиција, Београд, год. 12, Број 3, 2007.
141. Разумевање људских права, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
142. Рељановић М.: Спречавање експлоатације деце – међународни стандарди и стање у Србији, Страни правни живот, број 2/2008, стр. 87-106.
143. Robert Blackburn, „The Institutions and Processes of the Convention“, in: The Fundamental Rights in Europe (eds. Robert Blackburn, Jorg Polakiewicz), Oxford University Press, Oxford, 2001.
144. Рончевић Н., Стојадиновић А., Батрнек-Антонић Д.: Деца улице, Српски архив за целокупно лекарство, 2013.
145. Ruxton S.: What about us? Children’s rights in the European Union: next steps’, Report commissioned by the European Children’s Network.
146. Seabrook, J. No hiding place, child sex tourism and the role of extraterritorial legislation. London: Zed Books, ECPAT Europe Law Enforcement Group, 2000.
147. Sengenberger W., International Labour Standards in the Globalized Economy: Obstacles and opportunities for achieving progress, Cambridge, 2006.
148. Schlemmer, B., The exploited child, Zed Books, London, New York, in association with l'Institut de Recherche pour le Développement, Paris, 2000.
149. Стање права детета у Републици Србији 2019. године, Центар за права детета, Београд, 2019.
150. Стевановић И., Голић М., Зечевић О.: Анализа стања и капацитета националног система превенције и заштите деце која су укључена у живот или рад на улици од сикоришћавања и злоупотреба, Београд, 2012.
151. Стевановић И.: Деца која чекају, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2014.
152. Стојановић З.: Коментар Кривичног закона СРЈ, пето измењено издање, Београд, Службени лист, 2002.
153. Стратегија борбе против трговине људима у Републици Србији, Службени гласник РС, бр. 111/2006.
154. Стратегија за смањење сиромаштва, Влада Републике Србије, Београд, 2003.
155. Стратегије за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. Године, Службени гласник РС, број 26/2016.
156. Стратегија превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава 2017 – 2022, Службени гласник РС“, број 77/2017.
157. Стратегија развоја социјалне заштите, Службени гласник РС, број 108/2005.
158. Тањевић Н: Сузбијање дечје порнографије на интернету-међународни и домаћи кривичноправни оквир, Безбедност, год. 54, бр. 2, 2012.
159. Тинтић Н.: Социјално право и социјална сигурност, Годишњак Правног факултета у Бања Луци, 1977.

160. Томић М., Жарковић, М.: Психосоцијална подршка жртвама трговине људима, Безбедност, год. 55, бр. 2, 2013.
161. Трећи периодични извештај о примени Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима, 2019.
162. Трговина децом у Србији - Претња и реалност, Оквир за унапређење професионалне праксе у заштити деце од трговине људима Центар за права детета, Београд, 2006.
163. United Nations Children's Fund, Protecting the Most Vulnerable Children from the Impact of Coronavirus: An agenda for action, UNICEF, New York, April 2020.
164. UNICEF, Србија: праћење положаја и стања деце и жена, Републички завод за статистику, 2005.
165. Урдаревић Б., Радуловић З.: Глобализација и концепт социјалних права, Српска политичка мисао, 1/2012, година XIX, Београд.
166. Fassa, G. A; Parker, L. D; Scanlon, J. Th: *Деčiji рад: Perspektiva javnog zdravlja*, Prvo poglavlje, Oxford University Press, New York, 2010.
167. Хасанбеговић Ј.: Култура и/или идеологија људских права–реторика и реалност, Анали Правног факултета у Београду, бр. 4/09.
168. Haspels, N. and Michele Jankanish, editors. Action against Child Labour. Geneva: ILO, International Programme on the Elimination of Child Labour Geneva, 2000.
169. Henderson O. W.: Industrial Revolution on the Continent: Germany, France, Russia 1800-1914, Reprint in 2006 Routledge, Chichago, 1961.
170. Hobbs S., McKechnie J. and Lavalette M.: Child Labor: a World History Companion, United States of America.
171. Humbert F.: The Challenge of Child Labour in International Law, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
172. Шундерић Б.: Право Међународне организације рада, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2001.
173. Шундерић Б.: Услови за заснивање радног односа, Научна књига, Београд, 1996.

Списак електронских извора

1. www.astra.rs, Коментар Астре на усвојену Стратегију превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава 2017-2022. и пратећи Акциони план за 2017. и 2018. годину.
2. International Labour Organization, Commercial sexual exploitation of children, <http://www.ilo.org/ipec/areas/CSEC/lang--en/index.htm>.
3. International Labour Organization, International Programme on the Elimination of Child Labour. <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/flagships/ipec-plus/lang--en/index.htm&usg>.
4. International Labour Organization, <https://www.ilo.org/ipec/lang--en/index.htm>.
5. International Labour Organization, Poslodavci i деčiji рад, Приштина 2009, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_169137.pdf.
6. International Labour Organization, What is Child Labour? <http://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm>.

7. International Labour Organization, 2021 declared International Year for the Elimination of Child Labour,
https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_713925/lang-en/index.htm.
8. <https://www.astra.rs/sta-je-trgovina-ljudima/>.
9. <http://www.centaronline.org/sr/dogadjaj/11482/zamerke-komiteta-se-o-krsenju-odredbi-evropske-socijalne-povelje-i-dalje-osnovane>.
10. <http://www.novostidana.rs/po-indeksu-prekinutog-detinjstva-srbija-46-u-svetu>.
11. <http://nsprv.org/2013-06-10>, Не дечјем раду на кућним пословима.
12. www.nsz.gov.rs.
13. <http://www.politika.rs/scc/clanak/105071/Dvesta-miliona-dece-na-prinudnom-radu>.
14. <http://www.sup.rs/razmena-iskustva-na-temu-zloupotreba-decijeg-rada-ukljucujuci-najgore-oblike-decijeg-rada>.
15. Закључна запажања у вези са Другим и Трећим периодичним извештајем о примени Конвенције о правима детета, https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/10/Prava_deteta_u_Srbiji_Zakljucna_zapazanja_UN_Komiteta_za_prava_deteta.pdf.
16. Извештај о стању људских права у Србији за 2018. години, Амбасада САД у Србији, rs.usembassy.gov/sr/human-rights-practices-2018-sr.
17. Извештај о трговини људима за 2019. годину, Амбасада САД у Србији, rs.usembassy.gov/sr/trafficking-in-persons-2019-sr.
18. Nair S.: Child sex tourism, 2007.
<http://www.inquiriesjournal.com/articles/34/child-sex-tourism-us-and-them-in-a-globalized-world>.
19. National Institute for Occupational Safety and Health Recommendations to the US Department of Labor for Changes to Hazardous Orders, 2002, US Department of Health and Human Services,
<http://www.cdc.gov/niosh/docs/NIOSHRecsDOLHaz/pdfs/DOL-recomm.pdf>.
20. Recommendation 1523 (2001) Domestic slavery, <http://assembly.coe.int>.
21. Recommendation 1663 (2004) Domestic slavery: servitude, au pairs and mail-order brides, <http://assembly.coe.int>.
22. Save the children, Истраживање о облицима и раширености присилног, штетног и рада дјече на улици у Босни и Херцеговини, Сарајево, 2013.
23. Save the children Norway, Регионална канцеларија за југоисточну Европу и уред координатора за борбу против трговине људима и илегалне миграције БиХ, Дјеца проговарају: шта утиче на трговину дјецом у југоисточној Европи, Извештај из БиХ,
<http://promente.org/files/research/djecaprogovaraju-bos.verzija.pdf>.
24. Save the children, Превенција експлоатације дјече у Југоисточној Европи; Регионални извештај о просјачењу дјече; Распрострањеност, превенција и сузбијање дјечијег просјачења, 2011.
25. Save the children, Превенција експлоатације дјече у Југоисточној европи, Регионални извештај о сексуалној експлоатацији дјече, 2012.
26. Хаџи Здравко Ковач, Саопштење о дечјем раду Независног синдиката просветних радника Војводине, Нови Сад, 2011,
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/12/Saopštenje-Nezavisnog-sindikata-prosvetnih-radnika-Vojvodine-2011.pdf>.

Списак извора права међународног порекла

1. Америчка конвенција о људским правима.
2. Афричка повеља о правима и добробити детета.
3. Декларација о правима детета из 1924. године.
4. Декларација о правима детета из 1959. године, А/RES/14/1386.
5. Декларација о основним принципима и правима на раду из 1998. године.
6. Декларација о сврси и циљевима МОП-а (Филаделфијска декларација).
7. Декларација против комерцијалне злоупотребе деце.
8. Директива Савета 94/33, Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work, Official Journal L 216, 20/08/1994.
9. Допунска конвенција о укидању ропства, трговине робљем и установа и пракси сличних ропству, Сл. лист ФНРЈ – Међународни уговори и други споразуми, број 7/58.
10. Европска конвенција о остваривању дечјих права из 1996. године.
11. Закон о одгоју и образовању у основној и средњој школи Републике Хрватске, Народне новине, бр. 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 98/19 и 64/20.
12. Закон о основном образовању и васпитању, Службени лист РЦГ, бр. 64/02, 49/07 и Службени лист Црне Горе, бр. 45/10, 40/11-др. закон, 39/13 и 47/17.
13. Закон о потврђивању Римског статута Међународног кривичног суда, Сл. лист СРЈ – Међународни уговори, број 5/2001.
14. Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом број 11, Сл. лист СЦГ - Међународни уговори, бр. 9/03, 5/05 и 7/05-испр. и Сл. гласник РС-Међународни уговори, бр. 12/10 и 10/15.
15. Закон о раду Брчко дистрикта, Службени гласник Брчко дистрикта БиХ, број 34/2019.
16. Закон о раду Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, бр. 1/16 и 66/18.
17. Закон о раду Републике Хрватске, Народне новине, бр. 93/14, 127/17 и 98/19.
18. Закон о раду Републике Црне Горе, Службени лист Црне Горе, број 74/2019.
19. Закон о раду Федерације Босне и Херцеговине, Службене новине Федерације БиХ, бр. 26/16 и 89/18.
20. Јединствена конвенција о опојним дрогама, Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, број 24/1964.
21. Казнени закон Републике Хрватске, Народне новине, бр. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18 и 126/19.
22. Конвенција број 5 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на индустријске радове из 1919. године, Службене новине, број 95-XXII/27.
23. Конвенција број 6 о ноћном раду деце у индустрији, ревидирана Конвенцијом број 90 о ноћном раду деце у индустрији из 1919. године, Службени лист ФНРЈ – Међународни уговори, број 69/57.
24. Конвенција број 7 о минималним годинама живота за пријем деце на поморске послове из 1920. године, Службене новине, број 95-XXII/27.
25. Конвенција број 10 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на рад у пољопривреди из 1921. године.
26. Конвенција број 29 о принудном или обавезном раду, Сл. Новине, 297-СХI/I 1932. године.

27. Конвенција број 33 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на индустријске послове из 1932. године.
28. Конвенција број 58 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на поморске радове из 1936. године.
29. Конвенција број 59 о утврђивању минимума година за пријем деце на радове у индустријској делатности из 1937. године.
30. Конвенција број 60 о минималним годинама за пријем деце на изван индустријске радове из 1937. године.
31. Конвенција број 105 о укидању принудног рада, Сл. лист СРЈ - Међународни уговори, број 13/02.
32. Конвенција број 123 о минималним годинама за запошљавање на подземним радовима у рудницима, Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори, број 40/1970.
33. Конвенција број 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори, број 14/82.
34. Конвенција број 182 о забрани најгорих облика дечјег рада и непосредним мерама за укидање таквог рада, Сл. лист СРЈ - Међународни уговори, број 2/2003.
35. Конвенција број 189 о достојанственом раду радника у домаћинству из 2011. године.
36. Конвенција против дискриминације у образовању и васпитању, Сл. лист ФНРЈ, Међународни уговори, број 4/64.
37. Конвенција о ропству, Службене новине КЈ, број 234/1929.
38. Конвенцију Савета Европе о борби против трговине људима, Службени гласник РС – Међународни уговори, број 19/2009.
39. Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, Сл. гласник РС – Међународни уговори, број 1/2010.
40. Конвенција Уједињених нација о правима детета, Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 15/90 и Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 4/96 и 2/97.
41. Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, Сл. лист СРЈ – Међународни уговори, број 6/2001.
42. Кривични закон Брчко дистрикта, Службени гласник Брчко дистрикта БиХ, бр. 6/05, 21/10, 9/13, 26/16, 13/17 и 50/18.
43. Кривични законик Републике Српске, Службени гласник РС, бр. 64/17 и 104/18-одлука УС.
44. Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине, Сл. новине ФБиХ, бр. 36/03, 21/04-испр., 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 и 75/17.
45. Кривични Законик Црне Горе, Службени лист РЦГ, бр. 70/03, 13/04-испр. и 47/06 и „Службени лист Црне Горе“, бр. 40/08, 25/10, 32/11, 64/11-др. закон, 40/13, 56/13-испр., 14/15, 42/15, 58/15-др. закон, 44/17, 49/18 и 3/20.
46. Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Службени лист СФРЈ - Међународни уговори, број 7/1971.
47. Међународни пакт о економским, културним и социјалним правима, Службени лист СФРЈ - Међународни уговори, број 7/1971.
48. Обитељски закон Републике Хрватске, Народне новине, бр. 103/15 и 98/19.
49. I Општи коментари Комитета за економска, социјална и културна права, Општи коментар број 11: Акциони планови за основну наставу (члан 14.).
50. I Општи коментари Комитета за економска, социјална и културна права, Општи коментар број 13: Право на образовање (члан 13.).

51. II Општи коментари Комитета за људска права.
52. Општи коментар Комитета за људска права број 17: Члан 24. (Права детета).
53. Општи коментар Комитета за људска права број 19: Члан 23.
54. Општи коментар Комитета за права детета број 1: Циљеви образовања, CRC/GC/2001/1.
55. Општи коментар Комитета за права детета број 5: Опште мере за спровођење Конвенције, CRC/GC/2003/5.
56. Општи коментар Комитета за права детета број 7: Спровођење права детета у раном детињству, CRC/C/GC/7/Rev. 1.
57. Општи коментар Комитета за права детета број 12: Право детета да буде саслушано, OCRC/C/GC/12.
58. Општи коментар Комитета за права детета број 13 о праву детета на слободу од свих облика насиља, CRC/C/GC/13.
59. Општи коментар Комитета за права детета број 14 о праву детета да његови најбољи интереси буду од првенственог значаја, CRC/C/GC/14.
60. Општи коментар Комитета за права детета број 20 о остваривању права детета у адолесценцији, CRC/ C/GC/20.
61. Општи коментар Комитета за права детета број 21 о деци у уличној ситуацији, CRC/C/GC/21.
62. Општи коментар Комитета за права детета број 25 о правима детета у вези са дигиталним окружењем, CRC/C/GC/25.
63. Повеља Европске заједнице о основним правима радника из 1989. године.
64. Повеља Европске уније о темељним правима, Службени лист Европске уније, 2016/C 202/02.
65. Повеља Уједињених нација, Службени лист ДФЈ, број 69/45.
66. Породични закон Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, Сл. гласник Брчко Дистрикта, број 66/2007.
67. Породични закон Републике Српске, „Службени гласник РС“, бр. 54/02, 41/08, 63/14 и 56/19-одлука УС.
68. Породични закон Федерације Босне и Херцеговине, „Службене новине Федерације БиХ“, бр. 35/05, 41/05 и 31/14.
69. Породични закон Црне Горе, Службени лист РЦГ, број 1/2007 и Службени лист Црне Горе, бр. 53/16 и 76/20.
70. Правилник о пословима на којима се не сме запослити малолетник, Народне новине, број 89/2015.
71. Препорука број 124 о минималним годинама живота за запошљавање на подземним радовима у рудницима, Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори, број 40/1970.
72. Препорука број 146 о минималним годинама за запошљавање, Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори, број 14/82.
73. Препорука број 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорих облика дечјег рада, Сл. лист СРЈ - Међународни уговори, број 2/2003.
74. Приступ образовању за све заснован на људским правима: Оквир за остварење права детета на образовање и права у оквиру образовања, UNICEF/UNESCO, 2007.
75. Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, Сл. лист СРЈ - Међународни уговори, број 6/2001.
76. Протокол против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом, Сл. лист СРЈ – Међународни уговори, број 6/2001.

77. Протокол против незаконите производње и трговине ватреним оружјем, Сл. лист СЦГ – Међународни уговори, број 11/2005.
78. Ревидирана европска социјална повеља, Службени гласник РС, Међународни уговори, број 42/09.
79. Статут Дистрикта Брчко, Сл. гласник Брчко Дистрикта, број 2/2010.
80. Статут Савета Европе, Службени лист Србије и Црне Горе – Међународни уговори, број 2.
81. Стратегија Савета Европе о правима детета (2016-2021), Људска права детета.
82. Универзална декларација о људским правима, А/RES/217.
83. Устав Босне и Херцеговине, Сл. гласник БиХ, број 25/2009.
84. Устав МОР-а.
85. Устав Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, бр. 21/92-пречишћен текст, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 26/02, 30/02, 31/02, 69/02, 31/03, 98/03, 115/05, 117/05).
86. Устав Републике Хрватске, Народне новине, бр. 56/90, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10 и 5/14.
87. Устав Федерације Босне и Херцеговине, Сл. Новине ФБиХ, бр. 1/94, 1/94-Амандман I, 13/97-Амандмани II-XXIV, 13/97-Амандмани XXV и XXVI, 16/02-Амандмани XXVII-LIV, 22/02-Амандмани LVI-LXIII, 52/02-Амандмани LXIV-LXXXVII, 60/02-испр. Амандмана LXXXI, 18/03-Амандман LXXXVIII, 63/03-Амандмани LXXXIX-XCIV, 9/04-Амандмани XCV-CII, 20/04-Амандмани CIII и CIV, 33/04-Амандман CV, 71/05-Амандмани CVI-CVIII, 72/05-Амандман CVI и 88/08-Амандман CIX.
88. Устав Црне Горе, Службени лист Црне Горе, бр. 1/07 и 38/13 – Амандмани I/XVI.
89. Факултативни Протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији, Сл. лист СРЈ - Међународни уговори, број 7/2002.
90. Факултативни Протокол о учешћу деце у оружаним сукобима, Сл. лист СРЈ - Међународни уговори, број 7/2002.

Пресуде Европског суда за људска права

1. Siliadin v. France, представка бр. 73316/01, пресуда од 26. јула 2005. године.
2. C. N. i V. v. France, представка бр. 67724/09, пресуда од 11.10.2012. године.

Списак извора права унутрашњег порекла

1. Закон о безбедности и здрављу на раду, Службени гласник РС, бр. 101/05, 91/15 и 113/17 - др. закон.
2. Закон о дуалном образовању, Службени гласник РС, бр. 101/17 и 6/20.
3. Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености, Службени гласник РС, бр. 36/09, 88/10, 38/15, 113/17, 113/17-др. закон и 49/21.
4. Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије, Службени гласник РС, број 39/2003.
5. Закон о јавном реду и миру, Службени гласник РС, бр. 6/16 и 24/18.
6. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Службени гласник РС, број 85/2005.

7. Закон о основама система образовања и васпитања, Службени гласник РС, бр. 88/17, 27/18-др. закон, 10/19, 27/18-др. закон, 6/20 и 129/21.
8. Закон о основном образовању и васпитању, Службени гласник РС, бр. 55/13, 101/17, 10/19, 27/18-др. закон и 129/21.
9. Закон о предшколском васпитању и образовању, Службени гласник РС, бр. 18/10, 101/17, 113/17-др. закон, 95/18-др. закон, 10/19, 86/19-др. закон, 157/20-др. закон, 123/21-др.закон и 129/21.
10. Закон о радњама из 1910. године.
11. Закон о раду Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - одлука УС, 13/17 и 95/18 - аутентично тумачење.
12. Закон о социјалној заштити, Службени гласник РС, бр. 24/11 и 117/22 - одлука УС.
13. Закон о средњем образовању и васпитању, Службени гласник РС, бр. 55/13, 101/17, 27/18-др. закон, 6/20, 52/21, 129/21 и 129/21-др. закон.
14. Закон о удруженом раду, Службени лист СФРЈ, број 53/1976.
15. Кривични законик, Службени гласник РС, бр. 85/05, 88/05 - испр., 107/05 - испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19.
16. Правилник о превентивним мерама за безбедан и здрав рад младих, Службени гласник РС, број 102 од 20. децембра 2016. године.
17. Породични закон, Службени гласник РС, бр. 18/05, 72/11-др. закон и 6/15.
18. Српски грађански законик из 1844. године.
19. Уредба о еснафима из 1847. године.
20. Уредба о утврђивању опасног рада за децу, Службени гласник РС“, број 53 од 30. маја 2017. године.
21. Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/06 и 115/21.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Марија Вујовић је рођена 21.08.1983. године, у Пљевљима, Република Црна Гора, где је завршила Основну школу "Ристан Павловић", као и Основну музичку школу-одсек клавир. Након завршене основне школе, уписала је гимназију "Танасије Пејатовић" у Пљевљима, где је завршила I и II разред, а матурирала је у Трећој београдској гимназији. Дипломирала је на Правном факултету Универзитета Унион у Београду 04. јула 2008. године, чиме је стекла стручни назив дипломирани правник. Специјалистичке академске студије је уписала 2011. године на Криминалистичко-полицијској академији, смер "Извршно управљање у систему државне управе". Специјалистички рад на тему "**Груписање послова (депарментализација) у савременој организационој структури полиције у Републици Србији**" одбранила је 25.10.2013. године, чиме је стекла стручни назив специјалиста криминалиста. Докторске студије на Правном факултету Универзитета у Крагујевцу уписала је у децембру 2013. године, положила све испите и извршила све друге обавезе предвиђене студијским програмом и Правилником о докторским студијама.

Радно искуство:

- Од 02.10.2008. године запослена је у „Железнице Србије“ ад, где је обављала послове Шефа одељења за правне, кадровске и опште послове у Секцији за инфраструктуру чвора Београд и послове Главног организатора у Сектору за управљање некретнинама. Након извршене статусне промене у „Железнице Србије“ ад, оснивањем нових предузећа у железничком сектору, од 2015. године обављала је послове секретара Скупштине Друштва и Одбора директора у Акционарском друштву за управљање јавном железничком инфраструктуром "Инфраструктура железнице Србије", Београд, заменика директора Сектора за правне послове у Акционарском друштву за железнички превоз терета "Србија Карго", Београд, Повереника за етику и секретара органа управљања у "Србија Карго" а.д. Од јула 2019. године и даље обавља послове директора Сектора за правне, персоналне и опште послове у "Железнице Србије" акционарско друштво, Београд.
- Од јануара 2020. године и даље директор је Друштва за комбиновани транспорт "Србијакомби" д.о.о. Београд.

Познавање језика:

- Познавалац немачког и енглеског језика.

Брачно стање:

- Удата, мајка 2 деце

ИЗЈАВА АУТОРА О ОРИГИНАЛНОСТИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

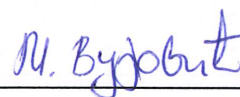
Изјављујем да докторска дисертација под насловом:

"УСТАВНОПРАВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЗАБРАНЕ ДЕЧЈЕГ РАДА" представља оригинално ауторско дело настало као резултат сопственог истраживачког рада.

Овом Изјавом такође потврђујем:

- да сам једини аутор наведене докторске дисертације,
- да у наведеној докторској дисертацији нисам извршио/ла повреду ауторског нити другог права интелектуалне својине других лица,

У Крагујевцу, 22.05.2023. године,

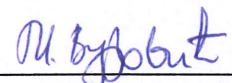

потпис аутора

**ИЗЈАВА АУТОРА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Изјављујем да су штампана и електронска верзија докторске дисертације под
насловом: "УСТАВНОПРАВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЗАБРАНЕ ДЕЧЈЕГ РАДА" истоветне.

У Крагујевцу, 22.05.2023. године,

потпис аутора

ИЗЈАВА АУТОРА О ИСКОРИШЋАВАЊУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ја, Марија Вујовић,

дозвољавам

не дозвољавам

Универзитетској библиотеци у Крагујевцу да начини два трајна умножена примерка у електронској форми докторске дисертације под насловом: "УСТАВНОПРАВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЗАБРАНЕ ДЕЧЈЕГ РАДА", и то у целини, као и да по један примерак тако умножене докторске дисертације учини трајно доступним јавности путем дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу и централног репозиторијума надлежног министарства, тако да припадници јавности могу начинити трајне умножене примерке у електронској форми наведене докторске дисертације путем *преузимања*.

Овом Изјавом такође

дозвољавам

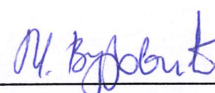
не дозвољавам⁷⁵⁵

припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од следећих *Creative Commons* лиценци:

⁷⁵⁵Уколико аутор изабере да не дозволи припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци, то не искључује право припадника јавности да наведену докторску дисертацију користе у складу са одредбама Закона о ауторском и сродним правима.

- 1) Ауторство
- 2) Ауторство - делити под истим условима
- 3) Ауторство - без прерада
- 4) Ауторство - некомерцијално
- 5) Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима
- 6) Ауторство - некомерцијално - без прерада⁷⁵⁶

У Крагујевцу, 22.05.2023. године,

потпис аутора

⁷⁵⁶Молимо ауторе који су изабрали да дозволе припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци да заокруже једну од понуђених лиценци. Детаљан садржај наведених лиценци доступан је на: <http://creativecommons.org.rs/>